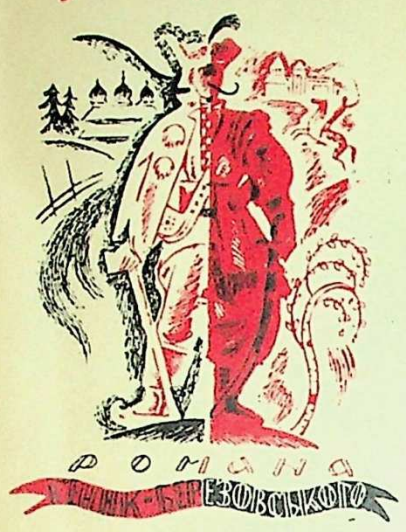

EX LIBRIS

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920—1921 Збірник II, III і IV

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ УКР. СОЮЗА ХЛІБОРОВІВ ДЕРЖАВНИКІВ.

ЗМІСТ:

- 1. ВЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ:**
Листи до Братів-Хліборобів.
II. Наша орієнтація.
- 2. ДМИТРО ДОРОШЕНКО:**
Дещо про закордонну політику Укр.
Держави в 1918 р.
- 3. МИХАЙЛО ТИМОФІВ:**
До наших економічних пер-
спектив. Майбутнє нашої грошо-
вої системи.
- 4. МИКОЛА КОЧУБЕЙ:**
Думки Гетьманця. I. Трудова
Монархія як завершення радянської
системи. II. Про те, як можна було-
би вирішити земельне питання.
- 5. ДМИТРО ДОРОШЕНКО:**
De profundis. Памяти І. Л.
Шрага, Ф. П. Магуповського й
А. Г. Вязлова.
- 6. ПОСТАВ ЛЕ БОН:**
Французька Революція та психоло-
гія революцій. (уривок). Переклала В.
СКОРОПИС-ЙОЛТУХОВСЬКА.
- 7. В. ПРАВОБЕРЕЖЕЦЬ:**
Замітки на полях демократичної
преси.
- 8. БІЖУЧІ ВІСТІ:**
Розмова Гетьмана Павла Скоропад-
ського. — Заходи Гетьмана Павла
Скоропадського про прийняття
України до Ліги Націй. — Лист У.
С. Х. Д. до Старшин і Козаків Укр.
Армії. — Чому У. С. Х. Д. не ввійшов
у Всеукр. Нац. Раду у Відні.
- 9. З МИНУЛОГО: ОЛ. СКОРО-
ПИС-ЙОЛТУХОВСЬКИЙ:**
Мої злочини.
- 10. ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА:**
Українське письменство в 1920 році.
— Літературне життя на Україні
Надніпрянській в 1919 р. — Нові
книжки і рецензії.
- 11. ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ:**
Барон Казимир Іужковський. — В.
П. Науменко. — Вадим Модзалев-
ський. — Паталія Кобринська. —
Христя Алчевська. — Станіслава
Корвін-Павловська.
- 12. ДОДАТОК. ОФІЦІАЛЬНИЙ
ВІДСИЛ У. С. Х. Д.:**
Статут і Реглямент У. С. Х. Д. —
Заява Сергія Шемета і Вячеслава
Липинського Загальним зборам Укр.
Демокр. Хліборобської Партії.

Накладом Укр. Союзу Хліборобів
Державників вийшли з друку і
продаються в БЮРІ СОЮЗА

Wien III.,
Erdbergerlande Nr. 6/11

і в книгарнях:

I. „До Українських Хліборобів“

|| ≡ стор. 16, ціна 1 нім. марка*) ≡ ||

II. „Хліборобська Україна“

Збірник I, стор. 124, ціна 8 нім. марок.

З М І С Т :

1. Вступне слово. — 2 Вячеслав Липинський:
Листи до Братів-Хліборобів. I. Українська наддніпрянська інтелігенція й українська національна ідея. —
3. Сергій Шемет: До історії Укр. Демократично-Хліборобської Партії — 4 Михайло Тимофіїв:
До наших економічних перспектив. I. — 5 М. Забаревський: Пам'яті П. Я. Дорошенка — 6. В. Правобережець: Як Гетьманець стає демократом, республіканцем і членом упривілейованої національної меншости. — 7. М. Жученко: Український видавничий рух в 1919 році. — 8. Біжучі вісти: Комунікат. Віче в Берліні. Дещо про українське наукове життя в Кїві. — 9. Посмертні згадки: Євген Любарський-Письменний. Петро Болбочан (портрет). Князь Альойзій Ліхтенштайн. Михайло Віленький (з портретом).

III. „Хліборобська Україна“

Збірник II, III і IV, стор. 276, ціна
20 нім. марок.

При замовленні безпосередно в бюрі У.С.Х.Д. значна знижка. Для неможливих емігрантів знижка більша.

*) З огляду на занадто велике вагання вартости австр. корони, що позбавляє можности виставити ціну книжок в коронах — виставляємо її в нім. марках. Платити можна й иншою валютою орієнтуючись на курс марки.

ХЛІБОРОБСЬКА УКРАЇНА

Рік 1920—1921 Число II, III і IV

ВІДЕНЬ

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗА ХЛІБОРОБІВ
ДЕРЖАВНИКІВ.

»Коли відновлення на Україні Гетьманства і установлення Української Трудової Монархії видається ділом безмірно тяжким, то це може служити тільки доказом, що тяжко збудувати незалежну Українську Державу і перетворити українську етнографічну масу в свідому та поважаючу себе Націю. Трудність завдання тільки збільшує відповідальність тих, хто має обов'язок взятись за його виконання. А звільнити себе од того обов'язку можуть на Україні тільки ті, що добровільно помирились з долею поневолених і покривджених за власною своєю згодою рабів.«

Просимо приступаючи до читання виправити попередю ось ці важніші друкарські помилки:

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
2	5 зн.	відповідальність	відповідальність
7	16 зн.	соціяльнім? Які	соціяльнім? Яка її соціяльна класова природа? Які
9	21 зг.	групи	група
14	13 зн.	обеднана і зорганізована	обеднана Українська Нація і зорганізована
19	21 зн.	що вою реальну	що свою реальну
28	23 і 24 зн.	Ці рядки, надруковані помилково двічі, вичеркнуті обидва, як зовсім зайві.	
31	3 зг.	Треба уже серйозно	Треба дуже серйозно
34	11 зн.	поруч з тако ю -ж	поруч з тако ю -ж
112	5 зн.	сповідаємось	сподіваємось
169	24 зн.	pojęcia o możnowładziwie	pojęcia o możnowładztwie
187	1 зн.	укра. демократичну	укр. демократичну

Вячеслав Липинський.

ЛИСТИ ДО БРАТІВ-ХЛІБОРОБІВ.

II.*)

Наша „орієнтація“.

1. Питання «орієнтації» це під теперішній час найважливіше питання для всіх політиків знесилоного Сходу Європи, в тім числі і для політиків українських. З ним у першу чергу звертаються до всіх, хто так чи інакше хоче брати участь в політичній життю. «Якої ви орієнтації?» — питають розуміється й нас; її шукають в нашій програмі й діяльності. Але що наша «орієнтація» загально прийнятому серед українського громадянства значінню того слово не відповідає, то оцінки її даються дуже різні, при чім більшість із них оперта на непорозуміннях. Вияснити оті непорозуміння хотів-би я в цьому листі.

На думку одних наших земляків ми «зираємо на Німеччину». Інші кажуть, що ми «вже дістали від Французів». «Федералізм» і «москофілство» бачить де-хто в нашій відозві «До українських хліборобів». Але єсть і такі, що вже знайшли в ній небезпечну «іольську інтригу». А хто до політичних дослідів не має охоти, той рішив, що «ясної орієнтації» у нас немає й тому ми просто «авантюра».

Що в Україні означає слово «орієнтація» і чому в таких різних формах прикладається воно до нас? Думаю, що в розгядяній й толкучій сьогодняшнього політичного життя добре іноді звернутись до самих основ сучасного політичного думання і вияснити походження та дійсне значіння де-яких ходячих і витертих політичних термінів.

Орієнтацією серед політиків на Україні (без огляду на їх національну приналежність) називається спосіб знайти собі по-за межами України союзника, забезпечити його в своїй безмежній відданості і, одержавши в той спосіб його ласкаву допомогу, захопити з цєю допомогою владу над своїми земляками. Але-ж ці земляки теж мають свої орієнтації. Отже, виходить, єсть орієнтації добрі й злі, — орієнтації користні й некористні, — такі, що забезпечують перемогу над інакше зорієнтованими земляками, і такі, що боротьби з чужою орієнтацією не видержують. І досвід показав, що доброю орієнтацією на Україні єсть орієнтація тільки на такого закордонного союзника, який: сам має велику силу, це раз, — сам потребує для своїх цілей зорієнтованих на нього Українців, це два. Всі-ж наші

*) Цей лист продовжує й розвиває думки, висловлені мною в першій листі, поміщенім у I збірнику „Хліборобської України“.

орієнтації, і добрі і недобрі, мають одну спільну рису: вони звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої, організаційної, будуючої політичної праці, яка зовсім зайва там, де завдання політично зорганізувати рідну землю й рідну націю покладається відповідною орієнтацією на ту чи іншу зовнішню силу.

Під сучасну хвилину на нашій політичній біржі марку «ясної й доброї» мають аж три орієнтації: 1. орієнтація на Польщу, 2. орієнтація на Росію протибольшовицьку і 3. орієнтація на світову революцію та на Росію більшовицьку — при чім до кожної з цих орієнтацій привязані надії то на допомогу антанті, то на допомогу німецьку. Але як усе з добрими речами на цім світі буває, орієнтації ці вже давно зайняті й розібрані. І Польща, і російські антибольшовики, і російські більшовики, всі вже мають своїх «самоотвержених малоросіяняч», а конкурувати з тим типом наших земляків, це справа безнадійна. Отже хоч-би тому ми «ясної й доброї орієнтації» не можемо мати, що вже такої орієнтації для нас не залишилось і з цього боку вся наша політична діяльність, як влучно й дотенно висловився один з поважних політичних органів, це дійсно «муштарда по обіді . . .»

Крім цієї зовнішньої та од нас, мовляв, незалежної причини, для якої ми не можемо мати «ясної й доброї» орієнтації, єсть ще для того причини внутрішні, від нас вже вповні залежні. І, розуміється, тільки ці останні відіграють для нас рішачу роль.

Коли метою «доброї» української орієнтації єсть захоплення влади над своїми земляками при допомозі якогось закордонного союзника на те, щоб при цій допомозі зорганізувати Українську Державу, то ми думаємо, що будова власної держави на Україні при допомозі якогось закордонного союзника в теперішні часи неможлива. І коли дійсно таку мету (а не просто власний особистий інтерес політичних установ іменуємих «партіям») ставлять собі ріжні такого роду політичні орієнтації, то з цього боку вони єсть на нашу думку безцільні й безнадійні. Бо якби і знайшовся такий союзник, що захотів-би своєю силою посадити на Україні українську владу, складену із зорієнтованих на нього Українців, те зробив-би він це, розуміється, в інтересі власнім, а не в інтересі України. Ан? Польща, ані більшовицька, ані протибольшовицька Росія не будуть будувати Україну, бо їм ніякої України не потрібно. Їм тільки треба в даній мент використати фікцію України при допомозі зорієнтованих на них Українців. Аж ніяково писати про такі речі, настільки вони елементарно зрозумілі.

Як-би нас було не 40 мільонів, а 1 мільон і як-би ми жили в якихось пустинних горах, або болотах, а не на найкращій в Європі землі, то, «діставши» відповідну суму франків, марок чи стерлінгів та трохи «вже готової» поліції, можна-б було від біді завести у нас свій державний лад і порядок. Але маючи землю, за яку власне б'ється між собою ті зовнішні сили, яких ми для політичного визволення тієї землі хочемо вжити, і маючи замість свідомої, зорганізованої нації сорок мільонів національно неусвідомлених, а політично збаламучених ріжними демагогами, взаємно себе ненавидячих і ненавидячих усяку владу одиниць, розбитих зверху на сотні ворогу-

ючих «партій», а знизу на тисячі воюючих між собою «республік» — трудно допустити, щоб у сучасній виснаженій і хворій Європі знайшлася поза нами сила, яка-б, всупереч иншим ворожим до нас силам і всупереч нам самим, збудувала для нас на нашій землі державу і організувала нас в модерну європейську націю. Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути. Ось перша й основна точка нашої — як де-хто каже — «неясної, недоброї і авантюристичної» орієнтації.

А без збудування власної держави та без організування мешканців нашої землі в націю, ми станемо колонією, в якій періодично (судячи по дотеперішньому досвіду, через кожні сто літ приблизно) буде відбуватись вирізування «напів», тоб-то тих, або багатших, або більш освічених і визначніших туземців, які не єсть найкращими представниками своєї землі і своєї нації, а тільки репрезентують в ній інтереси метрополій і користуються протекторатом цих метрополій. Одночасно з оцим вирізуванням відбуватиметься поголовна бійка поміж рештою туземців за те, хто з них має зайняти вакантне місце «напів» і кому з них дістанеться агентура та представництво метропольних інтересів на Україні. Отже сотворення інших, кращих ніж дотеперішні, державних і національних форм громадського життя в Україні; відбудування зруйнованої державности на нашій землі, не в невдалих чужих, а в більше відповідаючих умовам сучасного життя своїх власних національних формах і організування темної, розпорошеної, взаємно себе винищуючої людської громади на Україні в розумну, культурну й себе самої свідому націю — ось єдине завдання кожної поважної і творчої української політичної праці.

Якою для здійснення цієї мети мусить бути українська політика внутрішня і як до політики внутрішньої, до наших власних потреб та інтересів, пристосувати українську політику зовнішню, а не на відворот — ось питання, на які мусить дати відповідь кожний, рахуючий тільки на власні внутрішні сили свого народу, український політик. Отже рецептів на те, як треба будувати Україну, орієнтуючись на Польщу, або-ж як її будувати, орієнтуючись на Росію протибольшовицьку, чи на большевиків та на світову революцію, у нас немає. Натомість ми хочемо знайти відповідь на питання, чи може бути збудована Україна самими Українцями, і коли так, то як при цій будові власної держави Українці мусять ставитись до своїх сусідів, до інших сусідніх, впливаючих на Україну, зовнішніх сил.

2. Почнемо з нашої «орієнтації» внутрішньої.

Без світової революції не може бути України — голосять наші ліві: комуністи, частина есерів та еседеків . . . Без Росії нема України — пишуть наші федералісти й москвофіли. Без допомоги Польщі й Антанти не збудуємо України, не визволимось з під Росії — ось гасло тих, що репрезентують Українську Народню Республіку. Де-ж правда?

А правда на нашу думку ось яка. Коли представники цих усіх наших головних «орієнтацій» не помиляються, коли дійсно без допомоги сторонньої сили не може повстати Україна, то це знак, що ніякої України нема, і що поняття нації української — це фікція. І всі, хто в той спосіб «катає та валяє, аби лиш гаряче» українську політику, продовжує тільки нашу двохсотлітню руду. Найбільший український руйніник — це зараз і найбільший український реакціонер. Розуміється він сам того не знає, бо минушина України для нього чужа, бо досвід історичного, традиції та національної індивідуальності в ньому немає, бо він — так само, як і його предки з часів «Руїни» — безбатченко, маріонетка, одна з тих, що періодично вискакують на нашій землі і, відігравши свою роль в чужих спиритних руках, сечають з історичної сцени, не зіставивши по собі нічого «ні науки, ні завітів» своїм нащадкам. І власне з діяній таких безбатченків і маріонеток повстала відома теорія, що Українець це недомосковлений Поляк, або недопольщений Москаль; що «Малоросія» була-б собі спокійним російським провансом, де процвітав би культ аполітичних галушок, гоніка її бандури, як-би не сусідство Польщи, яка від часу до часу підіймає в цьому провансі ірриденту; що «Русь» була-б найбільш патріотичною «малопольською» провінцією Польщи, як-би не сусідство Москаля, який усе хоче Польщу з допомогою її внутрішньої «Русі» розвалити. Збунтований Москвою проти Польщи «Русин», і збунтований Польщею проти Москви «Малорос» — ось як дивляться на нас сторонні аранжери «українських політичних комедій». Чому повстають такі теорії, звідки беруться українські політичні маріонетки?

Ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народню масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо отже основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для сформування з нашої несвідомої етнографічної маси, свідомої та зорганізованої державної нації. Але на практиці, за винятком двох діб у нашій історії: варясько-князівської та шляхецько-козацької, зорганізування нашої етнографічної маси в націю і державу не вдавалось. Не вдавалось же воно тому, що за винятком тих двох діб не знайшлося на нашій національній території групи людей, настільки авторитетної, щоб вона зуміла біля себе об'єднати величезну більшість української етнографічної маси і настільки сильної, щоб вона могла всі зовнішні, ворожі наскоки відбити та всі внутрішні деструктивні руйніницькі течії серед власного народу побороти, міцну власну державну організацію для цього створивши.

Проблем зорганізування такої сильної і авторитетної групи, коло якої могла-б національно об'єднатись і політично зорганізуватись Українська Нація — це єсть основний проблем нашого національного й державного будівництва. Без теоретичного та практичного розв'язання цього проблему ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою. Це зрештою не стільки

розуміють скільки відчувають усі сучасні провідники нашої політики і хоч несвідомо, хоч «намацуючи собі емпірично дорогу» — як що вжити образного вислову лідера есерівської партії — всі вони прямують до тієї самої мети.

Але хто «намацує собі емпірично дорогу» тоді, коли його сусіди прекрасно свої дороги знають і твердо ними йдуть, мусить опинитись в залежності від цих сусідів, мусить у своїй темноті та безрадности до кого-небудь із цих сусідів пристати. Так зробили вкінці наші сучасні кандидати на провідну, об'єднуючу і організуючу українську групу. Не зумівши стати такою групою, не зумівши власними силами організувати та повести за собою націю, вони пристали до сусідів. Але як-би до одного та всі разом, то це ще було би пів біди. Вийшло-ж таке, що одні пристали до Польщі, другі до світової революції, треті до єдиної-неділимної Росії. І сталося з нашими незрячими політиками «емпіриками», знесиленими до того внутрішньою ворожнечою та розєднанням, те, що завжди в таких випадках буває: вони опинились у ролі безвольних маріонеток в руках чужих, зрячих, сильних, свідомих своїх цілей людей.

Група політиків, що в основних питаннях національної політики не має своєї власної, одної, точно означеної лінії; група політиків, що замість попередку організувати саму себе, розбилась, поділилась і, покликавши сусідів на поміч, кинулась на себе взаємно з пожами — розуміється до організації нації в одно національне її політичне тіло нездатна. Хто вони та група і де коріння її політичного безсилля?

Українська матеріально непродуктивна інтелігенція, що досі творить оту групу кандидатів у політичні організатори України, має дуже великі заслуги перед нацією на полі культурної аполітичної праці. Без її співучасті важко було-б розвинути українській науці, штуці, літературі, навіть українській кооперації. Але до політичної праці інтелігенція українська показала себе абсолютно нездатною. Причини цієї нездатності зрозуміємо, коли прикладемо до інтелігенції той самий метод матеріялістичного розуміння соціальних взаємовідносин, якого вона сама так залюбки вживає у відношенню до інших класів. Хто вона, українська інтелігенція, в розумінню соціальнім? Які вона має інтереси? . . . Про це я говорив ширше в моїм першій листі, а тепер тільки додаю те, що потрібно для зрозуміння її політичних орієнтацій і політичної орієнтації нашої.

Перш за все констатуємо факт. Всі провідники й діячі наших трьох головних орієнтацій — польонофільської, москвофільської і світово-революційної — нічим не різняться між собою по своїй соціальній природі: всі вони належать до одної групи здектясованої, матеріально непродукуючої, безземельної та безверстатної інтелігенції. Всі вони жили або живуть з умової праці, тобто творення певних нематеріяльних духових цінностей; всі вони продукують на ринок, яким являється працююча фізично, продукуюча матеріяльні цінності нація.

Теоретично можна гадати, що, взявшись за національну політику, всі вони: і С. Петлюра, і В. Винниченко, і М. Грушевський, і федералісти (вживаючи імен розуміється не персонально, а для означення головних українських політичних напрямків) почнуть творити

духові політичні цінності в одному напрямі, по одній лінії. Тоді очевидно їх політичний вплив на націю, як одиночних продуцентів цих цінностей, був би страшенно великий. Нація почала-б думати і поступати так, як думали-б і вчили-б вони. Вони — здеклясовані інтелігенти — могли-б і стали-б тоді групою, коло якої політично зорганізувалася-б і національно об'єдналась уся нація, провід її над собою признавши. І основний проблем нашого існування був-би таким чином розв'язаний. Але показалося, що в життю, на ділі це неможливе.

Для цього (помінаючи інші моменти, про які тут не говоритиму) бракує здеклясованій, матеріяльно непродукуючій інтелігенції — тоді, коли вона береться за політику — перш за все спільного економічного інтересу. Вона не має інтересу в тім, щоби бути політично об'єднаною супроти ринку, на який вона викидає свою умову продукцію, і бути об'єднаною супроти інших груп, що мають інші інтереси. Навпаки: тільки роз'єднання, тільки боротьба поміж собою, тільки політична конкуренція дає змогу такій інтелігенції вибитися політично, забезпечити собі кращі умовини свого матеріяльного існування. Чим більше зростає число такої інтелігенції, чим більше її бере участь в політиці, тим гострішою стає її конкуренція поміж собою, тим вона більше «диференціюється». Лідери партій можуть існувати тільки тоді, коли існують партії. Чим більше політично розбита нація, чим більш завзяту боротьбу вона веде сама з собою, тим більше в ній політичних партій, більше лідерів, більше всяких політичних посад для інтелігенції. Політикуюча інтелігенція живе з політичного розбінання та роз'єднування нації. Думати, що біля неї зорганізується і об'єднається в одно тіло вся нація — абсурд.

Кожна суспільна група, що хоче будувати, організувати суспільство, мусить черпати свої сили сама з себе. Тільки її власна внутрішня сила, її удільна вага, рішає про її здатність притягання, про її вплив на ціле суспільство. Для того, крім спільного економічного інтересу, вона мусить ще мати спільну традицію, тоб-то певну суму історичного досвіду, здобутого її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого «з молоком матері», з вихованням, і поколінням слідуючим. Оця сума певних суспільних достоїнств — що в боротьбі за існування себе оправдали та в досвіді покоління показали себе для самозбереження тієї групи найкращими — творить те, що ми називаємо культурою. Без культури нема нації, без традиції нема культури. Без об'єднуючої спільної традиції і спільної культури не може існувати група людей, біля якої має об'єднатися і зорганізуватися нація.*)

Яка спільна традиція може бути у нашої інтелігенції, яка по походженню своєму належить до різних класів: духовенства, збанкрутованого дворянства, селянства, міщанства, всякого «разночинства» і яка має одну тільки, спільну рису — здеклясованість, тоб-то розрив зі всякою зборною громадською традицією. Ніякого одиченого досвіду, ніяких одієднених цінностей: все можна й треба пробувати і при тім нема нічого до страчення. Група поодиноких осіб, одірваних од тради-

*) Ці проблеми, порушені тут поверхово, будуть ширше опрацьовані в моїй книжці: Гетьманство. (Теорія Української Трудової Монархії.)

ції, а через те позбавлених усякої культури (хоч може дуже цивілізованих, учених і освічених) і не об'єднаних ані власною спільною традицією, ані спільним економічним інтересом — не може мати ніякої внутрішньої сили, не може мати сили притягання, не може об'єднувати й організувати націю.

Нам трохи дивно читати в книжці лідера найбільшої української політичної (есерівської) партії, професора Грушевського, що «йти з народом це не значить ним командувати і водити його точно по своїм плянам і діспозиціям» і що «ті, що йтимуть з ним (тоб-то проф. Грушевський з есерами) тільки до певної міри могутимуть ним керувати, а часто він вестиме їх, а не вони його і заводитиме не туди навіть, куди вони хтіли-б».* І ми розуміємо обурення та розпуку того селянина, який на зїзді в Станіславові, в березні 1919 р. — інтелігентам, що йдучи за народом, питали у селян поради що до політичної орієнтації — сказав: «а на що-ж ми вас по школах учили, на що ми за вашу науку свою останню корову продавали? На віщо ви нам всі здалися, коли ви в трудну годину до нас по розум приходите? . . .» Про те сам факт повні ясніші і зрозуміліші: не можуть вести когось за собою ті, що не мають ніяких внутрішніх даних на те, щоб самих себе повести. Сила і авторитет — дві прикмети, без яких не може з'явитись в нації провідна, об'єднуюча та організуюча її група — це не прикмети політикуючої інтелігенції.

«Йти з народом» — ось її теорія; «йти за народом» — ось її практика. Шукати, «намацувати» чого той народ хоче і, кидаючи в нього демагогічні кличі, дивитись на яку вудку рибка ловиться — ось її політична тактика. «Союзъ русскаго народа», есери, комуністи і назад — ось природна еволюція її реальних масових політичних форм (99% виборців!), всяких форм кабінетних і «поміркованих партій» не рахуючи. Коли-б Японія була заінтересована в Україні так, як заінтересована в ній Польща, більшовики й російська реакція, то можна з певністю сказати, що появилась-би японофільська українська політична партія, яка на своему прапорі виписала-б гасло: «без Японії нема України». Хто сам в собі не має сили, той мусить шукати її поза собою. В тім суть усіх численних, взаємно себе виключаючих українських інтелігентських політичних орієнтацій.

Тільки така суспільна група, яка міцно зв'язана спільним економічним інтересом; тільки така група, яка має спільну традицію та спільну культуру й одну, випливаючу зі спільного інтересу та спільної традиції і культури, спільну і ясну, свою власну політичну лінію — тільки така група може об'єднати і організувати біля себе всю націю. Заклик до нашої інтелігенції одного з найвидатніших її представників В. Вишнеченка: зливайтесь з класом, йдіть на службу класові (автор має на думці пролетаріят) — це єдиний для неї політично чесний і розумний клич. Він знаменує заслужене політичне банкруцтво української інтелігенції та служить показником усвідомлення нею того факту, що суспільною групою, яка здатна об'єднати націю, групою, що має всі вищенаведені прикмети — спільний інте-

*) „Борітєся — поборєте“, №. 1, стр. 17.

рес, спільну традицію, спільну культуру і одну власну політичну лінію, а тому може мати силу і авторитет. — єсть клас.

На нашу думку класом, що єдиний може мати на Україні потрібні для об'єднання та зорганізування цілої нації силу й авторитет — єсть найдужчий з усіх українських класів наш клас хліборобський. Ми не маємо і ще довгий час не зможемо мати сильного класу міщанського, буржуазного, такого, який став підставою національного об'єднання скажім сучасної Чехії та Польщі. Наш слабкий і нечисленний пролетаріят теж до такої ролі нездатний. Тільки український клас хліборобський встані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тоб-то створити Українську Державу і Українську Націю — ось друга основна точка нашої політичної «орієнтації».

В який спосіб мусить український хліборобський клас вести свою політику, щоб: 1. скріпити свою власну внутрішню силу і 2. здобути в очах інших класів потрібний для національного об'єднання і державного зорганізування цілої нації авторитет?

3. Коли-б український хліборобський клас — клас найдужчий в Українській Нації — сам був політично і національно об'єднаний і зорганізований, то біля нього напевно вже-б досі об'єдналась і зорганізувалась уся Українська Нація. Коли-ж того немає, коли Нація наша національно розбита і політично незорганізована, то це знак, що найдужчий її клас сам розбитий і дезорганізований. Від об'єднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить об'єднання та зорганізування цілої Української Нації . . . Ось третя основна точка нашої політичної «орієнтації».

«Але-ж дозвольте» — скажуть нам — «хто-ж на Україні думає инакше? Хліборобів а не хлібоїдів організують і комуністи, і есери, і сьдеки, і С. Петлюра «серед селянства, а не серед пролетаріату популярний», і наші федералісти готують разом з демократичною Росією аграрну, корисну для селянства реформу і т. д.» Як розуміють організацію нашого класу його дотеперішні організатори — здеклясовані безземельні інтелігенти — і як розуміємо свою організацію ми самі, що в тім класі породились і від нього не відірвались, ось що хотіли-б я вияснити в цьому листі, говорячи про нашу політичну орієнтацію.

Перш за все, що розуміти під поняттям хліборобського класу? На нашу думку групу родин, які посідають власну землю і на цій землі власною працею продукують хліб. Число землі і форма праці в класовій свідомості хлібороба не відіграють рішальної ролі. Рішальним для цієї свідомості єсть факт індивідуального посідання землі та індивідуальної праці на землі. Але чи хлібороб має одну десятину,

чи має сто десятин, він і в однім і в другім випадку хоче ці десятини зберегти. Чи він землю сам оре, чи наймає когось для оранки і сам організує цю оранку, він заінтересований у тому, щоб землю якнайкраще обробити, якнайбільше хліба випродувати і урожай з якнайбільшою користю для себе зреалізувати. І бідна вдова, що наймає плугатаря для своїх кількох десятин і дрібний хлібороб, що на своїй землі садить буряки та підчас сезону донаймає для шарування чи копки робітників, такі-ж хлібороби, як і властитель парусот десятин, для якого організація від ранку до пізнього вечора найманої праці єсть в його господарстві законом а не винятком.

Класова свідомість определяється тут способом хліборобської продукції, якої основною ознакою єсть індивідуальна здатність хлібороба випродувати якнайбільше хліба на власнім участку землі. Хліборобство — як слушно каже Сорель — це мистецтво і оцім характером індивідуального артизму воно різниться засадничо від сучасної машинної, трафаретної фабричної промисловости. Наймана праця в хліборобстві це тільки поширення індивідуальної, мистецької здатности хлібороба. І найманій робітник в хліборобстві це поміщик хозяїна, а не, як в індустрії, додаток до машини, якого можна иноді теж замінити машиною.

Опреділення класової свідомости хліборобської по числу найманої праці, по числу помішників у хозяйстві, не відповідає дійсности. І тому всякі розлагателі хліборобського класу покинули поділ на «трудових» і «нетрудових» хліборобів, а взялись за те, що дійсно єсть підставою істнування нашого класу — за приватну власність на землю. Бо тільки знищення приватної власности на землю може розвалити хліборобський клас, виїнявши з хліборобства його душу, усунувши момент творчости з праці хлібороба, що цею своєю індивідуальною працею перетворює, культивує свій власний участок землі. Тільки соціалізація землі може знищити нашу теперішню класову свідомість, впливаючу зі способу індивідуальної хліборобської продукції, так само як фабрика, вивласнивши верстат, знищила цехи і сучасною буржуазно-соціалістичною тендітою знівечила цехову артистичну творчість. Але що вдалось в промисловости, те не вдається ніколи в хліборобстві.

Антагонізм між бідним і багатим хліборобом так само, як антагонізм між багатим і бідним пролетарем, не єсть антагонізмом двох ріжних класів, двох ріжних способів продукції та двох ріжних світоглядів з тих ріжних способів продукції впливаючих. Бідний хлібороб хоче мати більше землі, хоче стати багатим хліборобом; багатий хлібороб дбає, щоб йому землі своєї не втеряти. Але обидва вони хлібороби, обидва мають спільний економічний інтерес супроти інших консумуючих хліб класів, мають спільну традицію праці на власній землі та спільну идеологію і спільну культуру з цієї традиції впливаючу. Погадження антагонізму між бідними й багатими хліборобами — це внутрішня справа самого хліборобського класу, а не боротьба двох класів.

Натомість одбиваються од свого класу, деклясуються, як дрібний землевласник селянин, що здає свою землю сусідові в оренду, а сам займається «отхожими промислами», так і більший землевласник

дворяни, що таксамо здає свій маєток в оренду і або бе байдики в городі, або займається фінансовими чи промисловими спекуляціями, а на свою землю дивиться, як на побічний, додатковий дохід. Цікаво між іншими, що власне ці два здеклясовані типи, що самі вже на землі не працюють, мають найбільший нахил вирішати «аграрну проблему» і своїми здеклясованими способами її вирішування виносять найбільшу колотнечу в середину хліборобського класу.

Оцей посідаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський через різні історичні причини, про які тут говорити не буду, розбитий і ослаблений внутрі сильними економічними, політичними і національними антагонізмами. Як їх усунути, як нам об'єднатись, як витворити зо всіх нас хліборобів таку міцну скелю, об яку всі ворожі часоки розбивються і на якій держава та нація наша побудується, це справа нашої щоденної громадської політичної праці. Теоретично обговорити це маю надію в одному з дальших листів. Тут зазначу тільки провідні лінії, оскільки вони для зрозуміння нашої політичної «орієнтації» потрібні.

Усунення внутрішнього антагонізму економічного між бідним і багатим хліборобами — це завдання будучої аграрної реформи і аграрного законодавства. Вони, на нашу думку, мусять спиратись на одіх трьох китах: 1. Земля українська дана Богом Українській Нації не на те, щоб ми собі взаємно ізза цієї землі голови розвалювали, нею спекулювали, або щоб на ній усякі «міжнародні банки» чи інші посідачі «закордонних валют» могли буряковими гешефтами займатись. Дана-ж вона нам на те, щоб ми на цій своїй землі найкраще її найрозумніше — по Божому — своє життя владнали. Чим хто з нас більше української землі має силу посідати, тим більші обовязки мусить він, відповідно до своєї більшої сили, і супроти Держави Української, і супроти цілої Нації Української, і супроти місцевої громади мати та виконувати. Тому кожний властитель землі мусить перш за все свою власну індивідуальну силу та здатність хліборобську (а не силу свого гроша, свого капіталу) докзати і наколи він хоче землю за собою задержати, то він сам особисто мусить на ній хозяйювати, сам особисто своє хозяйство організувати. Задержати-ж цієї землі матиме він право стільки, скільки йому, відповідно до його індивідуальної сили, здатності й потреби, місцеві хліборобські органи самоврядування під контролем Держави присудять. Тільки розвязання аграрних антагонізмів на місцях і по принципу індивідуальному, а не в центрах по принципу егалітарному, оздоровить хліборобський клас, викине з нього всякі паразитарні та спекулянтські елементи; багатших хліборобів примусить бути потрібними й користними громадянами, а не колоністами «помещиками» — у бідніших же хліборобів знищить землекласто і зненависть до «панів» тоді, коли вони любачать, що з більшим посіданням землі звязані більші державні, громадські й економічні (більш інтензивна культура і т. д.) обовязки. Законна ліквідація всякої паразитарної земельної посілоти і наложена на всіх властителів землі державних, громадських і економічних обовязків пропорціонально до їх індивідуальної здатності й сили — по принципу: **кому більше дано (землі,**

освіти, культури і т. и.) з того більше й вимагається — це перша основа аграрної української політики. 2. Крім внутрішнього спірнення хліборобського класу ще й скріплення його чисельне шляхом по-більшення через плянову парцеляцію числа середніх, економічно сильних, соціально задоволених селянських періодичних господарств — це основа друга. 3. Врешті забезпечення Українською Державою економічної експанзії для українського хліборобського класу — це основа третя.

При якій формі державного ладу можлива така аграрна реформа — це буде видно з мого дальшого викладу, а про подробиці цієї реформи не говорю, бо вони до теми мого листа не належать.

Антагонізм політичний, витворений на Україні російською державною політикою, яка в своїм інтересі насильно задержувала різкий поділ хліборобського класу на два політично нерівноправні стани: «дворянство і крестянство», мусить бути знищений. Але не так, щоб одна частина хліборобського класу зїла другу частину, а так, щоб ці два стани злились в один: щоб з останків хліборобського дворянства і хліборобського селянства повстала нова провідна українська хліборобська верства, яка-б своєю працею, своєю здатністю та своєю потребою собі серед цілого хліборобського класу пошану й авторитет здобула.

В XVII столітті за Великого Гетьмана Богдана такою новою авторитетною українською верствою стало козацтво, що обєднало під цею новою назвою здорові останки старої української шляхти і найкращу частину сміливого, войовничого, готового на жертви за цілу націю селянства. Сотворення такої нової хліборобської, провідної, авторитетної верстви — це на тепер найважливіша, кардинальна проблема нашого класу.

Отже не законсервована дворянства, а тим менше поворот до давнього стану, маємо ми на меті. Як огидливі, хамські карательні експедиції на селян, так і хамське вирізування дворян уважаємо карою Божою за історичні гріхи Української Нації. Бо як слушно кажуть — коли Бог хоче кого покарати, то йому розум відбирає. Ніхто краще від нас не знає, що в масі своїй все наше — помосковлене і спольщене дворянство — вже у великій мірі виродилось і що ці послидні могикане шляхецько-козацької доби нашої державности мусять вкінці зникнути так само, як зникли їхні попередники: — останні могикане доби варяжсько-князівської, бо такий суворий закон природи. Але таким самим законом природи єсть і те, що здорове зерно тільки на дозрілім дереві родиться. І що старе дерево, заким загине, мусить оцим своїм здоровим зерном землю круг себе засіяти та з того здорового зерна нове, відроджене життя розпочати.

Тієї класової традиції, класової культури, яку має в своїй селянській масі наш хліборобський клас, для збудування держави замало. Ця традиція допоможе нам тільки відбитись од ворогів. Які-б ще політичні кунштюки не викидали наші й чужі комуністи, есери й уся демократична братія, приватної власности на землю вони на Україні не знищать, а тим самим хліборобського українського класу не зруйнують. За для цього стане нашому класові того традиційного уміня боронитись од руйників зовнішніх і внутрішніх, яке він

унаслідовав од своїх предків. Але від пасивного опору до активного державного будівництва лежить ще велика дорога. І власне до державного будівництва наш клас хліборобський у своїй селянській масі ще не дозрів.

Державцу, політично-організаторську традицію серед хліборобського класу тепер, в сьогоднішній день, має лише одно дворянство. Тільки воно одно в державній роботі вже дозріло. І тому той, хто тепер, а не через двісті літ, хоче Державу Українську будувати, той без збереження і використання останків українського дворянства не обійдеться. Здобутого рядом поколінь досвіду державної, організуючої праці, традиції державности — не дасть ніяка наука. Хоча-б усі наші здекласовані інтелігенти найвищі школи соціальних наук покінчили, вони не навчатись там основи кожної творчої політики, а саме політичного такту. Це єсть вроджена, класова, традиційна здібність, а без неї в політиці або перескочини, або недоскочини. То будеш скромненьким автономістом, то знов сугубим самостійником, — то еволюціоністом-демократом, то революціонером-комуністом, — то європеїзатором, то ворогом гнилої Європи, — то гнатимеш »Ляхів за Сян«, то віддаси їм половину України, — то щирим серцем цілуватимеш Керенського, то різатимеш на Україні »Москалів« і т. д. і т. д. . . .

Ми знаємо, що не останкам пережитого українського дворянства брати в свої старечі руки тяжкий державний український меч. Ним володітиме новий державний стан, що сформується з посеред здорового, молодого українського селянства. Але володіти цим мечем мусять цей новий стан повчитись від дворянства. Без старої державної традиції й державної культури нові наші державні меченосці в своїй зброї заплутаються, своїм мечем себе поранять і його вкінці на поталу чужинцям покинуть.

Без морально здорових та до громадської роботи здатних останків як помосковленого так і спольщеного українського дворянства не може бути сотворена нова хліборобсько-селянська державна провідна верства, не може бути об'єднаний нею хліборобський клас, а значить не може бути об'єднана і зорганізована Українська Держава — ось четверта основна точка нашої політичної »орієнтації«.

І для усунення всяких непорозуміннь ще раз повторюємо: дворянство українське само без селянства не збудує Української Держави й Нації, але хто знищить тепер послідню, соціально здорову ще горстку українського дворянства, той не тільки не збудує Української Держави, але знищить zarazом знов на цілі століття Українську Націю. Будучі українські покоління матимуть змогу правдивість цих слів перевірити. А тим, хто сьогодні всі надії на інтелігентську демократію покладає, не слід забувати, що літературна продукція часів Руїни була у відношенню до літературної продукції московської й польської процентово більша чим наша інтелігентська літературна

продукція сучасна. Де вони ці твори тодішніх книжників і що з літературної праці і з політики тієї інтелігенції вийшло ?

Знищення предків сучасного українського дворянства — української шляхецько-козацької старшини — стало в XVII столітті причиною руйни козацької держави та української нації. Та частина, що залишилася, не змогла боротись на два фронти: з Польщею і з Москвою та ще і з власною козацькою «черню», яку все підіймали проти старшини української московські та польські агенти. Щоб снасти своє фізичне існування вона пішла по лінії найменшого опору: одріклась державних плянів своїх батьків Хмельничан, покинула Гетьмана Мазепу, не захотіла на правім березі воювати з Польщею. Пішовши на російську та польську службу державну, дворянство українське в одній своїй частині помосковилось, в другій спольщилось. Звідси той третій найнебезпечніший національний антагонізм, який державні верхи єдиного українського хліборобського класу поділив на дві національно чужі й ворожі собі частини.

Засилати це провалля; зникнути оцей накинута нам зовні національний антагонізм поміж рідними братами, поміж синами одної української землі — це перше завдання внутрішньої політики українського хліборобського класу. Помосковлене та спольщене дворянство мусить об'єднатись біля нової, національно ще не покаліченої і примітивно судальної хліборобської селянської аристократії. І воно мусить передати їй свій історичний досвід, перестерегти її перед старими політичними помилками. Бо тільки одно українське дворянство, яке само вже перейшло через москофільську й польонофільську традицію, знає, що традиції ці себе не оправдали. Що ні Москва, ні Польща українських хліборобських верхів од вирізана й винищена не оберегли і що тільки національна єдність тих верхів з цілим хліборобським класом, тільки поворот до традиції української старшини з часів перед Руїною, тільки сотворення власної держави спасе нову українську аристократію від загибелі.

Відомо, що навіть найкращі підручники історії для нижчих, середніх, вищих і найвищих шкіл ще нікого в світі історії не навчили. Бо історії — як що дивитись на неї, як на «учительку життя» — не можна навчитись: її треба в своїй крові, в своїй традиції і у своїй культурі мати. Нові українські, досі ще не державні верстви, що власної державної традиції та культури не мають, все будуть у своїх політичних блуканнях відкривати на Україні політичні «Америки», не зважаючи на сотні томів написаних про нашу минувшину.

Ім все буде здаватись, що тільки союз з Польщею, або тільки «єдина Росія» дадуть їм змогу скріпитись і своє існування на Україні забезпечити. Але все це на Україні вже було. Тільки та верства, яку власна кривава традиція навчила досвідом, що дотеперішніми нашими державними методами ані державного ладу і порядку на Україні збудувати, ані собі своє існування забезпечити не можна — тільки та верства може свідомо свою державну культуру на будову Держави Української повернути.

Будування Української Держави без українського дворянства, що вже й московську й польську державну школу перейшло, це тра-

гічне повторювання дотеперішньої нашої казки - безконешника: не сподобавши собі Польщу, пішли у Москву; не сподобавши Москву, пішли назад у Польщу, і так ходили доти, доки їх Москва з Польщею не поділили, а тоді . . . не сподобавши таки Польщу . . . і т. д. Без повороту назад до своєї нації як спольщеного так і помосковленого дворянства — визволення України з під Москви і з під Польщі, наладження з ціми народами добросусідських відносин і збудування розумної, свідомої себе України — неможливе.

Але чи можливий сам отой поворот? — Можливий, бо до цього прає історичний традиційний досвід, сама державна культура українського дворянства. Одначе цього замало. Державна культура українського дворянства це те саме, що окрема мова наших народніх мас. Без цієї окремої мови звичайно не буває нації, але, маючи окрему мову, можна на віки лишитись етнографічною масою і ніколи не стати нацією. Без державної культури не може бути збудована держава, але маючи на Україні державну культуру не все можна збудувати Українську Державу. Для того, щоб мову народню розвинути в мову нації і державну культуру нашого дворянства вжити на будову Української Держави — треба як цю мову так і цю культуру поставити в сприятливі зовнішні умови розвитку. Для державної культури такими сприятливими умовами розвитку являються такі чи інші форми державного ладу. Від сприятливої форми державного ладу на Україні залежить поворот українського помосковленого і спольщеного дворянства до рідної нації, залежить використання його державної культури для будови Української Держави і Нації.

Якою повинна бути ота нова форма нашого державного ладу, щоб вона могла сприяти поворотові до рідної нації зденационалізованих державних українських верстов? — Розуміється не такою, якою була та форма державного ладу, при якій ці верстви власне зденационалізувались. І тут хай мені буде вільно ще раз »повторитись« та ще раз нагадати головні моменти історії нашої »Руїни«.

»Руїна« наша, а з нею й денационалізація державних українських верстов, почалась по смерті Великого Гетьмана Богдана Хмельницького і почалась вона з того, що республіканська, демократична старшина тодішня, спираючись на »волю козацького народу«, повалила нелюбі їй монархічні й династичні пляни старого »самодержавного« Гетьмана. Булава була віднята від законного наслідника гетьманського, Юрія, який по волі свого батька повинен був одідичити верховну гетьманську владу в козацькій державі. Рада козацька — »вільний народ«, вибрав вільними голосами більш достойного »кращого« кандидата — Виговського. Таким чином джерело влади в козацькій державі, а з нею полігичний і національний авторитет України були перенесені зверху в низ: від Гетьмана, що одержав владу по наслідству від свого »Вогом даного« (»а через те Богданом прозваного«, як казали сучасники) Батька, до Гетьмана, що одержав владу з рук народа . . . Сувереном, джерелом влади в козацькій Україні став народ. І з того часу кожний Гетьман, кожчасна влада верховна, мусіли бути вибрані народом.

Коги і в який спосіб вибрав у свої верховні правителі козацький народ на своїх »чорних« і нечорних радах і скільки ті вибори кошту-

вали царській та королівській казні — це факти загально відомі і над ними зупинятися не буду. Скажу тільки, що головною ознакою отого нашого козацько-республіканського державного ладу, при яким почалась денационалізація наших державних верхів, було те, що теоретично джерелом державної верховної влади й носієм національного авторитету був народ, а фактично залежала ця влада і фактичними авторитетами на Україні були: Царь московський, Король польський і Хан татарський, ці два останні до часу поки існували польська й татарська держави.

Наші політично активні державні верхи поділились у своїй козацькій республіці на три орієнтації: московську, польську й турецько-татарську — орієнтації, відновлюючи трьом головним політичним течіям, робленим нашими сусідами серед козацького «Суверена-народа». Таким робом ці наші державні верхи ослабили себе і, знесилені до останку внутрішньою політичною боротьбою, пішли по лінії найменшого опору. І хоч не були вони ще тоді есерами, але гасло їх було таке саме: йти за народом. Народ же наш, як і кожний народ, ішов розуміється за силою. Поки ще сяк так сильні були польська й татарська держави, йшов він по трохи за Польщею, по трохи за Татарами, але в міру зросту сили московської, він почав усе більше хилитись «до востоку». «З народом» ішла туди і старшина.

Последня її спроба викресати з себе вогонь посвяти, обтрусити з себе моральну гниль і замість кормитися темнотою й безрадністю народньою, пійти на жертву, стати на чоло свого народа і повести його за собою — не вдалась. За «Ляхом-Мазепою» не пішов узятий вже в міцні московські шори український народ. І старшина поспішила поправити свою «помилку». Вона відреклась від «честолюбних», «лядських», «ворожих народові», — «буржуазних», кажучи по телерішньому — Мазепиних «видумок». Вона пішла за народом і, бючи себе в груди, з плачем кинулась під Полтавою до побідних ніг Петрових. З того часу — як залюбки підкреслює проф. Грушевський — «З якою антипатією трактовано в сих (українських народницьких) кругах зусилля української буржуазії коло збудування клясової національної держави, всупереч соціалістичним мріям мас!»*)

Ця страшна антипатія до власної української держави не приносила зрештою «народницьким», «свідомим» верхам українським багато турбот. Вона не вимагала від них великої жертви, посвяти та великого морального зусилля. Навпаки, вона давала повний спокій душевний їх народоловному «соціалістичному» нутру, а їхні потрібуючі реального корму тіла примощувала на «спокійних» «казенних» посадах по петербургських та всяких інших — хоч не «протинародних, класових, національно-українських», але все-ж таки . . . державних установах.

Теорія українського народовластия, української демократії, довела на практиці до повної залежності України від позаукраїнської чужої верховної влади. Сполученя цієї теорії і практики в одній

*) «Борітеся — поборете», № 1, стр. 16.

»недержавній і пародоліній» ідеології породило політично-моральну, кажучи делікатно, двоєдушність творців цієї ідеології — »народницьких, національно-свідомих» українських верхів. Вони свою теорію »народовластия й любови до українського народу» намагались сполучити зі своєю фактичною безсилостю й рабською лояльністю супроти московського державного кнута. Оце політично-моральне лукавство представників української національної ідеології та осмішнені і скомпромітовані всякими »хитрими Малороссами» ідеї суверенності і авторитету Української Нації — ось були причини, чому всі політично-чесні, державно-творчі українські елементи, які рабської двоєдушності перенести не могли, пішли просто за дійсною владою і дійсним авторитетом на Україні — тоб-то остаточно спольщились і помосковились.

Тільки такий державний лад сприятиме національному повороту старої й народженої нової політично-чесної, сильної, державно-творчої, провідної української верстви, який усуне головні політичні причини нашої Руїни; причини політичної деморалізації, нікчемності, слабости і недержавности дотеперішніх репрезентантів української національної ідеї. А тому це мусить бути такий державний лад, при якому: 1-о джерело верховної влади на Україні буде перенесено — з низу — де воно було від початку і за весь час Руїни — на верх — де воно було в часах могутности нашої нації: за Київських і Галицьких Князів і за Гетьмана Богдана Хмельницького. І це мусить бути такий лад, при якому: 2-о це джерело верховної влади на Україні буде від сторонніх позаукраїнських сил і всяких відповідних орієнтацій вповні незалежне. Такий лад, це дідичне Гетьманство, тоб-то Українська Монархія, а приймаючи на увагу це й новочасні соціальні відносини — це Українська Трудова Монархія.

Без української Монархії — в формі ді-
дідичного а не виборного Гетьманства — не
може повернути до Української Нації полі-
тично-чесна, державно-творча частина по-
московлених і спольщених дворянських верхів
хліборобського класу; не може бути сформована
при її участі нова, здорова й сильна, селянсько-
хліборобська аристократія; не може бути обед-
наний авторитетом цієї нової селянської ари-
стократії український хліборобський клас.
Значить: тільки при гетьмансько-монархічній
формі українського державного ладу україн-
ський клас хліборобський зможе обеднатись,
зорганізуватись і придбати ту внутрішню силу,
без якої не може ним бути обеднана Українська
Нація і не може бути збудована Українська
Держава — ось пята основна точка нашої політичної
»орієнтації».

4. Без внутрішньої реальної сили український хліборобський клас не зможе виконати свого завдання: об'єднати Українську Націю і збудувати Українську Державу. Але самої сили для того замало. Класові диктатури, як показує досвід диктатури пролетаріату, не в стані удержати зорганізованої ними держави. Щоб збудувати міцну і трітку Українську Державу і об'єднати Українську Націю український клас хліборобський мусить придбати для своєї реальної сили в очах інших класів ще й необхідний моральний авторитет. Без морального авторитету хліборобського класу — тоб-то без добровільної і законної згоди інших українських класів на те, щоб клас хліборобський ужив свою більшу реальну силу на будову спільної для всіх класів Держави і на об'єднання Нації — Держава Українська не може бути збудована і Нація Українська не може бути об'єднана. Реально більша сила хліборобського класу замість на будову й об'єднання буде вжита тоді на руйницьку боротьбу класів всередині Держави і Нації і на збільшення руйни Української Держави і Української Нації.

Коли і в який спосіб — якою своєю політикою — український клас хліборобський зможе придбати серед інших українських класів потрібний для будови Держави і для об'єднання Нації авторитет?

Тільки тоді, коли він дасть доказ, що всю реально найбільшу силу він використовує не виключно на оборону своїх власних егоїстичних інтересів. Тільки тоді, коли він одмовиться від диктатури кулака. Тільки тоді, коли над собою, над своїми реальними інтересами, він поставить вище ідейний інтерес Української Держави і Української Нації. Тільки тоді, коли во ім'я понадкласового закону Держави і Нації він поступиться своїми класовими інтересами і своєю реальною більшою силою в користь оправданих цим ідейним моральним законом інтересів інших, слабших українських класів.

Щоб український клас хліборобський поступився своїми егоїстичними інтересами і своєю більшою силою во ім'я ідейного інтересу Української Держави і Української Нації — цей інтерес Держави і Нації мусить бути поставлений понад егоїстичними інтересами всіх класів. Не тільки клас хліборобський, але і всі інші українські класи, мусять ідейний інтерес Держави і Нації ставити вище своїх реальних, егоїстичних інтересів. Ідейний інтерес Української Держави і Української Нації мусить стати Маєстатом Української Держави і Української Нації, Маєстатом, якого закон і повага обов'язує однаково всі класи. Без такого всіма класами і всіма членами нації однаково ушанованого Маєстату Держави і Нації не можна помислити існування модерної європейської держави і нації.

Хіба модерний демократичний принцип самоозначення націй був-би можливий там, де не існує оце спільне поняття Маєстату Нації, однаково дорогого й однаково спільного всім членам нації? І в що вилилось би самоозначення такої нації, де кожний клас, або кожна партія стали б на становищу: нація — це я, і мій інтерес — це інтерес нації? Або чи можливе самоозначення такої нації, в якій існують групи і партії, отже цілі частини нації, що в свою націю-

нальну індивідуальність і свою державність не вірять і існування своєї нації та потребу власної держави заперечують? Поняття нації може існувати тільки у таких етнографічно-відмінних людських колективів, які в своїм історичнім розвитку зуміли витворити спільне для всіх і всім дороге поняття Маєстату своєї Нації і зуміли цей Маєстат поставити вище класових, партійних, групових, індивідуальних і всяких інших егоїстичних інтересів, поставити п о н а д одиницями, групами, партіями, класами

В історичнім розвитку Української Нації всіми шанований, усім дорогий, понадкласовий Маєстат Української Нації існував за часів держави Київських і Галицьких Князів і особливо за Гетьмана Богдана Хмельницького. Від часів Руїни він став знаряддям класової і партійно-політичної демагогічної боротьби: Його осмішили і скомпромітували, б'ючись між собою, внутрішні українські руїнішки; Його оплюгавили підкунами і провокаціями всякі чужі на Україні агенти. Затоптаний в болото Маєстат Української Нації перестав бути всіми Українцями поважаним, для всіх Українців спільним, дорогим — дійсним Маєстатом. І з тою хвилиною Нація Українська перестала існувати. Зі смертю Української Держави завмерла Українська Нація. Чому так сталося?

Сталося так тому, що Маєстат Української Нації — персоніфікований цілою нацією в реальній, дійсній особі Голови Держави, «Богом даного» Великого Гетьмана Богдана — був повалений з хвилиною повалення династії Хмельницьких. «Нехай тая слава буде, що Хмельницький Гетьман!» — ціми словами прийняв цілий народ український радісну звістку про перехід булави по наслідству до молодого, недосвідченого, але всеж таки Богдановою сина — Юрія. В тій славі, звязаній з дідичним іменем Гетьмана, народ бачив свою власну славу. І поважаючи персоніфіковану в особі гетьманської династії свою славу, він учився-би поважати сам себе. Ідейний Маєстат Нації, втілений в реальну пануючу гетьманську династію, був-би став для народа зрозумілим, реальним і дійсним, всіми поважаним, сталим і незмінним Маєстатом Нації. Але перенесений в часах нашої Руїни разом з джерелом верховної влади державної на саму народню масу, він став фікцією. Фікцією, якої кожному стало вільно вживати для своїх цілей, тому власне, що це фікція; тому, що державний лад, який на цій фікції, на «суверенности народа» спірається, не в силі забезпечити од використовування для власного житку, од образи, од насмішки, од приниження Маєстату Нації, що в фіктивному «суверенному народі» спочиває.

Хіба не «во імя народа» вибраний народом «крапцій» Гетьман Виговський повалив законного дідичного Гетьмана Юрія Хмельницького, заключив Гадяцьку Умову з Польщею і розпочав війну з Москвою? Хіба-ж не «їдучи з народом» Пушкарь повстав проти Виговського і перший закликав на Україну проти «вбраного» Гетьмана і його союзниці Польщи московських воевод? Хіба-ж не «во імя на-

рода «Українська Народня Республіка повалила дідичного Гетьмана і бореться тепер в союзі з Польщею проти московських більшовиків? Хіба не «виконуючи волю народа» Українська Радянська Республіка повалила виборного Головного Отамана і в союзі з московськими більшовиками бється з Українською Народньою Республікою і її союзницею Польщею? Хіба не на підставі «волі народа» править Україною Раковський і хіба не «з волі народа» став Головним Отаманом С. Петлюра? Хіба врешті не виконують «волі народа» наші федералісти і москвофіли, пропагуючи ідею єдиної й невідлимої федеративної, демократичної, народовладної Росії?

«Оця Руїна наша скінчиться з хвилиною, коли ми політично і національно усвідомимо джерело влади: народ. З хвилиною, як ціле джерело влади — народ — усвідомиться, то й сама влада народня стане суцільною і свідомою» — таку відповідь дають на ці факти наші республіканці демократи.

Але-ж знов-таки факти нашої мшувшини кажуть, що і Виговський, і Пушкар, і Брюховецький, і Тетеря, всі вони так само всіма силами народ політично і національно усвідомлювали, і всі вони з того усвідомлювання свою силу політичну черпали. І можна з певністю сказати, що послідній козак український був більше «усвідомлений» своїми «народолюбними» провідниками, ніж наприклад першій боярин московський. Бо коли московський боярин тільки накази понаднародної і понаднаціональної, традиційної і дідичної влади царської дисципліновано виконував та цеглину за цеглиною до будови своєї держави клав, то український козак увесь час «усвідомлювався» на своїх чорних радах, вислухував усіх, хто його мав усвідомлювати і, зрозумівши з цілого того усвідомлювання тільки одно: «хто дужчий, той і лучший» — хилився врешті за всякою, хочби і сторонньою силою, туди-ж і своїх усвідомителів за собою потягаючи.

В результаті з Московщини «темної і неусвідомленої», але гордої почуттям власної сили і власної «слави», персоніфікованої в особі єдиного дідичного Царя — витворюється свідомо себе, єдина й невідліма, міцна нація московська. А наша, усвідомлена в своїй демократичній козацькій республіці, нація українська, стративши почуття своєї сили, слави і єдності, персоніфікованої в особі єдиного Гетьмана, та придбавши натомість багато усвідомителів, дійшла до того, що поділилась на москвофілів, польонофілів і українофілів і що треба тепер наново починати «усвідомлення народа» та доказувати йому демократичними засобами, що він єсть нацією, хочби такою-ж, як і нація московська. Та чи можливо-ж це «доказати»? Чи в стані демократія своїми демократичними засобами «народ» національно усвідомити?

В основі поняття нації лежить містичне ядро. Скільки-б ми прикмет нації — як мова, культура, література, територія, раса і т. д. — не вичисляли і не аналізували все в кінці кінців дійдемо до того чогось невідомого, до того, що прийнято звати «душею» нації. І психологічне розуміння нації приймають в кінці кінців усі чесні й по-

важливі дослідники національного питання.*) Доказати факт існування нації раціоналістичними методами неможливо. Ще менш можливо раціоналістичними методами «уведомити» якусь націю.

Хоч ми й дуже поважаємо авторитет «звісного педагога Ушинського», але ми завжди думали й тепер думаємо, що неможливо завести «рідну мову» в школах на Україні, покликаючись лише на цей науковий авторитет. Ми думали і думаємо, що українська мова в українських школах буде введена тільки тоді, коли кровю українською й українською силою буде відроджена українська державність; коли буде знайдена відповідна політична форма виявлення несвідомої, містичної, ірраціональної волі народа до вільного, незалежного існування.

Правдивість цієї нашої тези найкраще доказало зрештою само життя: всі наші дореволюційні «свідомі Українці» — культурники, демократи і автономісти — перетворились в самостійників, коли революція вивела їх на якийсь час з редакцій, клубів і кабінетів та поставила лице в лице з отим реальним «не науковим» життям.

Всяка усвідомлююча — культурна і політична праця — єсть необхідним проявом національного життя. Без неї не можна навіть помислити існування нації. Але усвідомлювати можна тільки те, що вже існує, що вже єсть в стані несвідомості. Всі, як їх зуть, поневолені і несвідомі народи відродились і усвідомились в своїх школах тому, що вони хотіли мати свою школу, що вони хотіли усвідомлюватись. І питання усвідомлення якогось несвідомого народу полягає перш за все не в тому, щоб раціоналістичним методом — школою, наукою, «Марксом» і економією — доказувати йому, що він єсть нацією, а в тому, щоби здобути для нього змогу себе усвідомлювати, змогу ставати нацією.

Здобути цю змогу можна тільки силою його несвідомої, містичної, ірраціональної волі бути собою. Не вміючи зорганізувати ту несвідому ірраціональну силу народної волі і не вміючи тією силою здобути змоги усвідомлювання народу — покладати одночасно всі свої надії на оце усвідомлення; — з початку усвідомити народ — джерело влади — а тоді будувати і організувати владу, це один з багатьох абсурдів, якими наша демократія намагається маскувати свою нездатність до політичної і національної творчости.

Коли якийсь народ буде «усвідомлюватись» виключно раціоналістичними методами сучасної демократії, то можна з певністю сказати, що такий народ ніколи не усвідомиться і ніколи свідомою нацією не стане. Раціоналістичними, хоч-би найбільш демократичними

*) Дозволю собі навести тут коротеньку цитату з послідньої праці найбільше тепер у нас авторитетного дослідника національного питання Іп. Бочковського. «Всі дотеперішні спроби — пише він — об'єктивно-наукового збагнення істоти нації за посередництвом зовнішніх ознак не вдалися.» Треба, сказати завважає Челден, що як лінгвістичне, так і генсальпичне (а ми додамо також і територіальне) палагодження сеї справи збанкрутовало. «Зовсім зрозуміло, що ся невдача змусила дослідників нашої проблеми шукати розяснення її істоти иншим шляхом, а саме психологічно суб'єктивною методою... Новочасна наука здебільшого прийняла се психологічне розуміння нації.» (Національна справа. Відень 1920, стор. 86.)

методами не можна доказати на Україні вищість чи кращість »українофільства« над »москвофільством« або »польонофільством«. Чому мешканець бувшого »Юга Россії« має стати »Українцем« а не »Русским« ? Чому в Галичині латинник (римо-католик) — одірвавши од тамтешньої містичної основи нації, греко-католицької церкви — має оставатись »Русинном«, а не стати »Поляком« ? — На ці всі питання раціоналістичної розумової відповіді знайти не можна. Коли в данім етнографічно-відміннім колективі містична ідея нації не існує хоч-би в найбільш примітивнім стані, але як щось само для себе, щось не вимагаюче доказів, то »доказати« національну окремішність такого колективу раціоналістичними »ученими« доказами, »видавництвами і школами« усвідомити національно такий колектив неможливо.

Що-ж доніру, коли з ідеї нації зробити ще до того зняряддя внутрішньої політичної боротьби, яка все йде поруч зо всяким демократичним усвідомлюванням народу. Що буде, коли кожна наша демократична політична партія буде в поняття нації на Україні вкладати инший культурний, соціальный, економічний і політичний зміст і прийнятими в демократіях методами буде при свому усвідомлюваню народу паскудити поняття нації, яке пропагують і усвідомлюють її політичні противники ? Що буде, коли замість Української Нації окажуться в кінці кінців на Україні нації Російська і Польська, а поруч них тільки слаба, розбита в собі, демократична українська п а р т і я ?

Почуття національної індивідуальности, в містичному і психологічному розумінню цього слова, задержалось, завдяки нашій демократичній минувшині, тільки в неясному, примітивному стані серед нашого етнографічного колективу на нашій землі. Це те, що прийнято в наших інтелігентських раціоналістичних колах називати »стихийною свідомістю«. І тільки тому, що ми маємо ще трохи оцієї недонищеної нашою історією »стихийної свідомости«, ми можемо стати модерною європейською нацією. Але щоб стати такою нацією і щоб у боротьбі за свою національну ідею видержати конкуренцію з иншими вже розвиненими, історично більш щасливими націями, ми мусимо цю нашу містичну, примітивну, неусвідомлену ще масами стихийну волю до буття нацією — поставити в такі зовнішні умови розвитку, щоб вона стала свідомою ідеєю, ідеєю зрозумілою і дорогою для наших мас так само, як розуміють і кохають свою національну ідею инші великі розвинені європейські нації.

Тими засобами і методами, яких уживає сучасна демократія, немисливо національно усвідомити несвідомий народ. Немисливо тими засобами і методами зорганізувати силу його несвідомого, стихийного національного почуття і тією силою здобути для нього такі зовнішні форми існування, які-б дали йому змогу усвідомитись і стати свідомою нацією. Ані Німці, ані Французи, ані Москалі, ані Поляки, ані жадна инша нація не усвідомлювались, не ставали націями в дорозі демократичного плебісциту, демократичної, політичної і літературної агітації і демократичних установчих зборів. В розвитку всіх великих історичних європейських націй (а наша нація, що має тисячелітню історію і сорок мільонів, до »маленьких« ніяк не може

бути причислена) помічається одна спільна риса. Всі вони перейшли через фазу персоніфікації вродженого їм містичного ірраціонального почуття нації в образі так само містичного, так само ірраціонального по своєму походженню монархічного державного ладу.

Тільки тоді дримаюче в народніх масах містичне, ірраціональне почуття своєї національної окремішности усвідомлювалось ними, ставало ідеєю творчою, динамічною — ідеєю національною — коли ці народні маси персоніфікували його в особі Маєстату Голови Держави і Нації. Маєстату, який стоїть понад усіма і який однаковий і один для всіх. Якого нікому не вільно, завдяки його дідичному, традиційному характерові, підмінити. Якого нікому не вільно ображати, і якого всі мають однаковий обов'язок поважати та обороняти.

Французська революція «на місці божественного права Монархів, поставила божественне право народу». Ці класичні слова служать найкращим доказом, що «божественне право народу», основа сучасних демократій, могло без небезпеки для нації і без знищення самої нації прийти тільки тоді, коли в дорозі історичного розвитку витворилось було «божественне право Монархів» і коли народ в особі права свого Монарха навчився розуміти й поважати своє власне право. «Суверенітет належить народові. Він один, неподільний, його неможна вивласнити, він не підлягає передавненню» — ці слова французької конституції 1791 р. та їх льогічний висновок: «Франція єдина і неподільна» — стали можливі тільки тоді, як французська нація стала дійсне єдиною і неподільною завдяки своїй попередній, не підлягаючій, ані вивласнюванню, ані передавненню, ані поділу, єдиній монархічній державній владі. Для Французів ідея нації стала Маєстатом нації і вони навчилися поважати Маєстат своєї нації не тоді, коли вони стали Народною Республікою. Монархії дали великим європейським націям оцей їхній свідомий патріотизм; дали не підлягаюче дискусії, всякому ясне, поняття Маєстату нації; дали несвідомим народнім масам настільки велику національну свідомість, що їй досі ще не змогли знищити ані демократичні, торгуючі патріотизмом парламенти, ані оточені півнасмішкуватою байдужністю, виборні національні президентури.*)

І наша нація, як що вона має стати нацією, мусить перейти через стадію персоніфікації свого містичного ірраціонального, стихійного почуття національної індивідуальности в особі репрезентуючого цю національну індивідуальність Голови своєї національної Держави. Ми досі не розвинулись в націю через те, що підчас Руїни знищили свою козацьку монархію. Весь час од смерті Великого Богдана був для нашого національного розвитку, як слушно каже Драгоманов, «пропаниц часом». Без надолуженя того «пропащего часу», без збудованя Українського Гетьманства-Монархії — в формі Монархії Трудової, яка найкраще відновідає нашим сучасним соціяльним відносинам — ми на віки останемось нацією недорозвиненою, нацією в

*) Ось що пише між иншим відомий французський соціолог Сорель: «Демократія в усіх краях намагається зруйнувати сили, які ще хоч трохи піддержують в життю національні традиції.» (Matériaux d'une theorie du prolétariat, p. 16)

літературі, нацією-калікою, одною з тих, яких багато було і єсть ще й тепер в Європі.

Народ, в якому 90% не знає письма, не можна національно усвідомити демократичними «метеликами», «видавництвами» і партійними «лозунками». Кожний національний державний лад мусить відповідати степені стихійної національної свідомости нації, степені її культурного розвитку і її внутрішнім соціяльним взаємовідносинам — в протиняному разі нація не матиме свого власного державного ладу, а не маючи свого власного державного ладу, вона не буде нацією.

Пустопорожній інтелігентський фразер — для якого байдуже, чи буде існувати нація, а важно тільки те, що про його «літературу» скаже «публіка» і «історія» — може собі дозволити на «последній модний фасон» якоїсь соціял-літературної утопії. Але кожний патріот (розуміється в граматичному, а не в демократичному розумінню того слова), для якого доля батьківщини єсть його власна доля, мусить в своїй практичній політичній праці обминати «літературні моди», особливо у нас, де ввійшло в звичай «додумуватись і дочитуватись до українства». Зі стихійної, а не з літературної свідомости може вирости наша нація, і кожний з нас, хто життям а не літературою з рідною землею звизаний, мусить перш за все з проявами тієї стихійної свідомости числитись.

Виростаючи самому з національної ірраціональної стихії, маючи її в собі, в крові свого серця, старатись своїм розумом, своїм знанням повести її за собою, творити для неї розумні, раціональні, відповідаючі степені її стихійного розвитку, державно-національні форми життя — а не зі своєю літературою приходити до стихії і потім, безсилу борсаючись, плисти по її потоку — ось на нашу думку завдання кожного «чесного з собою» українського політика, для якого Україна це життя, а не література, і українська літературна праця це тільки засіб усвідомлювання і оборони того життя, а не ціль, сама для себе вистачаюча.

І коли прояви нашого стихійного національного життя трактувати поважно, з любовю, так як своє власне життя, коли не плювати на них і не дивитись на них з комічного боку, як це прийнято в нашій демократичній літературі, то обовязком кожного політика єсть старатись усіми силами поважно зясувати собі і чесно усвідомити собі ці прояви.

Хлібороби малі, середні і великі, зібрані в Києві в Квітні 1918 р. проголошують Гетьманом Всеї України нащадка старого гетьманського роду, і тільки за Гетьмана існує фактично, а не в теорії, Українська Держава. Розуміється можна сказати, вживаючи вислів наших інтелігентських «народолобних» літераторів, що все це була «циркова комедія буржуїських і куркульських мурд, розіграна під режисерством фельдфебельської німецької палиці». Але хто не має приємности палекати до світил і творців сучасної української демократичної літератури і хто бачив тоді в Києві цих пригноблених, але завзятих українських людей — що хотіли снасти свою працю і культуру своєї рідної землі від рук ідейних і кримінальних руйників — той мусить задуматись над питанням: чому ці люде, з яких 99½% не читали «усвідомлюючої» української літератури, в момент, коли

важилась їх доля, проголошують українську форму державного ладу, проголошують Гетьманство, як найблизчу і найбільше їм зрозумілу форму того ладу і чому за того власне ладу твориться дійсна Українська Держава, починає дійсно усвідомлюватись в своїх масах Українська Нація.

І коли знов таки не стояти на українським демократично-літературним становищі, що Українець це «дурень або злодій»,*) то треба гадати, що в Квітні 1918 р. було не зібрання якоїсь банди такого роду «Українців», а зібрання представників великої частини Української Нації і що в цьому зібранні знайшла собі вираз ота сама стихійна національна свідомість, що являється основою існування кожної нації. Ця наша національна свідомість, в своїй містичній ірраціональній суті не гірша і не краща від національної свідомості всякої иншої великої європейської нації, у нас, в питанні національного державного ладу, знайшла якраз такий вираз, усвідомила себе в такій формі, яка степені її розвитку відповідає. При тім на тому зібранні хліборобів знайшла вона якраз ту саму форму, яку менше ясно, менше виразно приймає взагалі вся наша народня маса.

Бо тільки одним нашим демократичним літераторам не видно, що в реальнім, дійснім життю вся наша народня маса весь час намагається персоніфікувати свої національні змагання, усе звязуючи їх з іменом то одного то другого популярного діяча. І робить вона це, не звязуючи навіть на всю завязку агітацію, яку проти такої персоніфікації ведуть коло тих діячів їхні демократичні політичні приятели. Нам здається, що в однім і другім випадку ми маємо до діла з одним і тим самим фактом прояву стихійної національної свідомості мас; з фактом усвідомлювання собі нашої національної душі в тій формі, в якій ми поки що в стані її собі усвідомити. І більше звязані зі старою національною традицією хлібороби, проголошуючи більше свідомо дідичного традиційного Гетьмана, — і позбавлені тієї національної традиції народні маси, менше свідомо персоніфікуючи «Україну» в особі того чи иншого «отамана» — всі ми, вся нація наша намагаємось знайти для виявлення нашої стихійної містичної національної душі таку реальну зовнішню форму національного існування, яка степені розвитку тієї нашої національної душі відповідає. Такою формою єсть персоніфікація нашої національної ідеї в особі одного і єдиного для цілої нації Голови національної держави, символізуючого собою повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації.

Незвичайно трудно писати для читаючої, вихованої на «літературі» публіки про питання, які літературними, раціоналістичними і діалектичними методами не можуть бути доказані. Для нас, українських хліборобів, питання Українського Гетьманства це питання життя. Справа стоїть для нас надзвичайно просто: або буде Укра-

*) Прикладів такого відношення до своєї нації, до самих себе, цікавий читач може знайти скільки завгодно в численних сучасних творах демократичної української політичної літератури і публіцистики, особливо еміграційної. Найсумніше те, що оцей пакий її тон і дух санкціонують своїм співробітництвом і співучастю імена поважних і тесних старших представників української демократії.

їнське Гетьманство і ми, яко українські хлібороби, будемо існувати, або Українського Гетьманства не буде і ми, яко українські хлібороби, перестанемо існувати. Ми, яко клас, будемо тоді Росіянами, Поляками, Китаїцями, інтернаціоналістами, ким угодно, тільки не українськими хліборобами. Наша стихійна національна свідомість, не знайшовши собі усвідомлення в єдине відповідаючій їй формі національно-державного існування, умре і яко такі ми умremo разом із нею, так само, як уже раз в історії національно були умерли наші предки. В таких питаннях життя і смерті нема нічого страшнішого від всякої літератури. Условеснюючи життя вона виїмає з нього живчик і душу. Ціль життя : зробити, творити — підмінюється ціло літератури : висказатись, написати

Але в теперішніх часах від літератури не оборонішся. Особливо на Україні, де вся дотеперішня свідомість національна була літературою, а не життям. І в даному разі, коли питання Гетьманства, Української Монархії, єсть для нас питанням ірраціонального життя, питанням діла, оборони і утвердження свого життя, — стає перед нами український демократичний літератор і питає: звідкіль Ви додумались до того, які Ваші аргументи, де Ваша логіка ?

Розуміється найкраще було-б йому не відповідати, тільки своє діло робити. Але ба! український демократичний літератор має в своїх руках, як кажуть, шосту демократичну й у наших демократичних часах мабуть найсильніщу »державу« — має пресу. Він не в силі нічого реального сотворити, але він усе може »ідейно« опоганити, оплювати, знищити і зруйнувати. І коли у нас на Україні обставини складаються так, що 99% людности мають національний інстинкт життя і стихійну національну душу, але не в силі собі цієї душі в творах розуму усвідомити, свого ірраціонального життя в логічні, раціональні, літературні форми убрати — а 1% тільки лише, мудрствує і усвідомлює, але не має в собі ані національної душі, ані національного інстинкту життя — то мусить вживати раціоналістичних методів літератури для оборони ірраціональних фактів життя. Мусить літературою обороняти національну душу од наших національно-бездушних літераторів.

»І чого вам непременно захотілось Гетьманства, Монархії ? — питають нас літератори. — Така форма державна не відповідає сучасним здобуткам соціальної науки, вона абсолютно не підходить до сучасних демократичних часів і теорії, а тому її не можна провести в життя«. »Ну хай по вашому народ наш дійсно намагається персоналізувати свою національну ідею — додають інші, більше уступчиві. — Отже він це зробить в особі якогось вибраного демократичним способом президента чи отамана і вам останеться теж обіднатись коло того признаного народом вождя. Це буде і демократично, а разом з тим матимете і персоналізацію«.

Отже в цій демократичній літературній діалектиці знаходить собі вираз один дійсний факт сучасного життя. Нова монархія, нова династія не може повстати в часах, коли над життям панує преса і література. Родоначальники монархій і династій : »Богом дані« провідники нації не можуть появились в добі, в якій загинула епічність

життя. Богатирі не родяться при благосклонній участі кінематографів і репортерів. При пануючій тепер банківсько-бугальтерській погляді на світ торжествуючої демократії абсолютно немислима поява національного епічного героя. Його зараз візьмуть «на екран», зареєструють в пресі і літературі під рубрикою: «національний герой» і в кінці окажется, що на появленого національного героя вже взяла патент якась спиритна інтернаціональна фірма.

Коли для якоїсь нації, щоб спасти своє існування, приходиться заводити у себе відновідаючий степені її стихійної національної свідомості монархічний лад — тепер, підчас всесвітнього панування демократії — то вона мусить одмовитись од мрій про нову власну династію. Питання для неї стоїть так: або обставлена демократичною формою вибору персональна диктатура, як суррогат монархії, як демократичний спосіб обдурення демократії, або реставрація Монархії в формі проголошення Монархом нащадка одної з давніх, традиційних національних династій, що мають за собою те єдине, чого демократія сфабрикувати не може — силу національної традиції. В такій тільки формі стоїть це питання і перед нашою Українською Нацією: або виборний, демократичний популярний Диктатор, або дідичний традиційний Гетьман.

Бага монархії для нації, як було вже вище сказано, полягає в тім, що оточена загальною пошаною єдина для цілої нації Особа Монарха персоналізує в собі єдиний і обов'язуючий усю націю Маєстат Нації. Отже і всяка демократична диктатура, коли вона має стати суррогатом Монархії, мусить бути всенародня, єдина і національна. Народившись в демократії, будучий диктатор, опіраючись на волю народу, мусить знищити всіх своїх так само демократичних конкурентів і мусить остатись сам один. Тоді він буде єдиним і всенароднім. А щоб до того він став ще й диктатором національним, боротьба між будучим диктатором і його конкурентами мусить вестися під гаслами національними. Тоді тільки він, як диктатор найбільше з поміж інших вождів демократії національній, притягне до себе всіх репрезентантів національної традиції і при їх допомозі, прийнявши містичне хрещення традиції (коронація Наполеона), завершить свою перемогу над конкурентами, тоб-то перемогу над демократією, яка його породила і з якої він вийшов. Така була, єсть і буде історія всіх Наполеонів.

Чи може появиться український Наполеон? Перш за все сама можливість такого питання означає факт, що Наполеона ще у нас нема. Появиться же на Україні український а не якийсь инший Наполеон міг-би (помінаючи вже такі досить важні моменти, що персонально мусів-би він мати хоч деякі спільні риси з Наполеоном і т. д.) при цій рішучій у данім разі умові: найбільше крайні елементи української демократії, які все рішають у боротьбі демократії між собою, отже і в боротьбі будучого Наполеона з його конкурентами, мусіли-б бути настільки національно свідомі, що вони-б дали перевагу іменно українському, а не чужонаціональному Наполеонові. Але власне та підтримка, яку досі крайні ліві елементи

української демократії давали дотеперішнім кандидатам в українські Наполеони, свідчить, що поява такого українського Наполеона неможлива. Для того народ наш мусів-би вже мати усвідомленою своєю стихійну, неусвідомлену національну душу.

Тільки тоді, коли-б народні маси вже мали розуміння свого »божественного права нації«, коли-б вони вже були національно усвідомлені, демократія, що народ для своїх цілей використовує, могла-б і мусіла-б вжити для боротьби між собою усвідомлене вже народом його право нації. Але народ, що не пройшов через свою власну монархічну форму виявлення свого стихійного національного почуття, не може усвідомити собі того почуття, не може мати національної свідомости. Без попередньої коронації Українського законного, дідичного, родового Гетьмана-Монарха, не може відбутись коронація безтрадиційного, маючого за собою тільки закон удачника, Наполеона-Отамана.

Якж основна різниця між українським дідичним Гетьманом і українським майбутнім Наполеоном? Та сама різниця, яка була вже в нашій історії між Юрієм Хмельницьким і Іваном Виговським. Перший, хоч молодий, недосвідчений, може навіть не зовсім свому становищу відповідаючий, був у поняттю цілої нації наслідником Батька, законним Гетьманом. Другий, хоч досвідчений, незвичайно здібний, розумний, був у поняттю цілої нації узурпатором. За першим стояла національна традиція, отже сила так само містична і ірраціональна, як містичною і ірраціональною єсть сила стихійної національної свідомости мас, на якій кожна національна традиція спірається. За другим тільки стояв факт його особистого щастя і сприту.

Щоб Гетьман-узурпатор міг зайняти місце Гетьмана-дідича, він би мусів мати за собою ще один ірраціональний факт, факт сили. Але сили у Виговського не оказалось для тої самої причини, для якої не може бути сили і у майбутнього українського Наполеона. Він не зміг при допомозі крайньої демократії, яка одна тільки піддержує все і скрізь узурпаторів, побити своїх конкурентів, так само узурпаторів. І коли він, бувши чесним українським патріотом, кликав народ: за Україну, то його конкуренти кинули клич: геть з Україною. А що боротьба за Україну вимагала великого морального зусилля, була боротьбою по лінії найбільшого опору, а клич: геть з Україною ніякого морального зусилля не вимагав, ішов по лінії найменшого опору, то народ, який не мав у собі ґрунту для того великого морального зусилля, бо не встиг ще усвідомити собі своєї стихійної національної душі, все вибрав у боротьбі між узурпаторами тих, що йому предлагали лінію найменшого опору. Виговського замінив Пушкарь, Пушкаря — Брюховецький, Брюховецького — московський воевода.

Петлюру, коли він тільки удержиться і скличе »предпарламент«, побє Грушевський, Грушевського Винниченко, Винниченка Раковський. І нічого не поможе таким українським патріотам, якими безумовно єсть і Петлюра, і Грушевський, і Винниченко, чеплятись всіма силами за народ. Демократичний узурпатор, щоб перемогти, мусить обдурити демократію. Але обдурити нашу демократію »У к р а ї н о ю«, стати українськими Наполеонами нашим узурпаторам не сила. Не

сила тому, що для опори української демократії — для найбільше лівого «народа» — Україна — це поки що фікція. Україну можна там підмінити землею, комуною, чим угодно, бо вона фікція. І фікцією буде вона там доти, доки єдина поки що українська національна сила: сила національної традиції, не зможе Україну в особі Голови власної національної Української Держави персоніфікувати. Хто підняв повстання проти дідичного, традиційного Українського Гетьмана, мусить сам підробитись під Гетьмана і сотворити нову Гетьманщину, або счезнути. Це загальний закон, не тільки закон одної України.

Тому наприклад наші представники інтернаціональної соціал-демократії, підіймаючи повстання проти Гетьмана, раптом запускають традиційні оселедці і стають отаманами. Тому наші пророки світової революції, замість спокійно підготовлятися в соціологічних інститутах до своєї майбутньої провідної ролі в новім соціальнім всевітнім устрої, раптом повертаються спиною до прекрасної будуччини і починають хапливо вигрібати давно зотлілі кістки українських «татарських людей» та завзято шукати по українських демократичних родословниках родства між собою і старим огайдамаченім запорожським Мамаєм.*) Але ці фальсифікати національного, традиційного Гетьманства не вдаються.

Традиційно-національна коронація народнього вождя Наполеона могла відбутися тому, що сам обряд національної коронації вже мав в очах цілого народу свій зміст, вложений в нього попередніми, законними, дідичними традиційними Монархами. І стала вона можливою тому, що «Імператор» Наполеон в очах народніх мас перевисив, переріс старих Монархів «Королів». Він показав свою дужу руку, якої вони вже не мали; він знищив усіх своїх ворогів, чого ті не могли вже зробити; він відновив старий державний апарат і спас Францію від рабства.

Неможливо кандидувати в національні Наполеони там, де народ не має ще в собі традиції національних Монархів. І неможливо кандидувати в творці держави тим, хто виростає з традиції руїни й нищени держави. Як-б панегірики не вписували гайдамаччини наші вчені і як-би щиро та сердешно не позували на отаманів наші літератори, — народні українські маси мають про гайдамаччину і про отаманів свій незмінний і вироблений погляд. Згадують вони про них і говорять з пів-соромливою, пів-поблажливою усмішкою.

Бо ці маси народні інстинктом своїм і своєю традицією відчувують те, що відомо кожному дослідникові нашої нефальсифікованої минувшини. Мамай і всякі інші «татарські люде», як традиційні руїниники Української Держави, як ті, що кликали Татар і кого завгодно проти своїх Князів і Гетьманів, нічим иншим, як тільки руїниками власної держави не були і нічим иншим по природі своїй не можуть бути. Весь їхній внутрішній зміст, образ, який вони своєю діяльністю в уяві народніх мас по собі залишили, це образ руйнування всякого державного ладу, це боротьба зо всяким урядом. Вони персоніфікують собою тільки ту внутрішню українську деструктивну силу, яка витворилась на нашій землі в процесі хаотичної,

*) Див. I число журналу «Борітеся — поборете».

неупорядкованої, примітивної боротьби між різними цивілізаційними впливами і з якою зрештою кожному будівничому державного життя на Україні треба уже серйозно рахуватись. Але Мамай сам в ролі Гетьмана; Мамай і «татарські люде» в ролі творців і будівничих Української Держави, це тільки дрібні, трагікомічні фігурки. Їх лубочний, несерйозний характер в такій ролі не стане розуміється іншим і від того, що до Мамай — під його традиційне дерево, з повішеними на ньому «Жидами» і всякими розбитими «поміщицькими фортепянами» — підмощуються сучасні демократичні літератори і деякі модерні університетські професори.

Демократичними засобами національно обдурити українську демократію і під видом демократичного Мамай проскочити в Українські Гетьмани — не вдасться нашим кандидатам в Наполеони доти, доки само традиційне українське Гетьманство, яке вони намагаються в той спосіб сфальсифікувати, не стане реальним фактом. Фальсифікат можливий лиш тоді, коли вже єсть, коли реально існує те, що мається на меті фальсифікувати. І коли признати, що без персоніфікації несвідомої, стихійної національної ідеї мас, ці маси не можуть національно усвідомитись, то єдиним засобом для персоніфікації української національної і державної ідеї єсть реставрація старинного, традиційного національного українського Гетьманства. Фальсифікат, або суррогат Гетьманства, в образі висунутого українською демократією демократичного Отамана, або в образі «виграного на установчих зборах» Президента — неможливий при сучасному стані витвореної нашою минувиною, стихійної, національної свідомости наших народніх мас.

Тільки реальна, дійсна, нефальсифікована державно-національна традиція може стати основою для будови реальної, дійсної, а не «літературної» Української національної Держави. Ця реальна, дійсна, державно-творча, а не державно-руйнуюча українська національна традиція звязана нерозривно з поняттям Українського Гетьманства. З упадками Гетьманства падала й Україна. Хто хоче воскресити, відродити Україну, той мусить реставрувати Гетьманство. Всякий ворог Гетьманства, це свідомий або несвідомий ворог державного й незалежного існування Української Нації.

В старім нашім виборнім козацькім Гетьманстві було багато хиб, що не дали йому змоги здійснитись, втілитись у життя, стати тим, чим воно весь час, від Гетьмана Хмельницького починаючи, намагалося бути: формою державного незалежного існування Української Нації. Ідеї, думи Богдана Хмельницького не здійснені ще й по нині. І падало українське Гетьманство не тому, що воно вмерло, що ідейний образ Гетьманщини, витворений підчас найбільшого напруження нашої національної енергії — за Хмельниччини — став реальним фактом життя, дозрів у життя і дозрівши, виявивши себе, вмер, стратив свою душу, загубив усю внутрішню, творчу, динамічну силу. Ні! «Слово» Гетьманщини не стало ще й по нинішній день її «тілом». І тому-то ніхто з нас не може, як коло задубівшого трупа, спокійно й байдуже пройти коло питання Українського Гетьманства. Воно драгує і захоплює, воно викликає

страшенну зненависть і родить безмежну любов. Над ним неможна поблажливо-байдуже посміхатись.

Бо Гетьманство Українське ще не збулось і не пережилося. Воно в тім образі, який сотворила про нього за Першого Великого Гетьмана Богдана Українська Нація, ще не здійснилось і не втілилось у життя. Всі хиби Гетьманства, всі його дотеперішні помилки, це борювання ідеї з життям, це опір хаосу, який він усе ставить творчій, активній ідеї, що хоче і може його по свому образу і подобію перетворити. Викликаний ціми хибами та помилками упадок Гетьманства в XVII століттю і його упадок в 1918 році — це не агонія, а тільки спроба сил. Це не послідне зітхання того, хто вже набувся, хто перейшов уже через свій апогей, хто показав уже все, до чого він здатний, хто виявив уже весь заложений в ньому його творчий внутрішній зміст. Це тільки хвилива невдача, тільки помилковий крок того, хто може і хто хоче бути; того, хто бореться з хаосом життя, маючи вже дані на те, щоб його побороти: маючи вже свідомість самого себе, свідомість тієї своєї внутрішньої творчої сили-ідеї, яку він мусить втілити в життя, мусить в матеріяльні, життєві форми убрати.

І тому навіть зо всіма своїми хибами, зо всіма своїми помилками, традиція Гетьманська, образ та ідея Гетьманщини, це поки-що єдина наша національна сила, здатна до життя і до національної творчости. По за нею, як підтверджує досвід, нема іншої сили, яка-б могла відродити нашу Націю, яка-б могла нам збудувати Державу. Кожний раз, як на поверхню життя виринатиме Україна — вирине неодмінно разом із Нею і Гетьманство. І так буде доти, доки воно не збудеться, доки не втілиться в життя та ідея, яку поставила перед собою в хвилині найбільшого національного екстазу, розбуджена Великим Гетьманом Богданом, Велика Українська Нація. Без реставрації й завершення Гетьманства не може і не буде існувати Україна. Тільки після здійснення, розвитку, апогея і натуральної смерті Гетьманщини може прийти якийсь інший український державний і соціяльний лад. Без здійснення Гетьманства всякий інший лад, що прийде на Україні, не може бути і не буде ладом національно-українським

Кожна нація має тільки таку традицію, яку вона сама собі в своїй історії витворила. Кожна нація може мати тільки таку форму національно-державного ладу, який з цієї традиції виростає і на який цієї традиції вистачає. Нищити свою власну державно-національну традицію, тому, що в ній єсть хиби й помилки, це значить не будувати, а руйнувати націю, це значить нищити самих себе. Досконалити цю традицію — тоб-то обережно відкидати з неї все, що в життю нації показало себе шкідливим, все, що для національної творчости оказалось нездоровим, і з любовю та дієтизмом розвивати те, що виказало свою творчу силу і житєздатність — ось завдання тих, хто будувє, хто творить, хто живе життям нації, хто з життям нації звязує своє власне життя.

В нашій творчій, будуючій, державно-національній традиції Гетьманства дві його прикмети показали себе в життю нації шкідливими: його виборніість і його залежність від чужих держав. І як-раз ці дві прикмети хотів знищити в Гетьманстві творець української

гетьманської ідеї Великий Гетьман Богдан Хмельницький. Він під кінець свого життя всіма силами намагався установити дідичну владу гетьманську, а союзом зі Швецією хотів він вибитись з під залежності від московського Царя, однак необхідний для України тісний союз з Москвою при тій заховуючи. Це завдання, не здійснене під час «пронащого часу», що настав для України по смерті Хмельницького, стоїть знов сьогодні перед нами.

Ідея незалежності і суверенності Української Держави стає вже чимраз більше життєвим фактом. За свій гріх проти цієї ідеї заплатило в 1918 р. хвилевим укладом відроджене Гетьманство, хоч цей гріх мав навіть за собою поважні тактичні причини міжнародного характеру. І це найкращий доказ, що в теперішній стадії нашої національної свідомості неможливо помислити собі існування Українського Гетьманства, яке форми несuverенного, залежного існування Нації. В поняттях тієї нашої теперішньої національної свідомості тільки одно Гетьманство на Україні не має права зрікатись ідеї повної незалежності Нації. Бо Гетьманство під чужим протекторатом, це вже пройдена нашою нацією, це вже усвідомлена собі стадія життя, це вже випробувана форма нашої національної традиції, і при тій це форма, що в життю нації себе не оправдала. Вертатись до неї — це значить йти назад, творити шкідливу реакцію. В боротьбі за життя та існування не можна безкарно задержувати те, що для існування власне показало себе небезпечним і шкідливим.

З тих самих причин неможливо вернутись до Гетьманства виборного. Виборне Гетьманство перестало-б бути Гетьманством, стало-б неможливою до здійснення демократичною диктатурою. Коли вся сила Гетьманства, все його величчя, творче, динамічне значіння для Нації лежить в творчій силі того образу нашої державно-національної традиції, який воно собою для цілої Нації виражає, то посителем цієї традиції, Гетьманом України, може бути тільки той, хто на підставі традиційного дідичного права ту традицію персоніфікує. Гетьманом України може бути тільки нащадок гетьманського, звязаного з нашою державно-національною традицією роду.

І тільки тоді, коли-б ні один з наших Гетьманських родів не оказався до Гетьманства здатний, могла-би бути мова про покликання якоїсь чужої династії, звязаної тільки посередно з традицією нашого національно-державного життя.

Бо тільки той, хто має за собою свою родову, дідичну гетьманську традицію, має право собою, своєю особою нашу державно-національну гетьманську традицію персоніфікувати. Тільки такої дідичної гетьманської традиції неможна нікому ані сфабрикувати, ані придбати так само, як не можна сфабрикувати традиції державно-національної. На традицію державно-національну не може претендувати і не може її монополізувати якась одна партія чи частина нації. Так само і особи Гетьмана, який має за собою гетьманську дідичну традицію родову, з державно-національною традицією тісно звязану, не може використовувати для своїх цілей одна партія чи частина нації. Особа дідичного, родового Гетьмана належить цілій нації і стоїть понад всіма класами, тимчасовими урядами, партіями, групами і членами Нації так само, як цілій Нації належить і понад усіма її частинами стоїть

та традиція державно-національна, що її Гетьман дідичний законно, на основі своєї традиції родової, персоніфікує.

Маєстат Української Нації, коли він дійсно має бути єдиним і однаково дорогим для всіх Українців Маєстатом, а не товаром на політичну спекуляцію, мусить бути вирваний з під ніг партійних політиків, мусить бути поставлений за межі їх досягнення, мусить бути врятований од їхнього партійно-політичного вжитку. В противному разі не буде на Україні Української Нації, а буде тільки самоїдствуюча українська партія. Але це може статися тільки тоді, коли Маєстат Нації буде персоніфікований Головою Національної Держави, який єсть Головою на підставі чогось, що від нього особисто не залежить. Отим чимсь, чого не можна придбати ані сиритом, ані щастям, ані за гроші, ані силою — єсть право родової традиції, впливаєче з традиції цілої Нації.

Тільки перед таким понадособистим, традиційним, загально-національним правом схилять свої булави, здобуті в тяжкій, кривавій праці, всі наші чесні патріоти-отамани. Тільки біля Особи, на яку жадна партія не може взяти партійного патенту, бо ця Особа не з партійної сили, а з сили всенаціональної традиції виростає — обєднуються всі наші посварені між собою, розєднані і розбиті українські партії. Тільки тоді буде знайдена нарешті ота гаряче бажана всім нам єдність національного фронту, коли на чолі цього єдиного фронту стане Особа, що має на це зверхне над всіми нами — будь ми отамани, лідери, заслужені патріоти, чи звичайні українські громадяне — всенаціональне, традиційне, не лею особисто, а минулим життям, традицією цілої нашої Нації придбане право.

І тільки такому, впливаючому з усенаціональної державної традиції і персоніфікованому в Особі родового, дідичного Гетьмана, Маєстатові Української Держави і Української Нації скориться найдужчий на Україні наш хліборобський клас. Він ніколи не піде, він не може піти за безсилями демагогами-диктаторами, що свої партійні або особисті цілі прикривають ріжними фальсифікатами Гетьманства. Тільки традиційному, а через те всенаціональному і понадпартійному Українському Гетьманові, а в його Особі — понадпартійній, понадклясовій і всенаціональній Українській Державі буде вірою і правдою служити нова, чесна, державно-творча селянська хліборобська аристократія, займаючи в Державі своє місце поруч з такого-ж аристократією духовною, пролетарською, військовою, інтелігентською, промисловою і т. д. Тільки во імя персоніфікованого в такій Державі Маєстату Нації та ідейного інтересу цілої Нації найдужчий клас хліборобський поступиться своєю реальною більшою силою і своїми єгоїстичними інтересами перед інтересами інших слабших українських класів.

Без відродження й реставрації державно-національного традиційного Українського Гетьманства в особі проголошеного Головою Держави родового, дідичного Гетьмана, не буде сотворено на Україні таких умов, при яких най-

дужий на Україні хліборобський клас зможе поступитися своєю більшою реальною силою во ім'я ідейних, всенациональних інтересів Держави і Нації, зможе здобути для себе в очах інших класів необхідний моральний авторитет, і тому зможе вжити свою більшу силу на будову Української Держави і на об'єднання Української Нації — ось шоста основна точка нашої політичної «орієнтації».

5. Єдиною основою, на якій може відродитись Українська Нація і зорганізуватись Українська Держава єсть наша державно-національна традиція, зв'язана тісно з традицією Гетьманства. Ця традиція єсть. Вона існує, вона здатна до життя, як показали нещодавню минулі події: факт реставрації Гетьманства і фактичне існування Держави Української тільки за Гетьманства.*) Як би тієї традиції державно-національної у нас уже не було, то поняття Української Нації було-б літературною фікцією, а будова Української Держави — політичним блефом. І всяка державно-національна українська політика була-б тоді не творчою, будуючою, громадською працею, а мексиканським спортом «для любителів — як кажуть Росіяне — сильных ощущений». Кожний порядний і чесний Українець, який би

*) Навіть В. Винниченко — якого не можна запідозрити в бажанню умисне вишукувати і підкреслювати існування нашої державно-наці-пальної традиції — в одному з романів писаних ще перед війною, підмітив факт впливу тієї традиції на розбудження національної свідомости. В психології одного з персоніжів цього роману — звичайної собі, як і 99% нашого народу, зденационалізованого Малороса — наступає глибокий переворот, коли він довідується від героя роману Вадима про те, що колись дійсно існували українські Гетьмани. Ось як змальовує автор цю картину з життя: «Ну, коли так — раптом рішуче тріснув головою Геннадій Трифанович — то разгонор тепер буде другої. Позвольте вас спитати: чи сто єсть де-у книжках? — Вадим навіть назву одної книжки йому сказав. Старий, дивлячись у стелю, кілька раз повт рив наголово... Гетьмани, видно, серйозно і глибоко схвилювали його. Він не міг їх забути і весь час вєтався до них дивувався, хмикав і помітно, все більш і більш приймав у свою свідомість. Але гетьмани не могли-б самі по собі існувати. Як ні як, а царі. Всякий же царь мусить мати своє царство державу, цардворців, війська. І все це було хохляцке, малоросійське. Тоді який небудь зайда-кацап не міг сказати природному малоросові на його землі: «напол вон бо я тут хочу сісти!» Це вже чорта з два! — І от ще що з неохочею цікавостю одмітив Вадим (це улюблений автором герой роману, соціаліст і літератор. В Л): як тільки старий серйозно повірив в існування гетьманів, він сразу ж немов чудом яким став далеко чистіше говорити по українському. Він, певно, не брехав, кажучи, що одяк, що все життя не балакав на українській мові. А тут раптом згадав і заговорив, і що далі, то вільніше, без ніжковости, а навіть з завзяттям якимсь, з викликом гордості. Мало того: коли він г ворив про «кацапів», в тоні його чулась вже образа... І видно було, що не тільки за те образа, що у нього хотіли одняти службу, а за щось більше, давнє, за щось таке, про що він і сам не знав, що воно — образа. І тим більше вона тепер виростала, чим ясніше йому ставало, що це була образа, що він міг би вже давно образитись...»

Чи стихійне поширення української мови та пошани до самих себе, і взагалі поширення національної свідомости іменно за часів теперішнього відродження Гетьманщини — що підкреслив навіть в одній зі своїх промов інший український соціаліст, небіжчик Ткаченко — це не явище того самого порядку?

не бажав стати агентом, авантюристом чи шарлатаном і хотів би зберегти своє добре ім'я, мусів би тоді, якомога швидше, всяку українську політику покинути і, вибравши літераторську, професорську, чи якусь іншу філософську професію, задовольняти свої громадські інстинкти або глибокими студіями над майбутнім соціалним ладом, або писанням «общепользовныхъ и дешевыхъ книгъ для малороссійскаго народа», наприклад «Про різачку», «Про те, як земля наша стала не наша», «Про те, звідки пішло слово Україна і куди воно щезло» і т. д. і т. д.

Але, не бажаючи бути утопістами, ми мусимо рахуватись з сумним фактом, що наша державно-національна традиція під теперішній час ще надзвичайно квола. Як би не те — ми б уже досі, розуміється, були і державою, і нацією. Двісті літ пів-державного і пів-національного існування не можуть для ніякої нації пройти безслідно, не викликавши духової руйни. А до того наша державно-національна традиція, ослаблена історичним лихоліттям, ще поборюється безперестану ворожими до нас зовнішніми силами; вона завзято нищиться нашими власними внутрішніми українськими руйнінками і врешті її найбільше погрожує розєднаність та слабкість тих, хто має обов'язок і хто береться її обороняти.

Ніяка зовнішня сила до реставрації і відродження нашої державно-національної гетьманської традиції нам не допоможе. Хіба така, яка сама заінтересована в існуванні великої і сильної Української Держави. Але навіть у тім випадку, як покаже досвід недавнього минулого, союзник починає іноді лякатись тієї Гетьманської України, яку він будувати допомагав і починає одною рукою нищити те, чому він допомагав другою. Українська Гетьманська Держава, побудована на основах нашої старої національно-державної традиції, усвідомлює стихійне національне почуття сорокамільйонного народу і тому не підходить до ролі скромного українського буфера, ані до повернення України в чемну, слухняну колонію. Таким завданням, як показує досвід, більше відновляють народні і радянські республіки.

В даний момент ніхто в Європі сильної і великої Української Держави собі не бажає. Навпаки, єсть багато сил, що власне заінтересовані в тому, щоби ніякої України не було, або щоби вона була якнайслабша. Тому при відбудовуванні нашої державно-національної традиції і при реставрації Гетьманства ми не тільки не можемо покладати надії на допомогу якоїсь «орієнтації», а навпаки мусимо бути готові, що різні зовнішні сили будуть нам у тому наскільки можливо заважати.

Так само не повинні ми забувати й того, що нашу державно-національну гетьманську традицію будуть поборювати різними демагогічними засобами всякі внутрішні українські руйнічники під проводом великого числа наших невдалих Наполеонів. Удалий Наполеон (у тих розуміється націй, які здатні мати своїх Наполеонів), повставши проти старої національно-державної традиції і здобувши силу та владу при допомозі найбільше «лівого» народу, все вертає в кінці кінців до тієї традиції і все продовжує її далі в децю змінених формах. Наші-ж невдалі кандидати в Наполеони, повстаючи так само

проти старої державно-національної традиції — проти Гетьманщини і Гетьманів — але не маючи сили здобути собі владу і сотворити щось кращого, рішають, що їх одиноким, мовляв, історичним призначенням єсть тільки нищити та донищувати останні сліди тієї старої української державно-національної традиції.

Вони звичайно, як показує наше минуле й сучасне, не хочуть чесно допомогти іншим українським силам будувати Українську Державу, переконались, що вони самі до того не здатні, що ґрунту в нашій народі для українських Наполеонів немає. Замість поступитись во ім'я патріотизму своїми еґоїстичними інтересами, вони хапаються за зовнішні сили, коли вже своїх власних не стало, заключають ріжкі «угоди» з сусідами України і в кінці кінців стають їхніми звичайними агентами. Або-ж лишпорять вони поміж «народом» та ширять завзято серед нього внутрішню руйну, перетворюючись поволі в Махновщину політичну та літературну.

В своїх низах український руйник палить бібліотеки, музеї, двори, нищить пам'ятники, муровані будівлі — одно слово все, що нагадує про минувшину і культуру. А в своїх верхах він іде на службу до дужчих сусідів і творить для них українські васальні держави-буфери, або-ж кидається в науку та літературу і оправдує там «неминучу варваризацію життя», доказуючи, що вже й сам Шевченко належав «по складу своїх поглядів» до партії есерів, що руйнування власної держави вихвалювали всі українські історики, мало не від Нестора Літописця починаючи, — що найбільшими й найрозумнішими державними мужами на Україні були всякі давні «люде татарські». Бо-ж і вони — ці «люде татарські» — так само, як їх теперішні нащадки по духу, своїх Князів та Гетьманів виганяли, всяких «Татарів» проти тих Князів та Гетьманів на Україну кликали і — в нагороду за ласкаву допомогу — їм синів своїх, замість до свого гетьманського війська, в яничари посиляли, а дочок Ханам та всяким баскакам в дарунку до гаремів оддавали . . .

Пам'ятаймо, що для великого числа здеклеясованої, позбавленої стихійного, вродженого українського патріотизму, української інтелігенції, яка отим політичним та літературним руйництвом промишляє, ідея власної Української Держави зовсім чужа, а сама ця Держава непотрібна. Пару літ тому назад кожний український державник був для неї або «дурень», або «провокатор». Так само чужа, ворожа та зненависна для неї єдине тепер реально можлива Гетьманська Українська Держава. Але навіть своїх власних державних творів вона в решті решт не хоче піддержувати. Народна Республіка — занадто отаманська і права. Радянська — занадто комісарська і ліва. Вожді тих республіканських українських держав ідеальні, поки «виганяють Гетьмана». Вони одіозні, коли самі стають отаманами чи комісарами.

Гетьманщину на думку цих інтелігентів будувати «чужі пани» і тому її треба було знищити. Але коли стали будувати республіку свої-ж такі патентовані, літературні, соціалістичні, демократичні і «свідомі» Україні, то ті-ж самі інтелігенти, придержуючись мабуть демократичної мудрости, що «не буде з Івана пана», охрестили самі себе устами найдемократичнішого українського письменника «гер-

гепами» та виїхали за кордон. І вся ця державна імпотенція та якась патологічна зненависть до самих себе і до власної держави прикривається у них гаслами «добра народу», сполучається з фарисейською тугою за ідеальною, райською; безкласовою, безцентровою, безурядовою, всесвітньою, федеративною, народовладною республікою, яка управлятиметься вченими вождями та кудесниками без всякого примусу, а самими тільки магічними заклинаннями, в роді: «борітеся-поберете» і т. д.

Чи може українська частина такої ідеальної всесвітньої республіки бути збудована при допомозі Польщі, большевиків, світової революції і інших зовнішніх сил, яким передають державну творчість на Україні українські літератори-анархісти — це діло вождів і пророків отих ідеальних республік. Чи можна пересадувати дерево гіллям у землю, а корінням до гори, і чи можна завести у себе соціальний лад, витворений іншими націями на підставі інших національних традицій — це питання для тих, хто не маючи ні одної путньої фабрики, збирається заводити на Україні «соціалізацію промисловости і пролетарський комунізм». Як можна зорганізувати на Україні упорядковане, розумне громадське життя, культивуючи «рідні звичай» самовирізування, варварства і анархії — це можуть в теперішніх демократичних часах знати тільки теоретики державного права Мамаїв і «татарських людей», люде, що мають академічну, професорську освіту.

Звичайний же український громадянин — якому грамотність дана Богом не на те, щоб дурити простаків та недолітків, проповідуючи їм чудеса, в які він сам не вірить — і політик, який політикує не для слави, а щоб мати для своєї праці, для своїх дітей і для своєї нації упорядковану національну державу — мусять бути готові на таку болючу несподіванку, як зненависть багатьох пишучих українських інтелігентів до будови власної держави. Бо нищення державно-національної гетьманської традиції, на якій тільки й може бути побудована Українська Держава, стає єдиним оправданям власної безсилости для всіх непризнаних українським народом кандидатів в народні вожді.

І коли зникнуть послідні державні субсидії, якими ще сьак-так піддержується український «державний інстинкт» отого роду літераторів, то «нерішучість і вагання, з якими — кажучи словами професора Грушевського — соціалістичні українські партії приймали гасло незалежної України»,*) воскреснуть напевно з вибуховою стихійною силою. Для безтатариїстичної, «додумавшоїся до українства» інтелігенції багато вигідніше в решті решт бути провідниками і вождями українських партій та монопольними представниками екстериторіальної, недержавної, співаючої та пишучої вірши «української нації» в демократичній Росії та Польщі, чим займатися відновіде своїм літературним здібностям становище в міщій і дужій класовій національній Державі Українській. Відродження і реставрація української гетьманської державно-національної традиції буде мати серед багатьох здеkläсованих, занархізованих і

*) «Борітеся-Поберете», N I, стор. 47.

політично імпотентних українських інтелігентів найбільше завзятих, найбільше непереребіраючих у засобах боротьби противників. А що в їх руках майже вся українська преса і література, то з отим трагічним для України фактом треба на жаль серйозно рахуватись.

Але і ці зовнішні і ці внутрішні ворожі сили в кінці кінців не так вже дуже страшні. Вони виявляють собою звичайний опір, який стихія життя все ставить кожній ідеї, що намагається цю стихію по своєму образу перетворити, що здатна по своєму образу творити нові форми життя. Внутрішня, власна сила ідеї од тих ворожих до неї сил не залежить. Вона міряється і буде мірятись силою завзяття, силою віри і творчої здатності тих, кого ця ідея захоплює, хто її репрезентує, її ширить і втілює в реальні форми життя. Чи зуміємо ми, Гетьманці, нашій українській державно-національній, традиційній, гетьмансько-монархічній ідеї всею душею віддатись, її оборонити, скріпити і провести в життя — ось від чого залежить будуччина Гетьманства, наша власна будуччина і будуччина Української Держави і Української Нації.

І тут, щоб знов таки не бути наївними мрійниками-утопістами, ми мусимо ясно усвідомити собі ті великі небезпеки, які серед нас же самих нашій власній ідеї погрожують.

Отже перш за все ми ще ідейно не об'єднані. Образ Гетьманської України, який ми всі вніесли з нашої історичної традиції, з народніх переказів, з наших родинних памяток і родинних спогадів — у всіх нас далеко ще не однаковий, не однаково ясний. Неоднаковий і неясний він тому, що в нашій минулій історичній лихоліттю покалічилась, поділилась і унещралась сама наша державно-національна традиція, з якої наша ідея виростає.

Для одних з нас Гетьманство — це вже тільки пуста форма без змісту: шапка, булава і військовий парад — маріонеточна, театральна бутафорія. Для других воно в'яжеться з поняттям якогось напівнаціонального і напівдержавного, провінціального існування: то щось в роді малоросійського генерал-губернаторства в залежності від Москви, — то знов щось в роді комісарства над послухними польської Річипостолитій козацькими отаманами, в залежності від Польщі. У третіх врешті це звичайна літературна романтика, побідні мрії про старе Запорозьке козацтво, ніжні пахощі давно зів'ялої квітки, мелянхолійна любов до давно померлих форм національного життя — любов без сили екстазу, без здатності творити нове життя.

Між тим силу творчу, здатність до втілення в сучасне реальне життя може мати тільки ясний одноцільний образ живого будучого Гетьманства, виростаючий з творчої суті нашої державно-національної традиції, а не з її померлих різноманітних, випадкових і, як показалося, нежитездатних форм. Творча суть нашої державно-національної традиції — це традиційне змагання великої і дужеї Української Нації до здобуття собі вільного та незалежного, організованого та розумного національного існування на своїй власній землі. Образ будуччини, який ця традиція минулого ставить перед нами, це образ Гетьманства, як єдине можливої форми такого існування: але Геть-

манства дозрілого, розвиненого, визволеного з давніх помилко, Гетьманства завтрішнього, а не вчорашнього.

В кім велика любов до рідної української землі не оживила її державно-національної традиції, не примусила пережити в собі ту традицію на те, щоб придбавши її великий досвід, далі її висою власною творчою працею продовжувати — у цього ясного і творчого образу будучого Гетьманства не може бути. Бо творчий образ Гетьманства — це не розлившаті тіни мертвого минулого, які не можуть бути провідниками життя, а виростаючий з живої, пульсуючої в крові нашого серця державно-національної традиції, реальний, живий і ясний дороговказ.

Він стоїть перед нами, а не за нами. Він стоїть над хаосом реального життя, що своїми важкими завалило всі шляхи кругом нас. Контрастом між своїми ясними виразними формами і оточуючою нас хаотичною дійсністю він викликує непереможне бажання боротись за втілення в життя тих його форм. Ці ясні й виразні форми хочемо ми коло себе мати, а не румовища руїн і не безладний хаос. Не лякатись хаосу, не плакати над руїнами, марно не надіялись обдурити хаотичну дійсність, а перемогти хаос — ось в тім категоричнім імперативі вся творча життя здатність кожного ідейного образу. Бо тільки з хаотичної дійсности можна на подібів ідейного образу будувати нові форми життя.

Але щоби бути здійсненим, щоби бути втіленим в реальне хаотичне життя, образ ідеї Гетьманства мусить бути для всіх нас, Гетьманців, однаковий і ясний. Він мусить виразно виділятись над хаосом і мусить він бути один. Тільки тоді він дасть нам ту єдність і ту організовану силу, без якої не можна перемогти хаосу, не можна зрушити з місця його тяжких гліб. Коли кожний з нас бачитиме перед собою інший образ Гетьманства, — коли ми не знайдемо в собі стільки захоплення і стільки любови до своєї ідеї, щоб прийти до собі подібних, — об'єднатись зо всіми, хто в цю ідею вірить, — знайти і вихопати в цьому об'єднанні єдність образу спільної ідеї і тоді всім разом, єдиним організованим фронтом, за здійснення цієї ідеї в бій пійти — то праця всіх нас буде Сизифовою працею. Вона стане в кінці тільки ще одною відміною безплідної української літератури, стане оляповатим і бездушним, політичним «малоросійським» любительським спектаклем»

Ми досі ще ідейно не об'єднані. Але це станеться в процесі громадської політичної творчости. Багато небезпешніще те, що ми в великій мірі здеморалізовані, що в нас самих єсть елементи розкладу, які, в свою пору не знищені, можуть нас зробити до всякої політичної творчости нездатними.

Ідея Українського Гетьманства — це ідея нового монархізму і нового аристократизму. Їй погрожують — з одного боку: гниль, яку залишив по собі серед нас розвал старого монархізму і старого аристократизму. З другого: зараза модерного республіканства і модерної буржуазної, соціалістичної, комуністичної та всякої іншої демократії, яка залазить з усіх усюд в наші ряди.

Ми монархісти. Але ми не хочемо повороту помершого монархічного ладу ані відродження монархії в її минулих, виродившихся

формах. Ми не хочемо, як ті монархісти з часів розкладу монархії, використовувати для себе монархію, яку хтось колись сотворив, а хочемо творити в образі Гетьманства нову монархію. І ця наша нова монархія, Гетьманство, не може бути диктатурою одної касты, за яку та каста зубами держиться, а вся решта з її зубів шматок за шматком, через поширення «конституційних і демократичних прав», собі вириває.

Гетьманство — це символ єдності Української Нації і сили Української Держави, персоніфікований в особі традиційного, національного дідичного Гетьмана. Воно стоїть понад всіма кастами, партіями, класами і до нікого в нації спеціально не належить так само, як не може до когось спеціально належати і чийсь монополем бути само традиційне поняття Української Нації. Гетьманство об'єднує собою в одну національну цілість поодинокі класи людей, що живуть на Українській Землі — класи, природно зорганізовані в своїх автономних політично-економічних «радянських» чи інших формах власної класової організації.

Гетьманство — це Трудова Національна Монархія, це персоніфіковане в особі Гетьмана єдино-владство ідеї Нації над цілим працюючим, продукуючим трудовим народом і всіма його класами, а не монархія-єдиновладство одної якоїсь касты — чи бюрократів, чи комуністів, чи конституційної демократії — над рештою нації. Воно, як верх піраміди, коронує собою труд цілої Нації, зорганізований в класових трудових установах всіх класів, а не приголомує брехнею і терором розбите і розпорошене тіло нації, щоб використовувати національну працю на користь тільки одної касты: комуністів, бюрократії чи конституційної демократії.

До Гетьмана приходять в своїх окремих класових організаціях усі ті, кому дорога єдність Нації, кому потрібна єдина державно-національна організація всієї національної праці. Приходять на те, щоби біля нього свої окремі класові організації об'єднавши, національну єдність усіх класів, єдність цілої Української Нації сотворити і Державу Українську збудувати. Вони йдуть, щоби традиційному Гетьману Українському зруйновану всенациональну єдність та державну силу воскресити допомогти, його іменем руйну побороти, а не використовувати його Особу і персоніфіковану в його Особі українську державну, об'єднуючу монархічну ідею кожний для себе, кожний для своїх власних егоїстичних інтересів.

Хто заражений труниним ядом виродившогося бюрократичного чи конституційного монархізму, або божевільям його покидька: диктатури комуністів; хто приходить до Гетьманців, щоби забезпечити собі задалегідь двірську, комісарську чи якусь иншу посаду, щоби одержати нагороду, концесію чи привілей, щоби здобути собі про запас вигідний монопол на будучі блага нового державного ладу — тому місяця серед нас немає. Бо Гетьманство Українське це не виродніла монархія — не дійна, вигодувана батьками корова, яку сини, по батьках одідичивши, перестали годувати, а тільки доять. Гетьманство це нова форма державного життя нашої Нації, яку ми для синів і нащадків своїх тяжкою працею, жертвами її посвятою ще повинні допіру сотворити. Хто хоче посад, нагород, концесій і всяких инших благ од

свої зручної політики — хай собі йде в республіканську, буржуазну, соціалістичну чи комуністичну демократію. Там при виборах президентів, при змінах правителів настановлених «волею народа», заховались ще всі темні сторони старої монархії. Спонуляризувавшись і здемократизувавшись, вони там стали тільки більш доступними. Підлезуватись, дурити, підкуплювати, бути куртизанами далеко легше і зручніше при президентах, совнаркомах і при «сувереннім народі» ніж це було при виродинившихся монархах

Ми хочемо аристократії, але здорової, міцної, до творчости здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої. Ми думаємо, що таку нову аристократію витворить в своїх класових організаціях кожний український клас на підставі власної класової традиції і власної класової селекції. Найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. — ось нова українська аристократія.

Мірилом вартости кожної дійсної аристократії єсть її здатність творити нові цінности, будувати, організувати життя. Остаточне завдання кожної демократії: захопити в свої руки сотворене предками національне добро і його ріжними «справедливими» демократичними способами поміж себе поділити — вже у нас на Україні майже виконане. Тим нащадкам старої аристократії, що приходять до нас і питають, чи не можна би на підставі своїх старих аристократичних привілеїв одержати більший пайок при демократичнім грабіжі національних складів — ми кажемо: національні українські склади вже розграбовані, а поділом награбованого ми не промишляємо. Ми хочемо обєднати тих, хто здатний почати творити нові склади, а не тих, хто знає «последній і найсправедливіший спосіб», як їх з користю для себе дограбувати. Ті хай ідуть до буржуазної, соціалістичної, комуністичної і всякої иншої демократії.

Нащадки старої шляхецько-козацької аристократії—дворянський і козацький стан хліборобського класу — при реставрації Гетьманства повинен і має обовязок відограти велику ролю. Бо-ж серед них — людей землі — найбільше жива ще наша стара державно-національна традиція; бо-ж вони по природі своїй, як і всі хлібороби, мусять бути стихійними монархістами-гетьманцями, а маючи більшу освіту, повинні перші гетьманську ідею для себе і для других усвідомити. Але на жаль демократична зараза вносить страшні спустошення в ряди нашого дворянства, ослаблюючи тим самим ряди і силу цієї частини українських Гетьманців.

Багато нашої старої аристократії на жаль забуло вже про свою первістну й основну аристократичну традицію: традицію жертви во ім'я держави і творчости державної; забуло про ту безліч праці і посвяти, яку поклали її предки в будову минулих форм нашого державного життя. Звикши в часах розвалу старої монархії та старої аристократії тільки використовувати для себе пануючу форму державного ладу — обідатися в дословнім і переноснім значінню цього слова — та частина нашого дворянства нездатна вже ідеєю нової дер-

жавної творчості захопитись і на жертви, яких ця творчість вимагає, пійти.

Вона намагається пристосуватись до хвилевої переможниці — демократії; вона хоче лише урвати що можна для себе від пануючого демократичного державного розвалу, так само, як намагалась вона використовувати для себе померший, звироднілий монархічний лад. І ми бачимо, що всяка буржуазна, соціалістична і комуністична демократія має на своїх послугах князів, графів, баронів і дворян, які одержують од неї всякі блага взамін за своє ім'я, за свою більшу культуру, вихованість і політичну здатність. Але це не єсть державна творчість, тільки пристосовування себе до форм державного розвалу. Не боротьба за нові, вищі форми державности, а боязливе, хамське втікання з небезпешного аристократичного фронту на безпешніший демократичний тил — втікання, сполучене з глибокою погордою, якою здемократизовані і здеморалізовані аристократи платять в глибині душі тому, кому вони допомагають руйнувати ріжними демократичними способами останні сліди організованого, державного, національного життя.

Доля цих здемократизованих і здеморалізованих дворян для нас в ренті реніт байдужа, бо вижеться вона не з нашою долею, а з долею цілої демократії. Не байдужим для нас натомість мусить бути те, коли здемократизовані дворяне приходять до нас і намагаються прищепити нам, Хліборобам-Гетьманцям, свою демократичну політичну тактику, свій деморалізаторський демократичний світогляд.

Коли нам пропонують перетворитись під фірмою Гетьманства в дворянську велико-землевласницьку демократичну партію, викинути з поміж себе не-дворян і, здемократизувавши відповідно до поняття «простого народу» свою ідеологію, піти з отими демократичними гаслами «в народ», щоб його по методу всіх інших демократичних партій обдурити — то ми мусимо зразу-ж заявити, що ми на таку демократичну тактику ніколи й ні завіщо не пристанемо. Дворянство наше — як те, що було помосковлене, так і те, що було спольщене — ми щиро і всім серцем бажаємо бачити в наших рядах. Але дворянство для нас — це не право на найзручніше демократичне дурнівство, а обовязок державної і національної творчості: обовязок, випливаючий з родинної традиції, з більшої вихованости, з більшої політичної і державної культури. «Noblesse oblige» — як казало старе гасло предків, не нащадків.

Кожний безродний, але заслужений ділами предок більше вартий пошани, ніж нездалий і чванливий нащадок. Так само найбезродніший і найбідніший хлібороб-селянин, що творчі організаторські здібности має, що тепер за свою національну Українську Державу готов во ім'я добра будучих поколінь своє життя в жертву принести — більше заслуговує чести і поваги, ніж здемократизований нащадок дворянський, що перед пануючою демократією ласка і змоги ще з пару сот смашних обідів попоїсти забігає. Такий безродний і бідний селянин — державник і патріот — наш найрідніший брат, з яким нас ніяка сила не розлучить. І так само братом — рівним співробітником, а не демократичним конкурентом — буде для нас усякий инший не-дворянин і не-хлібороб, будь це робітник, міщанин, інтелігент, який

в своїй власній класовій організації поруч з нашою класовою організацією при Гетьмані України стане і якому тоді ми перші руку до згоди простягнемо, перші всі минулі взаємні кривди і образи забудемо, і рука в руку йдучи, як рівні з рівними до спільної національної і державної творчої праці візьмемось. Як що це називати «демократією» то на таку «демократію» ми все і завжди щиро підемо.

Змонополізувати ідею Гетьманства для одної касти та, наче од більшовиків втікаючи, прибрати її для непознаки в модерний крамний демократичний піджачок, це значило б сотворити ще одну імпотентну українську демократичну інтелігентську партію, це значило б єдину українську державно-творчу ідею — ідею Гетьманства — загубити.

Під покришкою демократизму Гетьманство не може бути реставроване. Ідея наша, оплутана демократичним туманом, стратить свою ясність і не зможе бути втілена в життя. Конкуренції зі спеціалістами по обдуруванню «суверенного народу» ми не видержимо і коли опинимось в демократичній компанії, нас тільки висьміють і заклюють. «Народ», якому ми «запропонуємо вибрати себе» на тій підставі, що ми народолобці-демократи, найкращі поміж усіми іншими народолобцями-демократами, матиме повне право сказати, що ми тільки відреши демократів дурніщі. Бо ті за вибори платять землею та всяким иншим розграбованим з національних складів, хоч не своїм, але реальним добром, а ми пропонуємо тільки вексель на будучі блага, які ще треба доштіру сотворити.

Так званий «холодний» раціоналістичний аналіз «політичної дійсности», яким у декого щиро прикривається бажання штовхнути нас во імя цієї дійсности і «реальної політики» на демократичні експерименти, має одну кардинальну хибу: він — як кажуть Росіяне — тільки «заднім умом кр'їнок». Він показує лише чого не треба було робити. Того самого зрештою вчить вища школа «реальної політики і політичної мудрости» — вся сучасна патентована т. зв. академічна соціологічна наука.

І академічні соціологічні теорії треба розуміється знати, щоб не odkривати політичних «Америк» і не думати наприклад, що комунізм це «последнє слово соціальных наук», бо таких «последних слів» було вже в історії людства чимало. Але при тім треба твердо пам'ятати, що ні один патентований соціолог ніколи ні одної нової форми громадського життя не сотворив, і всяка «реальна політика» дуже добра, але тільки для використання вже кимсь сотворених і усталених форм якогось політичного ладу. Будуччина і творча сила всіх соціальних, зокрема національних політичних ідей определялась від початку світа не їхньою «науковостю» чи «політичним реалізмом», а степеню завзяття, відданости, захоплення її фанатизму, які вони в своїх визнавцях, а через них у цілих людських громадах викликали.

«Ce qu'il y a de vraiment fondamental dans tout devenir, c'est l'état de tension passionnée que l'on rencontre dans les âmes.*)» — пише Сорель. Цей факт усякого соціального життя підтверджує досвід минувшини і обсервація сучасности. І тому, коли ми хочемо бути тепер, в часах демократичного руїництва, дійсно політичними реа-

*) G. Sorel: «Vues sur les problèmes de la philosophie», p. 76.

лістами — але не імпотентними критиками чи спритними ліквідаторами минулого, тільки творцями будучого, — то перш за все ми мусимо цей факт собі усвідомити. Ми мусимо твердо пам'ятати, що ідея наша переможе тільки тоді, коли викличе вона в душах наших єдино творчій в громадському життю вогонь захоплення, посвяти і завзяття.

Ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». Найрозумніше обчисленими «десантами», найраціональніше заготовленими проєктами всяких демократизацій, соціалізацій, парцеляцій і всяких народніх установчих зборів, одно слово — самими лише кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи перемогти більшовизму, який залляв нашу Україну. Бо більшовизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла. Цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру. І переможе наша віра чужу віру тільки тоді, коли вона матиме своїх вірних, коли підійматиме вона їх на свої діла. І тоді, коли ці діла нашої віри будуть вищі, будуть кращі, будуть більше відповідати стихійним потребам законности і моралі даного громадського організму ніж діла віри чужої.

Якими мають бути ці діла нашої віри вказує нам само сучасне хаотичне, стихійне громадське життя. До ідеї Гетьманської і до Гетьманців ставляться на Україні більші моральні вимоги. Тільки Гетьманські уряди не мають права поступатись перед сусідами Українською Землею; тільки їм не вільно зрікатись моральних суверенних прав своєї Держави і Нації.* Тільки у Гетьманців уважається за непростимий гріх те, що нормально і само собою зрозуміло у всяких, в тім числі і комуністичних, демократів та республіканців. Коли який небудь гетьманський староста брав хабарі і крав державні гроші, то він в поняттю законности і моралі нашої народньої маси вважався зовсім слушно за злодія, якого за це треба вбити. Але коли це саме робить який небудь «народний комісар», то ці самі маси вважають це явище зовсім нормальним. Бо в поняттю законности і моралі нашої чесної і морально здорової народньої маси сама революція єсть неморальна — і чесність не може бути обовязковою моральною прикметою тих, кого революція винесла на посади, на керовництво громадського життя.

Наша сила й будучність в отих непорушених революцією поняттях законности й моралі українських народніх мас і в тому, що вимоги тієї законности й моралі громадського життя прикладаються до нас, Гетьманців. Тим знаменем переможемо, коли тільки його вірою своєю скріпимо і розумом своїм усвідомимо. Бо це знак, що підстави всякого організованого громадського життя: почуття законности і громадської моралі існують ще в нашій нації. І це знак, що сама стихія життя, ставлячи до нас більші моральні вимоги, допоможе нам перемогти нашу внутрішню слабість, викресати з себе максимум енергії і завзяття, без яких не можна перетворити в організовані форми

*) Нагадую хоча би те обурення, яке зняло-сь з приводу неправдивої звістки про нібито одмову Гетьманського Уряду від поділу Галичини, не кажучи вже про повстання підняте тому, що той Уряд проголосив федерацію. І нагадую ту байдужість, з якою зустрічало громадянство акти всяких федерацій, всяких принижуючих союзів, уступок цілих великих територій і т. д., які робили уряди демократичні і республіканські.

в своїй власній класовій організації поруч з нашою класовою організацією при Гетьмані України стане і якому тоді ми перші руку до згоди простягнемо, перші всі минулі взаємні кривди і образи забудемо, і рука в руку йдучи, як рівні з рівними до спільної національної і державної творчої праці візьмемось. Як що це називати «демократією» то на таку «демократію» ми все і завжди щиро підемо.

Змонополізувати ідею Гетьманства для одної частини та, наче од большевиків втікаючи, приборати її для непознаки в модерній крамній демократичній підкачок, це значило б сотворити ще одну імпотентну українську демократичну інтелігентську партію, це значило б єдину українську державно-творчу ідею — ідею Гетьманства — загубити.

Під покришкою демократизму Гетьманство не може бути реставроване. Ідея наша, оплутана демократичним туманом, стратить свою ясність і не зможе бути втілена в життя. Конкуренції зі спеціалістами по обдуруванню «суверенного народу» ми не витримо і коли опинимось в демократичній компанії, нас тільки висміють і заклюють. «Народ», якому ми «запропонуємо вибрати себе» на тій підставі, що ми народолобці-демократи, найкращі поміж усіма іншими народолобцями-демократами, матиме повне право сказати, що ми тільки від ренши демократів дурищі. Во ті за вибори платять землею та всяким іншим розграбованим з національних складів, хоч не своїм, але реальним добром, а ми пропонуємо тільки вексель на будучі блага, які ще треба допіру сотворити.

Так званий «холодний» раціоналістичний аналіз «політичної дійсності», яким у деякого щиро прикривається бажання штовхнути нас во ім'я цієї дійсності і «реальної політики» на демократичні експерименти, мав одну кардинальну хибу: він — як кажуть Росіяне — тільки «заднімъ умомъ крѣнокъ». Він показує лише чого не треба було робити. Того самого зрештою вчить вища школа «реальної політики і політичної мудрости» — вся сучасна патентована т. зв. академічна соціологічна наука.

І академічні соціологічні теорії треба розуміється знати, щоб не odkривати політичних «Америк» і не думати наприклад, що комунізм це «остатнє слово соціальних наук», бо таких «остатніх слів» було вже в історії людства чимало. Але при тім треба твердо пам'ятати, що ні один патентований соціолог ніколи ні одної нової форми громадського життя не сотворив, і всяка «реальна політика» дуже добра, але тільки для використання вже кимсь сотворених і усталених форм якогось політичного ладу. Будуччина і творча сила всіх соціальних, зокрема національних політичних ідей определялась від початку світа не їхньою «науковістю» чи «політичним реалізмом», а степеню завзяття, відданости, захоплення й фанатизму, які вони в своїх визнавцях, а через них у цілих людських громадах викликали.

«Ce qu'il y a de vraiment fondamental dans tout devenir, c'est l'état de tension passionnée que l'on rencontre dans les âmes.» — пише Сорель. Цей факт усякого соціального життя підтверджує досвід минувшини і обсервація сучасности. І тому, коли ми хочемо бути тепер, в часах демократичного руїництва, дійсно політичними ре-

*) G. Sorel: «Vues sur les problèmes de la philosophie», p. 76.

лістами — але не імпотентними критиками чи спритними ліквідаторами минулого, тільки творцями будучого, — то перш за все ми мусимо цей факт собі усвідомити. Ми мусимо твердо пам'ятати, що ідея наша переможе тільки тоді, коли викличе вона в душах наших єдино творчий в громадському життю вогонь захоплення, посвяти і завзяття.

Ніяка армія, ніяка політична організація не переможе, коли в ній немає «духа». Найрозумніще обчисленими «десантами», найраціональніше заготовленими проєктами всяких демократизацій, соціалізацій, парцеляцій і всяких народніх установчих зборів, одно слово — самими лише кулеметами і політичними хоч би найдемократичнішими «платформами» не можна ніколи перемогти большевизму, який залляв нашу Україну. Бо большевизм це віра, яка своєю силою здатна творити свої діла. Цій чужій вірі можна протиставити тільки свою віру. І переможе наша віра чужу віру тільки тоді, коли вона матиме своїх вірних, коли підійматиме вона їх на свої діла. І тоді, коли ці діла нашої віри будуть вищі, будуть кращі, будуть більше відповідати стихійним потребам законности і моралі даного громадського організму ніж діла віри чужої.

Якими мають бути ці діла нашої віри вказує нам само сучасне хаотичне, стихійне громадське життя. До ідеї Гетьманської і до Гетьманців ставляться на Україні більші моральні вимоги. Тільки Гетьманські уряди не мають права поступатись перед сусідами Українською Землею; тільки їм не вільно зрікатись моральних суверенних прав своєї Держави і Нації.*) Тільки у Гетьманців уважається за непростимий гріх те, що нормально і само собою зрозуміло у всяких, в тім числі і комуністичних, демократів та республіканців. Коли який небудь гетьманський староста брав хабарі і крав державні гроші, то він в поняттю законности і моралі нашої народньої маси вважався зовсім слушно за злодія, якого за це треба вбити. Але коли це саме робить який небудь «народний комісар», то ці самі маси вважають це явище зовсім нормальним. Бо в поняттю законности і моралі нашої чесної і морально здорової народньої маси сама революція єсть неморальна — і чесність не може бути обовязковою моральною прикметою тих, кого революція винесла на посади, на керовництво громадського життя.

Наша сила й будучність в отих непорушених революцією поняттях законности і моралі українських народніх мас і в тому, що вимоги тієї законности і моралі громадського життя прикладаються до нас, Гетьманців. Тим знаменем переможемо, коли тільки його вірою своєю скріпимо і розумом своїм усвідомимо. Бо це знак, що підстави всякого організованого громадського життя: почуття законности і громадської моралі існують ще в нашій нації. І це знак, що сама стихія життя, ставлячи до нас більші моральні вимоги, допоможе нам перемогти нашу внутрішню слабість, викресати з себе максимум енергії і завзяття, без яких не можна перетворити в організовані ферми

*) Нагадую хоча би те обурення, яке зняло-ь з приводу неправдивої звістки про нібито одмову Гетьманського Уряду від поділу Галичини, не кажучи вже про повстання підняте тому, що той Уряд проголосив федерацію. І нагадую ту байдужість, з якою зустрічало громадянство акти всяких федерацій, всяких принижуючих союзів, уступок цілих великих територій і т. д., які робили уряди демократичні і республіканські.

хаотичної стихії життя. Вона прийме нас, вона зростить нас своїми буйними потугами, але тільки тоді, коли ми станемо того варті — тільки тоді, коли ми самі, своєю власною моральною вартістю виправдаємо ті більші моральні вимоги, які ставить до нашої творчої ідеї, до нашої більше моральної віри сама оця стихія життя.

Всяка віра без діл мертва єсть. І сила, живучість нашої віри, нашої ідеї, не в демократичних словах, які мали-б обдурити виборців, а в тих ділах, на які здатна підіймати наша віра перш за все нас самих, її визнавачів.

Коли, увірувавши в свою ідею Національної Гетьманської Української Держави, побудованої зорганізованими творчими і продукуючими українськими класами, ми під впливом цієї ідеї самі національно усвідомимось і ставемо самі в своїм класі більше дисциплінованими, обєднаними, більше здатними до організованої, творчої громадської праці. — Коли під впливом нашої ідеї ми скинемо з себе всі ознаки демократичної зарази: боягузство, хамство, жадність, спекулянтство, політичний анархізм, всяке «покуття отаманство», злобу, брехливість, інтригантство, бажання політичної помсти, кар'єризм, гадюче лукавство і зрадництво, запобігання перед сильними і перед юрбою, одно слово все те, що ми бачимо тепер в добі торжества демократії. — Коли наша ідея, во імя збереження потрібних для її здійснення наших сил, зробить нас більш розважливими, здержливими, скромними в щоденнім життю і громадській праці, — відучить нас від шкідливих розкошів, від інтелігентського позерства і руйнуючого словоблуддя. — Коли викличе вона в нас любов і пошану до своїх братів по ідеї і посіє між нами взаємне довіря, солідарність і альтруїзм, знищивши вроджене Українцям самоїдство і будування своєї кар'єри на очернюванні ближніх; але zarazом примусить нас ставити взаємно до себе більші вимоги во імя здійснення ідеї, а не для підкреслювання хиб своїх співтоваришів. — Коли ми будемо служити нашій Гетьманській ідеї хоч би так, як предки наші служили своїй за часів Великого Гетьмана Богдана Хмельницького. — Коли, одним словом, ми самі під впливом нашої віри-ідеї станемо більш моральними, станемо кращими, здатнішими, духом сильними і спокійними, і коли за ідею нашу говоритимуть не слова, а діла, — вартістю і здатністю кожного з нас — то ідея наша мусить перемогти і переможе.

Во по кожному пануванню демократії все наступала і тепер наступить перемога аристократії. В противному разі людство б загинуло. І у нас на Україні по періодах демократичного самовирізування і демократичної руйни, все наступав період аристократичного будівництва. Так само і тепер, коли вже все буде у нас дограбоване, переспекульоване і дощищене; коли провідники демократії, безконечне «лівіючі» та шукаючи свого Наполеона, винищать себе і своїх сторонників; коли одним словом завершиться діло демократії і наступить, — як каже проф. Грушевський — «немигуча варваризація життя» — то народ наш, по природі здоровий, добрий і сильний, кинеється зі стихійною силою будувати на ново громадський лад, на ново творити з безладного хаосу організовані гієрархічні форми життя.

Коли українська демократія, поспекулювавши невдало на українським державним патріотизмі, піде собі спокійно на службу до польських і московських демократичних Наполеонів — а слово «Гетьманець» одночасно стане на Україні назвою гайзавзятищого і непримирного українського державника і патріота та синонімом чесного громадянина: коли воно означатиме чесного офіцера — не шкурника і не грабітеля, чесного українського державного урядовця — не злодія і не хабарника, чесного хлібороба — не глиталя, чесного робітника — не чрезнайщика, чесного промисловця — не визискувача, чесного купця — не спекулянта, чесного інтелігента — не шарлатана, чесного політика — не кар'єриста і не демагога — то тоді ідея наша Гетьманська переможе не якоюсь демократичною програмою, а тим, чим перемагають всі ідеї: силою свого творчого, виховуючого творчих людей, внутрішнього змісту.

І тоді Народ Український зустріне свого Гетьмана і своїх Гетьманців так само, як він вже раз в історії свого першого Великого Гетьмана і його помішників зустрів. Не виборами, не голосуванням, не демократичними установчими зборами, а радісним плачем усіх дзвонів Святої Софії і традиційним благословенням Патріяршим прийняв тоді в Києві народ український Великого Богдана, що визволив його з під панування і «брикання» вільної і свободолюбивої, республіканської і антимонархічної, руйнуючої і жадної чужої та її своєї демократії.*)

До тої хвилини жде нас ще довга й терниста путь. Але пам'ятаймо, що в природі тільки гнучку лозу і пустопорожню бузину швидко жене в гору. Дуб росте поволі і з великим трудом. І коли ідея наша має дійсно створити трівку силу нашої Нації і Держави, то вона мусить розвиватись по тяжкій лінії найбільшого опору.

І ми, розуміється, могли-б «добре зорієнтуватись в політичній ситуації», винюхати куди в даний момент «народ хилиться» і, забігти туди поперед нього, заздалегідь там собі тепленьке місечко і добру «посаду» забезпечити. Ми-б може могли навіть собі таким чином «високе» становище придбати та, народодлюбними демократами ставши, адмініструвати своїм народом іменем тієї чужої правлячої сили, яка його до себе прихилила. Але цей шлях по лінії найменшого опору ми мусимо залишити нашії демократії, якої спеціальністю власне єсть іти завжди «за народом». Бути непопулярним і зненавидженим — це необхідний стаж і спроба сил для тих, кому належить творча будуччина. Коли ми підемо по демократичній лінії найменшого опору і будемо пристосовувати себе всякий раз до хвилихвхвх політичних обставин, то зайдемо туди, куди зайшли наші демократичні предки з часів Великої Руїни. Шлях демократії заведе нас туди, куди він завів їх — під панування чужої аристократії.

*) Історичний аналіз боротьби між козацько-шляхецьким аристократичним монархізмом часів Богдана Хмельницького і тодішньою польською магнатсько-шляхецькою республіканською і демократичною олігархією читач знайде в моїй книжці: Україна на Переломі (1657—9). Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. (Відень 1920).

Тільки в тяжких спробах може виховатись в Нації, зорганізуватись і підготуватись до своєї творчої праці міцна, здатна до громадської творчості і до державного будівництва, верства. Без такої своєї власної верстви не існуватиме Українська Нація. Бо по добі руїни мусить наступити доба творчості і відбудови. І коли та людська громада, що живе на Українській Землі, здатна зодягати в свої власні індивідуальні національні форми лише демократичні, руїницькі періоди свого існування; коли український демократизм єсть прикметою, яка неодмінно має бути звязана з поняттям національної свідомості, то така однобока і виспеціалізована на демократію «нація» могла-би проявляти своє окреме індивідуальне існування тільки періодично, в добах руїни і перемоги демократії. Періоди громадської творчості і державного будівництва, періоди панування аристократії, були-б періодами завмірання оттакої однобокої, «демократичної української нації».

Хто хоче не періодичного, а сталого існування цілої Української Нації і хто не хоче дальшого безплідного повторювання нашої трагічної минувшини, той мусить приготувитись на тяжку путь по лінії найбільшого опору, путь вихованя своєї власної, сильної, загартованої, творчої національної аристократії. Бо тільки по лінії найбільшого опору ростуть в силу не ефемерні, а сильні і великі нації і будуються не паперові, чи «буферні», а сильні, великі і тривалі держави.

Без відданих всею душею своєю ідеї і готових за для неї на жертви, без морально вартних, політично чесних, дисциплінованих і зорганізованих, до творчої громадської праці здатних Гетьманців — не зможе бути реставроване традиційне, національне Українське Гетьманство, не зможе прибрати українських національних форм період відбудови і творчості, що настане в Україні по теперішнім періоді демократичного руйнування. Бо без Гетьманства не зможе витворитись нова авторитетна державно-творча національна українська верства, не зможе хліборобська частина тієї верстви обєднати і зорганізувати свій хліборобський клас і не зможе біля того найдужчого українського класу обєднатись Українська Нація та зорганізуватись Українська Держава — ось сема основа точка нашої політичної «орієнтації».

Як, маючи таку віру-ідею, а не «орієнтацію», ми орієнтуємось в сучаснім політичнім життї, тоб-то: як ставимось в своїй політичній тактиці до інших внутрішніх, українських і до зовнішніх, впливаючих на Україну, сил — про це маю надію поговорити в наступнім листі.

В Жовтні 1920 р.

Дмитро Дорошенко.

Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році.

Писати про закордонну політику Української Держави в 1918 році, за часів Гетьманщини, мені особисто доволі важко: не тільки тому, що мені самому довелося відогравати в ній якусь роль — і через те я не можу бути як-слід об'єктивним — але й тому, що до цього часу ще не опубліковано жадного документального матеріялу про ті часи, досі не появилось ще ніяких споминів та мемуарів, які, писані хоча б і в якомусь партійному дусі, все ж могли б так або инакше освітити певні факти, схарактеризувати працю й роль певних діячів часу Гетьманщини. Робити це мені самому, кажу, дуже важко, тим більше, що учасники цієї доби нашої свіжої бувальщини майже всі ще працюють на життєвій арені, а зачіпати кого-небудь мені б не хотілось: я вважаю, що суд над цим моментом нашої історії і його діячами мені, яко також учасникові його, ніяк не належить. Отже коли я берусь тепер за перо, щоб писати про закордонну політику Гетьманщини, то роблю це тільки для того, щоб пригадати нашому громадянству, спіраючись по змозі на документи, — на скільки я тут на еміграції в силі їх добути, — деякі моменти цієї політики, які варто було б краще тямити й тепер і які, на великий жаль, усіми, хто пробував писати про ті часи, або свідомо перекручуються, або інтерпретуються дуже суб'єктивно, в залежності від партійних поглядів того, хто пише. Не хочу за це робити нікому закидів, бо 1918-й рік — час занадто близький до нас, і його події в своїх наслідках занадто болюче відчуються всіми нами. Отже трудно й вимагати якоїсь особливої безсторонності від людей, що так або инакше тими подіями зачеплені. Критичне відношення до подій може наступити лише згодом, коли ми далі од них одійдемо. Я певен, що і в цих моїх споминах не вбережуся од закидів в безсторонності й суб'єктивізмі. В такому разі я був би радий, як би ці мої замітки викликали уваги або може й цілі спомини людей, які також близько стояли до подій 1918 року; це повело би до вияснення того, що і як було тоді в дійсності, і тим скоріше справдилась би слова народньої мудрости: »всімніється, одна правда зостанеться».

Коли я в маю місяці 1918 року прийняв посаду керуючого міністерством закордонних справ в кабінеті Ф. А. Лизогуба, я зовсім ще не був »гетьманцем«; я зробив це тому, що вважав, що традиція української національної державности мусить піддержуватись в кожній, хоча б може і переходовій, тимчасовій формі державности; я гадав, що фактичний напрям політики в державі залежить од того, хто її веде або організує, що ухиляння від активної будівничої роботи в

такі моменти як тоді, означало б здачу позицій тим, хто поведе цю роботу в напрямі може й суперечному з нашими національними інтересами; а спеціально спонукало мене прийняти цю одіозну тоді в очах багатьох українського громадянства посаду (найбільше нахилили мене зробити це С. О. Ефремов і В. К. Винниченко) те, що я знав, що літом 1918 року мусіла так або інакше вирішуватись доля Галичини, яка найбільше лежала у мене на серці, особливо після того як я зжився з цим многострадальним краєм нашої батьківщини підчас всесвітньої війни; я вважав, що політика Української Держави матиме на долю Галичини певний вплив і боявся, щоб провід цієї політики не попав в руки людини, яка може не розуміти нашої національної справи, а особливо галицького питання так, як розуміли її ми, давні українські діячі. Слова Ф. А. Лизогуба, що в разі моєї відмови портфель міністра закордонних справ буде пропонувано панові Шебеко, колишньому послу російської держави у Відні, знищили всі мої вагання і я вступив до кабінету. Вступив, мушу сказати, тільки як «керуючий міністерством», а не як міністр і гадаючи, що матиму діло спеціально тільки з справами закордонними та стоятиму зовсім осторонь від справ внутрішніх, щоб за них і не відповідати. Але скоро життя втягло мене і до внутрішньої політики; я став звичайним міністром і членом кабінету і навіть повів свою власну «внутрішню політику», яка зводилась до того, щоб нахилити до участі в уряді українських національних діячів; та це не належить до предмету моїх теперішніх споминів. Скажу тільки, що пізніше, коли я придивився до державної праці Гетьманщини і тих перспектив, які вона, на мою думку, одкривала для нашої національної справи, я зробився дійсно «гетьманцем». І тепер, на еміграції, оглядаючись на минуле, — слухаючи різні розмови про нього різних людей політичної думки, я все більше схилиюсь до того, що Гетьманство було і єсть досі найбільш відповідною і одиноко здійснюваною формою організації самостійної української держави, розуміється, як що ми дійсно хочемо незалежної суверенної України, як що ми переконані, що тільки в такій Україні ми зможемо вирішити всі основні національні й соціально-економічні проблеми нашого життя в інтересах широких мас трудового українського народу.

Я застав на порядку дня нашої закордонної політики цілий ряд питань, які для зручності перегляду дозволю собі розкласти в такій черзі: наші відносини до Центральних Держав і союзних з ними Туреччини й Болгарії; відносини до держав нейтральних і спеціально до тих, що повстали на території колишньої Російської Імперії; справа миру з Московщиною і справа кордонів України; окраїнні питання (Дон, Кубань, Бесарабія, Крим, Холмщина, Полісся).

Безумовно основним питанням нашої закордонної політики у 1918 році — я скажу більше — самого нашого існування як держави, були відносини до Центральних Держав: Німеччини й Австро-Угорщини. Що нашим завданням було, опираючись на поміч Німеччини, старатись як можна швидче й легче вийти з під її опіки, емансипуватись, добути собі свободу рухів, а особливо визволитись від

військової допомоги Австро-Угорщини, — це все зрозуміло само собою. Цей стан залежності від Німеччини, а почасти й Австро-Угорщини, був утворений фактом присутності на нашій території кількасоттисячної австро-німецької армії, що прийшла до нас по хліб, і найвно було думати, що Німці, прийшовши до нас при таких обставинах, будуть байдужими глядачами того, що у нас внутрі діється і так чи інакше до наших внутрішніх справ не будуть втручатись. Отже справа повільного, без потрясень, виходу з цього стану залежності від чужої військової сили, не пориваючи добрих відносин з державами, що до сили як допомогу і порятунку до нас вислали, це було вісєю нашої політики. Коло цієї осі й оберталась уся наша політика що-до Німців. Як ставились до нас самі Німці, чи була у них якась стала, ясна провідна думка що-до Української Держави, сказати дуже важко. Я думаю, що в кермуючих кругах тодішньої німецької політики такої думки не було: вони хитались між Росією й Україною; одно було ясно: бажання, скільки можна використувати Україну для біжучого моменту, для потреб війни, що рінала для Німеччини грізне питання «бути чи не бути». Вибір представників військової влади (за виїмком покійного фельдмаршала Айхгорна) і дипломатії був дуже незручний, мов навмисне з таких людей, що до України ставились упереджено і в неї не вірили. Вести діло з членам центрального уряду в Берліні було в тисячу разів легше й приємніше, ніж з його представниками в Києві. З другого боку треба мати на увазі ще й те, що з самого свого приходу на Україну в марті 1918 р. Німці зустрічали з боку Українців, і в краю і в самому Києві, прояви таких відносин, які могли розхолодити самі найгарячіші симпатії, коли б вони й були в дійсності. Одним з найбільш фатальних для нас по наслідкам проявів недовіря до нас з боку Німців було вперте небажання їх допустити організацію української армії. Коли вони згодились на це в вересні 1918 року, було вже для нас пізно. Так само безконечно довго вагались Німці в справі передачі нам чорноморської флотії.

Я вважав надзвичайно важким, щоб у Берліні був такий представник українського уряду, який міг би особисто заїмпонувати німецькому урядові, з яким він мусів би рахуватись. Переносячи центр ваги наших зносин до Берліну, ми емансипувались би від впливів німецьких представників у Києві і дістали б більшу волю рухів. От чому на посаду українського посла в Берліні було запрошено відомого громадського діяча, колишнього члена української парламентської фракції в 1-ій рос. Думі, давнього члена «Товариства українських поступовців» і товариша голови Українського Наукового Товариства в Києві, барона Ф. Р. Штейнгеля. Коли він прибув до Берліна і вступив в офіційальні зносини з тамошнім урядом, я скоро відчув у Києві велике полекшення. Такими самими заходами що-до емансипації від німецьких представників у Києві і переходу до відносин більше незалежних були подорож до Берліна голови ради міністрів А. Ф. Лизогуба і гостювання Пана Гетьмана у Імператора Вільгельма. Ці подорожі дуже посунули наперед прихильне вирішення для нас справ Криму, Холмщини, організації української армії і передачі нам чорноморської флотії.

Відмінними були наші австро-угорські відносини. Що існування такої самостійної України, якою вона мала стати по Берестейському договору, ціколи не входило в плани австро-угорських урядових політиків, це ясно кожному, хто з цією політикою був ознайомлений. Обставини змусили Австро-Угорську Монархію підписати Берестейський мир і вийти з Україною в тісний зв'язок, але »шлюб цей був без любови«. І це потім ми відчували на кожному кроці. Уособленням австро-угорської політики та її відношення до українства був сам цісарсько-королівський посол, граф Форґач. Найбільш характерним моментом його діяльності в Києві була історія з анулюванням таємного додатку до Берестейської Умови про виділення східної Галичини в автономний коронний край Австрії. Вияснення цього дуже дражливого моменту завело б мене далеко, хоч я і вважаю своїм обов'язком зробити це з повною докладністю пізніше. Тепер скажу тільки, що ні про яке добровільне зречення з боку Пана Гетьмана не було й мови, і дуже помилялись ті з галицько-буковинських публіцистів, що кидали в свій час з цього приводу цілі громи і навіть нічим неоправдану і непристойну лайку. Це може засвідчити і тодішній посол Української Держави у Відні В. К. Липинський, який, так само як і я, згодився прийняти свій важкий і відповідальний пост головним робом через те, що йому також дуже лежала на серці доля західно-українських земель, що залежала тоді од того або іншого порозуміння з Австро-Угорщиною. В своїй дипломатичній роботі у Відні В. К. Липинський раз-у-раз натикався на провину тієї мадярсько-польської солідарності, що в руках таких політиків як граф Бур'ян або граф Форґач завжди йшли в розріз з українськими інтересами й домаганнями що-до Галичини, Холмщини й взагалі Західної України.

Коли можна говорити про щирою друга молоді Української Держави, то такого ми мали в особі болгарського царя Фердинанда і його посла в Києві, професора Івана Шишманова (зятя М. Драгоманова). Доволі прочитати листи царя Фердинанда до Пана Гетьмана, пригадати його промови при прийомі нашого посла в Болгарії Ол. Я. Шульгина, щоб відчутти в них не звичайні дипломатичні компліменти, але поти щирої приязні, впливаючої з свідомості, що вже-роспався російський козуб, той ненаситний »старший брат«, що марюю стояв перед болгарським народом, загрожуючи йому постійно перспективою »софійської губернії«, а замість нього сусідкою став Україна, держава без агресивних замірів, зв'язана з Болгарією традицією культурних і економічних взаємин.

Та сама щира приязнь, скріплена відсутністю поки-що спірних питань і певною спільністю інтересів (хоча б у відносинах до високого союзника-опікуна) вчувалась і у відносинах наших з Турками. З цього боку дуже характерна промова Султана при прийомі нашого посла М. А. Суковкина, де Султан дуже виразно виявив радість Туреччини з приводу відновлення самостійної Української Держави. І коли потім д. Суковкин заявив себе прихильником єдиної Росії, відношення Турків, як мені переказували, нагло перемінювалося до нього в холодно-ввічливий, офіційальний тон. Такі ж самі сердечно-прихильні відносини утворились у нас у Києві і з турецьким послом

Мухтар-Беєм, визначним турецьким дипломатом, який перед тим займав дуже важливий в турецькій політиці пост посла в Афінах.

Одною з найважливіших справ у наших стосунках до держав почвірної спілки, з якими Україна заключила мир в Бересті-Литовськїм, була ратифікація цього миру. Наш посол у Відні В. К. Липинський мав, між иншим, спеціальну місію перевести цю ратифікацію, се-то зробити виміну ратифікаційних грамот. Першою обмінялась з нами ратифікаційними грамотами Болгарія на початку липня 1918 року : з нашого боку передав грамоту за підписом Пана Гетьмана В. К. Липинський, з болгарського — *chargé d'affaires* д. Джебаров з підписом царя Фердинанда. 24-го липня виміняла грамоти Німеччина за підписом Вільгельма II через свого *chargé d'affaires* принца Штольберга-Вернігероде, з нашого боку був В. К. Липинський; в серпні — Туреччина за підписом Султана Магомета V, через свого *chargé d'affaires* Беяк-Бея, нашу ж грамоту передав радник посольства д. Токаржевський. Одна Австро-Угорщина затягала ратифікацію, гадаючи, що ми згодимось купити її ціною уступок в Холмській справі на користь Польщі; так з боку Австро-Угорщини ратифікація й не відбулась зовсім, хоча вже перед самим розкладом монархії була заготовлена з австро-угорського боку ратифікаційна грамота і мала статись виміна.

Що стосується відносин наших до держав, які повстали на місці бувшої Російської Імперії, то до нас перші прислали своїх представників: Фінляндія, що вислала до нас д-ра К. Гумеруса (він так само, як і проф. Шинманов, ставився з дуже великими симпатіями до українства) і двох генеральних консулів — до Київа й Одеси; Грузія (представник — д. Тевзайя); Польща, що прислала свого посла, Білоруського пана д. Ваньковича і установила консульство в Київі; Дон мав своїм представником генерала Черячукина. Були у нас іще представники Білоруси, Литви й Естляндії. З нашого боку були вислані представники до Фінляндії (К. В. Лоський) й Дону (М. А. Славінський) і консули до Грузії, Білоруси й Литви.

Що до відносин з нейтральними державами, то вони практично дуже утруднювались Німцями, особливо з початку. Влітку удалось вислати нашого представника до Швейцарії. Він повернувся з листом від швейцарського міністра закордонних справ Лярдї, в якому той пропонував нам вступити в ділові зносини, прислати до Швейцарії нашого представника і обіцяв натомість вислати свого до Київа. Наслідком цього до Швейцарії було вислано місію з В. К. Лукасевичем (тимчасово) на чолі і двох консулів. Від Данського уряду явився до мене в кінці літа призначений ним генеральний консул і предложив од імени свого уряду також ділові відносини. В Берліні ж, при переговорах з нашим послом, представники Швеції, Норвегії й Данії заявили в імени своїх урядів, що їх держави не можуть поки-що визнати Україну офіційально, дожидаючи такого визнання від держав Entente'и, але неофіційально готові й охочі вступити з нами в усякі ділові зносини. Взагалі нейтральні держави дуже охоче, як це виявилось при переговорах у Берліні й у Швейцарії, готові були вийти з нами у відносини і навіть визнати нас, але вони були звязані світовою боротьбою двох велитнів

і мусіли викидати. Таке, наприклад, відношення було до нас Еспанії, як виявилось з переговорів з еспанським послом у Берліні, маркізом Бернабе, що бував частим гостем нашого посольства, так само як і посол Голландії. У вересні, коли ослабла вже трохи німецька пресія над нами, ми приступили до формування місії до нейтральних і антитських країн. До Скандинавських держав виїхала місія з ген. Баженовим на чолі і був призначений до Штокгольму генеральний консул (Д. В. Антонович). До Франції мав виїхати М. М. Могилянський, до Англії й Америки Ів. Я. Коростовець. Останні дві місії формувались за порозумінням з Українським Національним Союзом, який дав своїх кандидатів до персоналу місії. Коли я в кінці жовтня 1918 року приїхав до Берліна, то там один з головних керманчів тодішнього уряду просто заявив мені: «Йдьте до Парижа, йдьте до Лондону, робіть своє діло, добивайтесь самі визнання; ми вам уже допомоги не можемо, але для нас важко тільки, щоб збереглась самостійна Українська Держава». На жаль, ця порада і це визнання прийшла, висловлюючись модним в тогочасних українських відносинах словом «zu spät». Я дійсно виїхав на третій день німецької революції до Швейцарії, щоб там говорити з представниками Entente'i, але коли туди прибув, то прийшла звістка про те, що Пан Гетьман проголосив грамоту в справі федерації і що в Києві склався вже новий кабінет міністрів. З моменту одержання мною цієї звістки я вважав свою місію скінченою і офіційно вже більше ніде не виступав.*)

Переходячи до наших відносин з совітською Росією, мушу сказати, що я застав уже сформованою делегацію для переговорів з Москвою і місце визначене для цих переговорів — у Києві. Незручність вести переговори в Києві з огляду на його неспокійну політичну атмосферу, на присутність у нас самих значного більшо-

*) Про події, що сталися у Києві по моїм виїзді за-кордон 22 жовтня 1918 року, я мушу сказати, що вони відбувалися без моєї участі, і я за них не можу брати на себе відповідальності. Коли я ще в кінці жовтня і в перші дні листопада міг по прямому дрову з Берліна порозуміватися з Києвом про біжучі справи, то з вибухом німецької революції мої зносини з Києвом майже перервалися, і там у закордонній політиці запанував новий курс і виступили нові люди. Про себе скажу тільки, що я з Києва виїздив у той момент, коли, здавалось мені, здійснювалась та мета, для якої особисто я працював ціле літо 1918 року: до кабінету міністрів входили українські громадські діячі (А. Г. Вязлов, В. М. Леонтович, Ол. Гн. Лотоцький, М. А. Славинський, П. Я. Стебницький), як предлюдя до повної «українізації» кабінету; затовіджене було скорі опублікування закону про аграрну реформу і про близьке скликання сейму. Я думав, що оновлений кабінет і затовіджені реформи заспокоять українське громадянство, дадуть підставу для утворення внутрішнього національного фронту і тим скріплять нашу державу внутрі й на зовні. На нещастя наше, сталось усе зовсім иначе.

Не можу тут не згадати (це мене дуже обходить особисто), що справи, які торкались моєї подорожі як міністра закордонних справ Української Держави за кордон в жовтні 1918 року, дуже неточно і неввірно передавались тоді в пресі, особливо російській, що виходила в Києві. Не иначе як тільки щоб дискредитувати мене як українського діяча — нічим иншим я цього пояснити не можу — пускались кимсь фантастичні вісти про ціль подорожі й її обстанова, приписували мені цілі промови, яких я зовсім не говорив (як, наприклад, ніби-то моя промова на одному бенкеті в Берліні, надрукована в «Кіевской Мысли» і т. п.) Я згадую ці дрібниці через те, що у свій час не мав змоги ніде спростувати цих неввірних чуток, які виявляли перед громадянством мою діяльність в зовсім неввірному, сфальшованому світлі.

вицького елемента, була ясна сама собою. Я запропонував був Ніжин, як місце для переговорів, але патріотизм деяких членів нашої делегації й її комісії не сягав так далеко, щоб добровільно згодитись проміняти Київ на самітне життя в Ніжині, а тому, що це були українці, то їм не можна було просто наказувати або якимсь иншим способом виявляти невдячність за те, що вони згодні брати участь в будові Української Держави. Позиція ухилання од роботи з «гетьманевським урядом» була тоді загально-прийнятою серед українських громадських діячів; винятки трактувались як якась уступка, компроміс; кожного разу вступ когось з діячів на більш-менш відповідальну посаду в уряді дебатувався в партіях. Поруч з цим весь час ішли нарікання на «фаховців», які зановляли всі уряди, на те, що українцям не дають ходу і т. п.

Як відомо, переговори тяглись чотири місяці і ні до чого не довели. Трудно ще поки що з'ясувати всі справжні причини їх неуспіху. Як на одну з причин можу вказати на подвійне становище тодішнього німецького уряду, який одною рукою піддержував молоду Українську Державу, а другою хотів творити Росію — таку, яка була на той час корисною для його політичних комбінацій; тепер, після признання В. К. Винниченка*), я допускаю, що й більшовики умисне не поспішали заключити мир, щоб посіяти тимчасом через свої офіційні агентири і через своїх численних прихильників зерна розладу в Українській Державі. Були й ще причини, про які поки вважаю передчасним говорити. Неясність перспектив щодо миру і майбутніх відносин до Росії приневолювала нас іти на порозуміння з Доном і заключити з його міністрами Лебедєвим, Калашніковим і Гульбіним (7 серпня 1918 року) в Києві оборонний і торговельний союз. Що серед правлячих донських кругів панували погляди на самостійність Дону як на тимчасовий етап до відновлення єдиної-неділюмої Росії, це було видно з цілого ряду їх офіційних заяв і декларацій. Це спонукало нас вимагати від правительства Дону ясно означити свою державну самостійність, після чого вже й було заключено угоду.

Памяткою цих наших домагань може служити нота, вислана від українського уряду до донського в липні 1918 року: «Правительство Української Держави, бажаючи незмінно жити в дружбі й мирі з своїм сильним сусідом Донським козацтвом і вітаючи стремління Всевеликого Війська Донського до державної самостійности, дуже бажало-б увійти в найтісніщі добросусідські взаємні відносини з Великим Військом Донським, як з суверенною, цілком самоопределеною і ні від кого незалежною державою на непохитних основах взаємности й рівности. Але в першій уступі декларації Великого Війська Донського оповіщається, що Військо Донське є самостійною демократичною республікою лише до «організації єдиної Росії в тій чи иншій формі», а в уступі шостім «Донське Військо пропонує всім державам визнати його права на самостійне існування» знову лише «до часу організації в тій чи иншій формі єдиної Росії». Таким чином згідно декларації, державна організація Великого Війська Донського

*) Див.: «Відродження нації», т. III-й, стр. 158—159.

має в теперішній момент лиш тимчасовий характер, а се на жаль за- надто утруднює можливість рішення питання про установлення певних границь поміж Військом Донським і Україною, не дивлячися на найщиріше бажання Української Держави рішити це надто важне державне питання по можливості найскоріше і остаточно, а не лиш тимчасово. Тому з свого боку, вважаючи встановлення постійних державних взаємних відносин поміж суверенними державами Дону й України дуже цінними і необхідними, правительство вірить, надіється і щиро бажає, щоб усі перепони до цього були скорше усунені».

Самий договір розмежував Україну з Доном так, що границя йшла по давній межі Катеринославщини й Донської Области і тільки малий кланчик землі принав нам коло Маріуполя. Таганрогська округа, де живе значний % українського населення (61% усієї людности), всталася за Доном. Ми вимовили в договорі тільки признання культурно-національних прав за українським населенням Дону. Добитись уступки Таганрогської округи було неможливо через те, що як-раз на її східних частинах лежали військові козацькі землі, і добути згоду на уступку їх з боку козачого «круга» не було надії. Але ми думали, що мати українську ірриденту на Дону і тим перш за все розбудити національну свідомість у зовсім несвідомого тоді українського населення було краще, ніж мати в себе донську і тим самим «єдино-неділимську» ірриденту. Між иншим було умовлено, що господарське життя промислового району Таганрогщини мусіло підпорядкуватись центральному промислому органу в Харькові, на що донці мусіли згодитись, бо заводи й кональні донські так тісно звязані й залежать технічно від донецького басейну на Катеринославщині, що самостійно розвиватись не можуть.

Що до Кубані, то уряд Гетьманщини дивився, що це частина української землі, яка так чи инакше має бути до України прилучена, або як автономний край, або хоча б на федеративних основах, — бо діло йшло і про союз північно-кавказьких горців, що йшли тоді разом з Кубанцями, і в делегації від Кубанської Ради, що прибула на початку червня 1918 р. до Київа, був представник горців Султан Гірей. Настрої українських діячів Кубані відповідали нашим плянам; там велась агітація за приєднання до України, і міністерство закордонних справ піддержувало цю агітацію морально і матеріально. Кубанська територія була тоді ще зайнята більшовиками, і добровольці під командою ген. М. Алексєєва лаштувались туди походом; вони самі сиділи ще на чужій, донській території і хотіли добути собі свій власний пляцдарм на Кубані. Було ясно, що Кубань схилиться до того, хто її визволить від більшовицької окупації. Я протягом цілого місяця старався, щоб українське правительство вислало ті війська, які мало — дивізію ген. Натієва — на Кубань, і можна було тоді бути певним, що кубанські козаки прилучилися б до нас. Після довгих і важких клопотів удалось нахилити до того й німців, які мали по- мотти нам висадити десант на чорноморським побережжю; вже був даний наказ стягати дивізію Натієва до залізниці для посадки: справа розбилась через саботаж, або може й зраду одного з високих чинів українського міністерства війни, який зтягав цілу справу, як тільки

міг, а тимчасом Алексєєв брав Катеринодар, заявив Новоросійськ, і нам втручатись уже було пізно . . . Дуже можлива участь в цій темній історії й німецьких військових кругів, що вели, як і звичайно тоді у відносинах до нас, подвійну гру.

Так або інакше, але замість приязної або навіть сполученої з нами Кубані повсталала територія, опанована Добровольчою російською армією з її ворожими до українства настроями і плянами відновлення єдиної-неділимної Росії. Кубанська Рада мусіла користись добровольчим генералом, а ми мусіли обмежитись заснуванням на Кубані українських консулств.

Переходячи тепер до інших питань, що до частин нашої землі, які через ті або інші причини опинились по-за межами Української Держави, я вважаю потрібним довше зупинитись на справі Бесарабії, бо ця справа тісно зв'язана була з нашими відносинами до Румунії, держави, що в 1918 році, хоча сама по собі й не мала великого міжнароднього значіння, але, по заключенню Бухарестського миру могла служити для нас тоді маленьким вікном у Європу, тереном, де ми могли зійтись з представниками інших держав з по-за почвірного союзу.

Головним пунктом наших відносин до Румунії, само собою розуміється, була справа Бесарабії. Ця справа була дуже ускладнена тим, що Центральна Рада, видаючи свій Третій Універсал, де проголошено право на самовизначення «окраїн», в тім числі і Бесарабії, тим самим ніби дала правцу зброю румунам твердити, що наче-б то Україна сама зріклась своїх прав на Бесарабію. Правда, на засіданні Центр. Ради 12 квітня 1918 року було прийнята резолюція, передана як декларація українського уряду до румунського, де заявлялося, що Центральна Рада «не признає ухвали Сфатул-Церія в справі прилучення Бесарабії до румунського королівства актом вільного виявлення волі всіх народів, що заселяють територію Бесарабії, й тому Українська Народня Республіка вимагає здійснення вільного бажання мешканців тих частин Бесарабії, які виявили або вільно виявляють свою волю прилучитися до Української Народньої Республіки», але це тільки залптувало справу, ставлячи питання не про цілу Бесарабію, як окремий край, етнографічно й економічно тісно зв'язаний з Україною (не кажучи про звязки історичні), але про якісь окремі частини її. Правительство гетьманське стало на тому, що окупація і примусове прилучення Бесарабії румунами є акт насильства, противний бажанню самого населення, і що згодитись на нього Україна ніяк не може. В такому дусі й була послана до румунського уряду нота від 5 червня 1918 року. Спростовуючи аргументацію румунської ноти від 20 квітня 1918 року про ніби добровільний характер приєднання Бесарабії до Румунії фактичними даними, наша нота мусіла вияснити, чому Центральна Рада не проголосила в свій час приналежності Бесарабії до України і заявляла, що Український Уряд жадним чином не може зріктися Бесарабії: «рішучим способом відкидаючи права Румунії на Бесарабію і заявляючи про свої права на цю область, Правительство Української Держави одначе цілком не думає робити актів якого б небуло насилля у відношеню до прав Бесарабії на спра-

ведливе і доцільне національне самоозначення; але цілком зрозуміло, що з життєвого і для всієї України стратегічного й економічного мотивів Правительству Української Держави повинно настоювати на приналежності політично-автономної Бесарабії до Української Держави, до чого Україна має всі права і чого бажає величезна більшість населення Бесарабії».

На цю ноту румунський уряд відповів обширною нотою — цілим трактатом, полемізуючи з нами по пунктах. Тимчасом до нас являлись депутації з Бесарабії, клопочучись про встановлення з Україною торговельних зносин, бо знищена війною і ще окупована Німцями Румунія нічого не могла дати бесарабцям. Нишком приїздили до мене представники політичних організацій, духовенства, урядовців, кооперативів, запевняли, що все населення прагне злуки з Україною і що як би на Дністрі появилась хоч одна українська дивізія, то ціла Бесарабія повстала б і прилучилась до нас. На жаль такої дивізії ми ще не мали, бо ті самі Німці, які заявляли нам, що справа Бесарабії, це справа між нами і між Румунією, не давали нам довго приступити до організації української армії, самий факт існування якої вирішив би на нашу користь і бесарабську справу, і кримську і ще може не одне наше «українське» питання. Отже, дожидаючи кращих обставин і кращих часів, ми стали на тому, що жадним чином не тільки не можемо зрідатися Бесарабії, але мусимо гаряче протестувати проти окупації її Румунами. Щоб більше прихилити до себе населення Бесарабії, ми готові були на відновлення зносин з нею, але так, щоб продукти, які йшли від нас, діставались тільки бесарабському населенню; так, наприклад, ми відпускали цукор для бесарабських кооперативів. Румуни захоплювали частину його для себе, але це вже не було нашою винюю. У вересні приїхала до Києва румунська делегація з товаришем міністра Концеску на чолі. Вона хотіла заключити торговельний договір з Україною. Виявилось, що Румуни, потребуючи тоді й нашого хліба, і нашого цукру, і ще багато інших річей, не могли нам нічого еквівалентного дати; вони могли преджити тільки сушені бесарабські-ж фрукти, бесарабське вино (молоде!), трохи оселедців.... Над своєю нафтою вони вже не були панамі після букарештського миру.

Колі члени конференції з нашого боку заявили, що всі продукти, які пропонує Румунія, не мають для нас скільки-небудь серйозної ваги, п. Концеску сказав, що постарается добути й бензину, заборонивши за для цього приватний рух автомобілів по Румунії, аби щось дістати для експорту до нас. Що до Бесарабії ми заявили, що український уряд має з Румунією «довгий процес», який буде вести й далі, але поки-що готовий вступити з Румунією в торговельні й дипломатичні зносини. Останнє було важне з того погляду, щоб мати змогу ще й на румунським терені здібуватись з представниками нейтральних і антантських держав. Торговельний договір після довгих старань і заходів з боку Румунів ми згодились заключити аж в кінці жовтня 1918 року. Я виїхав з Києва до Берліну не встигнувши підписати його. Підписали вже за мене, але договору цьому не судилось вийти в життя, бо незабаром сама Українська Держава, якої ласки так запобігали тоді Румуни, перестала існувати.

Справа Криму була трохи більше скомплікованою — через особливу політику Німців у цій справі. Як відомо, Німці ще весною зупинили похід українських відділів на кримську територію; вони окупували Крим самі і тут під їх крилом сформувався екзотичний уряд з генералом Сулькевичем на чолі. Наше становище в справі Криму було зясоване в ноті від 30 травня 1918 року, висланій мною до німецького уряду через посла в Кіїві бар. Мумма. Знов прийшлося в цій ноті викривуватись з становища, утвореного Третім Універсалом:

»Уряд Української Держави« — писалося в нашій ноті — »уважає конче потрібним, щоб Кримський пів-острів увійшов в склад Української Держави. Економічно, політично й етнографічно Крим тісно звязаний з життям населення України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватись без злучення з Кримом. Правда, коли проголошено Третій Універсал Української Народньої Республіки, там зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але перш усього універсал зазначив тільки головні частини української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшости, приєднаються пізніше. Через те в Третім Універсалі не була зазначена ні Холмщини, ні частини Курської, Вороніжської губернії, області донського війська, ні частини Бесарабщини. А між тим тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України.

Так само думали й що-до Криму. Такий спосіб установаження кордону, спершу тільки в загальних рисах, пояснюється також і тим, що Українська Народня Республіка розглядалася тільки яко федеративна частина Росії. Так само й Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути також федеративною одиницею Росії й таким чином автори Третього Універсалу розуміли, що звязку з Кримом, економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, звязок з Кримом яко федеративною одиницею може увірватися цілком. І тому тепер, коли українське військо за допомогою дружнього нам німецького війська захопило Крим у свої руки, повстало питання про прилучення Криму до Української Держави.

Стоячи на принципі самовизначеня, не бажаючи порушувати волі населеня, нарешті розуміючи різні відміни в життю Криму, Український Уряд уважає, що приєднання Криму може відбутися на автономних підставах, відповідно до чого проєкт має бути розроблений; знаючи настрої більшости населеня Криму, маючи на увазі інтереси тої людности та її стародавні звязки з Українським Урядом, не має сумніву, що воля населеня Криму може бути висловлена тільки за злукую з Україною.»

Дійсно, самостійність Криму обстоювали тільки російські кола, які думали зберегти його для будучої »єдиної-неділимої« Росії. І Татари, і Німці-колоністи, не кажучи про Українців, тягли до сполуки з Україною. Спеціально з боку тамоніших українських організацій велася що-до цього акція, і міністерство закордонних справ піддержувало ті організації та їх часописні матеріяльно. Коли правительство Сулькевича почало показувати такі прояви »самостійно-

сти» Криму, як одмова приймати офіційальні папери й телеграми українською мовою, наш уряд примушений був до репресій в формі економічної блокади Криму. Не вважаючи на протести Німців, блокада була витримана протягом двох тижнів: ні до Криму, ні з Криму не перепускались ніякі продукти і ніякий крам. Це загрожило Криму голодом і руйною всього тогорічного врожаю фруктів. Уряд ген. Сулькевича скапітулював і вислав до Києва делегацію з своїх міністрів: сенатора Ахматовича, Чарикова (колишнього російського посла в Туреччині), Нікіфорова і Фрімана. Не вважаючи їх компетентними висловлювати волю населення, ми зажадали, щоб з Криму приїхали представники від громадян тих національностей, що заселяють півострів. Коли прибуло кілька чоловіка Татар, Українців і Німців, почались у Києві переговори в присутності також представника німецького військового командування, принца Рейса. Прелімінарні умови приєднання Криму до України на основах автономії були більш-менш вироблені*) і були повезені в Крим, щоб там їх було обмірковано в татарському «Курултай»-сеймі та на зборах рідних громадських організацій і самоврядування. Справа затягалася. Український Уряд не хотів робити пресії, тим більше, що Севастополь і чорноморська фльота тоді вже передавалася Німцями в наші руки, отже питання про фактичну залежність од нас вирішувалось само собою. Тим часом настав місяць листопад

Щоб покінчити з справою наших окраїн, треба ще сказати про справу Холмщини й південної Білоруси, окупованої нами й організованої під назвою Поліського староства. Як відомо, Берестейський договір установив північно-західні границі України доволі вірно по етнографічній межі, отже Холмщина і частина Підляшша припадали нам. Фактично ці землі були окуповані німецьким і австро-угорським військом і поділені на дві зони: п'ять південних, найбільше українських повітів Холмщини входили в зону австрійської окупації і творили частину Люблинського генерал-губернаторства. Північна частина Холмщини й Підляшша належала до зони німецької. Українській Уряд призначив на Холмщину й Підляшша краєвим комісаром Ол. Скорописа-Полтуховського, який був залишений на посаді і урядом гетьманським, яко краєвий староста Холмщини й Підляшша. Однак тільки німецька влада допустила д. Скорописа до урядовання, і то обмеживши його компетенцію справами допомоги населенню й культурно-просвітною. Австрійська влада не тільки не допускала нашої адміністрації, але давала всі можливості Полякам спійно польонізувати край, звозити туди польських пересельців, нищити українські школи й всякі ознаки українського життя. Спеціально роблено утиски над греко-католицьким духовенством, щоб не допустити українських впливів навіть в обсягу церковного життя: не тільки не був допущений до краю єпископ Боцял, призначений митрополитом Андрієм Шептицьким, але навіть військовим священникам при українських полках австрійської армії заборонялось виконувати треби для цивільного населення.

*) Певна внутрішня автономія Криму, сейм, територіальна армія і статссекретарь в справах Криму в раді українських міністрів.

Становище, яке зайняв гетьманський уряд в справі Холмщини, найкраще можна бачити з ноти, якою наше міністерство закордонних справ звернулось до австро-угорського міністерства 12 червня 1918 року. Ось її текст :

»Мировим договором, зробленим у Бересті, а також додатковим протоколом, підписаним представниками України й Австро-Угорщини 4 марта 1918 р., питання про майбутню приналежність Холмщини й Підляшша остаточно та принципіально вирішено тим способом, що Холмщина з Підляшшам має відійти до України. Не розв'язано остаточно тільки питання про сталі кордони між Україною й Польщею в межах Холмщини. Ці кордони має установити передбачена в протоколі з 4 марта спільна комісія, а підставою для встановлення кордонів мають бути етнографічні дані й бажання населення Холмщини.

До заключення мирового договору Холмщина була окупована почасти німецьким, почасти австро-угорським військом. Після заключення миру Український Уряд признав на Холмщину й Підляшша свого комісара, якого Німеччина допустила до виконання його обов'язків. Що ж до території, окупованої Австро-Угорщиною, то тут положення являється цілком відмінним. Австро-угорські військові й цивільні влади не тільки не допустили комісара України до виконання його обов'язків, але навпаки, порушуючи мировий договір змінили status quo ante в Холмщині на користь Польщі.

Ц. і к. міністерству закордонних справ не могло бути невідомо, що на початку квітня б. р. переведено вибори до Польської Репенційної Ради в повітах: замостенським, красноставським, білгорайським, томашівським і грубешівським, і вибрано поляків Ходаковського, Яблонського й Малишевського. В тому ж місяці квітні Репенційна Рада ухвалила утворити суд і в компетенцію цього суду зачислити повіти: замостенський, білгорайський, томашівський і грубешівський. Крім того мають ся відомости, що австро-угорська військова влада, видаючи паспорти мешканцям Холмщини, котрих підчас війни вивезено з Холмщини, визначає державну приналежність цих мешканців, яко підданих Польщі. Нарешті мешканців Холмщини, яких підчас війни вивезено з Холмщини, до цього часу не повернуто до дому, а на їх місці польські урядники переселяють людиність польської національності.

Всі зазначені вище факти свідчать про те, що status quo Холмщини змінялося не в напрямі, зазначеному в мировім договорі, при чім те, що діється нині в Холмщини, ні в яким разі не буде сприяти ліпшому і добросусідському розв'язанню холмського питання між Україною, Австро-Угорщиною та Польщею.

Стоючи на ґрунті мирового договору, а також маючи на увазі запевненя, які дали представники ц. і к. австро-угорського уряду в інших складених умовах, низче підписаний від імені Уряду Української Держави має за честь подати все вищезазначене до відома ц. і к. міністерства закордонних справ і чекає від ц. і к. уряду Австро-Угорської Монархії, що воно негайно поробить рішучі заходи для того, щоб відкинута і скасовано було все те, що заведено Польщею на території Холмщини, а також, щоб негайно повернуто було всіх ви-

везених з Холмщини під час війни мешканців і припинено імміграцію Поляків на Холмщину».

Ще трохи згодом, голова ради міністрів А. Ф. Лизогуб, перебуваючи у Берліні, звернувся до німецького й австрійського урядів з меморіалом, який я також навожу тут, як характеристику поглядів «гетьманського» уряду на холмську справу. Ось цей меморіал:

»10 серпня с. р. австрійський посол при Українській Державі гр. Форґач заявив голові Українського Уряду, що ратифікація мирного договору задержується з боку Австро-Угорщини через бажання остаточно встановити ґраниці між Україною й Польщею, при чому додав, що на думку його Уряду, ґраниця має йти по природній межі, а саме по річці Бугу.

По Берестейському мирному договору ґраниця між Україною й Польщею проходить по лінії: Тарноград, Білгорай, Щебречин, Красностав, Пугачев, Радил, Межиріччя, Спиршки, Мельник, Високо-Литовськ, Пружани, Вігоновське озеро. По додатковому протоколу від 4 марта 1918 року, мішана комісія, якій доручено було встановити ґраниці на місці, не зобов'язана точно дотримуватись зазначеної ґраницної лінії і має право її виправляти одхиляючись на схід, але беручи на увагу строго етноґрафічні принципи й бажання населення прикордонної смуги.

Пропозиція Австрійського Уряду, зроблена на словах послом гр. Форґачем, Українським Урядом ніяк не може бути прийнята, бо проведення ґраниці по Бугу позбавило б Україну цілої Холмщини, права на яку були признані за Україною Берестейським договором, уже ратифікованим Німеччиною, Турцією й Болгарією.

Україна жадним способом не може відмовитись від області, на яку має старі історичні права і яка в подавляючій більшості заселена українським народом. Що до національності населення краю на 1 січня 1900 року ділилось так: Українці й Білоруси 463.902 (або 51,76% всієї людности), Поляки 268.053 (29,9%), Жиди 135.238 (15,1%), інші національності 29.123 (3,24%).

Претензії Польщі на цей край обґрунтовуються лише тимчасовим володінням в наслідок завоювання, що тяглося від 1347 до 1795 року. З перших же років панування над краєм Поляки повели політику насильства та гнету над українським та білоруським народом, що найяскравіше виявилось в переслідуванні української мови, православної віри й економічної руйни українського й білоруського селянства.

Український Уряд, який працює тепер як найенергійніше над утворенням самостійної й сильної Української Держави, бажав також установити добросусідські відносини з усіма державами. Кермуючись принципом самовизначення народів, який був основою Берестейського миру, Уряд Української Держави саме в ім'я цього принципу не може погодитися з повним і насильним відірванням так значної території України з півміліонним українським населенням до Польщі, що викликало би по всій Україні страшне обурення й гнів, а в будуччині сталося б причиною ворожнечі між двома державами: Україною й Польщею.

Український Уряд з огляду на доконану вже ратифікацію Берестейського договору Німеччиною, Болгарією й Туреччиною, пропонує:

1. негайно скликати мішану комісію для остаточного встановлення граничної лінії, в надії, що нема досить певних причин для відмови ратифікації Берестейського договору і з боку Австро-Угорщини;

2. допустити на Холмщину українські цивільні й судові влади, а також православне духовенство.

Розуміється, ані ці ноги, ані дальші заходи в тому ж напрямкові, не дали безпосередніх наслідків, бо австро-угорський уряд ішов в напрямку потурання Полякам дуже далеко, мріючи про «австро-польську» розвязку польського питання. Вже у вересні 1918 р. австро-угорський представник у Києві гр. Форґач завів переговори зі мною в Хомській справі і все нахилив мене погодитись на лінію Буга, як на найкращу, мовляв, історичну, стратегічну й політичну обопільну границю, і обіцяв в разі нашої згоди негайну ратифікацію Берестейського договору і деякі другорядні концесії. Я, в присутності нашого посла у Відні В. К. Липинського, що саме в той час приїхав був до Києва, рішуче одхилив «лінію Буга» і настоював на наших попередніх домаганнях. Так ми її не договорились на цей раз. Скоро по-тому справою Холмщини зацікавились Німці і взяли в цьому питанню нашу сторону. Справа мала бути вирішена в Берліні в мій приїзд, і справді, ми на початку листопада умовились таким способом: з огляду на те, що австрійське військо почали виходити з Холмщини, Німці зобов'язались зайняти дівізією свого війська кордон між Холмщиною й Польщею в межах бувшої австрійської окупації, ми ж мусіли впровадити туди свою адміністрацію, утворити зараз же свою міліцію і, таким способом, поки остаточно справа вирішилась би виявленням волі самого населення (як уже думалось в листопаді по проголошенню відомих Вільзонівих пунктів), Холмщина була б забезпечена од примусової польонізації і фактично зосталась би за нами. 9 листопада вранці я в помешканні німецького міністерства закордонних справ остаточно обміркував з одним з товаришів міністра закордонних справ деталі умови, вже прийнятої перед тим принципіально в розмовах з рейхсканцлером і з міністром закордонних справ, але, вертаючись з міністерства до нашого посольства, я вже побачив автомобілі під червоним прапором і з кулеметами, на вулиці появились плякати, що Імператор зрікся престолу — почалась німецька революція. Скоро за нею почалось і повстання на Україні. Німці покинули край, Поляки заняли всю Холмщину й Підляшша, а українська адміністрація, яка на чолі з краєвим старостою Ол. Ф. Скорописом залишилась на своїм посту, опинилась в польськیم таборі для інтернованих. Утрата Холмщини й Підляшша була одним з перших наслідків упадку Української Держави, зруйнованої українськими-ж руками.

Справа Польського старства — також справа наших окраїн, хоч тут уже ми вийшли по-за українські етнографічні межі, захопили частину білоруської території, отже вступили на шлях «імперіялізму». Але це не був ніякій імперіялізм, ніяка заборча політика: при тодішніх неусталених відносинах питання про те, в чіх руках буде стратегічна лінія Берестя—Луїнінець—Гомель і самий Гомель, цей ключ

до Чернігова й Київа, це було для нас питання життя і смерті. Ми могли бути спокійні тільки тоді, як би ця лінія належала до самостійної Білоруської Держави. А що у нас не було певности, що така держава при тодішніх умовах сконсолідувалась би і вдержалась, тимчасом були ясні перспективи, що цю лінію захопить Совітська Росія або Польща, то ми воліли взяти південну Мінщину й Гомельщину в свої руки і тримати доти, доки за неї не можна було б говорити з їх правним господарем — Урядом Білоруської Держави. Це значіння Гомельської околиці розуміли на Україні ще за часів Хмельницького, коли українська армія окупувала південну Білорусь і тримала там залоги, проти чого дуже енергійно протестувала Москва. Певна річ, що тепер це не було з нашого боку ніяким замахом ні на суверенність білоруського народу ні на його національну територію.

Я дозволив собі довше зупинитись на питанні про наші окраїни тому, що власне цей пункт закордонної політики Гетьманського Уряду знаходив собі найменше об'єктивної оцінки в українській пресі. Я не можу тут не згадати, що навіть такий високо-чесний і авторитетний український публіцист як С. О. Єфремов, у своїй статті в «Новій Раді» після приходу Директорії до Київа писав, що закордонна політика Гетьманського Уряду вела, мовляв, до того, що довелось зрікатись усіх окраїнних земель, Бесарабії, Криму, Холмщини, або, як він мальовничко висловився «недолуга гетьманська дипломатія одержувала одного лянса за другим». Ці рядки С. О. Єфремов писав тоді, коли спростувати їх у Київі не було змоги, як і взагалі написати щось в обороні тільки що поваленого уряду і його політики. На скільки ж він був безстороннім пишучи це, наскільки його слова відповідали дійсности, нехай судять читачі наведених мною документів. В усякому разі, коли С. О. Єфремов міг написати це в розпалі політичної боротьби, в один з гарячіших її моментів, то тепер уже, думаю, настають часи, коли за події 1918 року на Україні можна і треба вже писати спокійніше і пишучи старатись тільки про одне: про об'єктивне виясненя правди, по скільки ми, живі свідки й учасники того, що було, зуміємо об'єктивними бути. На цьому поки й закінчу свої спогади, сподіваючись згодом іще до цих тем вернутись.

Михайло Тимофіїв.

До наших економічних перспектив.

Майбутнє нашої грошової системи.

Завданням цього начерка є спроба поставити питання про організацію нашого грошового господарства.

Абсолютна відсутність в українській літературі праць і статей, присвячених цій темі, а серед широких кол українського громадянства мінімуму теоретичного підготовлення для її розуміння, примушують нас дотримуватись такого методу при викладі даної проблеми, при якому вона, принаймні в головніших рисах, могла-би стати зрозумілою і для невідготованого читача, і по можливості уникати таких тверджень, які не являються загально визнаними в фаховій європейській літературі.

Але з другого боку — цілковита відмінність загальної економічної структури України, як країни під цю добу чисто хліборобської, історична зв'язаність і залежність нашої нинішньої грошової системи від російської, а почасти й інших, не скінчена боротьба за владу, а разом із тим і за право втручання в грошову систему цілого ряду політичних і національних течій — не дають нам права обмежитись викладом теорій і плянів, вирощених у цілком інших умовах і пристосованих до потреб різко відмінних од нашого національно-державного і господарського організму тим більше, щб тут і раніше, а особливо в літературі по-воєнній майже безнадійно шукати чогось твердо устанавленого і якраз найгостріші суперечки ведуться по-самим основним і головним питанням.

Розмір статі, який не може відповідати величезному обсягу й комплікованості циклу проблем з ним зв'язаних, не дозволяє ні в якій мірі претендувати на вичерпуюче освітлення теми і ми вважаємо завдання цього начерка досягнутим уже тоді, коли хоч один центральний і основний його тезис — конечність розглядати це питання лише під аспектом наших реальних господарських відносин, незалежно від «теоритично-наукових» симпатій і звичок наших до «номіналізму» чи «реалізму», або, як тепер кажуть, «металізму», в усіх їх історичних і сучасних формах — стане наглядно зрозумілим для всіх і коли свідомість у цьому буде вихідним пунктом праці, як майбутніх прихильників, так і противників пропонованого методу.

I.

Історія культури виявила, що в усіх місцях, де були люде, що вели будь-яке, хоч найпримітивніше господарство, між ними відбувався обмін речами, яких потребував один і мав забагато другий. Постепенно, з розвитком таких товаро-обмінних операцій, у кожного

племені вироблялись певні шабляони в способі розцінювання вартості даного предмета в порівнанні з другими, і на долю того чи іншого предмета впадало служити загально-визнаним мірилом порівнюючої вартості й посередником в обороті куплі-продажу.

Так наприклад, в Старій Ірландії й у Греції вартість одного раба прирівнювалась до вартості трьох коров і ціна всяких інших товарів мірялась відношенням її до кількості рабів.

Так і сьогодні ще в Західному Судані в Африці існує наприклад така таблиця порівнюючої вартості:*)

1 раб = 1 двурулний рушниці та 2-м пляшкам пороху = 2 бикам = 100 штукам матерії (Zeug).

В Дарфурі, де раб також служить посередником обміну і «підставою грошової системи», маємо трохи іншу скалю:

1 раб = 6 бикам = 30 штукам бавовняної тканини певної довжини = 10 еспанським долярам.

Дрібною розмінною «монетою» в цих країнах служить скляне намисто, або пачка тютюну.

У американських індіців в їх зносинах з європейцями установились певні норми відношення між вартістю спірта й золота, золота й шкляного намиста і т. д. У сибірських ловецьких племен і до нинішнього дня існують певні, твердо установлені пропорції вартості всіх товарів до пороху, дробу, рушниць і т. н. Номади рахували на кількість коров; мешканці Бісмаркового Архіпелага**) міряють усі вартості на кількість особого роду священних скайок; Мелянезійці — на собачі зуби. Ту саму функцію виконував ядеїт у Китаї, агат у Борнео і Східній Африці, денталіум у Північній Америці.

Спосіб збирати податки «кунами» та існування цих «кун», як розрахункового засобу в кнйвський період нашої державности, свідчить про цілком анальогічний процес утворення й розвитку в народній свідомості потреби й звички до переведення порівнюючої оцінки вартості окремих річей і до фіксації одного, або скількох небагатьох відмін з них, як мірила вартості інших.

Спочатку товарообмін розвивається на ґрунті виміну річей, які мають реальну вартість, як середник споживи або продукції супроти інших з такою-ж реальною вартістю товарів, і знов же посередником обміну, міркою вартості служать також реальні цінности. Але дуже рано, міркою порівнюючої вартості починають служити предмети, які самі по собі реальною значіння (як середник споживи або продукції) не мають і цінність яких уперше появляється завдяки ідеальній оцінці під зглядом їх естетичного, або містичного значіння. Справді — корову можна доїти або зарізати, раба можна примусити працювати, але скайка, або собачий зуб, скляне намисто, золоті каблучки і т. н. — їх не можна їсти і середником продукції вони також бути не можуть.

Лише естетична вимога — показуватись між люде з золотими каблучками в носі, чи в ухах, на руках, чи ногах, на шії, грудях, або на поясі — примушувала наших предків шукать і добиватись

*) Karl Heflerich »Geld und Banken«; I: Teil »Das Geld«, стр. 14.

**) Мейер, т. 14, стр. 271.

цього золота, надавала йому в їх очах певного значіння, а тим самим і цінності. Краса дівчини, чи нарубка на їх думку значно зростала з тої хвилини, коли в їх носі починала бовтатись золота каблучка й тогочасні денді готові були принести для того в жертву й коров і рабів. Згодом появляється скляне колірове намисто, яке надає свому носителю ще більш привабливий вигляд — ціна золота падає і його віддають за ці предмети.

Певність, що така-то відміна скайок, чи собачих зубів убереже його власника від ворогів, його худобу від хвороб і т. д., надає вартості і цім предметам. Вартість та стає, звичайно, тим більшою, чим важче ці предмети здобути і чим глибше вкорінилась віра в їх містичне значіння.

Серед усіх інших предметів, на долю яких випало служити таким м і р л о м вартості, перше місце по значінню, давності, широті території розповсюдження і впливу на організацію сучасного все-світнього грошового господарства — належить безсуперечно »благородним« металам, а серед них зокрема — золоту.

Вже в Старо-Вавилонії*) існувала дуже детально продумана, широко розвинута й добре організована, збудована на золоті грошова система. Вартість усіх товарів мірялась відношенням до певної вагової кількості золота в піску, або плитках. Вартість срібла стояла в певному досить постійному відношенню до золота і воно виконувало ту саму функцію для дрібніщих розплат.

В Єгипті таким загально визаним засобом переведення порівнюючої оцінки і грошових розрахунків служило золото і срібло, але нарівні з ними також і хліб.***) Останній звичайно не в натурі, бо зерно має завеликий обем при порівнюючі невеликій вартості, щоб розплатуватись ним, як золотом або сріблом, виймаючи його з кешені. Розплата хлібом робилась у той спосіб, що відповідна скількість його, бувши на схованці в державному складі, перенеслялась з рахунка власника на рахунок того, хто одержував його як платню.

Лідійцям належить честь винаходу монети й розповсюдження її в обороті замість вагової кількості цінних металів, що досі служила розрахунковим засобом. Лідійська монета виявляла з себе законом установлену кількість вагових частин цінного металю, випраговану в законно установленій формі. Право прагування і випуску монет було вже тоді монополізовано верховною владою і з того часу стало скрізь служити одною з ознак суверенності. Лідійці прагували монети з золота, срібла і електрону (мішанина золота зі сріблом), їм належить більш сумнівна честь бути першими в історії фальшовниками грошей. Вже Крез, прагуючи монети з електрону, видавав їх за щире золото й наказував приймати по номінальній ціні. З того часу монета, зроблена з цінного металю, всюди витісняє розрахунки на вагу золота, чи срібла і майже всі держави починають прагувати власну монету, яка в межах їх території служить законним платничим середником.

*) Gerlich: »Geschichte und Theorie des Kapitalismus«.

**) Gerlich: »Getreide-Girowesen«.

Консервативна Спарта приймає також монетарний принцип, але, боючись розповсюдження люкису і пробудження серед свого населення гандлярських інстинктів, відмовляється від цінних металів, як підстави своєї грошової системи. Вона прагне залізну монету, якої цінність ґрунтувалася на декларації уряду, що лише ця монета є законним розрахунковим засобом у товарообороті, при вносі податків, оплачуванню боргів . . . Само собою зрозуміло, що Спартанська держава посідала монопольне право на прагування своєї монети і що за її підроблювання мусіла гостро карати винних.

Це був перший в історії випадок уведення грошової системи, якої підставою служила не якась реальна, безпосередньо потрібна для споживи або продукції цінність — як хліб, корови, раби, тютюн — і не цінність, основою якої служить індивідуальний процес оцінки під зглядом естетичного, чи містичного значіння певних предметів — золота, срібла, ядеїту, скайок, собачих зубів і т. и. Тут уперше в усій своїй класичній ясності виступає державно-правний мент — цінність монети вперше і виключно надається декларацією державно-правного характеру, яка опреділяє монету як таку, як визнаний законом засіб розрахунків, як ідеально-правну мірку всіх реальних цінностей.

Коли ми ще раз оглянемося на етапи розвитку грошового господарства в старі часи і спробуємо коротко сформулювати характер кожного з них, то мусимо зазначити такі найважливіші моменти:

1. Ніяких «грошей» взагалі ще не існує — шаблонів загально визаної порівнючої оцінки ріжних товарів ще не утворено. Між членами людської громади відбувається безпосередній, але не урегульований, обмін реальними цінностями; характер його випадковий і це скоріще обмін подарунками, ніж торгівля.

2. Загально визаний шаблон оцінки вже витворився. Вартість усіх інших товарів міряють порівнюючи її з вартостю напр. раба, корови, куні і т. и. На цій ступіні ще відбувається безпосередній обмін реальними цінностями, але він уже до певної міри упорядкований, уведений в рівні рамки звичаю. З'являється поняття «риночної» вартості.

3. Мірилом порівнючої вартості товарів починають служити благородні метали — золото, срібло й виробі з них — або в інших країнах: аґат, ядеїт, денталіум, собачі зуби і т. и. загалом предмети, що самі в собі, як засіб споживи або продукції, вартості не мають і вперше одержують таку вартість з хвилиною оцінки їх під зглядом естетичного, або містичного значіння. Абстрактно-умовна «ідеальна» вартість стає тут уперше мірилом реальної цінності.*)

*) Ніхто певне не буде сперечатись з такою характеристикою скайок, собачих зубів і т. и., але напевно у відношенню до «благородних металів» у де-кого з'являється сумнів. Справді золото і як товар має високу риночну вартість — значить нібито має не «ідеальну» а й «реальну» вартість. І хто купує нині золото для того, щоб робити з нього пльомби для зубів або годинники, чи вимагає платні за щось золотом, маючи на увазі забезпечити себе перед утратою на валюті, той менше всього думає про його естетичне, а тим паче містичне значіння. Але ми говоримо не про сучасний мент, коли вартість золота досім утратила зв'язок зі своїм містичним корінем («поклонення золотому тельцю», яке треба розуміти буквально, а не переносно, як «любовствання») і лише почасті зберегла зв'язок зі своїм естетичним корінем — потребою на

4. Певній, відповідним способом оформленій (напр. в монеті), вазовій кількості металю (золота, срібла, міді, заліза) декларацією верховної влади надається значіння законного й обовязкового платничого засобу на даній території — вводитьься державно-правний чинник, який і починає чим далі відогравати все значніщу ролю в процесі конструкторії оцінки порівнюючої вартости.

Цей мент розвитку грошової системи ліг в основу всього сучасного всесвітнього грошового господарства й тому ми мусимо трохи докладніше зупинитись на його аналізі.

Що надає цінність монеті — матеріял, з якого вона зроблена, чи форма, що символізує певну функцію, яку монета мусить виконувати ?

В сучасній європейській літературі — головним чинном в німецькій — присвяченій грошовому питанню, під вражінням руїни, яку внесла війна в грошове господарство більшої частини європейських держав, ведеться дуже широка «теоретична дискусія» на тему: чи гроші, як такі мусять мати реальну цінність, підставою якої служить цінність матеріялу, з якого вони зроблені (de facto завжди думають про золото), чи «теоретично мислима» така «ідеальна» система, при якій грошове господарство могло би бути організоване незалежно від «золотого коріння», або взагалі «реального» забезпечення, і гроші виконували-б свою функцію, основуючись виключно на «номінальному» значінню, яке-б надавала їм відповідна декларація державної влади (в дійсности тут завжди маються на увазі паперові гроші «незабезпечені золотом»).

За браком місця ми не можемо тут дати звідомлення про всі етапи цієї дискусії, сподіваючись дати це в статі, присвяченій оглядові сучасної літератури по грошовому питанню. Але мусимо вже тут зазначити, що факт існування протягом довгого часу залізних грошей в Спарті, мідних у Росії (а ще в більшій степені факт підроблювання цих грошей без фальшування якимись підмішками самої міді)*), ажю, яке мала підчас світової війни шведська корона (однаково як металева, так і паперова) над своїм золотим парітетом і ряд інших аналогічних фактів, що вказують, як у багатьох випадках форма монети, символізуючи певну функцію надану їй актом державної влади, відогравала домінуючу ролю в процесі конструкторії її вартости відносно як інших товарів, так і матеріялу, з якого сама монета була зроблена — являються дуже поважними аргументами для підтвердження не лише теоретичної вірности, але й фактичної можливости існування «номіналістичної» грошової системи і вказують на те ве-

предмети окраси зроблені з золота, а зате набрало нових підстав своєї високої оцінки — потреба для індустрії та прагування грошей, тоб-то, коли вартість золота стала базуватись на: а) естетичному, б) економічному і в) державно-правному ґрунті і безперечно воно набрало такої ж «реальної» вартости, як і всі інші товари; тут ми говоримо про часи, коли державно-правний чинник (золота валюта) ще не мав ніякого впливу на процес утворення оцінки золота, а економічний — лише починав оцінювати й опреділяти цю вартість на підставі відношення понути на нього для містичних і естетичних потреб і предложення на ринку. В цей мент характер вартости золота був цілком аналогічний з вартостою скайок, собачих зубів і т. н.

*) Уже в 1733 р. в державній скарбниці було складено 403 пуди фальш. мідн. монети. — Klaus: «Das russische Bankwesen», стр. 1.

лике значіння, яке «морфічно-проклямаційний» принцип має для установлення рівня вартости монети. Навіть більше — історія грошових систем за старих часів (а почасти й нинішні способи розрахунків у народів не європейської культури) показує, що в основу їх може бути положений не лише принцип реально-економічної, або державно-правної «цінності», а також і цінности естетичної і містичної, і що кожна з цих «вартостей» в певні часи і для певної культури являється «реальною», незалежно від того, чи ця реальність є «умовною і второбразною», чи безпосередньою.

І коли розглядатимемо боротьбу поміж номіналізмом і реалізмом не лише як спірку про те, що краще — золоті чи паперові гроші, а з широкого історичного погляду, то це питання сформулюється у нас так: яка цінність, чи реально-економічна (худоба, хліб, сахар, золото і т. д.), чи морфічно-проклямаційна (паперові гроші, або гроші з нецінного металю) мусить бути покладена в основу грошової системи для того, щоб гроші як найкраще виконували свою функцію в народньому господарстві. (Про цінности естетичного або містичного порядку ми не згадуємо, бо при сучасному стані культури годі думати про серйозну можливість основанийи на них грошову систему.)

«Ідеальними» грошима були-б такі, які лише символізували-б відношення між цінами всіх товарів, не вливаючи зі свого боку на процес їх будування.

Порівнююча вартість напр. між фунтом сала та пачкою сірників у кожній даній місцевості мусіла-б завжди залежати виключно від умов продукції, транспорту, попиту і предложеня цих товарів, і ні в яким разі не від того, за які — дешеві чи дорогі — гроші вони купуються.

Ідеальні гроші мусіли-б завжди мати однакову вартість незалежно від хитання ціи на всі товари — значить вони самі не могли-б бути «товаром», а лише «мірою вартости», так само, як метр в міра довжини, кілограм — міра ваги і т. д. Їх відношення до тої степені вартости, яку вони виражають, мусіло-б бути в такій же мірі постійним і незалежним од матеріялу, з якого зроблені «символи вартости» — грошові одиниці, як в незалежності «ідеальна довжина метра, чи аршина від того, чи конкретно символізує її відновина залізна, або деревляна палічка, чи відповідної довжини шнурок.

Таких вимог не можуть, очевидно, задовольнити гроші, вартість яких залежить од хитання ціи на матеріяли, з яких вони зроблені і могли-б їм відповідати лише гроші, маючі не реально-економічну, а морфічно-проклямаційну вартість.

Що-зокрема золото, ціна на яке хитається в залежності від кількості його здобичі й попиту на нього, не являється прирожденно-ідеальною мірою вартости — це ясно само з себе.

Для ілюстрації діапазону хитання його ціни відносно ціи на найбільш важливі для життя товари, дозволимо собі привести пару прикладів.

Перший — катастрофічного упадку ціни благородних металів у залежності від збільшеня їх здобичі і другий — такого-ж, спеціально для українських хліборобів катастрофічного упадку ціи на продукти в залежності від подорожшаня золота:

По Roger'y*) середні ціни в Англії були:

	Роки 1541—1582	Роки 1583—1642	Роки 1643—1702
Пшениця	13 sh. 6 $\frac{1}{2}$ d.	36 sh. 1 d.	41 sh. 11 $\frac{1}{4}$ d.
Ячмінь	8 " 5 $\frac{3}{4}$ "	19 " 9 $\frac{3}{4}$ "	22 " 2 $\frac{1}{4}$ "
Овес	5 " 5 $\frac{1}{2}$ "	12 " 5 "	15 " 2 $\frac{1}{2}$ "
М'ясо	1 " 7 "	2 " 5 $\frac{1}{2}$ "	3 " 5 $\frac{1}{3}$ "
Масло	2 " 8 "	4 " 9 $\frac{1}{2}$ "	6 " 1 "
Залізо	26 " 2 $\frac{3}{4}$ "	33 " 11 $\frac{1}{4}$ "	38 " 10 "
Платня робітнику	3 " 3 "	4 " 10 "	6 " 4 $\frac{3}{4}$ "

»Без сумніву« — каже Гельферіх, аналізуючи ці цифри й порівнюючи їх з цифрами здобичі благородних металів (див. таблиці в кінці статі) — »зменшення вартості грошей і відповідна йому революція цін були-б ще більшими, якби велика потреба в розповсюдженню грошового господарства не забезпечила великим новим масам металю нового поля примінення«.

Приклад відворотного явища дозволю собі взяти з порівнюючи недавнього нашого минулого.

Коли в третій чвертині XIX століття Росія хотіла завести у себе золоту валюту і робила для цього великі закупи й позички золота за кордоном, вона мусіла за для придбання золотого запасу форсувати хлібний експорт за кордон. Найбільших розмірів досяг цей »експортний фанатизм« при міністрі фінансів Вишнеградському і продовжувався при Вітте. Нижче наведені цифри характеризують наслідки цього в порівняні з попереднім часом номірованої політики мін. фін. Бунге.**)

	Бунге 1881 р.	Вишнеградський 1886 р.	Вітте 1894 р.
Експорт	202,8	278	617 мільонів пудів
Одержано загалом	242,3	233,3	369,4 мільонів рублів
Середня ціна	119,4	83,7	59,3 копійок за пуд

Ми бачимо, що протягом 14 літ ціна золота відносно хліба выросла подвійно й лише тому, що а) продукція золота за цей період збільшилася і б) попит на нього з боку Росії був невчасний і великий і давав можливість закордонним спекулянтам грати на підвищення ціни нашого хліба й подорожчання золота, і знов — коли вивіз хліба з України припинився, то ціна на нього відносно до того-ж золота раптово скочила в гору й нині стоїть на ню-Йоркській біржі 237 $\frac{1}{2}$ cents за бундель пшениці, або на нашу мірку, коло 3 рублів 16 коп. (золотих) за пуд.

Думається, що цих прикладів досить, що-б довести, що золото само по собі не є природною міркою, до якої натурально мусять пристосуватись ціни на всі інші товари, а що воно навпаки, як і всяка інша річ само є також товаром, якого вартість відносно до інших

*) Karl Helfferich: »Geld und Bankens«, I. Teil, стр. 124.

**) Див. офіц. статистича цлого департаменту. Цит. по: Walentin Witzewsky: »Russlands Handels-, Zoll- und Industriepolitik«, стр. 143.

товарів не є стабільною, а підлягає такому самому закону відношеня між попитом і подажем, як і всякий товар.

Після того, що ми пережили в 90-х роках минулого століття, коли завдяки раптовому подорожшанню грошей і викликаному цим катастрофічному упадкові цін на хліб, було зруйноване наше сільське господарство, а хліборобів ошуката непосильні борги, від яких почали увільнятися лише підчас світової війни, і після того, що ми переживаємо тепер під впливом відворотного явища — подешевшання грошей, що майже унеможлиблює всяку калькуляцію, всякий обрахунок і в корінь руйнує громадське господарське життя — не знаю чи варто доводити, як тяжко відбиваються на народньому господарстві хитання вартости грошей, однаково, чи вгору чи вниз, і як потрібно мати стабільну грошову систему.

Такого стабільтету золото, як ми вже бачили, забезпечити не може, а значить воно й не може бути підставою найкращої з теоретично-мислимих систем.*)

Але не дивлючись на всі свої хиби, реалістичні системи — а серед них золота показала себе найзручнішою — протягом тисячеліть виявляли себе міцнішими й більш бажаними для людства, ніж системи номіналістичні. І навпаки, заведення останніх — за винятком може лише Спарті — пояснювались не їх теоретичною перевагою, а лише неможливістю для держави мати в даній мент грошову систему, оперту на реальні цінностях, і при першій можливості держави прагнули замінити номіналістичну систему менше удосконаленою, але більше певною системою реалістичною.

Причини цього явища треба шукати не в теорії, а лише в практиці грошового господарства. Річ у тому, що передумовою можливості нормально функціонуючої номіналістичної системи являється існування упорядкованого й міцного державно-господарчого організму з урядом, правні акти якого мають силу і значіння, яке не втрачається від частих змін політичного життя.

Поки існує упорядкована держава — її гроші, хоч і «номінальні», мають реальну вартість, бо ними можна оплачувати податки, платити борги, ними виплачується утримання урядовцям, за них лише закордонний купець може закупити в цій державі і т. д. Ця монета потрібна, її шукають купити, за неї дають реальні цінності й гроші чужих держав; її «міжвалютний курс» держиться відповідно стану активності вимогового балансу цієї держави в порівнянні до балансу інших держав. Коли ж держава падає, або зловживає своїм правом емісії — її «номінальна» монета стає просто нікому не потрібним і не маючим ніякої вартости шматком заліза або паперу. Вона перестає служити «носителем цінности через час і далечінь», мірилом і конденсатором вартости, — вона просто алується й одночасно счезають усі ті вартости, яких вона

*) Теоретично найкращою безперечно була-б чисто номіналістична система, бо лише при ній можлива свідомо регуляція кількості грошей в обороті, а значить і їх вартости. Тут ми не можемо докладніше зупинитись над цим питанням і тому шире радимо тим, кого воно цікавить, безпосередно познайомитись з працями Кнаппа і Бендіксена.

була символом і виразителем. Анулюється грошовий капітал, і вчорашній дука-капіталіст стає сьогодні злидарем.

Така залежність вартості «номінальної» монети від долі випустившої її держави і від стану загально-державного господарства не дає її власникові цілковитого забезпечення від того, що його праця, або реальні цінності, вложені ним для придбання цих монет, не пропадуть марно, коли держава зруйнується, або буде погано вести своє господарство. Тому грошовий капітал шукає для свого символічного вираження чогось більшого та певного, ніж декларація державного уряду, і досі найбільш безпечною, зручною, а через те й найбільш розповсюдженою, формою такого вираження були гроші випрагувані з благородних металів.

В золотій монеті ми маємо синтез державно-правної гарантії, вираженої в формі монети з гарантією економічною, яка надається їй присутністю певної кількості вагових частин золота. *)

Коли взяти на увагу, що політичне життя держав не завжди могло давати певність за їх майбуттє, то шукання капіталом реальної економічної гарантії треба визнати цілком слушним. І напевне ще не скоро прийдуть ті часи, коли чисто номіналістичний принцип переможе «реалізм».

Зрозуміло також, що золото, як матеріял, що при малім обемі має велику ціну, легко переплавляється, не псується від впливу часу, легко відризняється від інших металів по брязку й по вазі, зручний для прагування монети, трапляючийся в природі не настільки рідко, щоб не бути в стані задовольнити попиту на нього для організації грошових систем і не настільки часто, щоб утратити свою високу вартість — являється само в собі одною з найбільше зручних реальних цінностей для того, щоб покласти її в основу грошової системи для її реального забезпечення.

Звичайно ми не хочемо цим сказати, що лише золото може виконувати цю функцію. Навпаки, практика минулих часів знає, як ми вже згадували, й інші способи забезпечення — в їх числі напр. старо-латинське «республика», єгипетські й вавилонські розрахунки хлібом, або київські «жуні» першої доби нашої державності. **)

Вибір якоїсь реальної цінності, як підстави грошової системи залежить від багатьох причин. Зокрема треба тут виділити такі передумови:

*) Тільки маючи це все на увазі й можна зясувати собі можливість таких явищ, як те, що напр. золота шведська корона цінилась підчас війни дорожше, ніж відповідна кількість вагових частин золота.

**) Навіть усвідомлену, але аналогічну їм прикладом ідею можна помітити в законодавстві Центральної Ради при випуску нею «карбованців» забезпечених цукром. Але самий цукор, яким хотіли забезпечити ці карбованці не був власністю емітентів, самі емітенти зовсім не рахувалися з кількістю нот, які вони можуть випустити базуючись на дійсній кількості цукру, що була до їх розпоряджності. Вони не мали на увазі реорганізувати всю систему грошового господарства і не продумали до кінця наслідків «товарного» забезпечення, якого не можна було звязувати з курсом російської валюти та з обинякою виплачувати предвникам нот «цирим золотом» по курсу: карбованець = рубель. Вони лише скомпромітували себе й убили за кордоном довіря не тільки до їх здібності організувати грошову систему, а навіть сформулювати принципи, на яких хотіли її збудувати. І «gehennisvolle» карбованець став зразком непродуманої системи, замість стати зразком спроби конструкції системи нової.

а) Той, хто випускає «забезпечені» якимось товаром гроші, мусить сам раніше мати той товар у своєму розпорядженні — інакше «емітент» стає простим фальшиво-монетчиком (строго говорячи фальшиво-монетчиками тепер є більшість держав і державних банків).

б) На цей товар мусить бути завжди великий і постійний попит на внутрішньому і всесвітньому ринку — інакше вартість таких грошей не буде певною. (Напр. в країні, де вода є дорогим товаром, що доставляється окремим господарям з систем центральних цистерн, теоретично цілком мислимим «гроші» забезпечені водою — квитки на право одержання певної кількості води мали-б тут значну цінність відносно до інших товарів. Але було-б абсурдно думати про подібну систему для країни багатой природною водою, або про «пошит на воду» на всесвітньому ринку).

в) Висота техніки емісії мусить відповідати умовам свого забезпечення для того, щоб грошова система, збудована на даному сорті товару, була не тільки певною, але й зручною для користування.

До винайдення банкноту лише самі благородні метали могли відповідати вимогам легкості й зручності розрахунків. Усі інші товари-гроші, як: раби, хліб, кура, куниця, худоба і т. д. вимагали спеціальних умов життя й господарства як од того, хто платив, так і від того, хто одержував їх і не могли служити посередником не тільки міжнароднього, але й широкого внутрішнього торговельно-фінансового обороту.

З часу винайдення й розповсюдження системи банкнотів, чекового обороту, товарних векселів, а найбільше після того, як і по країнах із золотою валютою стала широко практикуватись система емісії банкнотів, забезпечених товарними векселями, — проблема збудування грошової системи, забезпеченої не благородними металами, а іншими реальними цінностями, значно упростилась, і певно недалеко ті часи, коли вона почне заводитись по різних країнах під різними (явними або скритими) формами і вступить в одверту боротьбу так з металістичним, як і номіналістичним принципами.

Зокрема для України, що не має золота для збудування металістичної системи і має забагато лиха від численних «номіналістичних» фальшиво-монетчиків, де населення не скоро повірить в господарські здібності навіть найкращого з мисливих урядів — це питання має непомірно велику вагу і практичне значіння.

Але для зясування масштабу проблеми і основних ліній, по яким мають пійти сироби її вирішення ми мусимо перейти до нарису організації модерного грошового господарства в тих формах, які воно прийняло від часу, коли монета перестала бути єдиним платіжним засобом і відколи поряд із нею появилася банкнот, а банкова організація стає центром усього господарського життя.

II.

Нині *de jure* майже в усіх культурних країнах золото рахується підставою грошової системи і весь міжнародний розрахунковий, торговельний і кредитовий оборот базується, знов такъ «*de jure*» на ньому.

Коли взяти на увагу, що всесвітній оборот самої міжнародної торгівлі виражається, напр. за 1919 рік, велетенською сумою — 70 мільярдів доларів*), що розміри міжнародних боргових зобов'язань виражаються триннадцятьма значними числами**), що майже в кожній країні крім того функціонують на десятки, сотні, або й тисячі мільярдів паперових грошових знаків, що значать на золото, і порівняти всі ці суми з сумою всесвітнього монетарного запасу золота = 36.453 мільярдів нім. марок (по Гельферіху), з них на Європу припадає коло 22 мільярдів, а по англійським підрахункам (V. W. Chr. Падолист 1919, ст. 452) = коло 2 мільярдів £ — то їх явна невідповідність мусить гостро вразити читача мало знайомого з технічною структурою сучасного всесвітнього грошового апарату і з тою ролю, яку в ньому в дійсності виконує золото, і може викликати у нього цілу низку дуже серйозних сумнівів і запитань.

Справді, чи можна навіть скільки небудь серйозно думати про те, щоб держави могли полатити золотом свої борги, коли найбільша з них — Півн. Америка — мусіла-б заплатити своїм кредиторам біля 24 мільярдів золотих доларів, а всесвітній запас золота рівний усього біля 9 мільярдів доларів? Чи не в абсурдом, що серйозні люди й поважні держави (про менш поважні не будемо й згадувати) видають і приймають зобов'язання, які значать на золото, хоча й добре знають, що цього золота не вистане на покриття й одного відсотка всіх цих зобов'язань? Чи в якій сенс не тільки озброювати армії, будувати флоты, нищити життя мільйонів людей для того, щоб видерти ще більшу кількість таких зобов'язань, але навіть витратити папір і працю урядовців на переведення по ним підрахунків, фактивність і безпредметовість яких очевидна для всякого, хто здібний робити логічні висновки з мови цифр? В який спосіб може поліпшитись економічне життя держави, коли на conto її дебіторів додається ще кілька десятків чи сотень мільярдів неіснуючого в природі золота?

Відповідь на всі ці запитання можна дати лише після викладу сучасної системи організації грошового господарства і тих чинників, які відіграють в ньому домінуючу ролю.

«Хто хотів-би тепер щось сказати про хід господарчого життя в 19 столітті й пізніше і не почав-би свого викладу з нарису банків, в яких у всій чистоті втілений дух модерного господарства, увільнений од всяких перед-капіталістичних підмішок, — тому-б попередити треба було вняти, що він дуже мало розуміє істоту свого завдання» . . . і «В бюрох великих банкових фірм вирішується не тільки питання про війну і мир, дружбу або ворожнечу між великими державами, але врешті також і про долю дрібного перекушника на польському кордоні в такій же мірі вичерпуюче, як і про дальше

*) «Volkswirtschaftliche Chronik» за 1919 рік, стр. 934.

**) Напр. самий державний борг Сп. С. Держав Північн. Америки на 30 VII. 1920 р. виносил 23 941 972.781 до яків; Ангії = 1.278 000 000 фунтів стерлінгів; Франції = 254.000.000.000 франків; Німеччині = 239 800.000.000 марок (не рахуючи 72 мільярдів марок паперових грошей); Ітаії на I. VI 1919 р. = 76 100.000 000 лір і т. д. — (Körpe H.: «Die Kriegsanleihen der europäischen Grossmächte»; «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik pro 1919»; Manes: «Staatsbankrott», а також доклади на Брюссельській конференції).

існування наймогутнішого гірничого підприємства» — каже один з найвидатніших економістів нинішнього століття, Вернер Зомбарт*), і цілком із ним у цьому погоджуючись, ми мусимо хоч коротко зупинитись на питанні про банки і їх політику.

Наше старе державно-економічне життя не знало ніяких банків і ніякої банкової політики.

Правда, невідомо, який напрямок прийав-би розвиток нашої старовинної грошової системи (кун), якби татарська навала не знищила всенької нашої старої культури.

Можливо, що к у н а (коли це вірно, що ця назва означала не тільки куню шкуру в натурі, а також умовний знак — шматок шкіри з княжою печаткою, який символізував право на одержання відповідної кількості цілих шкур) — була першим в Європі банкнотом. Княжа комора, в якій лежало »забезпечення« тих кун-знаків, що циркулювали в обороті, була прототипом модерних нотних банків, і Україна, яка була центром транзитової торгівлі між Півночю й Півднем, між Ганзою й Чорним Морем, — була в ті часи одною з перших європейських країн, що починала творити сучасні форми господарства. Все це можливе і має велике значіння. Але, на жаль, лише історичне, бо вже в другій добі нашої державності — за Хмельницьки — Україна, відрізана і від Півночі і від Заходу, забула свої торговельні традиції, втратила безпосередні звязки з комерційними колами далеких країн і стала чисто хліборобським та скотарським краєм, для населення якого чисто фінансові проблеми відогравали вже лише другорядну роль, а »фінансова політика« звелась урешті до періодичного вирізування тих елементів, що занадто нещадно висисали соки з народніх мас, і не виявляли політичних тенденцій до повороту до старої традиції.

Розрахункові потреби бижучого часу цілком задовольняла металева монета — срібна й золота — Голандського, Данцігського, Фльорентинського, Турецького, Польського й инш. походження, здобута, або за продаж товарів, відрізана і від Півночі і від Заходу, забула свої торговельні традиції, втратила безпосередні звязки з комерційними колами далеких країн і стала чисто хліборобським та скотарським краєм, для населення якого чисто фінансові проблеми відогравали вже лише другорядну роль, а »фінансова політика« звелась урешті до періодичного вирізування тих елементів, що занадто нещадно висисали соки з народніх мас, і не виявляли політичних тенденцій до повороту до старої традиції.

Банкові установи й модерна грошова система були до нас уперше перенесені з Заходу, як зовсім чужородні рослини за ініціативою закордонного капіталу і під захистом та протекторатом петербургського уряду. Наше народнє господарство не сотворило цих форм само, а, навпаки, мусіло розвиватись у поставлених цією системою зверху рамках, що часто зовсім не відповідали ні органічним його потребам, ні всьому духові культурно-економічного поступу нашого краю.

Тому аналіз діяльності банків на Україні не дав-би нам правдивої уяви про їх внутрішню сутність і закони розвитку та значіння для народнього господарства тих країн, де вони зародились і

*) »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrh.«, 171—2.

розвинулись органічно. Для з'ясування цього ми мусимо зробити маленьку розвідку в історії їх розвитку в чужих краях.

Історія старих культур — зокрема Вавилонії та Єгипту показує, що вже за 5000 літ до нашого часу існували банки й біржи, які по висоті своєї техніки мало в чім уступали своїм нинішнім льондонським, ню-йорським і инш. нащадкам.

В цих старих системах є не тільки безмежно багато цікавого з історичного погляду й поучаючого матеріалу, але й указівок на практичні організаційні методи, з яких багато можна-б і нині перенести до нас з великою користю для справи.

Але стара східна культура в свій час загинула й на розвиток нинішньої фінансової організації безпосереднього впливу не мала. Посередній вплив — через Жидів, що скрізь були свідками її розвитку, зберегли й перенесли сюдини про неї та її традицію через тисячеліття, протягом яких вона не могла розвиватись на новому ґрунті — ця культура певно мала, бо йнакше трудно було-б пояснити той факт, що першими банкірами по всьому світу в середні віки являються виключно Жиди й ніхто инший.

В усякім разі Європа починає цілком наново й у великому цілому, зовсім незалежно від старих забутих традицій, будову нової «Вавилонської вежі» — банкової та кредитової системи.

Після розпаду Римської держави на її території виникла дуже велика кількість маленьких державних повотворів, суверени яких присвоїли собі право прагування монети. Стара спокуса — фальшувати монету, побільшуючи примішку нецінного металю — проти якої вже не могли встояти Лідийці (прагування монет з електрона, видаючи їх за щире золото), надзвичайно розповсюдилась і завдяки цьому широкі кола населення почали дуже обережно і з недовірям ставитись до менше знайомої їм монети. Безконешна кількість одмін цих монет (у самій Німеччині їх було до 600) ще більше утруднювала для нефаховця розпізнавання справжньої вартости кожної монети і гальмувала торгівлю. Розпізнавання цієї вартости та обмін одних монет на другі скоро перейшли в руки фаховців, у більшости золотарів, які ходили зі своїми столами по ярмарках та базарах і міняли бажаним гроші. Від столів (banca), на які вони кидали монету, щоби по брязку розпізнати її вартість, цих людей почали звати банкірами.

Почавши свої гешефти виключно з розміну монет і заробивши на цьому добрі гроші, а також придбавши численні знайомства в торговельних колах віддалених країн — вони стали поширювати свої операції тим, що віддавали гроші в позику на проценти під залог майна, або під векселі, а також приймали чужі гроші на схованку в своїх мурованих льохах, спеціально пристосованих для безпешности від злодіїв. Національні, релігійні й родинні звязки між тодішніми банкірами улекнували їм переводження складніщих операцій, як напр.: приймання грошей одним банкіром у касу в одному місці й виплата цієї суми його компаніоном у другому місці.

Вже в 1207 р. «Міняйло Симон Розі цим стверджує, що він одержав 34 генуезських лір і 32 денари, за які його брат Вільгельм

у Палермо має заплатити предявнику цього паперу 8 марок доброго срібла.*)

Такі переводи грошей, сполучені з одночасною зміною одних монет на інші, які були потрібні клієнтові в певному місці, був дуже вигідний для обох контрагентів. Банкір заробляв на цьому добру провізію, а клієнт (звичайно купець), маючи забезпеченим одержання потрібної йому в певному місці валюти, міг завчасно зробити обрахунок вигодности той чи іншої торговельної транзакції й не боявся, що по дорозі його хтось ограбує.

З розвитком такого роду операцій банкіри ставали все ближче й тісніше коло всього тодішнього торговельного обороту. Порівнююча безпешність переховування грошей у спеціально до того пристосованих банкових льохах притягала до банків усе більше чужих грошей. Банкіри оперували ними, як власними й це значно збільшувало їх оборотні засоби, а разом із тим побільшувало впливи в купецьких колах і давало великі доходи.

Переховування різних одмін монет в однім помешканні й використування їх для обороту ускладнялось тим, що якість монет була не однакова — одні були більш, інші менш сфальшовані. Щоб уникнути непорозумінь, що могли виникати з обох боків при повертанню вкладів — або вкладчик жадав повернення кращих монет ніж він депонував, або банкір намагався видати гірші монети ніж він прийняв — багато банків, по прикладу амстердамського вже в 16 столітті почали поквитовувати вклади не на номінальну вкладених монет, а на дійсну вартість вагових частин цінного металю, що справді заключалась у цій кількості монет і означалась банкіром за згодою депонента. Ці росписки банкірів в прийомі грошей, завдяки тому, що вони значили на певну вагову кількість дорогоцінного металю, а тим самим були забезпечені від фальшування, почали розцінюватись у торговельному обороті значно вище від готових грошей. Ці банкові поквитування на прийаття в депозит певної суми металічних грошей і були першими в Європі «банкнотами» і тим чинником, розвиток якого зробив сучасну грошову систему так різко відмінною від усіх минулих.

Зпочатку, завдяки своїй більшій гарантованості перед фальшуванням, ці банкноти приймались у торговельному обороті охотніше від готових грошей і мали значне «ажіо» (надвижку в ціні).

Далі банкіри, побачивши, що їхні зобов'язання ціняться на ринку вище від готових грошей, зрозуміли, що на цьому вони можуть добре заробити і почали випускати в оборот свої банкноти не тільки на підставі попередніх депозитів готових грошей, а й незалежно від них, сподіваючись, що ніхто не буде вимагати розв'язання цих банкнотів у металевій монеті. Таким чином банки почали «робити» собі гроші й це давало їм змогу ще більше поширювати свої обороти, свої зв'язки і впливи в комерційному світі.

Таке «роблення» грошей було занадто легке й привабливе, щоб не дістати в найкоротшім часі широкого розповсюдження. Метою

*) Obst: »Bankpolitik«, т. II, стр. 18.

кожного банкіра стало випустити якомога більше своїх банкнотів і оперувати ними, як готовими грошима. Слідом за приватними банкірами по цьому-ж шляху пішли й уряди численних держав і поряд з банкнотами приватних банків появились в обороті зоообов'язаня державних банків, яким законом надавалось значіння легального розрахункового засобу нарівні з звичайною монетою.

Таким робом появились паперові гроші, але довгий час не існувало нігде ані строгих принципів, що регламентували-б такого роду емісію, ані контролю над нею.

На результати не треба було довго чекати. Населення, що зпочатку, боючись фальшованих монет, охотніше приймало банкноти, тепер побачило, що ціх ріжкоманітних банкнотів появилось щось забагато й почало звертатись до банків з жаданим розв'язати їх у цінному металі. Банки, що забагато випустили своїх нот, не могли виконати своїх зобов'язань; банкноти почали втрачати загальне довір'я й падати в ціні відносно до металевих грошей, а їх емітенти почали банкрутувати.

В цей спосіб напр. уже протягом 16-го століття з 103 венеційських банків безславно загинуло 96.*)

В 70-х роках минулого століття в самій Німеччині функціонувало до 140 відмін паперових грошей і банкнотів з найріжкоманітним курсом і дійсною вартістю.**)

В Англії довгий час після вигнання Жидів в 1290 р. банкова справа була в руках золотарів і їх «goldsmith's notes» з досить великим успіхом заміняли в обороті металеві гроші. Ноти «the Bank to England» скоро після його заснування мали вже в 1697 році дізажію на 20% до свого золотого паритету. Ноти приватних банкірів, число яких у 1790 р. доходило до 350, успішно конкурували з нотами «Bank of England», але вже в 1793 році більше сотні ціх фірм мусли об'явити себе банкрутами. Ноти «Bank of England» тимчасом поправились і в 1800 р. вже часово стали на рівні зі своїм золотим паритетом. Але не надовго. В 1812 р. за 100 £ банкнотами давали вже лише 75 £ золотом, а в 1813 р. — всього 71 £. В 1821 р. банк знов вирівнявся й відновив розв'язаня своїх нот по паритету, але в 1825 р. знов «дізажію» й банк припиняє виплати золотом. З числа приватних банкірів протягом 1814—15 р. р. (завдяки війнам Наполеона) збанкрутовало ще 200, а в 1825 р. — ще біля 70 (наслідок гіперпродукції й утруднень експорту).

Лише після Peels' акте в 1844 р., який реорганізував емісію нот по принципам квантитативної теорії славнозвісного Рікардо став банк на твердий ґрунт і до нині вважається одною з найпевніщих і найсолідніщих інституцій, хоч і сильно потерпів підчас нинішньої війни. Вартість його нот дуже підупала не тільки відносно золотого їх паритету, але й відносно паперових грошей цілого ряду інших країн.

Франція пережила в цьому обсягу не менше. Банкрутство Banque Royal в 1720 р., збудованого по системі славнозвісного Джона Лью —

*) G. Obst: «Bankpolitik», т. II, стр. 21.

**) W. Zombardt: «Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert», стр. 173.

згадується в усіх історіях тих часів і зупиняється на ньому не будемо, зазначивши лише, що ефект його був на стільки великий, що довго у Франції не міг заснуватись новий емісійний банк і чергове банкрутство могло статись з «Caisse d'Escompte» лише в 1793 р. головним чином завдяки кредитам, які він мусів давати державі і яких вона йому не повертала.

Крім банків, емісованих банками, французський уряд випускав ще в 1789 р. по постанові Національного Зібрання «асігнати», що були забезпечені доменами.

Цей випуск ішов із таким успіхом, що вже в 1796 р. їх кількість виносила $45\frac{1}{2}$ м і л і я р д і в ліврів, а вартість відносно металю, яка все-ж тоді була рівна $\frac{1}{3}$ процента, скоро, звичайно, дійшла до нуля.

З часу заснування Французького Банку та перейняття ним на себе нотної монополії Франція явно досі не банкрутувала, але це не є виключенням для найближчого часу.

Не менш мабуть яскраві історичні приклади в цім обсягу знаходимо ми в країні гордого тепер і побідного доляра.

В 1748 р. за 100 $\text{\$}$ срібних можна було одержати:

в New England	$\text{\$}$ 1100	паперових,
» New York	» 190	»
» South Carolina	» 750	»
» North Carolina	» 1000	» і т. д.

Випущені замість цих «colonial bills of credit» в 1775 р. «revolutionary bills», що і гарантувались усім майном Сполучених Держав, уже в кінці 1776 р. мали дізажю на 100%. В початку 1777 р. відношення срібла до паперових грошей було = 1:4 в кінці того-ж року = 1:10, в 1779 = 1:20, в Березні 1780 р. 1 $\text{\$}$ срібла = 40, а в Грудні того-ж = 75 $\text{\$}$ паперових. В Лютому 1781 р. це відношення було вже = 1:500, а у Вірджинії й Північній Кароліні = 1:1000.

Звичайно, як і в інших подібних випадках, держава й не думала навіть розв'язувати своїх нот у металевих грошах і, висловлюючись мовою биржовників, «вивернула кожуха», як це робили свого часу й Англія й Франція і майже всі інші держави, коли обставини політичного життя вимагали цього для добра народу.

Що до характеру забезпечення паперових нот багатьох американських банків, то до недавнього часу такі випадки, як емісія нот на 648.000 $\text{\$}$, «забезпечених» металевим запасом = 86 $\text{\$}$ були не так уже рідкими.*)

В 1837 р. по підрахункам Handy емісію американських банків, розміри якої досягали 1,548.588 $\text{\$}$, «забезпечував металевий запас у розмірі 86.274 $\text{\$}$. І лише після ряду реформ — 1863, 1874, 1875, 1882, 1900, 1908 і врешті 1913 року північно-американське грошове господарство налагодилось. Нинішня війна, що неймовірно збагатила Америку, закріпила й силу та значіння доляра на довгий мабуть час. Але система емісії (правом емісії паперових грошових знаків в Америці користується біля 7000 приватних і корпоративних банків) на підставі забезпечення нот борговими зобов'язаннями дер-

*) Obst, стр. 180.

жави, які рахуються за щире золото, ставить і сучасне американське грошове господарство в дуже тісну залежність від політичного життя держави з його успіхами та катастрофами. Нині Америка переживає блискучу добу економічного й політичного розвитку, і її грошова система є одною з найневвісних. Чи надовго? Відповісти тяжко, але це є виключеним, що на дуже довгий час.

Процес організації грошового господарства в Росії одріжнявся від європейського й американського в загальних рисах тим, що тут місцеве населення не проявляло жадної ініціативи в комерційній і промисловій сфері взагалі, а в банківій зокрема, аж до другої половини 19 століття і що всі реформи й нові економічні ідеї завжди проводились тут зверху за ініціативою, силою й коштом уряду, при допомозі головним чином чужоземців. В одній тільки сфері населенню трудно було відмовити в ініціативі й самодіяльності — це в незалежному від держави виробі (фальшуванню) мідної монети, яка до кінця 18 століття фактично (при юридичній срібній) була майже єдиним розрахунковим засобом. Так напр., уже в 1733 р. в державних лише касах Петербурга було складено 403 пуди фальшованих мідяків.*)

Першою спробою увести в оборот паперові гроші був проект графа Мініха випустити «асигнації», забезпечені металевим фондом державних кас. Першими банками в Росії були — засновані указом Єлисавети Петрівни з 13/V 1754 р. — «Дворянський Позичковий**») і «Торговельно-кредитовий» (придлений до «Комерц-Колегії», закладеної ще Петром I.). Далі наступали засновані в 1758 р. графом Шуваловим 2 «мідні» банки — в Петербурзі й Москві — головним чином для дисконта торговельних векселів і організації жирового обороту між Петербургом і Москвою. Тим-же графом Шуваловим був заснований ще один «банк артилерійського й інженірного корпусу», капітал якого було складено з переливки старих гармат на монети.

Паперові гроші вперше в широкий оборот увела Катерина II, заснувавши в 1768 р. два «асигнаційні банки» в Петербурзі й Москві з основним капіталом $\frac{1}{2}$ мільона мідних рублів. Зпочатку ці асигнації, замінивши важку і незручну мідну монету, були дуже улюблені й мали $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}\%$ ажіо над своїм мідним паритетом, але коли емісія їх у 1786 р. досягла висоти 50 мільонів рублів, при загальній кількості всіх срібних і мідних монет в обороті 180 міль. рб., — дізажіо досягло 2—3%. В 1795 р. асигнації уже було випущено на суму біля 150 міль. рб. і курс їх упав до 68 $\frac{1}{2}\%$. Потім, завдяки побільшенню закордонними позиками металевого фонду в 1747 р., піднявся до 79 $\frac{1}{3}\%$, — але в наступному році впав до 60%. В 1810 р. емісія досягла вже 577 міль. рб. Уряд намагався завести срібну валюту й хотів установити для асигнацій твердий курс: 1 рб. срібний = $1\frac{1}{2}$ рб. асигнаційми, але вже в 1812 р. думка ця була залишена — асигнації були обявлені законним платиним засобом (перейдено було до чисто-паперової грошової системи). Кількість асигнацій в 1815 р. досягла

*) Клаусс: «Das russische Bankwesen», стр. 1.

**)) Лише для Великої Росії — на Україну переніс він свою діяльність лише в 1883 році.

826 мільйонів рублів, а курс одного рубля асигнаціями став рівним 20 копійкам сріблом.

Позики срібла, зроблені в Лондоні у Baring Brothers & в Амстердамі у Н. Р. & Й у Лондонського Ротшильда для скріплення металевого фонду справи не помогли і маніфестом 1/VII 1839 р. було зафіксовано часткове банкрутство: уряд приймав асигнації проти срібла, або «нових державних кредитових білетів» — які йшли по паритету зі сріблом — 1 рубль срібла = $3\frac{1}{2}$ рублів асигнаціями.

Свою чергою нові кредитові білети мали лише на $\frac{1}{6}$ покриття сріблом у державній скарбниці. Але все-ж довіря було до них велике до 1853 р. (Кримська війна), курс їх стояв майже нарівні зі срібними грошима.

Дізажю підчас війни було незначне — всього $2-6\%$ — а в Жовтні 1863 р. курс їх піднявся навіть до 98.2% . Але не надовго. В Падолісті того-ж року він був уже 92.3% , а в Жовтні 1864 — 77.3% .

Державний банк і міністерство фінансів почали вести енергійну політику збирання золота.

Відсоток металевого забезпечення вдалось підняти до 28.8% , і в 1875 р. курс кредитових білетів піднявся до 92% . Але Російсько-Турецька війна, внутрішнє політичне становище, спекуляція своїх приватних і берлінських банків з російським рублем, така-ж спекуляція лондонських банків з російськими цінними паперами — знов збили цей курс. В 1881 р. він виносив лише $63-64\%$.

Поміркувана і розумна політика б. київського професора Бунге, який (1882—87) став міністром фінансів, не могла раптом відновити аруйнованого фінансового апарату.

Щоби підняти курс кредитових білетів, треба було зробити інтервенцію головним чином з трьох боків:

1. Урегулювати державний бюджет так, щоб державні видатки покривались державними прибутками, а не випуском нової маси паперових грошей, що не відповідала степені господарського розвитку країни, ані не була забезпечена металевим покриттям. — Це Бунге робив з досить великим успіхом.

2. Збільшити металевий фонд покриття шляхом накоплення золотого запасу. — І це робилося не без результатів.

3. Збільшити попит на російські кредитові білети з боку закордонних комерційних і фінансових кол. Цей попит звичайно зростає тоді, коли закордонним імпортерам потрібно мати гроші даної країни для закупу й вивозу з неї до себе товарів. Головною підставою російського експорту завжди був хліб. Отже треба було збільшити експорт хліба. Примусити своїх хліборобів продавати більше ніж вони хотять і можуть, і навпаки, зменшити закупи за кордоном, то зменшити вивіз грошей.

Бунге розумів, що коли викинути на закордонний ринок багато хліба й дати всесвітнім біржовим колам до зрозуміння, що цей експорт і надалі буде форсуватись — біржа буде грати на пониження ціни на хліб, а тоді й побільшений експорт не побільшить суми одержаних за нього грошей. Далі розумів він також, що хоч і дуже важно досягти паритету кредитового рубля зі срібним, щоби постійні хитання курсу не руйнували господарського життя, але це

бажніще, щоб населення нормально годувалося і сільське господарство могло нормально розвиватись. Кермуючись ціми мотивами він не міг занадто форсувати експорт і рідко вживати податкового пресу. В результаті його кермування міністерством фінансів загальний рівень економічного розвитку значно підвиювся, ціни на хліб на всесвітньому ринку, не зважаючи на сильну американську конкуренцію, були не погані, — але курс кредитового рубля в кінці його доби стояв на 55.7%, відносно свого металевого паритету.

Ці «гуманітарні» мотиви «доктринера» Бунге ні на хвилину не зупинили обох його наступників — Вишнеградського й Вітте. Вони з усією енергією по черзі налягли на податковий прес, щоб примусити хліборобів продавати для експорту більше хліба й тим визвати за кордоном більший попит на кредитові рублі.

Результати були «блискучі». Уже в 1890 р. курс кред. біл. був = 72.6%, але скоро знов упав до попереднього рівня. І коли в 1897 р. по плану Вітте почали заводити золоту валюту, то не обійшлося без девальвації, і старий кредитовий рубель став розв'язуватись у золоті, або паритетному до нього новому «государственному кредитному білету» по курсу 66²/₃%.

Вище наведені офіційні цифри (див. ст. 71) цлого департаменту роблять для нас зайвою детальніщу оцінку користи цього «експортного фанатизму» й політики накоплювання золота за всяку ціну — для народнього господарства взагалі, а для хліборобського класа зокрема.

Ціна на хліб упала на половину — величезному збільшенню експорту відповідала занадто непропорціональна виручка грошей. Врешті вдалося таки (але не через побільшений експорт, а головним чином через позичку металю й чужої валюти у закордонних банків) поставити російську валюту на золотий ґрунт і значно зменшити хитання курсу, але сільське господарство було винищене до безкраю.

Епідемії голодного тифу, холери і т. н., страшна заборженість наших хліборобів у місцевих Жидів-хліботорговців і інших так місцевих як і російських глитаїв, од якої наше селянство почало увільнятись лише перед кінцем світової війни, — страшна сума %%, яку держава мусіла платити (знов таки в золоті) своїм закордонним кредиторам, що допомагали їй утворити золотий фонд, а значить необхідність і надалі форсувати експорт — це була компенсація за введення золотої валюти.

Коли до того ще пригадати історію практики збирання податків (висота яких досягала розмірів, яких не могло витримати селянське господарство при упавших цінах на хліб) — розпродаж з публичного торгу за «недоїмки» майна до останньої корови й останнього кожуха — і увятити собі, який настрої серед народніх мас могла викликати така політика, яке відношення до влади мусіла вона виховувати . . . то розплата за неї ціною більшовизму не видається занадто незрозумілою.

Не будемо забувати, що загальне переконання про «Росію — житницю Європи», яке тепер у відношенню до України так часто і так (що до масштабу, в яким це робиться) безпідставно пристосовується — є навсправжки одною з найстарших європейських «разв'єситых»

клюквть», в існуванні якої ми самі себе супроти очевидності переконали. Коли взяти середні цифри російської продукції, споживання й експорту хліба й порівняти їх з такими-ж цифрами інших країн, то стане очевидним, що Росія експортувала з голоду, а не з лишків для внутрішньої споживи зайвих.

Ми дозволимо собі навести тут таблицю, складену авторитетним у цій справі інтернаціональним хліборобським інститутом у Римі.

Середня кількість хліба на голову населення в різних країнах за роки 1909 — 1914.*)

Експортуючі країни	Здобич	Вивіз	Вжиток внутрі краю
	в кількограмах (1 пуд = 16·38 кількограма)		
Канада	1694	368	1326
Сполучені Держави Півн. Америки	1151	43	1108
Угорщина	651	99	552
Аргентина	1322	813	509
Болгарія	568	143	425
Румунія	875	455	420
Росія	445	64	381

Імпортуючі країни	Здобич	Ввіз	Вжиток внутрі краю
	в кількограмах		
Данія	689	267	956
Бельгія	226	313	539
Ні еччина	417	30	497
Швеція	421	71	492
Франція	421	59	480
Г. ляндія	150	298	448

На Україні справа стояла значно ліпше, але що не так уже блискуче, як це люблять чомусь виставляти — видно хоч-би з вислідів Берестейської Умови.

Ясно, що така система форсування експорту, яка була при Вішнеградському, Вітте та їх наступниках аж до самої війни, могла базуватись тільки на пригніченості та оплутаності хлібороба боргами й податками, на відсутності у нього всякої іншої можливості оплатитись, як лише продажом хліба за всяку ціну і при всяких умовах.

Треба пам'ятати, що таке пригнічення хліборобського класу було досягнуто головним чином при співділанню трьох чинників: 1. політики російського уряду, яка в області економічній була здавна «ліберальною» (остаючись у інших областях азіатськи-деспотичною і імперіалістичною) й перекладала головний тягар податків на хлібороба; 2. спекуляцію «закордонних Жидів»**) — кредиторів російської держави; 3. спекуляцію місцевих ембріонів нашого капіталізму, що

*) Vogel: «Russland», стр. 147.

**) Рундз царя Миколи II-го.

оплутували хлібороба боргами й диктували ціну на хліб на внутрішньому ринку.

Капіталізм і зв'язана з ним матеріальна культура — залізниця, поліпшення транспорту взагалі, електрика, телеграфи, телефони, використання підземних багатств (угля, заліза, газу), економія праці і матеріалу в продукції тканин, вироблюванню шкіри і т. д. — рід сама зі себе дуже хороша, потрібна й фортисна. Але коли поруч із залізницею «по бровці» ідуть ніжки десятки тисяч хліборобів «на заробітки», не маючи грошей, щоб купити квитка, коли загалом поліпшення транспорту служить лишень побільшенню вивозу одірваного від рота хліба, побільшення в сотні раз здобичі газу не робить «лучину» історичним пережитком, а розвиток великої текстильної, шкуряної і іншої промисловости, зруйнувавши добробут восьми мільйонів «кустарів», не говорячи вже про побічну селянську промисловість, не одяг і не обув голого та босого населення, бо не збільшив його покувної сили, — коли вугіль ішов лише на опалювання залізничних валок, що вивозили цінности — то цей бік «імпортового» капіталізму спеціально нас примушує добре подумати над своєчасністю і методами його введення і пропаганди, а зокрема над проблемою введення знову грошової системи, організованої після випробуваннях зразків капіталістичного господарства при допомозі закордонного капіталу.

Коли золоту валюту заводили у себе Німці, то, хоч населення Німеччини (головним чином торговельно-промислові кола його) здавна мало значні запаси золота, хоч окремі уряди вже в другій половині 18-го віку назбирали величезні суми грошей (самі субсидії, напр. од Англіїців виносили 46.5 мільйонів £, а од Французів 137.5 мільйонів £)*), хоч приток благородних металів ще збільшився завдяки активному торговельному балансу і великій іміграції до Німеччини багатих Французів, хоч у 1815 р. Прусія одержала від Франції величезну на ті часи контрибуцію — 100 мільйонів франків — вони всеж-таки вичікували до більш слушного часу: — до моменту, поки дощ нових французських мільярдів військового відшкодування не оросив ланів німецького народнього господарства — до самого 1875 року. Завдяки цьому перехід на золоту систему відбувся тут легко, на чисто національному ґрунті і дав величезну користь для всього національного господарства, не зв'язавши його ніякими новими тягарями.

Коли-ж цю саму систему заводила Росія — без огляду на своєчасність і свої реальні господарські потенції — вона опинилась у вище змальованому нами становищу, завдяки якому наше селянство мусіло годувати свиней, дріб. робити масло і т. и. майже виключно на продаж до міста та експорт за кордон і годувати пів світа, само не доідаючи й вічно лишаючись злидарями.**)

*) Порівняй з даними Зомбарта.

**) Інтересно, що до цього звиняні всі так уже було звикли, що коли в останні роки селянство перестало так кидатись за грошима, як раніше й почало само краще годуватись — це викликало майже обурення у міських господинь і взагалі «публіки»: подумайте, мужик «жерє» курятину та масло! І навіть досі цей тон підсвідомо бренть в багатьох «споминах про подорожі», які друкували представники нашої зголоднілої інтелігенції, що побувала на селі.

Ось чому війна, заклавши експорт хліба за кордон і увільнивши (завдяки «інфляції» і подешевшанню грошей) село від боргів, загалом значно поліпшила його становище, не зважаючи на всю ту руїну, яку вона внесла в сільське господарство.

По цій же самій врешті причині всі не хліборобські пляни сапациї нашої валюти — так большевицькі як і чисто буржуазні — завжди починаються з того твердження, що «треба викачати з села гроші, де вони лежать непродуктивно».

* * *

Вже з цього далеко неповного огляду емісійної діяльності приватних і державних банків у різні часи й у різних країнах видно, що хвилі «інфляції», хитання «курсу», хитання і ануляція покувної сили грошей — були звичнем загалом розповсюдженим, майже нормальним і, навпаки, періоди стабільності, урегульованості цієї справи бували порівнюючи не так часто. І що металеві гроші від часу винайдення банкноту почали грати далеко не виключну роль в грошовому господарстві.

Такий стан грошового господарства, при якому вартість грошей, їх покувна сила була непевною, а навіть цілковитою ануляцією, дуже шкодив нормальному розвитку господарства. Тому у всіх держав було завжди бажання упорядкувати цю систему так, щоб кількість грошей була пристосована до справжніх потреб народного господарства та щоб їх вартість була стабільною.

Практика ряду останніх десятиліть показала, що ця стабільність і твердість курсу грошей кожної країни на міжнародньому ринку найкраще досягається тоді, коли курс паперових грошей або банкнотів стоїть нарівні зі своїм золотим паритетом, і тому удержання системи паритетів стало одним з головніших і найтяжчих завдань політики банків.

Удержання курсу банкнотів на цьому рівні у великій мірі залежить од готовності банку завжди виплачувати бажаним за свої поти відповідну суму в золоті.

Зібрання по можливості більших запасів золота стало одним з домінуючих мотивів банкової діяльності. Але не дивлючись на ясну свідомість у тому, що при золотій основі валюти лише золото юридично є справді певним платничим засобом, від часів винайдення банкнотів ні одна держава не думала серйозно про те, щоб обмежитись виключно золотими грошима і зовсім одмовитись од паперових. Вигода заведення паперових, але забезпечених золотом грошей, збільшуючи оборотні засоби емітента і роблячи його в скрутну годину посідачем реальної цінності — благородного металю — а його кредиторів власниками лише паперових зобов'язань, були настільки очевидні, що відмовитись од них, звичайно, ні один емітент добровільно не хотів, тим наче, що й не міг би зробити цього без шкоди для всього народного господарства. Практика виявила, що в нормальні часи, коли кількість оборотних засобів всередині країни відповідає дійсним вимогам її господарського обороту, коли міжнародній обмін реальними цінностями взаємно компенсується і коли кількість грошових зобов'язань даної держави, які знаходяться в руках держави іншої, не за-

надто різняється від її вимогових активів — попит на золото є порівняючи невеликий і курс паперових грошей можна регулювати не золотими виплатами, а напр. збільшенням експорту до країни кредитора. Він збільшує попит на грошові знаки експортера, а разом із тим піднімає їх вартість. Питання удержування валютних паритетів (коли не зупиняться на паліативних засобах, як напр. дисконтова політика), звелось врешті до справи удержання так званих «вимогового», «розрахункового» і «торговельного» балансів, і фіналіси держав опинились у найтіснішій залежності від загального рівня добробуту, степені заборжености і здібности до господарської експансії даної країни. Золото в такі часи служило лише резервним фондом, що вживався тільки тоді, коли в товарообмінному обороті і в обороті капіталу почувались якісь тертя або часовий нелад. Тоді роблено золоту інтервенцію і справи полагоджувались. Коли-ж дезорганізація господарства, чи то внутрішнього, чи міжнароднього, набувала таких розмірів, що золота інтервенція або прийняття нових зобовязань допомогти не могли, то держави в таких випадках в тій чи іншій формі, більш або менш спокійно (в залежности від їх реальної сили) объявляли банкрутство, або відносно лише своїх підданих, або відносно лише закордонних кредиторів, або відносно й тих і інших заразом і починали наново будувати те, чого вже не можна було відремонтувати. Таких банкрутств протягом 19-го віку було біля 83.

Ми бачили таким чином, що заведення крім металевих грошей ще банкнотів і грошей паперових, забезпечених золотом, збільшує оборотні кошти й уможливорює переведення господарських операцій у ширших розмірах, ніж це було-б можливо при існуванні лише того самого запасу металевих грошей і що — поки емісія паперових грошових знаків не набуває характеру «інфляції» — курс їх стоїть на рівні з металевою монетою.

Система металем забезпечених банкнотів дає, як виявила практика, можливість помножити в кілька разів кількість оборотних засобів, не порушуючи цим (в нормальні часи) курсу паперових грошових знаків відносно їх металевого паритету.

Але й цей подвоєний і потроєний весвітній запас грошових знаків ні в якій мірі не відповідає цифрам весвітнього торговельного і кредитового обороту і цифрам зобовязань, які значать на гроші. Сама можливість таких сум виплат і зобовязань не може бути зясована, поки ми не вийдемо глибше в суть організації сучасного кредитового господарства й душі його — великих акційних банків.

Ми покинули огляд діяльности приватних банків у той мент, коли більшість з них було позбавлено права емісії грошових знаків, яка давала їм великий «заробіток». Більш того — в звязку з поступовим упорядкованям грошових систем їх гешефт по обміну грошей почав підуладати. Їм залишалось лихварство й операції по кредитуванню торговельного обороту, які не завжди можна було відрізнити від лихварства. Але й тут з розвитком караючого за лихварство законодавства, гешефт приватних банків був обмежений, а збільшеня заможности мійського населеня зменшувало його залежність від банкірів. Здавалось що для їх професії настали скрутні часи. Але то тільки здавалось.

Нові часи, часи господарської революції, яку пережила Європа під впливом винайдення парової машини і народження акційного принципу утворили для банків нову блискучу добу та відкрили їм необмежено широке поле для діяльності й розвитку. Треба було тільки пристосуватись до нових вимог.

Нова велика індустрія, будова залізниць, нова всесвітня велика торгівля — вимагали для своєї організації величезних капіталів, якими лише в рідких випадках володіла одна особа. Треба було збирати гроші, складаючи великі суми з окремих дрібних вкладок. Акційний принцип дав для цього дуже зручні і прості форми. Банки з усією енергією кидаються в цю нову для них область індустріального й торговельного грюндерства, стають організаторами торговельного і промислового кредиту, конденсаторами та розподільцями грошової енергії в народній господарстві. Починається нова доба гарячкової перебудови європейського господарства на капіталістичний лад і банки стають на чолі цього велитенського будівничого руху, зростаючи та розвиваючись разом із ним.

Цікаво, що модерна організація банків, що завжди служать найбільш типовим зразком чисто буржуазного духа, найбільш зобов'язана своєю ідеологією великому французькому соціалістові Сен-Сімонові, а своїм появленням — двом його учням Ізааку та Емілю Перейрам, які сконкретизували думки свого учителя. Гостро підкреслюючи, що вони не мають нічого спільного з типом банкірів-лихварів і глитаїв (а иншого типу банкірів тоді й не було), почали з великим ентузіазмом проводити широко задуманий план організації банку, який мав служити виключно розвитку індустрії, полегшуючи шляхом організації кредиту заснування і фінансування великих підприємств. Їх ідеалом було утворення такого одного центрального банку, який, володіючи більшістю акцій усіх національних індустріальних підприємств, міг би направляти й кермувати всією промисловістю.

Заснований братами Перейрами в 1852 р. з цією метою банк *Crédit Mobilier* перецінив свої сили і, заплутавшись у біржових спекуляціях, збанкрутував. Але ідея тісного зближення банків з індустрією лишилась і, очищена од усіх громадських «утопічно-альтруїстичних» елементів, стала одним з головних кермуючих принципів в організації і діяльності модерних великих банків. З цих часів банки почали активно втручатись в організацію продукції.

Щоб дати нарис методи «грюндерства» і значіння для промисловості банкового кредиту, не займаючи забагато місця викладом цього питання, дозволимо собі обмежитись прикладом, який проф. Афанасієв*) на підставі довголітнього досвіду вважає характерною схемою нашого індустріального будівництва нових часів.

Збирається товариство, яке хоче заснувати цукроварню. Для того треба 500 тисяч основного капіталу, а воно має лише 200 тисяч. Посилають за дозволом заснувати акційне товариство. Дозвіл приходить, але з умовою, що товариство може почати функціонувати ли-

*) Бувший управляючий київською конторою російського державного банку, а потім міністр закордонних справ Української Держави. Див.: «Денежный кризис».

ше після внесення 500 тисяч основного капіталу в державний банк. Грюндери звертаються до приватного банку, позичають там 300 і вносять 500 тисяч у державний банк, після того товариство вважається законно заснованим. »Загальні Збори« акціонерів негайно уповноважують вибрану »дирекцію« взяти з державного банку »основний капітал«. Дирекція бере 300 тисяч, оддає їх кредитованішому банкові й остається з 200 тисячами власного капіталу плюс 500 тисяч акцій нового підприємства. Маючи ці акції, вона може під застав їх у банках одержати напр. 40%, значить ще 200 тисяч. Біля 100 тисяч уживається на закуп машин. Треба ставити будинки, давати завдатки плянаторам буряків і т. и. Але для цього можна запродати цукор майбутньої продукції, під цей цукор можна одержати ще кредит тисяч у 100 — і таким чином велике підприємство пускається в ход з порівнюючи дуже малим капіталом, лише завдяки можливості кредиту. Ясно, що таке промислове підприємство цілком залежить од фінансуючого його банку, бо напр. затримка кредиту викликає для нього кризіс, який може довести до банкрутства. Цей приклад торкається промислових підприємств середнього типу.

Колиж кинути погляд на підприємства—великі, такі, як будова великих каналів, залізниць, гірничі копальні, розроблення нафтових джерел і т. и., які вимагають для свого заснування і пущення в рух уже не сотень тисяч, а мільонів і мільярдів, то побачимо, що для їх організації ще трудніше знайти індивідуальний капітал і що існування їх ще більше звязано з капіталом деперсоніфікованим, інтернаціональним, що збігається зо всіх джерел у великі банки, формується в них і ними направляється для роботи в тій чи иншій області. Правда є ще й окремі люде — Моргані, Рокфелери, Вандербільди, Ротшильди — які володіють мільярдами і можуть, маючи більшість акцій у себе в руках, направляти по своїй волі діяльність таких промислових велитнів, як «United States Steel Corporation» з її мільярдом доларів капіталу і »контролем« над 82% всеї американської залізної промисловости, як «Standard Oil Corporation», що, закладена Рокфелером з капіталом усього 4000 доларів, уже в 1912 р. посідала капітал 400 мільонів доларів і нині »контролює« більш половини всесвітньої нафтової продукції і т. д. Але ці люде в більшости дійшли до такого багатства в найбільшій мірі завдяки їх умінню оперувати чужими грошима і являються одночасно самі керовниками великих інтернаціональних банків, поширюючи в цей спосіб свої впливи й засоби ще більше.

Само собою ясно, що в організацію продукції банки втручаються не з плятонічною метою допомогти їй своїми коштами, а лише для того, щоб збільшити свої власні кошти доходами од кредитування. Ясно також, що наслідки від такого втручання можуть бути для народнього господарства окремих країн різні. В одних випадках цей капітал запліднює індустрію, спричиняється до збагаченя краю, в инших — спричиняється лише до винищення природних багатств країни, до пригнічення господарської ініціативи місцевого населеня й доводить його до ролі свого наймита-злидня.

Шабльону до апріорної оцінки значіння банкового капіталу взагалі, а закордонного зокрема, для народнього господарства всіх

країн немає й не може бути — все залежить у цьому випадку від індивідуальних умов і обставин. Але коли брати цю справу «sub specie aeternitatis» саму в собі лише як метод організації, то можна з певністю сказати, що без участі банків, які вишукують для підприємців відповідні кошти, розміщують акції між широкими колами громадянства, — процес індустріялізації і розвиток технічної культури не був би можливим у таких розмірах, як він відбувається нині і що в цьому банки відіграли велику культурну й позитивну роль. Без участі банків ще менше, ніж процес індустріялізації, був би можливим велитенський розмах усесвітнього торговельного обороту. Цифра 70 мільярдів доларів на рік красомовна сама в собі.

Пригадаємо ще раз, що всесвітній монетарний запас рівний усього біля 9 мільярдів доларів і спробуємо уявити собі, яким чином можна було-б перевести подібний оборот, коли-б розрахунки по ньому проводились у дійсності готовими грошима? Звичайно, навіть тисячну частину такого обороту не можна було-б і думати.

Лише така організація, при якій фактичні виплати готовими грошима доведені до minimum, уперше уможлиблює подібні транзакції. І банки таку усесвітню організацію збудували. Нині купець у виключних лише умовах платить за товар готовими грошима. Звичайно він видає вексель або чек на свій банк. Такий вексель або чек, коли він акцентований солідним і заслуговуючим довіря банком, приймається у всесвітньому торговельному обороті не гірше від готових грошей і може бути пред'явником у всякій час дисконтований у кожному банку або проданий на біржі. І купець, той, що одержав його за свій товар, у свою чергу рідко міняє його на готівку. Він звичайно пускає його далі, розпачуючись ним за свої покупки. Врешті такий вексель (в формі «тратти» або «рїмеси» і т. д.) або чек опиняється в банку, де їх збирається велика сила. Зогляду на те, що всі купці та промисловці мають у банках своє «конто», а всі більші банки в свою чергу зв'язані поміж себе, — утворюється можливість ліквідувати величезну більшість виплат, обминаючи вживання готівки, шляхом простого обміну й вирівнювання вимог поміж банками, і лише невелике «сальдо» вирівнюється внесенням відповідної суми готовими грошима, або знов таки шляхом видання одним банком іншому свого векселя на відповідну суму.

В кожній капіталістично розвиненій країні існують свої центральні й місцеві «Clearinghouse», «Abrechnungsstelle», «Chambre de Compensation» або «Расчетная Палата», в яких концентрується обмін грошових вимог між банками без уживання готівки. Для ілюстрації розмірів таких оборотів наведу де-які цифри за останні роки:

Нью-Йорк, 1918 р. — 749.839,646.000 нім. марок, рахуючи долар по 4.20 м.;

Лондон, 1919 р. — 580.526,524.000 нім. марок — 1 фунт = 20.43 м.;

Париж, 1919 р. — 118.160,182.000 нім. марок — 1 франк = 0.81 м.;

Берлін, 1919 р. — 182.676,608.000 марок. *)

*) V. W. Ch. 1920, стр. 1052—53.

В Росії й на Україні тепер звичайно обороту безгрошових виплат не існує зовсім, але й за нормальних часів він ніколи не був великий. В 1898 р. при російському державному банку була заснована розрахункова палата. В 1905 р. її оборот виносив 6336.94 мільона рублів (при чім на філію в Києві припадало всього 83.58 міль. рб.); у 1913 р. було вже більше 35 мільярдів рб.

Завдяки такому розвитку чекового і вексельного обороту, в якому банки служать посередниками, виплати готівкою в їхній діяльності є лише дуже малою частиною загальних операцій по фінансуванню та кредитуванню торгу і промисловости, при чім країни з найбільш розвиненим капіталістичним рівнем виявляють найбільшу тенденцію до зменшення ролі готових грошей. Наприклад уже в 1864 році John Lubbock, аналізуючи відношення між виплатами в один з більших лондонських банків, виявив, що з загальної суми, вплаченої в банк протягом певного часу:

чеки й векселі давали	96.8%
ноти Англійського банку	2.2%
ноти провінціон. банків	0.4%
дзвінки монети	0.6%
	<hr/>
	100.0%

А з того часу завдяки розвитку торговельного обороту й капіталізму, взагалі ці відношення змінилися ще більше на користь зменшення виплат готівкою і розвитку чекового і вексельного способу розплат. В менше капіталістично розвинутій Німеччині по підрахунках п. Обста, зроблених на підставі матеріялів двох великих банків вв за протяг двох місяців 1898 року, з загальної суми виплат жирові переводи і чеки виносили 78—80%, а виплати готівкою 20—22%.*)

Така організація розрахункового обороту уможливила для банків як раціональніше використання як своїх власних, так і депонованих у ньому грошей, дає можливість примініти оборотних засобів організувати, фінансувати, кредитувати і т. д. maximum підприємств, а цим самим поширювати свій вплив і мати зиск незрівняно більший, ніж це було-б мислимо при її відсутности. Коли-б з багатого матеріялу взяти для прикладу хоча-б лише діяльність одного зі значніщих німецьких банків »Deutsche Bank«, акційний капітал якого в 1913 р. був рівний 200 мільонів марок, а загальний оборот за той же рік досягав велитенської суми 129 мільярдів марок. Значить цей капітал, завдяки тому, що банк встигав його обернути, беручи кругло, два рази на день, виконав господарську функцію в 600 разів більшу від тої, яка випала-б на його долю, якби протягом року обернувся він лише один раз.**)

Що-ж торкається до жирового обороту Deutsche Reichsbank'у який має домінуюче значіння для всього економічного життя Німеччини, то напр. в 1913 році середній стан вкладів на жиро-конто приватних осіб був = 453,793.000 марок, розмір же жирового обо-

*) Georg Obst: »Bankgeschäft«, т. I, стр. 118—19.

**) Obst: »Bankpolitik«, II, 304.

роту = 257.090,035.377 марок, то-б-то на кожну марку вкладу припадало обороту 633 марок, а кожний пфеніг робив за рік оборот = 12 марок 30 пф., отже виконував господарську функцію, яку за один раз могла-б виконати лише порівнюючи надзвичайно велика сума = 12 м. 30 пф.

Це вміння використовувати господарську потенцію капіталу, удосконалення цього вміння до просто неймовірних розмірів, є одним з найбільш блискучих досягнень модерної банкової техніки, завдяки якому на перший план виступає вже не кількість капіталу, а здібність, енергія й загальний культурний рівень тих, хто цим капіталом кермує, а також громадянства, серед якого ця діяльність проходить.

По висоті капіталістичної й такби мовити «грошової» культури, Англіїці, які до війни вміли з золотим запасом усього біля 1.2 мільярда рублів обслужити торговельний і фінансовий оборот усього світа, безперечно не мають собі рівних. Їх сучасним щасливим і багатим конкурентам — Американцям — доведеться ще багато попрацювати над собою, щоб досягнути рівня англійської банкової техніки.

Таким чином фактично банки без емісії паперових нот і без золота — шляхом лише переписки цифр з одного konta на инше фінансують величезні підприємства і дають утворюватись новим ціностям, наростати новому капіталові, який знов не виражений ні в золоті, ні в паперових грошах, проте існує, як активний чинник і завжди може бути реалізований супроти того-ж золота, чи паперових грошей.

Коли під цим аспектом ми ще раз оглянемо звітномлення Райхсбанку за той-же 1913 рік*), тоб-то в нормальний час, коли нікому й у голову не приходило сумніватись в існуванню в Німеччині міцної золотої валюти, то побачимо таке відношення:

В Німеччині при обороті золота не більшому як два мільярди марок — банкнотів Райхсбанка і провінціальних банків = 2,100 мільонів, емітованих державою паперових грошей = 200 мільонів, жирогрошей Райхсбанка, инших банків і почти = 800 мільонів і, на рещті, грошових вимог у формі короткосрочних депозитів і кредитів приватних банків = 6,500 мільонів. Для розв'язання всієї цієї колосальної суми — біля 9.600 мільонів марок — вимог на золото в запасі Райхсбанка ніколи не було до розпорядимости кількості більшої від 4% зазначеної суми.

В инших країнах справа стояла не краще, але це нічому й нікому не шкодило, і, не дивлячись на таку непропорціональність запасу, банк завжди міг задовольнити вимоги своїх кредиторів — коли вони того бажали — золотом.

Не менша, ніж у фінансуванню промисловости й торгівлі, роля випадає на долю банків і при організації державного кредиту. Ще середньовічні банкіри промишляли цим дуже часто і в великих розмірах (пр. Manes, ст. 39). На яких умовах вони це робили, видно хоча б із того, що загальна сума їх вимог до урядів Еспанії, Франції й Португалії в 16-віці виносила 200 мільонів марок тоді, як уся про-

*) Слідом за Отто Гайном: «Goldwährung oder Goldkernwährung», стр. 29.

дукція благородних металів за час від 1521—1560 р. була рівна всього 115 мільйонів марок, — а також з таких фактів, як напр. закон 1360 р. Короля Іоанна Французького, який забороняв Жидам брати відсоток вищий од $86\frac{2}{3}\%$ на рік, як загальне виселення Жидів з Англії в 1290 р. за лихварство і т. д. (дуже велику кількість цікавих прикладів подає проф. Manes: «Staatsbankrott»). Правда держави иноді також за прикладом Пилипа II еспанського, який в 1596 р. заявив, що він вважає «найбільш зручним і дешевим способом розрахуватись зі своїми кредиторами — негайне знищення всіх боргових зобов'язань і припинення всяких виплат», — платили банкірам аналогічними деклараціями, — але банкіри, опікшись на одних дебіторах, надолужували на інших і врешті не були в накладі.

В нові часи лише техніка кредитування стала тоншою, файніншою, а в методах і імпульсах не змінилось майже нічого.

Чи взяти для зразка свого роду клясичний приклад, республіку Колумбію, яка за час од 1820 до 1916 року 13 разів обьявляла банкрутство й, не дивлячись на це, ще більше разів брала позики у закордонних банкірів, обіцяючи їм ще більш гарантії й відсотки; чи взяти Росію, якої гарантовані державою зобов'язання віддавались тим же банкірам по курсу 61 за 100 (облігації Миколаївської залізниці) і яка устами большевиків видала декларацію достойну Пилипа II еспанського; чи взяти перший ліпший приклад з безмежного матеріялу, який нам дає сучасна картина державних фінансів цілого світа — скрізь бачимо те саме: Коли державі потрібні гроші, то вона мусить їх позичати й у більшости випадків може це зробити лише при посередництві чужих і своїх банків, які «розміщають» державні позики між рантерською і спекулюючою публікою, заробляючи на цьому ріжницю між емісійним і біржовим курсом і відповідну провізію за «турботи». Відношення між номінальним, біржовим і емісійним курсами державних позик а також висота заробітку банків, які посередничать при цьому, залежить від того, в якій пропорції є кількість випускаємої державою позики до кількості на ринку вільного капіталу, що шукає приміщення в паперах з певним опрорентованям. Звичайно великі банки, що посередничать у цьому, добре орієнтуються в політичній і економічній ситуації й завчасу встигають увільнити свої портфелі од тих паперів, по яким грозить припинення виплат, перепродуючи їх у «дубліку», і навпаки скуповують ті папери, на які курс має піднятись. Так напр. з числа 30.5 мільярдів франків, які — по підрахунку Н Көрре: «Die Kriegsanleihen der europäischen Großmächte», ст. 409 — Росія була позичила через французьких банкірів, нині 7.5 мільярдів військових позик та до того 3 мільярди за розв'язання купонів од початку війни до 1/III 1918 року падають тягарем на французський уряд, а решта — біля 20 мільярдів — на кешено дрібних французьких ранте. Банки, які посередничали й мали найбільший зиск на реалізації російських позик, само собою потерпіли найменше, бо своєчасно встигли зорентуватись в ситуації й ліквідувати запаси небезпешних російських паперів.

Чим у більше скрутних фінансових обставинах перебуває держава, тим їй важче діставати кредит і тим дорожче він їй коштує.

Можливих раніше лише для таких держав, як Колумбія й Росія,

емісійних курсів зазнали в недавні часи й такі держави, як Франція, 4% рента якої була випущена по курсу 68.60% (в той самий час налр еспанська 4% рента нотувалась по 129%, а 4% державна позика по курсу 70.80%. Навіть Англія, перші військові позики якої йшли вище паритету, мусіла в 1919 р. випустити державну позичку по курсу 80% і другу частину тієї-ж позички по курсу 85%, приймаючи на себе розуміється обов'язок виплатити через певний речінець суму позички по паритету.*)

Історія державних боргів знає дуже небагато випадків, коли б якась заборжена держава справді як слід поплатила свої борги. Звичайно діло обмежується тим, що держави намагаються »консолідувати« свої борги — наданням їм такої форми, при якій можна вступити розшукувати — чи то з податків та монополій, чи з інших джерел державних доходів — кошти на покриття відсотків по цим боргам і можливості нових позик для виплат по тим, яким уже кінчається речінець. Завдяки тому, що державні видатки майже скрізь ростуть непропорціонально до державних прибутків, утворюється така ситуація, при якій з ходом часу заборженість держав стає все більшою, виплата відсотків по них усе тяжчою і залежність од тих, хто або через кого можна позичити гроші — банків — все тяжчою й нестерпною.

Коли держава стає дебітором окремих груп своїх підданих — це дає останнім дуже великий вплив на всю державну політику і можна назвати багато прикладів, коли уряди держав відогрвали *de facto* лише ролю виконавчого апарату фінансових груп, які, лишаючись »за кулісами«, імперативно направляли весь ход державної машини. Але в цьому випадку принаймні *de jure* держава має змогу забезпечити себе від занадто великого визиску, користаючись своїми правами суверена. Коли-ж кредиторами держави являються групи капіталістів чужої країни, до розпорядимости яких може стати весь мілітарний, дипломатичний і т. д. апарат інших держав — становище держави-дебітора ускладняється крім моментів чисто економічних і правових ще й політичними. Наслідки такої заборжености бувають різні. Або винищення господарства шляхом надмірного експорту, розпродаж природних багатств, віддання в оренду закордонним капіталістам ряду державних монополій, віддання їм права збирання цля на кордонах і т. н. — це у випадку, коли держава-дебітор є слабою й нерішучою, а її кредитори в силі (так було в Росії, Турції, Єгипті, так є в Австрії, Польщі і т. д.); або — коли держава-дебітор, визнавши, що *suprema lex* — *salus populi*, робить з цього відповідні реальному відношенню сил висновки, ліквідуючи свої борги на зразок Пилипа II, чи передаючи їх під усякими формами на чужі плечі — ануляція їх і початок нової економічної ери. Практика показала, що кредит держави після її банкрутства ставав звичайно на довший час міцнішим, ніж перед тим, і що конкуруючі поміж собою групи закордонного капіталу завжди поспішали до не-щодавно збанкрутованої держави з пропозиціями нових кредитів, цілком вірно розраховуючи, що держава, яка не-щодавно

*) Көрре, 419.

збанкрутовала, тепер платитиме по новим боргам, щоб скріпити до себе довіря, і що вона, не будиши перегружена боргами, матиме змогу це робити; тоді, як держава перегружена зобов'язаннями й не декларує банкрутства, ще муситиме це зробити, а значить, що в цю хвилию не являється поки-що достойним довіря дебітором. Та-ж практика показала, що збройної інтервенції для збору боргів дуже рідко давали бажані наслідки.

Коли знов розглядати цю справу під аспектом її значіння для організації грошової системи, то ми побачимо, що при всіх цих операціях ніякого нового реального капіталу, реальних цінностей не будується. Але кожна переписка сум боргів показує їх збільшення й дає кредитові підставу для пропорціональо: ще більшого поширення своїх операцій, для утворення нових грошових і капітальних фікцій, на яких — як це вже ми бачили — збудований весь сучасний капіталістичний оборот.

Ми зробили спробу дати ескізний нарис ролі банків в організації ряду дуже важних галузей економічного життя: торгу, промисловости, державного кредиту, а також емісії й «роблення» грошей.

Нарис цей зовсім не претендує на повність. Для цього було-б потрібно цілого ряду спеціальних розвідок. Тут ми скрізь уживали слова «банк», або «банки», не детермінуючи ближче цього поняття й не вказуючи на ту диференціацію й поділ праці поміж окремими типами банкової справи, яка утворилась протягом 19 століття, істнує й розвивається далі. Емісійні потні банки, головним завданням яких є випускання й регуляція обороту банкнотів; гіпотечні (земельні) банки, сфера діяльності яких обмежується головним чином посредництвом у купівлі-продажу земель, ґрунтів, будинків і т. д., організації меліоративного кредиту, фінансуваннєм сільського господарства і т. д.; торговельні банки, через які йде більша частина комерційного обороту; ідустрійні банки і спеціальні товариства по фінансуванню й організації промисловости й транспорту; банки, фахом яких стала емісія цінних паперів і гра ними на біржі; банки, які спеціалізувались на організації державного кредиту; ощадні каси; товариства взаємного кредиту; кооперативні банки; банки мійські й земські; банки державні; акційні приватні; банк, який «контролює» якусь одну, або скілька галузей всесвітньої продукції, в руках якого знаходиться доля цілого ряду великих і малих держав (напр. National City Bank of New York) і якийсь злидений банкір десь у Золотоноші з капіталом у десять тисяч карбованців; банк, що держить у своїх руках могутні трусти і окремий капіталіст (Морґан, Рокфеллер), од якого безпосередне залежить цілий ряд могутніх банків; банк, що організовує промисловість і промисловість, що утворює для себе банки, — все це явища, які відіграють дуже велику, актуальну і ріжнманітну ролю в народнім господарстві й вимагають окремо спеціального вивчення. Завданням цього нарису є торкнутись банкового питання лише постільки, постільки це необхідно для зрозуміння сучасної структури грошової системи й тому ми вважаємо можливим обмежитись тут тільки таким загальним оглядом.

Але гадаємо, що вже з того, що було сказано, можна уявити собі до певної міри методи і значіння банків для народного господарства окремих країн, причини їх величезного впливу і суть сили об'єднаного в них інтернаціонального капіталу. Як колись у Єгипті існували велитенські резервуари, в які з усіх усюд збігалась і збиралась сила води, що потім із цих резервуарів направлялась до місць, де була суша на полі, так і в модерні великі інтернаціональні банки збігаються й концентруються там і злиденні ощадності урядовця або робітника, і величезні засоби якогось нафтового або залізного тресту, і оборотні капітали купця і т. и., утворюючи в сумі капітали такого розміру, для якого нема неможливого завдання. Чи то треба оплодотворити мільйони десятин пустині, провівши за сотні верстов туди воду, чи збудувати тисячі верстов залізниці й обслужити її рухомим майном, чи з глибини землі добути заховані там скарби на поверхню, чи дати змогу якомусь Гершкові з Барішполя купити пару сот кіл яєць, дисконтувавши його вексель, — врятувати або зруйнувати фабриканта, відкривши або закрити йому в слушний час кредит для розплат за сиривці або з робітниками, чи дати великій державі змогу вести війну або заводити поліпшення державного господарства, — в усіх цих випадках рішаюче слово належить банкам, а власне через них тим нечисленим групам людей, коло яких концентрується всесвітній капітал і після директив яких «іміущому дається а від неіміущого віднімається.» Мабуть ні до одної сфери людського життя ця евангельська істина не підходить з такою обсолютною точністю, як до банкової справи і ніде так глибоко не сформульовано страшного механічного змісту законів капіталу.

Ми бачимо, що багаті банки працюють головним чином з допомогою чужого капіталу і чим більший банк, тим більше того чужого до нього безупинно напливає. Ми бачили також, що порівнюючи з золотими чи паперовими грошима, якими оперують банки, в їх діяльності незрівняно більшу роль відіграють кредитові фікції, між якими лише відношення є реальним і що de facto для сильного банку майже ніколи не буває потрібно користуватись своїми золотими запасами й виплачувати значні суми готовими грошима. Вони в процесі кредитових оборотів самі собі «роблять» свіжі гроші, які безперечно не мають безпосередньо нічого спільного з дзвінкою монетою, але в більшості випадків справді «забезпечені» (як що абстрагувати від так зв. «фінанс-векселя») якимсь реальним оборотом цінностей, для якого вони утворюються, або зобов'язаннями певного дебітора.

Держиться ця система лише своєю динамічністю, своїм безупинним рухом вперед. Якби ця машина була зупинена хоч на одну хвилину і одночасно була зроблена спроба реалізувати всі зобов'язання — негайним результатом був би крах, цілковите банкрутство всесвітнього капіталістичного господарства з усіми його необчислимими наслідками. Поки-ж реалізація зобов'язань вимагається лише частково, в міру потреб самого цього капіталістичного господарства — ця система блискуче себе виправдує і тільки часово, під впливом різних політичних і економічних чинників вибухають льокальні кризи. Але ці льокальні кризи не руйнують самого прин-

ціну. Навпаки, зруйнувавши слабших, вони сприяють ще більшій концентрації міжнародного капіталу і його сил.

Наслідки цієї діяльності на народне господарство, як ми вже вказували в іншому місці цієї розвідки, бувають найрізніші. В одних випадках, завдяки розвитку капіталістичного господарства, розвивається внутрішня промисловість, цвіте торгівля, піднімається загальний рівень добробуту і притікає щорічна дань з боку менше щасливих держав, — в інших, як у нас напр., цей чужий балковий капітал грав ролю помпи, що викачувала відсотками всі соки з народнього господарства.

Коли ми тепер, маючи вже на увазі існування й дальший поступовий розвиток цих грошей і капіталів у «газообразному» стані, читатимемо про існування зобов'язань на сотні мільярдів і обороти на тисячі мільярдів, які всі значать на золото — то не будемо дивуватись, що цілком серйозні (я не кажу, що цілком поважні) люде витрачають час на переведення такого роду розрахунків і не будемо думати, що всі ті, хто має на інших вимоги, які значать на золото, справді хотять його одержати. Навпаки це було б для них нещастям, що зруйнувало б усю їх силу і весь їх вплив. Сучасний капітал досяг такої степені розвитку, при якій вся дійсно могутня і страшна його енергія перетворилась — вживаючи влучного виразу В. Зомбарта — в «газообразну», напор якої ледве витримує «золота форма», де ця газообразна енергія сконцентрована.

Витримають тепер ці форми чи ні? Удасться «сконсолідувати» «пливаючі» сотні й тисячі мільярдів «золотих» зобов'язань, чи інфляція їх ще зростатиме? Чи удержиться на далі золотий психоз ограбованих інші народи і чи матимуть вони охоту й можливість принести нові жертви «золотому тельцю»? Чи вистане у них єдності і творчості для установлення нового *modus*у? — це все питання, на які дадуть відповідь найблизчі літа.

Не будши пророком ми не можемо зараз з певністю сказати: «так», або «ні», хоч багато даних — швидким темпом зростаюча анархія в грошовому господарстві більшої частини всього світу; катастрофічне, як у переможених так і у переможців, становище державних фінансів; трагедія сотень мільйонів людей, які завдяки цій системі при найщиршому бажанню і тяжкою працею не можуть собі заробити на виживлення; назріваючий кризіс всісвітньої продукції по причині вичерпання «локуноїної сили населення» ряду країн; абсолютна відсутність творчої думки, якась незрозуміла на перший погляд прострація й імпотентність всіх плянів санації грошового господарства, які пропонувались в літературі і виставляються на численних економічних з'їздах найвидатнішими світовими економістами, які не хочуть або не можуть вийти за межі «золотого обруча» — дають на наш погляд досить солідну підставу думати, що сучасний кризіс не розв'яжеться без порушення і зміни самого принципу, на якому збудоване сучасне капіталістичне грошове господарство. Бо забагато зібралось «газообразного капіталу» і завелика його ексцентрична енергія, щоб не прорвати своєї тонкої золотий шаркулупини.

Ми не маємо на увазі розглядати тут безнадійно заплутану проблему всісвітнього грошового господарства й шукати для його

оздоровлення якийсь новий рецепт Всесвітній капіталізм і без нас дасть собі ягось раду, або буде переможений більшовизмом.

Але ми мусимо для себе встановити твердий і ясний погляд на цю справу і забезпечити свій народ від того, щоб його коштом, як це вже не раз бувало, відбувалось розплутування цієї справи.

Для того треба раз на завжди установити, яке місце ми — український хліборобський клас і хліборобська Держава Українська — займаємо в розвитку капіталізму, в якій мірі спричинились до нього, в якій мірі заінтересовані в його удержанню, як одбився б на наших економічних інтересах його крах і чи можемо ми незалежно від нього налагодити своє господарське життя в нутрі країни і звязатись з все-світнім господарським життям у тій мірі, як це для нас необхідно й корисно.

Чи ми, хлібороби, справді в «буржуазію», яка розцвітає лише разом з капіталізмом, чи може навпаки — «аграрна буржуазія» не тільки льогічно (*contradictio in adiecto*) але й фактично не існує і хлібороби економічно не заінтересовані в підтримці інтернаціонального капіталізму в його сучасних формах і можуть собі знайти свій власний шлях без його допомоги.

Постараємось вивизити це цілком об'єктивню, базуючись лише на фактах.

* * *

Не згадуватимемо тут про нашого дрібного хлібороба-селянина, якого ліберально-буржуазна економічна політика російського уряду, залежна від політики міжнароднього капіталу, нещадно руйнувала і примушувала всі здобутки своєї праці віддавати на розвиток тої політики. Але та сама доба розвитку капіталізму довела до злиднів і не одного середнього й великого аграрія.

Хто пригадає собі позицію, на якій від сорокових років стояли представники «реакційної» частини аграрного класу в Росії — в більшості великі земельні власники-славянофіли — супроти заведення капіталізму в Росії і порівняє її з позицією «революційних» але також аграрних ідеологів — Герцена, Михайловського, пр. Карішева й інших, той побачить, що слова Михайловського:

»Вся преса, що висловлюється за розповсюдження кредитових установ, за збільшення в нашій батьківщині числа акційних товариств, або так само за розвиток нашої великої промисловости — несе власне на своєму щиті гасло занепаду й злиднів російського народу«*) —

могли бути з такою ж щирістю сказані в свій час і «Москвітянином». І дійсно позиція всіх революційних і реакційних, але мислящих, російських аграрних клас була завжди одверто ворожою супроти капіталізму, а особливо супроти закордонного капіталу.

»Буржуазія«, що виступає проти капіталізму, який в сутю всякої буржуазії — це абсурд, або самознищення. Отже, або «аграрна буржуазія» не існує взагалі, або це перший в історії випадок клясового самознищення.

*) Собрание Сочинений — Т. I, ст. 660.

Та велика економічна робота, яку аграрії вели в земствах, організовуючи земські склади машин, ремісничі школи, кооперативи і т. ін.*) ті вимоги до уряду мого покоління зувати державою хлібну торгівлю (з окрема підтримка пр. Мігуліна) і вирвати її з рук буржуазії — все це на стільки якразво бачи в очі факти, що болюче стає за тих, хто того не бачить і соромно за тих, хто не хоче бачити і сотні раз повторює завідому неправду. А може наші хлібороби робили все це «по недомислію», не розуміючи своїх власних інтересів, через некультурність, через бідність? . . . Візьмім для перевірки пшених, безперечно культурних, багатих і виливових хліборобів, візьмім самі верхи чужих великих аграріїв — німецьке земельне дворянство — і огляньмо їх відношення до капіталізму.

Поперед, ніж занитувати представників ідеології цього класу, розгляньмо за Зомбартом**) деякі об'єктивні дані і, звичайно, в першу чергу жирно-конті німецьких хліборобів у Reichsbank'у. Цей огляд дасть нам несподівані результати. Показується, що з усього численого й могутнього класу німецької «аграрної буржуазії» мають своє конто в Райхсбанку . . . 183 (сто вісімдесят три) чоловіка, середня сума вкладу якого виносить 5046 марок, а відношення їх участі в порівнянню з іншими (головним чином купцями і промисловцями) 0.4%. Коментарі тут зайві.

Підемо далі. Може знайдемо капіталізм в хліборобстві в блискучому розвитку акційних хліборобських товариств? І тут цілковите розчарування. Не тільки у нас, але і в капіталістичній Німеччині і в ультра капіталістичній Англії не має ані одного чисто хліборобського акційного товариства.

«Але ж це саботаж! Маркс казав, що процес концентрації капіталу охоплює всі галузі людського господарства. Дрібна власність мусить загинути, а хліборобські підприємства-величні не можуть не бути чисто капіталістичними. . .»

Але хлібороби чомує і тут у супереч законам капіталу йдуть своїм шляхом. Скрізь поміж ними все більше перемагає принцип дрібного і середнього землеволодіння, а великі магнацькі володіння зникають, не витримуючи конкуренції з малими. І навіть в країні здавна на весь світ уславленій умінням використовувати привілеї концентрації капіталу — Північній Америці — немає ані одного хліборобського труста і за той час, коли дрібна промисловість майже зовсім зникла під пресом концентрації капіталу — число окремих, чисто сільських господарств зросло з 1.4 мільона до 5.7 мільонів. І американський капіталізм досі навіть не робив спроб вступати з дрібними хліборобами в конкуренцію.

Але ж чому капітал зовні не йде в сільське господарство? Чому, іншими словами, досі немає ані одного чисто хліборобського акційного товариства? Чому навіть мови не може бути про якісь переходи для масової організації куналенів і лікарень, готелів і театрів, зоокуль-

*) Про кооперацію сподіваємось висловитись окремо, але вже тут зазначимо відомий факт, що кооперація утворила й розвинула на Україні трійка: пп, пап і сільський учитель. Соціалістичні гасла і соціалістичні елементи війшли туди, звичайно, пізніше і на готове. Органічного зв'язку з українською кооперацією вони майже не мають.

**) W. Sombart: «Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert», ст. 330.

гічних садів і кінематографів, індустріальних і торговельних, транспортних і асекураційних підприємств в формі акційних товариств, і лише для хліборобських маєтків це є виключенням? Чому предківські господарства вже здавна не перетворились в «засновані»? — питає вже цитований Зомбарт і одновідає, що цей факт цілком зрозумілий для того, хто знає, що сутністю і підставою капіталізму є як раз те, чого не можна легко пристосувати до хліборобства, а саме: розв'язана всякої вартості в кількості; заміна всякого особисто-індивідуального конкретно убарвленого відношення сумою абстрактно-річевих договорних зобов'язань; розглядання кожної частини посідаємої власності, як і кожного підприємства виключно під аспектом вигодності для здобуття грошей. І сільсько-господарська праця, по самій своїй внутрішній суті і змісту, протестує проти «перенесення на поле принципів контор і точок погляду капіталістичної організації». Той же Зомбарт ще раз підтверджує відомий факт старого антагонізму між німецькими аграріями і буржуазією, а переходячи до впливу капіталізму на дрібноселянське господарство, констатує, що він зруйнував дрібну домашню селянську промисловість, витіснивши її виробі продуктами великої індустрії і одночасно обплутав селянство боргами і поставив селянина в таку залежність од торговців та лихварів, що «хлібороб у Баварії хазяїнує на своєму господарстві, має інвентар, худобу, але все це належить фактично Жидові; господар же фактично став лише поденником і часто мусить ще радіти, коли той не виставить його *an den Pranger*». А баденський міністер фінансів Бухенбергер констатує, що залежність селянства од цих же гандлярів і флітаїв довела до того, що не рідко «особиста свобода дебітора майже не існує і він фактично приговорений до ролі безвольного раба свого займоданця», і тільки завдяки самодомозі хліборобів, хліборобській організації, кооперативів, німецьке селянство вибороло собі певну незалежність од капіталізму, принаймні в найбільш неприємних його формах.

Але одірвімось на хвилину від сучасного й перенесімось думкою за ряд тисячеліть назад — до Єгипту при Птольомеях. Поки була влада в руках місцевих хліборобів, держава посилала монополію на бакані.*) Ці банки влаштовували великі склади, де кожний хлібороб держав хліб на своєму конто. Податки міг він платити, як хотів, або грошима, або хлібом. Все це було влаштовано для цього, щоб зробити хлібороба незалежним од торговця і приватного капіталіста = буржуазії. Приватний банківський гешефт був заборонений. За порушення цих норм, за спроби перемогти закони землі законом капіталу, робилася репресія, які иноді доводили до . . . «ісходу з Єгипту». На раз прийшла чужа, римська сила, опанувала Єгиптом і зруйнувала владу місцевих хліборобів. Вона зразу ж одмінила банкову монополію і з цього менту, як констатує за рядом істориків Ф. Герліх *»das egyptische Bankwesen einen gewaltigen Aufschwung nimmt.«*

А чи не є фактом, що сільське господарство Англії було зруйноване розвитком англійського капіталізму? Хто не пригадує собі

*) Dr. Gerlich: *»Geschichte und Theorie des Kapitalismus«*, ст. 214.

поворотно-пропорціонального руху наростання там капіталу і зменшення посівної площі від другої половини 19-го віку аж до війни? Англія на цьому не програла: капіталізм дав їй змогу, мати на 640 мільйонів фунтів стерл. річно «незримого експорту»,*) який більш ніж компенсує унадок с-госп. продукції. Для неї перемога »Закоу Капіталу« загалом користна, але кому невідома доля голодного ірландського хлібороба, який всею стихією своєї природи держиться »Закоу Землі« і гине, коли Закон Капіталу перемагає?

Чому нині в багатій, ультра капіталістичній Північній Америці хлібороби-фармери (навіть дуже заможні) так озлоблені проти буржуазії, що часто погрожують можливістю свого переходу на бік . . . більшовизму? Чому хлібороби канадійські так довго добивались і паренти добились закону, по якому посередником між ними і консументами мусить бути уряд а не »приватна ініціатива«? Чим пояснити одверто ворожу позицію нинішніх далеко не »пролетарських« парламентів і урядів Угорщини й Болгарії до »мобільного капіталу« і суспільних класів-носителів його закону? Чим пояснити, що найбільшими прихильниками розвитку капіталізму в Росії були завжди марксистські всі напружків до Леніна включно?**) Чому Сен-Сімонівська соціалістична ідеологія привела в своїй конкретизації до утворення модерних мобільних (не гіпотетичних і не кооперативних) банків, а обидва — Ісак і Еміль — Перейри спільно з Ротшильдом і іншими приймали таку діяльну участь в російській залізничній панамі? Чим одріжняється врешті ідеологія більшовиків (див. Бухарін — Програма больш. ком.), які хочуть, щоб »одні зцентралізований банк став свого роду бугальтерією соціалістичної товариської продукції«, від ідеології, методів практики і досягнень сучасних зах. європейських і американських банків-величнів? Чому талановитий директор великого німецького банку »номіналіст« буржуазійний Ф. Беніксен проповідує як раз ту саму теорію грошової системи, яку так послідовно але карикатурно проводять також переконані »номіналісти« в Москві? — Той самий концентраційний, квантитаційний, анонімний принцип біржі й банкової контори: та сама і з тих самих елементів, що й банківська, рекрутована »совєтська« »робітнича« »аристократія«: той самий, лише в інших формах, визиск справді працюючої хліборобської маси: той самий похід проти хліборобської кооперативної організації і т. д.? А небольшовик, соц.-дем. Отто Бауер (див. »Der Weg zum Sozialismus«, чим одріжняється по суті і від Бухаріна і від Ротшильда або Моргана? — Лише тим, що поки Ротшильд вигодує після всіх капіталістичних правил банківську гуску — він спільно з Бухаріном стежить зі співчуттям за цим процесом і вважає, що абсолютно так і мусить бути. Але лише для того — додає сам до себе — щоби потім соціалізм любісенько сам міг її зїсти. Бухарін і Ленін не дочекались і накинупались на недогодовану. Бауер, Реннер,

*) Дохід од капіталів інвестованих закордоном, банкового посередництва і транспорту чужих грошів — V. W. Ch. 1919, ст. 976.

**) В. Ільїн: Развитие капитализма в России.

Шейдеман, Вандервальде і т. д. радять ще почекаати, поки вібється в сало . . . Ріжниця лише в цьому. Але разом з тим ці ж народні заступники і соціалісти демократи вважали цілком нормальним те, що і нтернаціональний капітал захоплює все більший вплив на території їх держав і радють, коли якомусь з їхніх банків удасться зробити «аншлюс» до так недавно ворожої капіталістичної групи, яка, звичайно, дуже скоро надасть цьому господарству явно колоніальний характер.

»В сучасному буржуазному громадянстві здійснилась реальна євність жидівства: практичний дух жидівства став у ньому практичним духом християнських народів«, а »на що направлене всесвітнє устремління жидівства? — Практична потреба, власна користь. Що є їхнім всесвітнім Богом? — Гроші« — писав великий Жид 19-го століття Карло Маркс,^{*}) аналізуючи роллю Жидів в організації капіталістичного господарства і шукаючи глибших причин цього явища в виявленні і розвитку духа народів.

І йому здавалось, що »в тій самій пропорції, як християне олюднюються (проймаються капіталістичним духом) — жиди од цього духа емансипуються« (переходячи, звичайно в ряди соціалізму). Великий Жид на щастя помилявся бо: 1-о не всі християне глибоко прийняли догму Закону Капіталу, яку Маркс ідентифікує з духом жидівства — ідолологія, психологія, етика, естетика, релігія і нарешті економічний устрій хліборобського класу на всьому світі не піддався їй і не змінив піде свого життя згідно »закону землі«, і 2-о після реального гіркого досвіду наших днів — неже в кого зостанеться сумнів, що Маркс, звичайно підсвідомо, думаючи, що веде в соціалізм до емансипації жидівського духа од нього самого, зробив цілком протилежне діло — знайшов нову форму для втілення того ж самого, в усій його чистоті, не емансипованого жидівського духа? Всяка людина є тим, чим вона є, чим його зробили сотні поколінь предків і ніякий дух сам од себе емансипуватись не може. Це є »предъя его же не преидени«.

Ми не є юдофобами. Ми не є також могольщиками капіталізму. І за ним, і навіть за оборотною стороною його — більшовизмом ми визнаємо певні заслуги, виконання певної культурної місії. Марксівську характеристику жидівського духа, що не тільки створив капіталізм і більшовизм, але також дав такі уми як Спіноза, Бергсон і т. д., ми визнаємо по меншій мірі не вичерпуючою цього питання. Але ми рішуче проти Марксової сироби універсалізації значіння Закону Капіталу, який він хотів перенести в царство Закону Землі, і ще менше ми можемо з ним погодитись в справі ідентифікації основних психологічних імпульсів хліборобського християнського класу з капіталістичним чи соціалістичним духом жидівської нації.

Ця характеристика і така трагічна по своїм наслідкам універсалізаторська помилка Маркса, яку на тисячу ладів повторюють і поширюють досі так його вороги, як і прихильники, мусить бути нарешті

^{*}) Цитую за В. Зомбартом: »Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert«, ст. 112 — 113.

ясно зрозуміла й відкинута всім — інакше ніколи на нашій землі ні спокою, ні ладу, ні нормальної праці не буде.

Цим ми не хочемо сказати, що хліборобський клас, що живе і працює по Закону Землі, є монолітним, без усяких внутрішніх суперечностей і групового антагонізму. Ми лише підкреслюємо, що ці взаємовідносини і внутрішня боротьба між ріжними групами хліборобського класу не тільки не ідентичні з проблемами боротьби буржуазії з пролетаріатом і пануванням капіталізму, або соціалізму, а навіть не мають з ним нічого спільного і мусять бути вирішені й покладжені зовсім од них окремо й незалежно. І це буде зроблено не для торжества і слави пролетарського чи буржуазного інтернаціоналу і на погибель буржуазії чи пролетаріату по якомусь універсальному шаблону Лєвіна чи «Revue Internationale du Commerce de l'industrie et de la Banque» — а для скріплення державности, підняття рівня економічного добробуту всього людства, відповідно до індивідуальних умов хліборобської праці в ріжних місцях і під кермом забутого і буржуазією і пролетаріатом, але продовжуючого свою активну чинність в хліборобських колах живого й вічного Закону Землі.

Але яке значіння мають ці справи для викладу питання про організацію грошового господарства? — може спитати нас читач.

На нашу думку — дуже велике. Бо від того чи ми визнаємо себе одним з свідомих чинників, які утворюють і розвивають капіталізм, або соціалізм, чи бажаємо розвизнатись і працювати в своєму господарстві по змозі незалежно од них обох — залежить і вибір того шляху, по якому ми мусимо йти для налагодження нашого грошового господарства.

Один з першорядних знавців сучасного становища грошової справи, Ф. Бендіксен, гостро підкреслює необхідність одріжкнати два окремих роди грошей: 1. Гроші, які кожна людина або кожне господарство мусить мати в своїй кешені чи касі для переведення господарських розрахунків і 2. гроші-капітал, який служить людині, або господарству, засобом до одержання певного доходу від оборотів цього капіталу.

Кількість грошей першого порядку в обороті кожної держави і розмір потреби в них з боку населення опреділяється відношенням до числа населення його добробуту, середнього рівня цін. Вона менш-більш постійна, і для неї цілком вистачають ці розмінні грошові знаки, які випускають в оборот держави. Потреба в грошах другого порядку залежить од рівня капіталістичного розвитку країни і задовольняється співділанням потних і кредитових банків, що утворюють «нові гроші» на ґрунті кредитування торговельних і промислових операцій в ріжних формах «еластичної емісії».

Попередні рядки мусіли виявити, що хлібороби не творили ані сучасного капіталізму і його грошової системи, ані «газообразних капіталів»; не мали ніяких вигод од їх розвитку і тому за той кризис, в який кинула весь світ гіперкапіталізація і гіперспекуляція — ніякої, ані моральної, ані матеріальної відповідальности нести не можуть і не хочуть. Закон Капіталу, що утворив мільярди мобільного капіталу

в «газообразних формах» — як це називає Зомбарт — або в «формах еластичної емісії» — як це характеризує Бендіксен — в розмірах «астрономічних, а не фінансових чисел» — як каже Гільферіх — і Закон Землі, для якого гроші служать лише розрахунковим засобом для біжучих господарських потреб і який творить лише реальні цінності. — це два зовсім різні закони з різними областями впливу, різними методами й різними цілями.

Коли це так, то які мусять бути ближчі цілі нашої економічної взагалі і грошової зокрема політики? Чого ми хочемо досягнути? Агресивного індустріалізму? Ні. — Дай Боже, щоб наша промисловість могла хоч якнебудь обслужити нас самих. Збільшення і забезпечення доходності наших капіталів, інвестованих по чужих краях? — Ми таких капіталів не маємо й не думаємо мати. Перенесення всесвітнього фінансового центру з Лондону чи Нью-Йорку до Києва, Одеси або Золотоноші? — Ані надії ані бажання такого ми не маємо принаймні на цілий ряд десятиліть. Утворення на Україні центру транзитної й посередницької торгівлі між Сходом і Заходом? — Можливо, що справа ця матиме для нас колись актуальне значіння, але в усякім разі дуже не скоро.

В зв'язку з цим і не є для нас центром ваги грошової проблеми утримання і скріплення вартості наших капіталістичних фікцій. Не збільшення їх активності за межами нашої держави, а лише утворення такої розрахункової системи, при якій обмін реальними цінностями всередині країни і поміж нами та закордоном міг би відбуватись нормально, без перешкод, які вносять хитання курсу валюти. Порівнююча вартість між різними товарами мусить при цій системі определятись виключно чинниками, що лежать в умовах їх продукції, понити її подяку і зовсім не залежать від того, «за які гроші» ці товари купуються і не від розуму чи глупства, працездатності чи ледарства, щастя чи нещастя тих осіб, що присвоїли собі право «гроші» ці друкувати. Ми не хочемо ні вигравати ні програвати на валюті; — ми хочемо лише, щоб кожний український господар-продуцент завжди міг одержати в обмін за свої реальні цінності відповідний еквівалент продуктів праці інших людей. Коли для прикладу візьмемо реальну цінність: пуд пшениці, справжню споживчу цінність якого і в Америці й на Україні є однаковою і вимагає для своєї продукції приблизно однакової праці чи то від американського чи українського хлібороба, і порівняємо їх обмінну вартість, яка залежить од «валютки», од того, за які гроші він продається, то побачимо, що американський хлібороб, продавши свій пуд пшениці за 158 центів (нинішня ціна в переводі з буншелів на пуди), може купити напр. в Австрії за ці 158 центів, перевівши їх на корони, товарів за 426 корон (по курсу 1-го жовтня 1920 р.). Український хлібороб за той же пуд пшениці, продавши його за 500 гривень (по чуткам така там нині середня ціна), одержить змогу купити в тій же Австрії товарів усього за 50 корон, а в Америці максимум за 15—20 центів, тоб-то на 10—15 разів менше ніж хлібороб американський. Уся різниця ціни на світовому ринку опиниться в кешенях посередників, які цього хліба й не сіяли й навіть не бачили.

Усунути цю ненормальність, яка доводить нас до злиднів є одним з головних завдань всякої сирови організації розрахункового обороту

і це є саме та проблема, яку ми мусимо розв'язати так, щоб наше народне господарство від цього не терпіло шкоди.

Але раніше ніж виступити з пропозицією свого плану, ми мусимо приглянутись до тих засобів, якими інші намагались і намагаються запобігти цьому лихові.

В кінці минулого століття російський уряд шукав виходу в той спосіб, що ввводив, приносячи для того величезні жертви, золоту валюту. Золото по всьому світі мало однакову ціну і таким чином думалось, що коли воно буде розрахунковим середником, то це забезпечить нашого хлібороба від утрат на валюті. Вітте врешті доп'яв свого. Коли б йому пощастило ще провести банкрутство Росії відносно її закордонних кредиторів (в 1905 р. це підготовлялось) і коли б ми в спадщину від Росії одержали не самі борги, відсотки від яких виражаються в «астрономічних, а не фінансових числах», а значний золотий запас, і коли б упорядкованість наших політичних відносин дозволила нам цей запас зберегти — не було б у нас ніякої грошової проблеми й не були б нам потрібні ніякі реформи. Але цього не сталося, і тепер, коли весь золотий запас розкрадено більшовицькими і всякими іншими представниками «влади», і коли численні представники численних же влад, а поруч з ними й безліч приватних осіб за свій «страх і ризик» і під забезпечення своїм словом, або і без нього друкують десятки відмін «грошей» в кількості, на яку дозволяють запаси паперу і сила друкарських машин, а експозитури «закордонних довірительів» з Варшави, Криму і т. д. виглядають часу, коли знов можна буде починати стригти купони — думати про можливість повороту до старої системи, офертої на золоті, немає ніяких підстав.

Другий спосіб — на зразок спроб, роблених Україною після Берестейського Миру, Ліанозовим в Архангельську, деякими кавказськими республіками, республікою Панамською й іншими — внистити гроші, гарантовані чужою державою і прив'язатись до курсу валюти держави-патрона, показав свою практичну непридатність і нездатність розрішити проблему грошового господарства в усьому її обширі. До розгляду цього способу ми ще вернемося в іншому місці, а тут лише зазначимо, що цей спосіб міг би бути не поганим для якоїсь Альбанії або Панами — «держав», які знають, що все одно не можуть бути незалежними — але для Великої України, хоча б вона й знайшла собі відповіднього могутнього патрона, це було б рівнозначне ліквідації всяких мрій про самостійність і про державу для себе, а не для користи чужоземної фінансової групи.

В часі, коли пишуться ці рядки, в Брюсселі засідає конференція, що збиралась з метою налагодити справу грошового господарства на всьому світі. Зіхались туди делегати $\frac{5}{6}$ частин земної кулі. Від $\frac{1}{6}$ частини — держав на місці бувшої Росії — делегатів майже нема. Збиралась багато дуже відомих, ще більше не дуже відомих, а найбільше зовсім мало відомих теоретичних і практичних діячів на полі національної економії: Льюрд Пальмер, Рудзфорд, Бранд, і інші — від Англії; Бойден — від Америки; Цельзе і інші — від Франції; Бергман, Глязенал, Урбіг — від Німеччини; др. Райх — від Австрії; Попович — від Угорщини; Бісерінг — від Голландії; Декотріно — від Іспанії; Бендуці — від Італії; Даленберґ, Рідбек — від Швеції;

Де ля Круа — від Бельгії і багато інших до п. Стракона з самого півдня Африки. Матеріали до з'їзду підготувляла дуже солідна комісія вчених фаховців і незалежно від того ще люде такої міри, як Густав Касель, Шарль Жід і інші виступили зі своїми окремими планами санації. Короткий зміст усіх промов і пропозицій — на диво, до речі, м'явих і одиоманітних — такий: Найбільше лихо нашого часу це інфляція. Вона мусить бути поборена, але це можливо лише в тому випадку, коли встановиться рівновага витатків з прибутками в державних бюджетах. Ця рівновага може встановитись лише тоді, коли «вливаючі» борги будуть «фундовані» або «консолідовані». В свою чергу це може статись не раніше, аж збільниться продукція індустрії та експортова здібність країни з слабкою валютою, а знов таке збільшення продукції залежить від можливості нових кредитів для закупу сировини і харчів. Нові кредити викликають знов таки ще більші витатки по їх опроцентованю і виплаті, ці витатки знов таки лягають тягарем на державний бюджет, що в свою чергу сирієє новій інфляції грошових знаків і «вливаючих» боргів. І так, як казка-безконечник, без кінця.

Є багато промов і докладів, які свідчать про глибоке розуміння всього трагізму і безвиходности становища, але нема жадної признаки, щоби хтось виіє справді свіжу думку про те, як же має бути? Як розрубати петлю, коли не можна її розплутати? І це не тому, щоби кожна з представлених там держав не мала свого плану. — О, панєвно не тому! А лише через те, що багато є недоговореного, а багато говорить не досить ясно. Коли дивитись по суті, то плани є і зводяться до ось яких досить простих постулатів:

Країни нейтральні й Америка. — Не треба ніяких реформ. Нам і без того не логано. Робіть у себе, що хочете, а з нами розплачуєтесь золотом, або нашими валютами. Ми навіть можемо вам допомогти й увести новий тип грошей — інтернаціональні торговельні банкноти, забезпечені золотом. Це буде для нас навіть шокійніше.

Англія. — Досі — завдяки інвестації свого капіталу закордоном, доходам від банкового посередництва по міжнародньому торговельному обороту всього світу, що концентрується в Лондоні, а також завдяки доходам од транспортованя чужих товарів на наших кораблях — ми мали змогу ввозити до себе на 520—640 міль. ф. ст. більше товарів ніж вивозили. Це не порунило нашої розрахункової рівноваги (балансу). Ці вигоди можна задержати в своїх руках і побільшити лише тоді, коли ми вернемось до золотой валюти. І хоч важко заплатити по закордонному боргу 1,278 міль і о н і в ф. ст., але це вигодніше, ніж банкрутувати й губити привілеї солідної фірми. Тим паче, що активи наші усе ж таки багато перевищують пасиви, та й заплатимо власне не ми, а Німці, Росія, Перси, Єгипет, Індія і т. д. Напружимо всі свої фізичні сили до витримани найбільш нещадного оподаткування і всі свої сили моральні до запобіганя перед явно злодійкуватими Нахамкесами (поки вони ще не встигли продати коронних бриліантів) — і введемо золоту валюту. Це окупиється. (Чи введуть і чи окупиється — у нас певности немає, але це не є виключенням.)

Становище Франції й Німеччини майже однакове. Державний борг Франції на 1-е липня 1920 р. = 254 мільярди франків.

а Німеччини = 239,5 мільярдів марок (не рахуючи 200—300 мільярдів військового відшкодування). Розміри інфляції паперових грошей в Німеччині — 72 мільярди марок, а у Франції мало, що менше франків. »Незримий експорт« обох держав зруйновано. Німеччини — завдяки програній війні, Франції — завдяки війні »виграній« і банкруцтву Росії, яка перестала платити відсотки по боргам. Господарські організми обох держав однаково ослаблені і господарські апарати однаково зруйновані. Торговельний баланс однаково загрожуюче наживний. Плян санації? — Франція гадає, що Версальський договір буде виконаний і це дасть їй змогу вернутись колись до золота, примусивши для цього працювати Сирийців і Турків, африканських Негрів і Росіян, Поляків і Чехів, Румунів і Сербів, Угорців і Австрійців, Українців, Німців і інші народи, — майже всі, крім тих, яким судилося працювати на Англію та Японію. Дуже простий фінансовий плян! Але здійснення його залежить головним чином од того, чи згодяться з його простотою і користністю всі зазначені народи і чи схотять його проводити. Для скріплення своєї наукової аргументації Франція утримує величезне військо, і підготовлює цілий ряд »урядів«, які за для жовтих франків, чорних негрів і »фіолетового« проміння мусять проводити »культуру« в своїх країнах. Але одночасно з проведенням яскраво-імперіялістичної політики, направленої на те, щоб примусити працювати на себе інших, Франція, маючи на увазі можливість невдачу цієї політики, не зупиняється ні перед чим, щоб відбудувати зруйновані війною реальні цінності — поля, будинки, фабрики і т. д. І ця робота ведеться з великим успіхом. Ясний плян французької фінансової політики викристалізується остаточно тільки тоді, коли вясниться, чи платитимуть їй інші, чи вона мусить сама на себе працювати. В першій випадку переможе великокапіталістичний принцип, в другому — на чолі вийдуть національно-хліборобські елементи французького народного господарства, під впливом яких образ цієї країни може значно змінитись.

Німецькі врешті пляни санації валюти зводяться до того, що треба відмінити Версальський договір, иншими словами — треба побити французів. І справді німецьке народне господарство в тих межах, які утворив для нього Версальський договір, розвиватись не може. Бо скільки б Німці не працювали, скільки б не продукували цінностей, однаково поїдять їх французи і ніколи самі від того ситими не стануть. Але їй у випадку, коли б їм і вдалось побити Французів, Німці не сподіваються принаймні на протязі десятиліть, вернутись до золотого обороту. Вони бажать досягти лише стабільности своєї валюти, охоронити її від постійного хитання вгору і вниз: урегулювати державний бюджет так, щоб видатки покривались прибутками а не новими наперами; підняти продуктивність національної праці та зменшити імпорт, руйнуючий при сучасному стані валюту. Що до форми організації, то суперечка йде лише про те, чи залишити з о л о т и й к о р і н ь валюти, головним чином для регуляції зносин закордоном, чи дати установитись міжвалютному курсові відповідно п о к у п н і й с и л і: відносному рівню цін в Німеччині й на всесвітньому ринку. Єлєстична емісія паперових грошей на ґрунті продуманого аналізу »status'у« господарських чинників кожного даного моменту, головні

критерії для якого дає товарний і кредитовий оборот приватного господарства, мусить забезпечити нормальний його розвиток, охоронивши од перешкод, які вносить інфляція або брак оборотних коштів. Цей плян, на який советська емісійна робота є злого й цинічною карикатурою, був би цілком можливий для здійснення в Німеччині. За цім промовляє й високий культурний рівень, і присутність саме в Німеччині частин буржуазії, що ще не зовсім загубила національне й патріотичне почуття, і стара організація Райхсбанку, який і раніше переводив ту-ж роботу, емітуючи банкноти на ґрунті дисконта векселів. Але, щоб при переведеню цього пляну в Німеччині не сталося того самого, що в Росії, треба, щоб відродився дух Німеччини Штейна, Гумбольдта, Ліста, Трейчке, Бісмарка і Райхенберга, щоб доля Німеччини перестала бути предметом політичної спекуляції представників інтернаціоналістичної демократії типу відомого нам по процесу Гільферіх-Ерцбергер. Чи це стаїться, чи Німеччина піде »zu Grunde« — покаже майбутнє. Тепер ще мало даних для прогнозу можливости санації валюти в такий спосіб, а иншого способу немає . . .

Австрія — ніякого пляну санації взагалі не має. В урядових її колах є цілком ясна свідомість того, що в сучасному стані Австрійська Республіка, це організм не здібний до життя, і що сам уряд має ясно виражений »тимчасовий« характер. Тому вся фінансова урядова політика зводиться врешті до того, щоб позичити яко мога більше грошей — однаково розплачуватиметься хтось инний. Двадцять мільярдів дефіциту по державному бюджету країни з шости мільонами населення промовляють самі за себе. Політика фінансових кол взагалі, а банкових зокрема, йде бистрим темпом до того, щоб унезалежитись від Австрії та її валюти. Акціїні товариства переносять свої центри до Парижу, або до Швейцарії, переводять поміняльчі акції на франки і робляться таким чином »закордонними«. Банки також намагають »Anschluss« до чужого капіталу, орієнтуючись хто на Америку, хто на Париж. Завдяки такій політиці, як би справді дійшло колись до розплати з боргами, внали б вони всім своїм тигарем на селянство, робітництво та інтелігенцію, бо фінансові кола виступили б тут не як місцеві дебітори, а як закордонні кредитори, як представники закордонного капіталу. Це крайній зразок націоналізму буржуазії і користи з неї для країни, коли та потрапляє в нещастя.

Польща пустилась зовсім берегів і гадає, що її вічно годуватиме антанта. Ніякого пляну санації вона, звичайно, не має.

Чехія мріє стати славянською Англією і поправитись на торговельному посередництві між Сходом і Заходом. Але також вона серйозно працює в індустрії й гарячково готується до »культурної« місії в »братній« Росії й Україні.

Хліборобські Сербія, Болгарія й Угорщина дали б собі раду, але їх душить антантський і жидівський капітал. У всіх них політика урядів веде до якнайширшого розвитку кооперативів і до вимушено лояльної боротьби проти гіперспекуляції мобільного інтернаціонального капіталу.

Що ж сказати про становище нашої української демократії? Який вихід може вона знайти для організації грошового господарства? — Випускати »синецькі«, »рябі тисячі«, »аеропляни«, »фотелі«, »сру-

лики«*) і т. д. і т. д.? . . . — Марна справа! Папір для їх друку коштує тепер дорожче покувної їхньої сили. Скористуватись клоповсько-бендікеновсько-ленінсько-бухаринівським пляном «економічної емісії»? — Для того треба мати або свою сильну, активну і патріотичну буржуазію, або не менше могутню «красну армію». Ані того, ані там-того в нашій демократії немає й бути не може.

Причепитись до чужої валюти, до чужої буржуазії і, признавшись до своєї нездібності, віддатись цілком на її волю? Дати їй викачувати все, що тільки зможе з нашого народу, а самі стати її жаандармами й охранителями? — Так. Це єдиний для нашої демократії вихід, і поспіх, з яким ще в початку революції один із членів вищої урядової партії поспішав з пропозиціями ген. Табуї, передати французам організацію українського державного банку — не випадкова. Це дійсно єдиний можливий вихід для нашої демократії.

Само собою зрозуміло, що самостійність України посила б у цьому випадку той самий характер, що має «самостійність» демократичної республіки Панамської, яка виглядає з кешені «National City Bank of New York», що англійська «самостійність» Египту і т. д. В усякім разі дикі Сирийці, що нині ведуть героїчну боротьбу проти заведення у них французької валюти, проявили в цьому випадку незрівняно більше поваги, патріотизму і . . . розуміння наслідків такого рішення, ніж наша народолюбна демократія. Але нам досі й тут якось Бог допомагає. Інтернаціональний капітал не приймає цих симпатичних пропозицій, бо добре розуміє, що навіть своїх зобов'язань по охороні його інтересів українська демократія виконати не здібна при всьому бажанню.

Плянну більшовиків ми вже торкались в попередній статті. Це чисто номіналістична конценція, що вимагає абсолютної централізації всього плянового господарства. Для її переведення ані в Росії, ані тим наче на Україні ніякої надії немає й бути не може. Результатом більшовницької валютної політики мусить бути лише цілковита ануляція покувної сили грошових знаків, а тим самим і ліквідація без останку старої російської грошової системи.

Вже цей огляд існуючих плянів санації грошового господарства дає нам ясне розуміння того, що від цих і аналогічних їм плянів (до речі ні в одній із них хліборобські інтереси не фігурують, а навпаки, скрізь є скарги на це, що хліб дорогий і що всіми засобами — монополіями, ревізіціями і т. д. — треба зменшити його ціну) порятунку виглядати нема чого і що стабільність міжвалютних курсів, опірта колись на золотому ґрунті, це тепер лише спогад про «золотий вік», а не реальність і реальністю не може бути ще цілий ряд десятиліть. В усякім разі за нашого життя ми його повороту не побачимо.

Також не видно, щоб рівень цін внутрі кожної країни набрав від цих плянів здібності нормально розвиватись і перестав стрибати то в гору то в низ під впливом інфляції і спекуляції.

Реальних позитивних вислідів од Брюсельської і всяких інших конференцій нам сподіватись нема ніяких підстав.

*) Сучасні народні назви різноманітних українських паперових грошей.

Уявляємо собі, що читач, у якого встало терпіння й цікавості дочитати до цього місця, зупиниться на ньому й запитає: — Добре ви розібрали й чисто буржуазну, й помірковано соціалістичну, й демократичну, й комуністичну концепції та ні одної з них не визнали гідною до переведення у нас. Які ж це гроші ви самі вигадуєте та й яка гарантія, що ваші вигадки будуть розумнішими й кращими від тих, що їх пропонують в Брюсселі на підставі праці й аналізу ряду глибоких знавців народного господарства в його теорії й практиці, або тих, над якими знов же працювали протягом десятиліть ряди видатніших людей 19-го століття і які проводяться тепер практично з советів Москви, а теоретично підтверджуються з директорського кабінету Гамбурзького банку?

Нам не тяжко дати вичерпуючу відповідь. Ми не вигадуємо нових грошей — ми їх маємо, лише не вміємо ними користуватись. І нашим завданням є лише виробити спосіб, в якій ми можемо найвигодніше використати свої гроші, а зовсім не вигадувати способу робити гроші. Ми не алхіміки, не фальшивомонетчики і не механіки газообразного капіталу. Ми лише клас господарів, що має і продукує реальні цінності, і весь наш план організації грошової системи зводиться лише до того, в якій спосіб забезпечити себе від обдурювання й грабування при товарообміні.

Ця проблема має дуже небагато спільного з тими, які ставлять собі ті теоретики, які хотять збудувати план санації всесвітнього грошового господарства і ті практики, що — чи то шляхом організації всесвітнього Clearing House і фінансового консорціуму для контролю над грошовим і кредитовим оборотом, чи то навпаки, шляхом знищення капіталістичного устрою й переходу на «трудові знаки» — хотять дати для її вирішення один шаблон.

Наше завдання значно вужче й обіймає лише справи налагодження розрахункового обороту України, не даючи ніяких рецентів для інших держав і інших господарських організацій.

Підкреслюємо ще раз, що ми маємо цінностей як раз стільки, скільки продукуємо їх своєю працею на своїй ниві. Наші цінності, коли вони у нас єсть, то вони дійсно існують. Вони складені в наших коморах і клунях, вишасаються на наших луках і толоках, викохуються в стайнях, саях і повітках. Їх існування — не фікція, символізована в цифрах на жирно-конто, гуляюча по світу в образі чеків, векселів, паперових грошей, всяких купонів, всяких «справді цінних» і «не справді цінних» паперів з ріжними назвами і походженням, з різною долею, залежною від таємних закулісних махінацій замаскованих і анонімних пресіджитаторів — а справжній факт, в існуванню й реальному значінню якого завжди може переконатись і справді що дня переконується кожна людина, споживаючи продукти хліборобської праці. Збільшення або зменшення суми наших реальних цінностей залежить не від інфляції, завдяки надмірній праці друкарського станка, не від наростання відсотків або емісійного курсу і біржової спекуляції на ньому, а лише від збільшення нашої праці й умілості, від того скільки і як упорано землі, скільки викохано худоби...

і ще від того, чи не трапилось якого нещастя: суші або повні, сапу або сібірки, большевицького або иншого нападу і т. д.

І тому ми мусимо розрішати не безнадійне питання, як скріпити силу капіталістичних фікцій, а незрівняно простіше: — в яких формах можна найзручніше символізувати наші реальні цінності для полегшення розрахунків і товарообміну. Символ золотої монети, або паперових грошей, емітованих на підставі золотого забезпечення, для нас не підходить, бо золота ми не маємо, а «забезпечення» обіцянками не маємо жадної підстави вірити. Чисто номіналістичні конценції безнадійно скомпромітовані большевицькою практикою і при дезорганізації нашого державного ладу не мають жадних виглядів на успіх. На символ «франка», «марки» чи «доляра», тоб-то на гарантію чужої держави, ми і по політичним і по економічним мотивам ніколи не погодимось, та нам це й не потрібно, бо ні один з цих «забезпечених» неіснуючим золотом символів не може користуватись тим довірям і не матиме тої певності, як наш банкнот наприклад на «пуд пшениці», справді, а не фіктивно забезпечений запасом хліба на складі «Хліборобського Банку».

«Х. банк виплачує предявнику цього кредитового білету стільки-то рублів, фунтів, долярів . . . щирого золота» можна прочитати майже на всіх сортах паперових грошей в кожній державі. Але коли б хтось дійсно повірив цій декларації та захотів те «щире золото» одержати, то на нього б дивились, як на дуже наїву людину, бо всім відомо, що вірити тому, що на банкноті написано не можна, що банк-емітент своїх зобов'язань виконати не може, бо не має золота в відповідній кількості. І навпаки, коли предявник банкнота на пуд пшениці справді по першій вимозі одержуватиме завжди відповідно цьому банкнотові реальну цінність, при умові, що «Хліборобський Банк» емітуватиме ноти лише дійсно забезпечені попередніми депозитами хліба відповідної якості, то українська хліборобська валюта буде одною з найпевніших у світі, і нам не треба буде шукати, поза продуктами рідної хліборобської праці, для виразу наших реальних цінностей інших символів, яких джерела (напр. золото) знаходяться поза межами нашої країни і в посідання чужоземної буржуазії. Забезпечені хлібом банкноти «Хліборобського Банку» дадуть нам одразу справжню, не гіршу від найкращих у світі, валюту, незалежну ані від чужих паперових грошей, ані від усяких політичних авантур і соціальних експериментів усяких можливих претендентів на урядування і патронаж над Україною.

Як устанowitzься «міжвалютний курс» таких грошей? — Ясно, що він залежатиме від всевітньої ціни на хліб і від умов транспорту.

Яка буде покупна сила такого «пуда хліба» відносно всіх інших товарів і від чого залежатиме її хитання? — Для прикладу оглянемо нинішню ситуацію, коли харчовим диктатором усього світу в Америка, де всі мусять купувати хліб по американській ціні й оплачувати його американською такою валютою. Сучасні середні ціни ось які:

1 пуд пшениці	=	158	центів	(франко	Нью-Йорк):
1 » жита	=	119.3	»	»	»
1 » олії	=	2400	»	»	»

і. т. д.

Коли ми виступимо як організована сильна держава, а не як демократична креатура якоїсь групи закордонних капіталістів, уряд якої буде в дійсності лише виконавчим органом цієї патронуючої групи, і коли не будемо форсувати свого експорту, то і нам платитимуть ціну не меншу ніж американцям, тим більше, що фрахт від Одеси, Миколаєва чи Новоросійська до будь-якого європейського порту значно дешевший від фрахту з Чикаго, або Нью-Йорку. Рахуючи вищенаведену ціну пуда пшениці в рійжних валютах, по курсу 1 Жовтня 1920 р., то вона винесе (льоко Нью-Йорк) для Парижа 23,5 франків, для Лондону 9 шилінгів, для Цюриху 9,82 швейцарських франків, для Відня 426,6 корон і т. д. Цифри ці і в цифрами міжвалютного курсу «пуда пшениці» на всесвітньому ринку, і суми ці виражають його вплив у світу. Курс цей, звичайно може хитатись в залежності від урожаїв, але ні дуже низько впасти, ні тим паче анулюватись завдяки «інфляції» він не може, бо людям завжди їсти треба, а наробити й викинути на ринок стільки хліба, щоб його перестали купувати, незрівняно важче, ніж надрукувати гори паперових грошових знаків. Така валюта скрізь і завжди матиме свою цінність, вона робить її власника — хлібороба-продуцента — у великій мірі незалежним від біржової й політичної спекуляції та, навпаки, дає йому самому змогу виступити на всесвітньому полі, як одному з наймогутніших чинників, регулюючих товарний і фінансовий оборот.

Зокрема для України заведення такої системи означало б кінець легенди про неї, як про «багача-злидню», як про край «бідний на капіталі», що потребує «допомоги» і патронажу. Ґрунтом, на якому ця легенда зросла і довгий час гіпнотизувала Європу, а ще більше нас самих, є зовсім не наша неіснуюча «бідність на капітал», а наша дійсна трагічна бідність на організацію, економічну творчість і державний інстинкт. Сорокаміліонний працьовитий і плодотворний народ на величезній території найкращої в Європі землі з безмірними підземними й надземними багатствами, з виходом до моря та природною сіткою водяних шляхів — не може бути бідним, коли не буде організований чужою, ворожою й визискуючою його силою, і коли сам у собі знайде міць зорганізуватись в державу, що служитиме виключно його власним і нічим чужим інтересам.

Ми по змозі вияснили передумови, які вважаємо необхідним для організації нашого грошового господарства. Лишається дати плян технічної структури цього апарату з пояснюючою запискою до нього, з якої були б видні мотиви, що кермували нами, коли ми зупинялись в одних пунктах на англійських, в других на американських, в третіх на старо-єгипетських зразках, а також вводили ряд нових моментів, згідних зі специфічним укладом українського економічного життя. Лишається також дати провізоричний нарис функціонування цього апарату і результатів, яких ми од нього сповідаємось; вияснити питання про його відношення до організації державних фінансів, проаналізувати можливі наслідки пропонованої системи для розвитку індустрії, для життя міст і т. д.; і вияснити практичну можливість і техніку появи нашої «валюти» на міжнародному грошовому ринку, проаналі-

зувати питання, як би одбилось її заведення на нашій внутрішній і закордонній торгівлі, ясно зазначити, чи має вона на наш погляд стати також українською державною валютою, а як що ні, то який моду ми пропонуємо для поалагодження можливих при подвійній, або рівнолеглій грошовій системі шкод для народного господарства; дати нарешті звідомлення про провізоричні заходи, яких ми вживали для вияснення можливості «котіровки» нашої «хліборобської» валюти на найбільш для нас цікавих закордонних грошових і товарних ринках, про провізоричні заходи для забезпечення нашої майбутньої організації технічно-підготовленим персоналом і т. д. На багато ще питань треба дати відповідь.

Почасти ми й маємо на увазі робити це в слідуючих наших статтях, але значної частини матеріялів ми по зрозумілим причинам нині опубліковувати не можемо. В усякому разі план організації Українського Хліборобського Банку, з усіми потрібними матеріялами і звідомленнями про наші провізоричні заходи та їх результати, буде предложеній першому всеукраїнському зїздові хліборобів і від його рішень, а також від активності всього нашого класу залежатиме проведеної плану в життя.

Середні цифри продукції «золота України» за п'ятиріччя 1909—1913 рр.

	Кількість за- сіяних ланів в тисячах де- сятин	Збір голов- них шости хлібів в тися- чах пудів	Жита й пше- ниці на душу населення (ра- зом з насін- ням) в пудах	В и в і з	
				Жита й пшениці	Вівся й ячменю
				в тисячах пудів	
Київщина . . .	1.653	128.139	15,3	7.589	1.748
Чернігівщина . . .	1.174	55.350	10,1	— 3.291 (ввіз)	4.289
Полтавщина . . .	2.032	140.502	22,9	25.366	8.595
Волинь	950	97.309	13,6	1.894	— 500 (ввіз)
Поділля	1.354	108.819	17,0	9.372	1.976
Харківщина . . .	1.774	124.474	22,0	15.843	5.200
Катеринослав- щина	2.549	174.474	30,8	52.289	28.267
Херсонщина . . .	3.295	179.330	28,0	50.703	56.546
Таврія	2.566	123.053	37,0	49.829	24.201
Разом біля . . .	17.345	1,131.761	20,8 середнє	239.595	130.323

Середній вивіз чотирьох головних хлібів за кордон за період 1909—1913 р. вивозив:

З усієї Російської держави біля 588.454 тисяч пудів,
з 9-ти Українських губерній . . . 261.580

тоб-то 44 % всього вивозу з Російської держави.

Огляд світової продукції благородних металів.

(Цифри пересічно за рік для кожного вказаного періоду.)

Періоди згідно роки	Золото		Срібло		Із загальної продукції падає на			
	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок	Срібло відсотки з		Золото відсотки з	
					ваги	варт	ваги	варт.
1493—1520 . . .	5.800	16.182	47.000	12.220	11,0	57,0	89,0	43,0
1521—1544 . . .	7.160	19.976	90.200	22.370	7,4	47,2	92,6	52,8
1545—1560 . . .	8.510	23.742	311.600	76.965	2,7	23,6	97,3	76,4
1561—1580 . . .	6.840	19.083	299.500	72.779	2,2	20,8	97,8	79,2
1581—1600 . . .	7.380	20.590	418.900	98.860	1,7	17,2	98,3	82,8
1601—1620 . . .	8.520	23.771	422.900	96.421	2,0	19,8	98,0	80,2
1621—1640 . . .	8.300	23.157	393.600	78.326	2,1	22,8	97,9	77,2
1641—1660 . . .	8.770	24.468	366.300	70.330	2,3	25,8	97,7	74,2
1661—1680 . . .	9.260	25.835	337.000	62.682	2,7	29,2	97,3	70,8
1681—1700 . . .	10.765	30.034	341.900	63.593	3,1	32,1	96,9	67,9
1701—1720 . . .	12.820	35.768	355.600	65.075	3,5	35,5	96,7	64,5
1721—1740 . . .	19.080	53.233	431.200	79.772	4,2	40,0	95,8	60,0
1741—1760 . . .	24.610	68.662	533.145	100.764	4,4	40,5	95,6	59,5
1761—1780 . . .	20.705	57.767	652.740	124.021	3,1	31,8	96,9	68,2
1781—1800 . . .	17.790	49.634	879.060	162.626	2,0	23,4	98,0	76,6
1801—1810 . . .	17.778	49.600	894.150	160.053	1,9	23,7	98,1	76,3
1811—1820 . . .	11.445	31.932	540.770	97.330	2,1	24,7	97,9	75,3
1821—1830 . . .	14.216	39.663	460.560	81.519	3,0	32,7	97,0	67,3
1831—1840 . . .	20.289	56.606	596.450	105.572	3,3	31,9	96,7	65,1
1841—1850 . . .	54.759	152.777	780.415	137.353	6,6	52,7	93,4	47,3
1851—1855 . . .	199.388	556.308	886.115	160.387	18,4	77,6	81,6	22,4
1856—1860 . . .	201.750	562.899	904.990	164.709	18,2	77,4	81,8	22,6
1861—1865 . . .	185.057	516.326	1,101.150	199.308	14,4	72,1	85,6	27,3
1866—1870 . . .	195.026	544.139	1,339.085	239.696	12,7	69,4	87,3	30,6
1871—1875 . . .	173.904	485.207	1,969.425	344.649	8,1	58,5	91,9	41,5
1876—1880 . . .	172.414	481.045	2,450.252	382.062	6,6	55,7	93,4	44,3
1881—1885 . . .	154.959	432.300	2,808.400	424.800	5,3	50,4	94,7	49,6
1886—1890 . . .	169.869	473.934	3,387.532	448.000	4,8	51,4	95,2	48,6
1891—1895 . . .	245.170	684.031	4,901.333	554.200	4,8	55,9	95,2	44,1
1896—1900 . . .	387.257	1,080.447	5,154.551	428.806	7,0	71,6	93,0	28,4
1901—1905 . . .	485.434	1,354.359	5,226.121	404.015	8,5	77,0	91,5	23,0
1906—1910 . . .	652.302	1,819.922	6,135.348	480.518	9,6	79,1	90,4	20,9
1911	695.062	1,939.223	7,035.548	513.004	9,0	79,1	91,0	20,9
1912	701.379	1,956.847	6,977.002	579.112	9,1	77,2	90,9	22,8
1913	768.256	2,143.434	6,964.361	568.035	9,9	79,4	90,1	20,6
1914	660.667	1,843.261	4,996.141	373.151	11,7	83,2	88,3	16,8
1915	707.897	1,975.033	5,591.101	391.766	11,2	83,4	88,8	16,6

Світові запаси благородних металів у грошах на 31 Грудня 1913 р.

Держави	Золото мільйони марок	Срібло			На голвву населеня		
		Повної вар- тости	Обмеже- ної вар- тости	Золотом	Золото	Срібло	Разом
Німеччина	3.820,0	—	1.150,0	1.150,0	56,8	17,1	73,9
Англія	3.484,4	—	531,3	531,3	76,8	11,7	88,5
Австро-Угорщина	1.244,5	—	524,2	524,2	24,9	10,5	35,4
Росія	4.248,3	—	331,0	331,0	25,9	2,0	27,9
Фінляндія	52,7	—	11,5	11,5	17,0	3,7	20,7
Голляндія	255,8	—	118,4	118,4	42,6	19,7	62,3
Португалія*)	310,1	—	139,0	139,0	51,7	23,2	74,9
Турція*)	598,1	—	110,9	110,9	25,1	4,7	29,8
Данія	170,0	—	31,5	31,5	60,7	11,3	32,0
Норвегія	109,2	—	17,2	17,2	45,5	7,2	52,7
Швеція	115,5	—	6,3	6,3	20,6	1,1	21,7
Франція	5.040,0	1.459,1	267,5	1.726,6	127,3	43,6	170,9
Бельгія	287,7	126,0	45,3	171,3	38,4	22,7	61,1
Італія	1.115,1	94,1	7,0	101,1	31,9	2,9	34,8
Швейцарія	184,0	47,9	16,8	64,7	49,7	17,5	67,2
Греція	133,6	—	12,6	12,6	44,5	4,2	48,7
Іспанія	388,5	580,9	405,3	986,2	19,8	50,3	70,1
Болгарія*)	41,2	—	20,2	20,2	9,4	4,6	14,0
Румунія	177,2	—	63,4	63,4	24,3	8,7	33,0
Сербія	50,4	—	3,4	3,4	17,4	1,2	18,6
Європа	21.828,3	2.308,0	3.812,8	6.120,8	43,7	12,3	56,0
Сполучені Держави	7.999,7	2.366,9	753,9	3.120,8	81,5	31,8	113,3
Канада	598,5	—	551,0	551,0	83,1	76,5	159,6
Аргентина	1.228,9	—	39,5	39,5	170,7	5,5	176,2
Болівія	33,6	—	2,9	2,9	14,6	1,3	15,9
Бразилія	378,4	—	105,0	105,0	16,4	4,5	20,9
Чилі*)	2,1	—	35,7	35,7	0,6	10,5	11,1
Еквадор	20,2	—	5,9	5,9	13,5	3,9	17,4
Гвіяна (англ.)	3,8	—	4,2	4,2	12,7	14,0	26,7
„ (гол.)	0,4	—	0,8	0,8	4,0	8,0	12,0
Колумбія	16,8	—	16,8	16,8	3,2	3,2	6,4
Парагвай	7,1	—	—	—	8,9	—	8,9
Перу	84,0	—	10,1	10,1	18,7	2,2	20,9
Уругвай	62,2	—	18,1	18,1	51,8	15,1	66,9
Венесуела	7,6	—	3,8	3,8	2,8	1,4	4,2
Куба*)	126,0	—	2,1	2,1	57,3	0,9	58,2
Гаїті	8,2	—	—	—	4,1	—	4,1
Мексика*)	131,0	218,4	16,8	235,2	8,7	15,6	24,3
Центр. Америка	8,4	10,1	39,0	49,1	4,7	27,3	32,0
Америка	10.716,9	2.595,4	1.605,6	4.201,0	59,9	23,5	83,4
Єгипет	803,5	—	76,0	76,0	71,1	6,7	77,8
Південна Африка	63,0	—	11,3	11,3	10,5	1,9	12,4
Африка	866,5	—	87,3	87,3	50,1	5,0	55,1
Австралія	909,3	—	42,0	42,0	189,4	8,8	198,2
Японія	548,8	—	299,4	229,4	10,4	5,6	16,0
Корея	7,1	—	14,3	14,3	0,5	1,1	1,6
Індія	1.570,8	3.570,0	139,0	3.759,0	6,4	15,4	21,8
Сіям	0,4	186,9	—	186,9	0,1	23,1	23,2
	5,0	—	29,4	29,4	2,5	14,7	17,2
Азія	2.132,1	3.756,9	532,1	4.289,0	6,6	13,4	20,0
Разом	36.453,1	8.660,3	6.079,8	14.740,1	35,7	14,4	50,1

*) Повторені цифри 1912 року.

Здобич золота в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 літах.

(До 1889 р. по Зеттеру, далі по відомостям директора американського монетного двору.)

Періоди, зглядно роки (пересічно)	Сполучені Держави		Австралія		Росія		Південна Африка	
	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок
1851—1855	88,800	247,752	69,573	194,124	24,730	68,997	—	—
1856—1860	77,100	215,109	82,392	229,891	26,570	74,130	—	—
1861—1865	66,700	186,093	77,634	216,617	24,084	67,194	—	—
1866—1870	76,000	212,040	73,526	205,153	30,050	83,840	—	—
1871—1875	59,500	166,005	63,123	176,145	33,380	93,130	—	—
1876—1880	63,920	178,337	45,294	126,370	40,140	111,991	—	—
1881—1885	48,087	134,163	43,522	121,426	35,607	99,344	?	?
1886—1890	50,279	140,664	43,881	122,428	31,973	89,205	6,723	18,757
1891	49,917	139,268	47,245	131,814	36,356	101,433	23,687	66,087
1892	49,654	138,535	51,398	143,400	37,325	104,137	36,461	101,726
1893	54,100	150,939	53,698	149,817	39,805	111,056	44,096	123,028
1894	59,434	165,821	62,836	175,312	36,313	101,913	60,595	169,060
1895	70,132	195,668	67,406	188,063	43,476	121,298	67,040	187,042
1896	79,880	220,865	67,984	189,675	32,404	90,407	66,819	186,425
1897	86,312	240,810	79,244	221,091	34,977	97,586	88,111	245,830
1898	96,995	270,616	97,594	272,287	38,314	106,896	120,566	336,379
1899	106,911	292,282	119,352	332,992	33,354	93,058	109,876	306,554
1900	119,126	332,362	110,591	308,549	30,312	84,570	13,048	36,404
1901	118,367	330,244	115,679	322,744	34,383	95,929	13,677	38,159
1902	120,373	335,840	122,749	342,470	33,905	94,595	58,716	163,817
1903	110,731	308,939	134,231	374,504	37,063	103,406	102,314	285,456
1904	121,072	337,791	132,060	368,447	37,321	104,126	129,272	360,669
1905	132,682	370,183	129,291	360,722	33,542	93,582	170,410	475,443
1906	142,001	396,183	123,971	345,879	29,336	81,847	203,669	568,237
1907	136,075	379,649	113,870	317,697	40,151	112,021	228,685	638,031
1908	142,281	396,964	110,333	307,829	42,200	117,763	250,558	699,057
1909	149,975	418,430	106,843	298,092	48,723	135,937	257,280	717,811
1910	144,853	404,140	98,511	274,846	53,535	149,363	263,602	735,450
1911	145,787	406,746	90,557	252,654	48,377	134,972	288,201	804,080
1912	140,613	392,310	82,018	228,830	33,402	93,192	316,764	889,352
1913	133,741	373,137	79,823	222,706	39,885	111,279	311,808	869,944
1914	142,239	396,847	71,575	199,694	43,013	120,006	303,938	847,987
1915	152,025	425,150	74,326	207,370	—	—	327,475	913,655

Здобич срібла в найбільш продукційних країнах в 1851—1915 роках.

(1851—1885 по Зетверу; 1896—1915 по відомостям директора америланського монетного двору.)

Періоди зглядно роки (пересічно)	Сполучені Держави кільор.	Мексика кільор.	Перу, Болі- вия, Чілі кільор.	Австралія кільор.	Німеч- чина*) кільор.
1851—1855 . . .	8.300	466	218.600	—	48.860
1856—1860 . . .	6.200	447	190.400	—	61.510
1861—1865 . . .	174.000	473	191.100	—	68.320
1866—1870 . . .	301.000	520.900	220.800	—	89.125
1871—1875 . . .	564.800	601.800	374.700	—	143.080
1876—1880 . . .	980.700	655.800	350.000	—	163.800
1881—1885 . . .	1.137.600	750.800	547.000	?	238.920
1886	1.227.000	794.000	412.247	29.403	318.880
1887	1.284.000	904.000	491.000	6.422	316.960
1888	1.424.000	995.000	456.000	120.308	405.910
1889	1.555.000	1.144.000	440.603	204.523	402.400
1890	1.698.000	1.212.000	476.404	258.212	402.257
1891	1.815.000	1.084.000	493.000	311.100	443.840
1892	1.976.000	1.229.000	873.793	418.087	488.000
1893	1.876.000	1.380.000	880.000	637.600	448.100
1894	1.540.000	1.463.000	939.361	562.263	442.800
1895	1.733.662	1.461.008	418.672	389.102	392.000
1896	1.830.347	1.422.315	437.878	380.746	428.400
1897	1.675.582	1.676.925	655.054	369.523	448.100
1898	1.693.563	1.765.116	669.858	326.379	480.600
1899	1.703.720	1.730.089	697.771	396.266	467.600
1900	1.694.395	1.786.887	803.092	415.014	415.700
1901	1.717.705	1.793.692	465.759	318.256	403.800
1902	1.726.603	1.872.091	270.592	249.690	430.600
1903	1.689.270	2.193.249	237.356	301.233	396.300
1904	1.794.509	1.891.764	300.184	452.926	389.800
1905	1.744.995	2.023.044	328.262	467.666	399.800
1906	1.757.944	1.717.738	459.983	432.640	393.400
1907	1.757.844	1.901.934	478.141	558.292	386.900
1908	1.631.129	2.291.260	470.117	534.218	407.200
1909	1.702.068	2.299.920	407.996	508.842	400.600
1910	1.777.229	2.219.975	401.449	610.165	420.000
1911	1.878.675	2.458.241	385.737	515.658	439.600
1912	1.983.415	2.321.626	385.755	458.412	190.000**)
1913	2.077.807	2.199.186	311.169	563.873	—
1914	2.253.657	856.820	365.000	111.136	—
1915	2.331.604	1.230.798	413.375	133.616	—

*) Після державної статистики.

**) Здобич тільки туземної руди.

Світова продукція благородних металів у 1915 р. в окремих державах.
 (По «Report of the Director of the Mint on the production of the precious metals in the calendar year 1915», Вашингтон 1916.)

Держава	Золото		Срібло	
	кілогр.	Вартість в 1000 марок	кілогр.	Вартість в 1000 марок
Англія	29	81	3.000	210
Франція	2.107	5.879	—	—
Австро-Угорщина	302*)	843	48.919	3.428
Росія	48.013*)	120.006	—	—
Греція	—	—	18.397*)	1.289
Італія	3	8	14.760	1.034
Норвегія	—	—	13.714*)	961
Швеція	37	103	754	53
Португалія	1	3	64	4
Іспанія	—	—	142.003	9.950
Турція	1*)	3	46.940	3.280
Європа	45.493	126.926	288.551	20.218
Сполуч. Держави	152.025	424.150	2.331.604	163.375
Канада	24.494	79.498	883.406	61.900
Мексика	9.870	27.537	1.230.798	86.242
Центральна Америка	4.469	12.469	90.838	6.365
Болівія, Чилі	1.225	3.418	120.375	8.433
Бразилія	3.648	10.178	669	47
Еквадор	821	2.291	767	54
Гвіяна (англійська)	1.390	3.878	—	—
(французьська)	2.449*)	2.228	—	—
(голандська)	676	1.886	—	—
Колумбія	8.205	22.892	10.926*)	766
Перу	1.670	4.659	293.000	20.530
Уругвай	18	50	—	—
Венецуеля	922*)	25.72	—	—
Америка	216.382	603.706	4.962.383	347.713
Африка	327.475	913.655	36.954	2.589
Австралія	74.326	207.370	133.616	9.362
Китай	4.220	11.774	567	40
Японія	8.104	22.610	157.995	11.071
Англійська Індія	17.337	48.370	8.861	621
Решта Азії	14.560	40.622	2.174	152
Азія	44.221	123.376	169.597	11.884
Разом	707.897	1.975.033	5.975.033	391.766

*) Повторені цифри 1914 року.

Світова щорічна продукція срібла 1876—1915.

Рік	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок
1876	2,323.779	364.833	2,107.355	320.000
1877	2,388.612	396.955	1,949.567	316.000
1878	2,551.364	385.461	2,282.530	355.000
1879	2,507.507	381.141	2,313.572	351.000
1880	2,479.998	381.920	2,326.386	360.000
1881	2,586.700	395.800	2,457.830	378.000
1882	2,773.100	418.100	2,689.582	413.000
1883	2,775.100	416.400	2,773.655	416.000
1884	2,910.300	436.500	2,537.050	381.000
1885	3,036.000	436.800	2,849.392	410.000
1886	3,021.200	405.700	2,901.863	390.000
1887	3,324.600	438.800	2,989.793	385.000
1888	3,673.300	477.200	3,384.932	420.000
1889	4,237.000	534.900	3,739.076	472.000
1890	—	—	3,921.996	554.000
1891	—	—	4,266.498	569.000
1892	—	—	4,736.563	560.000
1893	—	—	5,144.789	542.000
1894	—	—	5,119.947	439.000
1895	—	—	5,209.867	460.000
1896	—	—	4,885.158	445.000
1897	—	—	4,989.657	404.000
1898	—	—	5,258.210	419.000
1899	—	—	5,240.420	424.000
1900	—	—	5,399.299	452.000
1901	—	—	5,382.329	436.000
1902	—	—	5,063.566	362.000
1903	—	—	5,216.800	380.000
1904	—	—	5,108.067	400.000
1905	—	—	5,359.803	441.000
1906	—	—	5,133.887	469.000
1907	—	—	5,729.611	511.000
1908	—	—	6,318.237	456.000
1909	—	—	6,598.721	464.000
1910	—	—	6,896.282	503.000
1911	—	—	7,035.548	513.000
1912	—	—	6,977.002	579.000
1913	—	—	6,964.361	568.000
1914	—	—	4,996.141	373.151
1915	—	—	5,591.101	391.760

Світова щорічна продукція золота 1876—1915.

Р і к	По Земберу		По відомостям директора американського монетного двору	
	кілогр.	1000 марок	кілогр.	1000 марок
1876	165,956	463,027	156,015	435,282
1877	179,445	500,660	171,442	478,323
1878	185,847	518,522	179,187	499,931
1879	167,307	466,797	163,667	456,631
1880	163,515	456,218	160,152	446,824
1881	160,678	449,000	155,020	432,506
1882	153,817	429,000	153,465	428,167
1883	148,584	415,000	143,543	400,485
1884	155,748	435,000	153,060	427,087
1885	155,972	435,000	163,169	455,242
1886	160,763	449,000	159,748	445,697
1887	158,247	441,000	159,157	444,048
1888	164,090	458,000	165,813	462,618
1889	176,272	492,030	185,812	518,415
1890	—	—	178,814	498,891
1891	—	—	196,574	548,441
1892	—	—	220,648	615,608
1893	—	—	236,978	661,169
1894	—	—	272,591	760,529
1895	—	—	299,160	884,377
1896	—	—	304,317	849,044
1897	—	—	355,212	991,041
1898	—	—	431,656	1,204,320
1899	—	—	461,515	1,287,627
1900	—	—	383,049	1,068,707
1901	—	—	392,705	1,095,647
1902	—	—	446,490	1,245,707
1903	—	—	493,083	1,375,701
1904	—	—	522,686	1,458,294
1905	—	—	572,204	1,596,448
1906	—	—	604,835	1,687,490
1907	—	—	621,375	1,733,636
1908	—	—	666,318	1,859,027
1909	—	—	683,201	1,906,131
1910	—	—	684,983	1,911,103
1911	—	—	695,062	1,939,223
1912	—	—	701,379	1,956,847
1913	—	—	768,256	2,143,434
1914	—	—	660,667	1,843,261
1915	—	—	707,897	1,975,033

Світова здобич золота.

Після відомостей монетного двору Півн. Америк. Сполучених Держав здобич золота виражалась за 1912—1918 роки в наступних сумах:*)

	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
	долари	долари	долари	долари	долари	долари	долари
Південна Африка	188,293.100	181,885.500	173,560.000	188,035.156	192,182.902	186,503.400	174,023.300
Австралія	54,509.400	53,113.200	46,710.200	48,988.177	40,408.755	35,945.500	29,268.600
Канада	12,648.800	16,598.800	15,925.000	18,977.901	19,234.976	15,200.000	14,687.900
Англ. Індія	11,055.700	12,178.000	11,378.400	11,522.457	11,206.509	10,756.800	10,028.200
Родезія	14,226.900	14,274.700	17,423.100	18,915.324	19,232.165	17,245.000	13,051.300
Інші Англ. Кольонії	9,545.600	11,870.800	11,782.000	12,387.163	11,620.705	10,951.600	8,314.300
Англ. Королівство разом	290,279.500	289,921.100	276,996.700	298,824.178	293,586.012	276,602.300	249,373.600
Зменшення або збільшення супроти першого року		— 0,1 %	— 4,0 %	+ 7,8 %	— 1,6 %	— 5,9 %	— 9,8 %
Сполучені Держави	93,451.500	88,884.400	94,531.800	101,035.700	92,590.300	83,750.700	68,646.700
Зменш. або зб. супроти першого року		— 4,9 %	+ 6,3 %	+ 6,9 %	— 8,3 %	— 9,5 %	— 18,0 %
Росія	22,199.000	26,507.800	23,587.000	26,322.746	26,322.746	18,000.000	12,000.000
Півд і Середня Америка	14,956.100	13,020.700	14,775.700	17,135.841	18,097.224	17,156.600	15,795.900
Мексика	24,500.000	19,308.800	19,308.800	6,559.275	7,690.707	9,000.600	16,824.700
Всі інші Країни	20,750.000	22,298.300	21,476.600	18,847.178	18,419.056	19,080.600	18,283.800
Разом	82,405.100	81,135.600	84,148.100	68,865.018	70,529.733	62,237.200	62,904.400
Зменш. і збільшення супроти першого року		— 1,5 %	+ 3,7 %	— 8,1 %	+ 2,4 %	— 10,3 %	+ 1,1 %
Здобич золота всього світу	466,136.100	459,941.100	455,676.600	468,724.918	457,006.045	423,590.200	380,924.700
Зменшення або збільшення супроти першого року		— 1,3 %	— 0,9 %	+ 2,9 %	— 2,5 %	— 7,3 %	— 10,1 %

Після підрахунку світова здобич золота в 1919 р. виносила 350,000.000 доларів, на 31,000.000 доларів або 8,1 % менше попереднього року. Недобор з 1916 по 1919 рік побільшився на 119,000.000 доларів або 25,4 %. З недобору 1919 року припадає на Англ. Корол. 18,000.000 дол., на Сполуч. Держ. 10,000.000 дол. і 3,000.000 дол. на решту країн світу.

*) »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik«, 6. Heft, Juni 1920. Jena.

Микола Кочубей.

Думки Гетьманця.

I.

Трудова Монархія як завершення радянської системи.

1. Що-ж далі? . . . Це питання повторюють мільони й мільони людей. Це саме питання повсякчас ставимо собі й ми. Світова війна, зруйнувавши так переможених як і переможців і виснаживши величезні запаси людської енергії, прискороною ходою завершила вікову добу панування демократії. Достойний вінець достойному ділу. Що-ж далі? . . . Повороту до минулого немає. Чи стоїмо ми в переддвер'ю соціалістичного раю, святкування перемоги комунізму, чи народжуються на очах наших нові форми державності, нові форми людського співжиття? Різні погляди існують на це. Одно лише ясно. Ми переживаємо повне банкрутство буржуазно-соціалъдемократичного державного будівництва, що не змогло розв'язати ні внутрішніх ні зовнішніх проблем, які повстали на його-ж основі. Безмежні перспективи лежать перед нами. Майбутнє залежить від нас самих. Отже не лиймо нового вина в міхи побучавілі.

Може ми занадто близькі, занадто тісно зв'язані з пережитою й переживаємою добою, щоб легко стати на зовсім об'єктивну історичну точку погляду. Доктрини минувшини занадто ще обилітують зо всіх боків. Демократичні ідеали ще занадто живі в нас. Сучасне занадто безпросвітне і розятрене.

Проте ми повинні примусити себе обтрусити тлю, примиритись з тигарем сучасного і постаратись, на скільки це буде можливим для нас безстороннє глянути на те, що діється навкруги. Це завдання часу, це наш обов'язок, бо невдоволення з сучасного досягло кульмінаційної точки і страшна внутрішня боротьба поглинає щоденно тисячі й тисячі людських істот.

У що-ж вилілось демократичне державне будівництво, у що обернулась сама демократія? Мені здається, що на це не може бути двоякої відповіді.

Держави змінились у велитенську арену нещадної, жорстокої безглуздої боротьби за владу, а демократія — в панування відірваної від мас і класів буржуазно-соціалъдемократичної інтелігенції, яка осягає своє панування безсоромним роздріблюванням здорового тіла народнього на нечисленну кількість політичних партій, що ведуть між собою вперту, непримириму боротьбу за політичне панування і владу, що сіють згубні для держави міжособиці серед самих-же мас народніх.

Divide et impera!

Мені скажуть: »Навпаки. Демократія лише й думала тільки про те, щоб зорганізувати, поєднувати й об'єднувати біля себе . . . Боролася з розєднанням і озлобленням . . . Партії це лише кадри, в які охоче польються народні маси, щоби безкровно й вільно здійснити свої високі ідеали« . . .

Теорія чи злочинне дуреня . . . не знаю.

Партії формувались на поверхні народніх мас так само своєвільно, як шумовиння на течі під впливом її нагрівання. Різними привабливими рекліями кожна партія намагалась лише витягнути потрібні для свого власного існування, найбільш ласі на принаду і часто найменше органічно з масою зв'язані елементи. Всеупереч фізичним законам, шумовиння, після теорій демократичних, мало об'єднувати в собі найкращі прикмети киплячого тіла. А тіло мусіло лише кипіти. Це доконечна умова. Про те, що підчас кипіння тіло випаровує і часто навіть розкладається, про те ніхто не думає.

Вікова доба напування демократичних основ у державному життю й господарювання демократії відзначилась з одного боку появою все нових і нових партій в залежності від степені розгоріння мас, з другого все більшого й більшого розкладу серед тих же мас згідно з витраченим зусиллям. Треба лише дивуватись, що не настав остаточний розклад, і це свідчить тільки лише про невичерпане здолля мас.

А рецепт демократії на вигоєння всяких недуг народніх і державних надзвичайно простий: чим складніша недуга тим більше лікарів, без уваги на їхнє знання й досвід. В щоденнім життю — божевілья, в політичному — злочин, а в демократії — правда. І дійсно появлялась величезна кількість лікарів і кожний з власними своїми засобами лікування, бо гонорар був завжди забезпечений. Нещасне тіло слабого, підлягаючи нечисленним усікого роду досвідам тільки хиріло й діставало лише все нових і нових недуг.

Тепер, коли обурення на нікчемність лікарів — що їх дуже ображує — стало більшим від самої недуги, треба допомогти тяжко хворому позбутися ласкавих лікарів і підвестися власними силами. Хто-ж буде його оборонцем? Хто охоронятиме його, поки він одужає? Поперед усього він сам.

Природні, натуральні оборонці й охоронці народів та інтересів мас — Монархи — віддавна вже зведені на нівець. Давно вже старанням демократії, яка «законно» присвоїла їх суверенні права, обернуті вони в страхала для дітей. Останніми часами вони навіть зовсім скасовані. І тут мені хочеться сказати демократії, яку страшну помилку для самої себе вона зробила, як вона власними руками викопала яму свому власному напуванню. Поки існували монархи — існував дуже добрий одвод для народнього гніву. Все що було лихого, все що було тяжкого без перепон перекидалося на них. Ефемерність їх влади не рятувала їх навіть від того. Але тепер, коли їх не стало, відповідальність упала й падатиме на саму-ж демократію і вона не викрутиться від неї. Маси починають розуміти, яку малу роль відгравав у їх недолі монарх, розуміють і відчувають, як з кожним днем, що віддаює їх від дня відречення, все тяжче й тяжче стає життя.

Ще єсть виправдани: «наслідки попереднього ладу», «контр-революційні впливи», «саботаж» і т. н. Але казка кінчається і слово нездатність на віки заплимує панування й господарювання демократії в політичній і економічній життю країни.

Я не думаю тут поменшувати додатних прикмет інтелігенції на полях науки, штуки й культури. Це обшір належний їй по праву. Я зовсім не наміряюь докоряти їй за бажання брати активну участь у політичній життю країни. А тим паче не судитиму тих з поміж неї, які зовсім політикою не турбувалися. Я хочу тільки сказати, що, боязка з природи своєї, вона стала нездатною до політичного проводу тому, що плентаючись позаду мас, вона монополізувала собі суверенні, провідні права; що здобувала вона собі ці права пікчемним політикуванням і дрібною демагогією, піколи не усвідомлюючи собі своєї нездатности й тому породжувала більше державних злочинців ніж державних мужів.

Зовсім не хочу цім сказати, що монархи й монархісти завжди були на достойній висоті. Навпаки гадаю, що монархи занадто легко і без вистарчаючих гарантії підлягали поступенному обмеженю своїх суверенних прав демократичними органами — парламентами. Вони занадто охоче складали з себе відповідальність, замало звертали уваги на те, що роблено з їхніми правами, замало розуміли, в якій саме мірі народ і нація має право поділяти зі своїм монархом працю кермування справами держави.

Гадаю, що монархісти замало працювали над ідеєю монархізму, не старалися її удосконалювати і, не цікавлячись ідеольогією, заповерхо й завузько дивились на монархію. Не розуміли її головного призначенія бути верховним суддею, оборонцем, а — що головне — верховним примиряючим чинником народніх мас. І ті й тамті були затропані демократичною отрутою.

Як ідеальну доскональну форму правління можна прийняти лише форму монархії абсолютної. Але, бувши навіть найзавзятішим монархістом, не можна не погодитись, що її досягнути майже неможливо. Ідеальною вона може бути лише при умові, коли особа, що її виконує, посідає ідеальні прикмети розуму, енергії, відваги, чесности, справедливости, освіти і т. д. і т. д., та й тоді ще, коли територія на стільки невелика, що вплив монарха скрізь сягає і відчувається. Історія має сотні прикладів на це. Тому монархісти повинні поперед усього відкинути цю форму, як нездійсненну або здійснену лише в зовсім виключних випадках.

Але так само ми не можемо погодитись і на монархію конституційну, в основі якої лежить поступенне обмеження прав монарха, через перехід належних йому суверенних прав до парламентів — установ демократичних — тому, що ми заперечуємо демократії права до виконування верховної влади.

На цьому місці читач мабуть поставити дуже ґрунтовне питання: «Яку-ж у біса форму монархії можна здійснити, коли дві попередні нездійсненні?» Дозволю собі зауважити, що відповідь на це питання читач знайде, коли стане у нього терпця дочитати до краю.

Як уже було сказано, абсолютна монархія здійснює виключно лише доти, доки її персоніфікує видатна особа. З заміною особи настає як що не теоретичний, то практичний кінець абсолютної монархії. І справді там, де абсолютна монархія держалась довший час без видатної особи, ми бачимо її поступенне ослаблення й виродження монархічного принципу в бажання перейти до іншої форми державної, що часто везалося зі значними потрясіннями. Щоб обминути їх, установилась конституційна форма монархії, яка через поступенний перехід суверенних прав монарха до демократії і послідовне зменшення його авторитету, мала служити менше болучим переходом до зовсім іншої демократичної державної форми — республіканської. Про цю останню я не говоритиму тут через брак місця. Одно проте є певним, що славетні демократичні основи ще більш яскраво здійснюються в ній й тому недоцільність її стає ще більше ясною.

Вертаюсь до конституційної монархії. В ній власне, як у переходовій формі, єсть головні хиби: в її основі немає бажання удосконалити монархію й усунути хиби звязані з недосконалостю особи монарха, а навпаки в край обрізати його права і перейти до зовсім іншого ладу. Роля монарха, обєднувати і примиряти класи, не може бути виконана там, де саме існування монархії ґрунтується на роздрібнюванні продукуючих і трудових класів на партії і, звязаній з цим, внутрішній боротьбі без ґрунту до примирення. Словом вона не єсть логічним вислідом розуміння причин нездійсненности монархії абсолютної. Таке розуміння, мусіло-б вести лише до бажання доповнити недостачі абсолютної монархії і поділити з монархом ті тягарі, які для нього одного були-б через силу. Іменно це бажання доповнити й облегчити повинно лягти першою цеглиною в основу Трудової Монархії. До такої монархії інстинктивно завжди змагає маса. Бажання захопити владу, бажання її виконувати для мас неприродне — вони занадто заклопотані буденним, життєвим.

Невдоволення з сучасного, бажання матеріяльно кращого — ось що використовувалось з користною метою демократичними або анархістичними елементами, в залежності від ступеня напруження мас. Привабливі обітниця калічили їх волю. Надія на краще повертала їх у сліпе зняряддя демократії або в розбещену анархічну чернь.

Чи можливо утворити міцно й гармонійно зорганізовану державність, коли змагання мас до кращого життя здійснюватимуться не переходом від одної форми правління до іншої, а досконаленням і розвитком самих же мас? Коли улпшення умов життя й праці буде проходити під берлом монарха, якому інтереси кожної органічної частини народньої маси однаково дорогі, а він сам однаково потрібен кожній з них?

Настає час і він уже недалеко, коли викристалізувана ідеологія мас відкине і змете чужоїдів і шкідників, що прикриваються високими гаслами й живуть її коштом.

Хвиля здорової державної думки змие її на віки поховає шашлів під фундаментами державности, що буде основана не на партійних міжусобицях, не на боротьбі за владу, не на калікуватуому пануванню одного класу, не на

примусовому збиванню всіх в один клас, а буде сотворена співпрацею міцно зорганізованих, самостійних, індивідуально розвинених, органічно судільних і здорових класів. Тісно зєднаних Особою Монарха в один народ в одно державне тіло.

2. Перебувши за дуже короткий час дві революції ми повинні просто поглянути на те, що так не давно розгорталось перед нашими очима.

Перша революція — грубе захоплення влади демократією. Оскільки до того часу ослабла монархічна ідеологія, показує участь у ньому монархістів, бо участь в поваленню монарха могла би їх виправдувати тільки в однім випадку — в придворнім перевороті.

Друга революція. це вже прояв обурення мас захопленням суверенних прав руками нічим із масами не звязаною буржуазно-соціально-демократичної інтелігенції.

Але видерти владу — це одно, а виконувати її — це зовсім инше. Тому то аполітичні по своїй суті маси передали її тим, кого вони рахували собі найближчими, найбільше розумівшими їх інтереси і найбільше здібними реально їх здійснити. Мені здається, що особливо важко зупинитись на питанню, чому іменно вони вибрали для того комуністичну партію.

Самодержавство, як чинник об'єднуючий маси й народности, давно уже втрачило в Росії своє значіння, бо вже давно в історії Росії не було особи здібної втілити в собі необхідні для того ідеали. Проте самодержавство існувало далі і в кінці дало образ розкладу з одного боку монархістів і монархічного принципу самою особою монарха, а з другого ослаблення й обезбарвлювання особи монарха під впливом нею-ж деморалізованих монархістів. Нічого не було зроблено, щоби знищити ґрунт усе більш і більш нароставшому загальному невдоволенню, не було прикладено зусиль до того, щоб зрозуміти основу того невдоволення, яке полягало в невідомості особи монарха до абсолютістичного режиму. Монархісти за останній час існування Російської імперії настільки виродились, що замість вдержати монархічний принцип в його ідеальному значінню, виправити те, що не було досконалим, проявляли лише одно бажання *envers et contre tous* вдержати абсолютизм. Для них монархія утотожнювалась з самодержавством. Покладаючи його основу в хліборобському класі, вони нічого не зробили й не робили, щоби дати йому змогу житєздатно зорганізуватись і поперед усього знищити згубний розділ російським праводавством того-ж хліборобського класу на упривілейованих дворян і неупривілейованих крестян, що в дійсності є теж саме, що поділ на великих і дрібних землевласників. Навіаки, всіми засобами вони піддержували це розєднання, при якому дворянство і крестянство зустрічалось у спільній праці не в класових, а в земських; маючих демократичні відзнаки, установах. Самі монархісти відмежовувались од найбільш ідеально розуміючого значіння монархії хліборобського класу і тим самі розвалювали основу того, що всіми силами намагались удержати.

Така злочинна короткозорість могла бути тільки на руку демократії, що бажала руху води, і розпалювала пахучою отрутою недосягнених надій натуральне невдоволення мас. І треба признати — це їй прекрасно вдалося. Самі монархи й монархісти не обминули затроєня запашним фіміямом та стратили можливість у слушний час зупинити країну, що котилася під гору до безодні. Всталовлення Державної Думи ще погіршило становище. Не мавши ані класового ані національного представництва через те, що у класів і націй не було окремих органів, вона була лише компромісом між двома супротивними течіями — абсолютно-монархічною з одного і конституційно-ліберально-демократичною з другого боку. Такий компроміс міг лише в край дискредитувати монархічний принцип, не даючи гарантії для найменш болючого переходу від одної форми правління до іншої. Наймовірніше напруження війни не могло не перетягнути струну.

Зрозуміло, що поява у влади після першої революції тих самих людей мусіла викликати другу, бо маси менш були роздратовані особою монарха, ніж устроєм та витвореними свідельно монархістами і демократією умовами життя.

Справедливо оцінила виникше становище російська комуністична партія, додавши собі про случай назву большевиків. Хоч ця назва й не була ними сотворена, а лише в перекладом з латинського — проте в очах мас вона мусіла мати певну красу і могла улекшити зближення. В стремління своїм до захоплення влади вона зовсім добре зрозуміла слабкість своїх противників, яка полягала на тім, що ані одна течія не спіралася на цілу органічну частину мас, тоб-то клас. Бажання володіти зброєю, якої рівної не мав ніхто з противників, розуміється примусило її використати той клас, який після умов своєї праці був найсамперід через гостре відчуження потреби обеднання найбільш відносно зорганізований, а до того він був здібний на найвищий, негайний, активний виступ через роздраження опікою і обіцянками демократії, які все не здійснювались. Але для того треба було висунути не себе, а клас, і вони на це пішли.

Нема партій, єсть клас — ось гасло і суть другої російської революції. Ось у чому лежить її всесвітнє значіння.

Розгортається нова сторінка історії. Знищення партій, поворот до класів. Ця пенарочита, викликана тактичними причинами, може єдина і непроведена в життя заслуга большевиків, усеж на стільки велика, що розміри її не піддаються навіть приблизній оцінці.

Нема партій, єсть клас — як багато це говорить і чуттю і розуму!

Ті, що добули з забуття, закинуту нашою демократією, забуту всіми істину, що цілість важніше частини — заслуговують на нашу увагу. Якби вони зуміли почати від самих себе і, замість брехливого утотожнювання себе з класом скинули з себе партійні пута, — якби, видобувши істину, вони приклали її не до частини, а до цілого живого організму народнього, то вони б заслужили й на нашу пошану.

Але тут показалося, як зовсім справедлива думка може бути окалічена й онаскужена тими-ж самими людьми, в чіх головах вона народилася, як-що вони не почнуть її проводити в життя поперед

усього самі від себе. Так »клас вище партій« вилився в криваву диктатуру пролетаріату, в розклад, розпад, деморалізацію і зубожіння величезної держави.

Поставивши клас вище партій, більшовики всупереч життю визнають насильне поглитання одним класом усіх інших, визнають один тільки пролетаріат.

Замість самоорганізації всіх класів для продуктивної співпраці — організацію тільки одного класу для боротьби і поневолення всіх інших.

Замість законної, нещадної боротьби з чужоїдством — безглуздий терор. (Тут я повинен зауважити, що до цього часу й ті, що тероризують і ті, що борються з терором, однаково плодять чужоїдів. Але мені всеж-таки здається, що засіб до нищення мусить бути досить сильний, щоб знищити чужоїдів, але не настільки ядовитий, щоб отроїти того, хто їх нищить.) Замість звязуючої всі класи монархічної ідеї — всеригнічуюча, всезмітаюча на своїм шляху диктатура.

Народ змішався з черню.

В кількох словах тяжко переказати все те, що зробили більшовики, щоби обезглуздити систему державного устрою, який вони заводять. Але причина цього ясна. Вони весь час липались тільки політичною партією, залишались комуністами. Ані на хвилину не стали класовою організацією, як не були нею і перед революцією.

І тому мудрому, що було в їх програмі, судилося замінитись у безглуздя.

Ради (совѣты), як наймудріща, відповідаюча інтересам класу форма правління, стала шкідливою, руйнуючою силою — системою деморалізації й розпаду тому, що черною умовою було поставлено, що рада має бути комуністичною.

Ось чому система рад не прийнялася на Україні й не прийметься серед українського селянства, яке складається з власників, що нічого спільного з комунізмом не мають. Ось чому більшовики загубили на Україні всякий ґрунт крім міст, де вони вдержуються лише силою. Рішуче відмежувавшись від усякої демократичности, обявивши нещадну війну демократії, бажачучи об'єднанням у клас припинити внутрішню боротьбу партій і міжособиці, вони гинуть і загинуть від того, що не зуміли, змітаючи все, скинути з себе найбільш шкідливе, найбільше згубне, що породила демократія — партійність, свою власну партійність. Кинувши у вогонь непотрібну смокву, вони горять разом із нею.

Большовики це навічна наука. Маючий очі — бачить, маючий вуха — чує.

3. В глибині має більшовизм уособив собою консервативний рух, бажання повернутись до класового укладу життя. Ось чому комунізм, завершивши демократію, знайшов собі всюди піддержку. Він висовував і утотожнював із собою клас і таким чином став на чолі руху.

І не бажання повернутись до нормальних форм життя залило Росію й Україну кровю. Вони залились кровю в тім руслі, в яке на-

правив це природне й законне стремління має комунізм — улюблене дитя демократії, її остаточна мета.

Ось чому, відмежовуючись від більшовизму й ведучи боротьбу з ним, як з комунізмом, ми мусимо так само відмежовуватись і боротись з усякою демократичністю, з усякою партійністю. В інших разі ми ніколи не зможемо творити, а зможемо лише нищити.

Не признаючи демократичности, не признаючи комунізму, не бажаючи узурпувати суверенні права, не бажаючи нікому нічого надати, ми вважаємо своїм обов'язком перед нашою нацією, перед Українською Державою облегчити трудовим масам так зорганізуватись і так зорганізувати владу, як показує їм здоровий інстинкт виссаний з молоком матері. В цьому інстинкті історія і традиція. Ми хочемо допомогти йому розвинутись в здорову національну ідею, в міцну державну думку.

Ми вважаємо, що поперед усього на Україні повинні зорганізуватись два основні трудові класи: Український хліборобський і Український робітничий. (Вертаюся до назви «робітничий», бо «пролетарський» занадто вже загіджено тими, хто виставив на своєму прапорі емблему праці.) В них лежить головна основа і вона мусить бути міцною.

Робітничий клас, що поглинає лишки сил і енергії хліборобського, що являється його доповненням, не загубив ще на Україні остаточно зв'язку з виділившим його класом і тому самоорганізація його дуже можлива на тих же основах, що й організація класу хліборобського. Самоорганізуючись він уважно віднесеться до своїх окремих прикмет.

Щож має лягти в основу цієї самоорганізації?

Той принцип, що кожний клас мусить мати свою власну голову, свій власний мозок, свій власний нерв тоб-то, щоб найвище зорганізована й найбільш культурна меншість, від якої головним чином залежить поступ, була органічно зв'язана з більш інертною й менш культурною масою.

Тільки будучи здоровими й суцільними вони будуть здібними до співпраці і здібними зрозуміти, які цінні, як взаємно вони собі потрібні.

Тільки таке зрозуміння може вести до непорушного вічного союзу на основі державности, яка відповідатиме інтересам класів і гарантуватиме їм максимум розвитку моральних та інтелектуальних сил. Такою може бути тільки лише державність класова — Союз Класів.

Якже має організуватись у собі клас? Як має собі забезпечити постійне досконалення? За допомогою яких органів може він забезпечити собі належне значіння і вплив у державному життю нації?

Клас це єсть природня ділянка нації, що сформувалася завдяки спільности праці й фаху під впливом історичних подій і зв'язаних з ними завдань, які виникали на шляху державности.

Повставання класів, відмінювання їх і постійне вагання їх числового відношення походили з життєвих індивідуальних потреб згідно з переживаемим ментом. Індивідуальність, зв'язана з класом, тільки характером своєї праці й фаху і впливаючою з цього єпільністю

інтересів, завжди була вільною у виборі так пристосованя своїх індивідуальних прикмет, як і розпорядження своєю власною особою в межах загальної законности даної державности. Свобода індивідуальности — одзначаюча прикмета класу, який не дає їй жадних обмежень ані перепон.

Поділ же класу в самім собі є наслідком зовнішніх впливів, свідомого або несвідомого бажання обмежити вплив і значіння класу. Досягалося це трьома шляхами: або обмеженням прав особи в даному класі, або штучним розеднанням його через упривілейованя обмеженого числа осіб з посеред нього, або врешті поділом його на політичні партії. Про останнє не говоритиму, бо воно само в собі буде неможливим, коли клас зорганізується в стройну, міцну цілість. Зверну увагу на два перші.

Через обмеження особи зверху віднімалась класові можливість звільнитися й одмежуватись од тих індивідуальностей, які через свої особисті стремління й інтереси ще внарі його вже були йому чужі й одірвані від нього. Неможливість вийти з класу драгувала їх і були вони в ньому вічною розятреною болячкою. Навпаки, надання привілеїв механічно відривало від нього більш розвинуті, звязані з ним спільністю інтересів, потрібні йому індивідуальности, зменшуючи відпирність супроти силоміць задержаних в ньому руйнуючих елементів, позбавляючи тим можливости посуватися всьому класові по шляху розвитку й культури.

Ясно, що бажуюча дати класові можливість зорганізуватись влада мусить не тільки знищити всякого роду обмеження, але поперед усього мусить утворити такі умовини, при яких: з одного боку елементи енергійні, але непосидячі, які бажують вийти з класу, могли б без перепон, без драгування вилитись із нього, зустрічаючи на своєму шляху лише перешкоди утворені їх власною індивідуальністю; з другого боку також енергійні й культурні, але не бажуючі виходити з класу елементи, не відділялись би з нього штучно через надання привілеїв, які б давали їм серед свого класу зовсім окреме становище.

Розуміється те, що краще, потрібує заохоти — привілеїв, це закон людства. І в класі це не буде винятком. Він сам виділить із себе своїх кращих, свою аристократію. Бути класовою аристократією, мати змогу більш робити, більш значити, мати більший вплив на клас — хіба це не привілей?

Стара, родова аристократія, що також вийшла колись із класу, відіграла не аби-яку ролю в культурному розвитку держав, як носителька чести, справедливости і саможертви. Але розчинена всякими »parvenu із різночинців«, затративши поняття, що зі спадковостю аристократії мусить бути звязана особиста аристократичність, деморалізована загальними законами вирожджування, вона постійно повинна підновлятися і освіжатися особистою аристократією з посеред класу. Тільки тоді і на будуче вона зможе відіграти значну й необхідну в життю держави ролю, коли поверне собі право на утотоження з кращим, більш діяльним, найбільше здібним до відреченя від власної користи.

Привілей дає клас, а не влада. Завдання ж влади — використати найбільш доцільно цих упривілейованих на загально-класово-державним ґрунті.

Але передовсім та-ж влада повинна уможливити кожній одиниці в класі розвинути в межах можливості від Бога їй дані індивідуальні прикмети. Вона повинна допомогти класові класифікувати свої сили, накладаючи на одиницю відповідно її розвитковій обов'язки. Тільки через класифікацію особистості, можна запобігти її соціалізації тоб-то примусовому вирівнюванню з нижчим, так невластивому ідеї класу.

Тільки класифікація допоможе класові виділити найкращих, найбільш достойних.

Тут, щоб запобігти непорозумінням, я повинен пояснити, що я розумію під виразом класифікація. Я вважаю, що кожна особистість мусить мати обов'язки як супроти класу так і супроти держави відповідно до природного або набутого становища. Лишаючись цілком вільною у виборі того чи иншого вихисновування своїх особистих прикмет, вона завжди мусить стояти перед необхідністю пристосовувати їх до зобов'язань, які мають бути обмежені її власною здібністю виконати ці чи инші зобов'язання супроти класу й держави. Як у природі живий організм, маючи певну суму енергії, втрачає її, коли виконує те, що під силу тільки більш досконалим, так і в класі привілейі набути затратою енергії, але застосовані до неідеального мусить повести за собою втрату набутого. Відношення особи до її обов'язків єсть класифікація.

Мені хотілося б тут же, в межах короткого викладу, пояснити й розвинути думку, яким чином інтелектуальний розвиток одиниці повинен бути пристосований до класу, щоби послужити першою умовою його оздоровлення.

Доля хоче так (бо на цю тему можна багато писати і це одвело б нас від головної теми), що між основними трудящими класами — хліборобами і робітниками — з одного боку, а трудящим інтелігентом і тими, що стоять з ним на одній ступені розвитку з другого, лежала й лежить певна нематеріальна перепона: можливість, через яку можуть переступити одиниці лише в невеличкім числі.

Головним чином тому, що освіта не пристосована до класів вимагала того, щоби бажаний її одержати відірвався від свого рідного класу. Таким чином, ще нічого не досягнувши, треба було на завжди розлучитися зі своїм рідним, забути його справи і клопоти і вглинути в себе нове, чуже по природі. При такому стані ті, що переступили оцю перепону — можливість, не вважаючи на всі перебути ними труднощі, були в очах залишеного за ними класу тільки вискокками, вартими зненависти або заздощів, бо це не було ще певним доказом їх виключної вартості, але часто лише наслідком щасливо збігшихся обставин, або часом протекції.

Без сумніву є сотні прикладів, коли поступ і розвиток інтелектуальних прикмет цілком залежав від особистої визнаності. Але ми не знаємо й не можемо сказати, скільки тисяч таких же людей до останніх днів своїх перебувало на своєму попередньому місці.

Чого ми не знаємо, те несвідомо почувають маси.

Ці, що повибивались, опинившись у цілком чужих верствах, які рекрутувались з зовсім інших кол, малі числом, всіма силами намагались асимілюватись з новим оточенням і остаточно обтрусити шил того оточення, з якого самі вийшли. Такий стан тільки побільшував ворожість мас до всіх тих, що були по той бік, бо масам присуще утотожнювання.

Це може на перший погляд здаватись нелогічним, бо в класах заложена повна свобода особиста. Але це не зовсім слушне, бо обік повної особистої свободи в класах заложена також рівність зовнішніх умовин.

Їх відсутність, відсутність ясних доказів вищої індивідуальності тих, що вибілись на той бік, повна їх відокремленість і навіть погорда до залишеного, утворювали в самім класі елементи невдоволені, які часто переоцінювали свої здібності, неспокійні і здібні виявляти своє невдоволення в найбільш різкій, безглуздій формі. Відірвані від класу не менш, як-що не більш від тих, кому фактично вдалося виділитись, вони зиялились тим урочайним ґрунтом, на якому швидко розростались і вкорінялись зерна соціалізму. З них виростали демагоги, що признавали лише одного Маркса, що навчали обалення й знищення всього того, що сотворило саме життя, на що було витрачено стільки людських зусиль, в порівнанні з чим вони, ці демагоги, не були навіть піщиною.

Якби була не тільки можливість, але й доконечність для кожного перевіряти свої інтелектуальні прикмети перш ніж починати активно пристосовувати на всі боки свої дуже хиткі погляди, вислід був би багато простіший: здібні просунулися б уперед, зайнявши належне їм відновідальне становище і дістали б дійсну можливість бути реально користними класові, — менш талантовиті zostалися б в лоні свого класу звичайними достойними пошани робітниками.

З цього ясно, що до кожного класу треба стосувати відповідаючу його життя й потребам освіту.

Спеціально технічні, політехнічні, сільськогосподарські, агрономічні школи повинні, як невідклична умова обслуговувати основні класи з пристосованям кожної до потреб відповідного класу.

Навпаки, загальні школи обслуговуватимуть трудящі інтелігентні й інші класи, а тільки як виняток — основні трудящі класи. Кажучи виняток, я не розумію в тім якої небудь заборони, або штучних перенос. Само життя, самі особисті потреби утворюють це, як тільки спеціальні школи, особливо середні, будуть перенесені ближче до сел і заводів.

Самі класи будуть заінтересовані в тому, щоби відповідні школи служили певним фільтром і надійним селекційним апаратом для тих, хто згодом повинен бути зайняти серед класу відновідальне становище і служити його культурному і економічному розвитку.

Не згадуватиму в цій статі про економічне й матеріальне удичнення праці, забезпечення здоров'я, страхування й інші могутні чинники економічного розвитку класів тому, що найкраще потурбують про це в межах реально можливого й виконального самі класи, приймаючи живу участь в життю держави через свої класові органи.

Які мають бути ці органи, гадаю, великих спорів не буде.

Система рад (совітів) — найлучше забезпечення інтересів класу.

Розуміється саме тільки слово «рада», після панування більшовиків може навести на непосвяченого страх, може примусити полохливих стурбовано відхилитись. А воно зовсім не таке страшне.

Аполітичні й зовсім по своїй суті реальні класи, мусять виконувати управління державою за допомогою такого органу, який би: цілком відповідав їх світоглядіві: був найбільш здібний заступати і задовольняти їх економічні інтереси; мав безпосередній зв'язок з тими органами, які працюють на місцях; постійно міг би відвідуватися притоком нових елементів, що вказували б на зміни, які відбуваються внутрі класу. Тому вибори мають бути основані не на довільних географічних округах, як то буває при парламентарному устрою, а на реальній основі класових інтересів, тоб-то на природньому класовому поділі мас. Крім того кермування виборами має бути доручене місцевим класовим організаціям, репрезентуючим кожний клас. Тільки таким шляхом можна залобігти такій згубній для вислову волі передвборчій політичній агітації й досягнути гарантію, що вибрана особа не тільки розуміє, але й сама має спільні з виборцями інтереси, іншими словами — сама приналежна до класу.

Вище сказаному відповідає система рад, основана на поступених класових виборах, що дають виборче право не як особисту милість, а як право на участь в державному життю країни цілій органічній частині нації.

У практиці прийде до вибору найвищого законодавчого органу класами через свої місцеві господарчі органи, в яких зорганізовані одиниці зовсім індивідуально вільні, але зв'язані найбільш міцними й певними вузлами взаємних і спільних інтересів. Наслідком цього буде безпосередній зв'язок і можливість найменшій зміні, яка відбувається в долині, передатись швидко і легко в гору просто до органів посідаючих уже законодавчу силу.

Не слід разом з тим дуже боятись обмеження до певної міри при такій системі виборчого права. Найсамперід ці обмеження не будуть дуже значні тому, що право виборче належатиме всім класам згідно з їх справдішніми розмірами, а не лише пролетаріятові, як у більшовиків. До того цім обмеженнями не варто турбуватись тому, що привілей виконування влади буде належати органіві безпосередно й постійно зв'язаному з виборцями, органіві, який є дійсним зеркалом співвідношення класів і стоїть неізмінимо вище від парламентарного, що ґрунтується на часовій взаємовідношенню партій. Кожний має змогу, своєю працею, фахом і інтересами зеднатись з відповідним класом, який завжди радий усіх прийняти в своє лоно.

Але головною вимогою є те, щоби в питанню означення прав і пропорціонального співвідношення класів була додержана найвища безсторонність і чесність. Це перший обов'язок тих, хто вірить, що союз класів важніше від партій.

Залишається питання, як має бути завершений державний будинок.

Большовикам, що визнають один тільки клас — пролетаріят — сяк так удалося завершити недокінчений будинок заведенням загальної диктатури пролетаріату і тим остаточно припинити значіння всіх інших класів. Цю свою заповідну мрію вони виконали блискуче. Але ми бачимо завершення будови не в поневоленю, а в компромісі і співпраці класів, яке тільки одне дасть змогу відродитись нашій нації.

Тому, не змагаючи до захоплення суверенних прав і до поневолення, як більшовики, — або до розкладу й до міжусобиць, як демократи, ми, класократи, не можемо не признати єдиної форми міжкласового компромісу — Трудової Дідичної Монархії.

І нам не сором за це, бо здійснюючи Трудову Монархію ми залишаємо далеко поза собою демократизм і комунізм — пережитки минулого — й ідемо простим шляхом до утворення дужої національної держави — Трудової Держави Української.

І нашим обов'язком є сказати Українському Народові:

»Як що Ти хочеш об'єднатись в міцну, дужу націю, хочеш заповідати руйнуючим Тебе потрясеням, хочеш виконати те історичне завдання, яке Тобі по праву належить і в якому Твій святій обов'язок, — зєднайся в міцні духом і дужі тілом класи і заверши Великий свій Будинок в особі дідичного Монарха — Гетьмана Всеї України — Твого Батька, Великого Князя, Твого Суді невідкушного.

Тобою сотворений для несення великих обов'язків, дідичний, зможе він достойно захистити Тебе перед хижацьким захопленням Твоїх прав і допомогти Тобі зміцнити й об'єднати свої класи . . . «

На закінчення хочеться мені сказати демократії, що мені зовсім не буде прикро, коли вона через це все почуватиметься ображеною, а більшовики покривдженими. Не прикро мені тому, що демократія має прекрасний засіб запобігти образам — взятись за організацію безпартійного національного українського інтелігентного трудящого класу, якого так дуже потребує Держава. А більшовики мають прекрасну нагоду, відмовившись від комуністичних теревень, виявити свої такі цінні організаційні здібности в облегченю продуктивної і економічної організації так дорогого їм в теорії й на словах українського робітничого класу.

II.

Про те, як можна було-би вирішити земельне питання.

1. Свою статю про землю я намірявся поділити на дві частини. В першій викласти головні основи, і в другій виказати, як ці основи можуть бути справді здійснені. Але випадок, що чатує на м'яс на кожному кроці — в данім разі мала книжка до записок — примушує мене зробити інакше й поділити її на три частини, додавши на початку загальну частину одірваних думок з цієї книжки. Ось як це трапилось.

Переглядаючи і злищуючи накопичені у мене непотрібні папери, я ненароком натрапив на стару розтріпану книжку до записок, заведену в чорні перкалеві палятурки, таку, які звичайно мають для записок підрядчики або майстрів. Подерті палятурки, зашмальцьовані, подерті, записані хемічним олівцем, дрібним нечітким письмом картки, довгі ряди цифр і дрібних рахунків — словом найзвичайніша книжка для записок. Вже прийшла була її черга горіти разом з іншим сміттям в суто розпаленій грубі, коли щось наче стримало руку. На випадково розгорнутій записаній більш яєним письмом сторінці мені кинулись у вічі ось які слова: «Хто закріпить землю? Як здобути на неї право, коли одержувати землю вд тих, хто сам ані жадного права на цю землю не має? . . .» Рука моя не підвелась і я не вкинув книжки в огонь. Уважно й пильно я почав переглядати її, перегортаючи картки. Тяжко розібрати й розуміти уривки чужих думок, перешлутані ліби нитки душі, а ще тяжче, коли вони написані для себе, та до того невпевним і нерозбірливим письмом. Довго я просидів над цією книжкою, багато витратив часу на вичитування чудернацьких закрусасів, багато годин пролинуло над міркуванням і думками. Чия це була книжка знає лише Бог, як знає Він також і це яким чином вона опинилась серед моїх паперів.

Але голос того, що писав, не заіміє на віки, хоч думками своїми він заслужить на люту кару і від озвірілих большевицьких чрезвычайок, і від республіканського уряду, і від неперебіраючих у засобах караяючих експедицій. Живого або з могили, ми почуємо його і він назве своє ім'я. Лише тільки загуде й залунає по всій Україні голосний згучний поклик: «Чи чуєш ти, чи чуєш мене, сину?» — «Чую, чую тебе, батьку!» — ще голосніше, ще згучніше залунає-загукає відповідь. — Це буде його голос . . .

Тепер я подбаю лише, щоби звести ці уривки думок, які пощастило мені вчитати з книжки для записок, сполучивши їх у загальний текст і тільки ніколи наводячи дословно. Маю надію, що не покалічу їх своїм викладом.

Земельне питання мусить бути вирішене в площині класово-державній.

Тому, що неможливо його вирішити поза тою загальною системою, на якій єдине може спочивати Держава Українська, тоб-то системою класово-державною. Жадне одхилення од цього не можливе, бо хліборобський клас, як основа класової української державності, має обов'язок передовсім прикласти сам до себе ту систему, без якої ніяк не можна завершити будову своєї національної державності. Кажу сам має обов'язок, бо в класово-державній системі не може лежати принцип насильної організації класу і класова державність виявляє собою лише ті умовини, серед яких найлегше й найтривкіше може зорганізуватись клас. Вона не організує, а дозволяє організуватись, дає ґрунт до самоорганізації. Таким чином на Україні вирішення земельного питання має вилитись не в реформу земельних відносин, а в утворення таких умовин серед самого хліборобського класу, при яких він найшвидше й найтривкіше зорганізується в могутнє тіло, сам упорядкувавши свої внутрішні взаємовідносини. Я не зупиняючись в далішій викладі на землеустрої не тому; що рахую

це мало важним, а тому, що поперед усього мусить прийти примирення серед самого хліборобського класу, а тоді вже він сам візьметься за здійснення органічно йому потрібного земельного розпорядку. Розуміється, коли-б удалося хліборобам, здіяти ці обидва моменти, або хоч принаймні наблизити їх один до одного — це було б тільки краще для хліборобського діла. Але цьому питанню треба присвятити окрему розвідку.

2. Завдяки історичним причинам український хлібороб в власником і право на землю визнає лише як власність. Усякі комунізації, націоналізації і соціалізації нічого йому не говорять. Власність — ось що відповідає його світогляді. І брехня те, що визнаючи власність ідеалом для себе, він не визнає її для того, хто є великим власником. Адже, коли вибухла революція, він не кинувся зараз-же грабувати маєтки й убивати їх власників. А сказати правду, це було дуже привабливим. Не мало старань було прикладено, щоб зрушити його з місця. Не мало праці було витрачено, щоб його деморалізувати, як намагалась усіх і все деморалізувати революція. Багато зусиль було треба на те, щоб устояти перед спокусою. Хто тільки не обіцював дати йому землю, або лише здобути з користною метою його прихильність. І бужуазні партії, і соціалдемократи, і соціалреволюціонери, і більшовики — всі один поперед одного повторяли йому: бери, бери землю! — а останні ще й приказували: вбивай її власників! . . . Довго інстинкт удержував його, він відчував, що щось тут не так, щось неясне. А неясне було те, «як закріпити за собою оту землю, як добути на землю право попередніх її власників, як що одержувати її не з їхніх рук, а з рук тих, що зовсім на цю землю жадного права не мають.»

Довго від думав про те, довго не грабував і не вбивав. В його власницькому світогляді було, що коли вже брати землю у її власників, то брати її так, як радили більшовики, тоб-то, знищуючи велику земельну власність, нищити разом з нею і її власників. Це йому здавалось більш логічним, бо захоплюючи землю сам і вбиваючи її власників, він принаймні був би спокійний, що таким чином на його землю попередні власники не можуть претендувати. Але незабаром він переконався, що вибити всіх поміщиків неможливо, та й не велике з того пуття, бо землю треба захищати не так від попередніх власників, з якими вязали його вікові взаємовідносини і яких не так уже дуже він ненавидів — як від новоявлених друзів народу.

Український хлібороб не легковірний, не легкодухий і дивиться в корінь річей. «А землю треба ще й від своїх обороняти, чого доброго відберуть, а документу на неї ні від кого взяти; власника нема, а документ тільки за його підписом має міць.» Отже й вирішив український хлібороб нікого до себе не пускати, всіх од себе гнати, а особливо тих, що на друзів йому накидаються, і вигікувати чи не виясниться як його справа. Озброївся й засів. Сидить-сидить, жде-жде, а думка його так і гризе: «без документу на землю, підписаного

власником, ніяк не можна, а добути такий документ, як що власників виганяти й усю землю відібрати, також неможливо. Не дають... «От він сидить і все ту саму думку гадає. А друзі народу стоять на варті й нізащо до нього власника землі допустити не хочуть: мовляв «ще порозуміються!» Але не сидітиме так хлібороб вічно. Як узявся за зброю, щоб не пускати до себе, так візьметься знов, щоб геть поодгонити від себе сторожів і вільно пійти, куди бажано йому. Аби тільки полум'я зірниць блиснуло — шлях показало. І згадуватиме він колісь у своїх думах-піснях ті часи, коли опинився він був без Голови свого, серед ворожого стану самотний. А поки хлібороб український думи свої думає та журні пісні складає — подумаймо й ми, чи не можна йому допомогти та як зробити, щоб він не на дарма лив свою кров у повстаннях. А тому погляньмо, чи нема такого способу рішення земельного питання, який би догодив хліборобській душі.

Ані Петлюра, ані Винниченко, ані «народність» української республіки не зібє українського хлібороба з його ясного й твердого шляху самому вирішити земельне питання. Головна небезпека в тому, щоб жерці демократичної «справедливості» і демагоги не прийняли в кінці хліборобського погляду та й не почали по своїй демократичності «заводити та проводити», а цим вони могли б часове спалити українського хлібороба й затягнути час приходу нормальних відносин. Дасть Всевишній — не буде того. Вже досить вже та діджатись хлібороб не може ясного світла і спокою.

Націоналізуючи й соціалізуючи землю не можна її надати на власність — це аксіома. А вивласнювати й надавати на власність так, щоб ця власність була тривалою, не була малювою, не була більш корисною тому, хто надає, ніж тому, хто її одержує, — можливо тільки при тій умовині, коли у владі надаючій беруть участь і ті, кого з землі вивласнюють, або принаймні, коли вони визнають цю владу носительською ідеалів державности. «Бо чужого одібрати, ним порядкувати та тим посади собі й родичам своїм добувати, а при тім державним скарбом як своїм розпоряжатися ніяк не можна.» Така вже життєва стара-старезна істина. І ми її знов під спід заховати не дамо, користюлюбною брехнею замінити не дозволимо, а винесемо її урочисто перед Українську Державу й українському хліборобові покажемо, що добута його думками з кайданів вона перша на його користь послужить, а влада охоронятиме її непорушність. «А щоб нікому не кортіло цю владу в своїх інтересах валити, мусить український хлібороб на її оборону стати і так її завершити, щоби ту людину, що на її чолі стане, не можна було ані залякати, ані купити.» А людиною такою може бути лише дідичний наслідственний Гетьман всієї України. І зійдуться поміж собою малі й великі землероби одної Землі сипи і брати. «І не буде великий малому шапкувати, щоб йому землею поступились, і не буде малий великому шапкувати і вибачення прохати, щоб не всю землю однімали. А

простять один одному кривди й зійдуться як рівний з рівним.»

Ґрунт для рівності в дійсності єсть. Обидва табори мають в руках однаково могутню зброю — пасивний опір. Адже коли дрібний хлібороб зумів одборонити своє право на земельну власність пасивним опором, то й великий може одборонити те-ж саме право таким же самим опором, тоб-то одмовою передати своє право на землю міцним і непорушним актом. Робіть собі, як хочете та й годі. »І жадне залякування не може, коли великий землевласник скаже: Землю у мене одняли, мене зруйнували, ну й діліть, як знаєте. Моя хата з краю. Я тепер лише пролетар і в моїх інтересах, щоби вам власникам було яко мога гірше.«

Знає це дуже добре український хлібороб. Ось і загад, чи не можна часом використати рівність зброї для згоди. В людських взаєминах зовсім рівна сила зброї завжди приводила до взаємного розуміння й угоди. Так уже склалась історія й мабуть для України не буде тут винятку. Без згоди дрібного хлібороба поділитись забраною землею з попереднім її власником, взяти її назад неможливо; а без згоди й добровільної санкції того власника не можна дрібному хліборобові добути на цю землю правного акту. Це дуже цінна умова для утворення Української Держави й української державности, бо з одного боку ставить розв'язання земельного питання на площу полюбовцу, не залучує влади безпосередньо в питання кому і як надавати землю, а до того залишає на місцях необхідну для держави земельну аристократію — носительку традицій — і дає змогу витворюватись новій. З державного погляду саме ці елементи, що найдужче землі держаться, більше з нею зв'язані, мають безмірно більшу вартість од тих, які легко від землі відкидаються і воліють купони обстригати. Через те про останніх найменший клопіт. Однаково з них жадної користи не буде. А зв'язаним з землею рахуватися з дійсністю треба: вони мусять своїми інтересами в інтересах класових і державних поступитись, мусять з дрібними хліборобами погодитись — на те вони й не соціялісти. І угоди мусять відбуватись на місцях, без посередників. А щоб голови прояснити, на дарма не сваритись, та за чуби один одного тягати не дозволяти, має влада державна кожній стороні сказати, які обов'язки ляжуть на кожну з них відповідно кількості наданої або залишеної землі. Тоді й балачки будуть прості й короткі, а вирішення полюбовне.

На яких основах відбуватиметься перехід землі, які умовини вписуватимуться до актів продажу чи переуступки, про те найкраще договоряться самі сторони поміж собою. Уряд мусітиме лише надати законну силу цим формам і доглянути, щоби підписана угода була міцна й непорушна, щоби обидві сторони potwierдили перед ним свою добру волю цю угоду на віки узаконити. Тільки у випадках непорозуміння влада на прохання сторін може вмішатись як нейтральний і повновласний посередник. Головне-ж її завдання — улекшення культурного розвитку хліборобського класу. Діла буде досить. Бо якби

почав уряд опікуватись та всі свої сили й час на «аграрну реформу» тратити, то вийде те, що й раніш бувало: цілі гори паперу позалисується, слів витратиться таку силу, що можна б ними Дніпро загатити, а хлібороб за той час замориться, по передпокоях бігаючи, господарство своє за турботами залишить, знищиться і до решти знесилиться.

Розуміється було-б великою помилкою пояснювати вище сказане як бажання абсолютно усунути владу від керма при розв'язанні земельного питання. Наведені думки кажуть лише те, що в питанню цім треба дати як найбільшу свободу сторонам, що мають домовитись, але це зовсім не значить, що влада має лише спочивати на хистких лаврах самовдоволення. Обовязком уряду буде охорона державних інтересів і утворення таких умовин, при яких кожна сторона мусітиме не лише сама за себе думати. Це мабуть тяжче буде, ніж з розмаху пхнути кожного на таке місце, де й усидіти йому буде зовсім неможливо.

Ось які були в загальних рисах думки книжки для записок. Як що їм вірити, то перед будучим Урядом Української Держави лежить завдання:

Повернути спокій на Україні шляхом притягнення українського хліборобського класу до природнього полагодження своїх внутрішніх взаємовідносин.

За для цього:

1. Вказати українським хліборобам, чого жде від них Держава Українська і чого вимагає від них державність українська.

2. Вказати шляхи й можливости до примирення серед самого класу.

Обидва ці пункти в межах можливости постараюсь викласти в наступних двох частинах.

Дмитро Дорошенко.

DE PROFUNDIS.

Памяти І. Л. Шрага, Ф. П. Матушевського й А. Г. Вязлова.

О милыхъ спутникахъ, которые нашъ свѣтъ
Своимъ сопутствіемъ для насъ животворили,
Не говори съ тоской: ихъ нѣтъ!
Но съ благодарностію: были.

В. Жуковскій.

Шраг, Матушевський, Вязлов . . . Люде ріжних поколінь, ріжної вдачі, ріжної міри діяльності. Але коли я їх ставлю всіх трьох поруч, коли я їх уявляю в своїй пам'яті вкуні, як дорогі мені постаті добрих приятелів і високо поважаних діячів громадських, то не тому тільки, що всі вони, один довше, два других коротше, працювали на українському полі, стояли в рядах однієї лави українських робітників і зійшли з життєвої арени майже в один час: по-над тим усім було щось снільне, що об'єднувало їх трьох однією загальною рисою, однією загальною прикметою: це була їх особлива культура духа, якась надзвичайна особиста принада, властива кожному із них; це були джентльмени в найкращому розумінні цього слова, правдиві лицарі громадського обов'язку. То не моя тільки думка: це мусить признати кожен, кому доводилось зустрічатись з цими людьми, а особливо працювати з ними вкуні. Всі троє були люде, що не тільки твердо й непохитно держали стяг ідеї, якій служили, в часи найгірших утисків та зневіри — таких людей у нас ще, Богу дякувати, було й більше — вони зуміли залишитись на своїй моральній висоті й тоді, коли повернулось колесо історичної долі в наш бік, коли українська ідея перетворилась в діло, а історична хвиля високо на своїм гребені вшесла тих, хто досі працював на скромному й обмеженому полі і на свою службу громаді дивився не як на джерело особистих почестей і вигод, а як на обов'язок перед собою і перед Рідним Краєм . . . О, тоді багато не витримало цієї спроби, багато спіяніло успіхом і їхнє до того часу не сплямоване обличчя викривилося жадобою влади, впливу, почестей, слави.

Вони, ці дорогі небіжчики, були не з тих. Вони zostались самими собою, zostались людьми і вірними громадянами України й полягли всі троє на громадській роботі, одійшли од нас, немов їх чесному духові не сила було далі жити серед панування зла й неправди, їм, що все життя своє боролись проти усякого зла й усякої кривди . . . Один — Шраг — помер в своїм ріднім Чернігові під хатнім арештом у большевиків, і тільки недуга, що прикувала 70-ти літню людину до ліжка, стала на перешкоді тому, що він не оплывся в большевицькій тюрмі і там не закінчив свої дні. Другий — Вязлов — помер на своїм громадським посту од пощестного тифу; третій — Матушевський — далеко від рідної краї, але на службі йому, послом українським в Атонах. Нарівно, далеко одні від другого свочили ці намучені пра-

цьовники, що були за життя зеднані між собою тісною особистою приязню й взаємною глибокою пошаною, але дух їх буде жити серед нас, мусить жити, щоб ми не забували, що можна бути громадським діячем можна працювати в партіях, мати свої політичні переконання, боротися за них — і залишитися л ю д и н о ю.

Я не буду повторювати сухих дат і життєвих формулярів дорогих небіжчиків: їх подано вже в некрольогах. Я хочу пригадати тільки ті моменти з їх діяльності, в яких найбільше виявилися прикмети їх духа і вдачі, ті характерні їх риси, які відомі мені й особисто, за часів наших зустрічей і спільної громадської роботи. Нехай ці мої коротенькі згадки будуть скромними листочками до вінка на їх далекі одна від одної, самотні могилки . . .

Іллю Людвигівича Шрага широко знала не тільки одна Чернігівщина, де він працював мало не пів-століття як адвокат та земський гласний: його знала вся свідома Україна; його ім'я широко пролунало по цілому нашому краю, як ім'я голови першої Української Парламентської Громади в першій Російській Думі. Значно тіснішому колу була відома його політична українська робота, в якій він брав як найблизчу участь, особливо з моменту першого об'єднання українських «громад» в 1897 році. Він стає з того часу незмінним головою майже всіх важливіх українських національно-політичних з'їздів, що відбувались, розуміється, нелегально. Останній такий з'їзд, уже на вільній Україні, був з'їзд «Товариства Українських Поступовців» в марті 1917 року, у великій залі безсмертного віднині в нашій історії Педагогічного Музею в Києві. Сказати, що ні одна значуща українська справа перед Революцією у нас на Наддніпрянській Україні не обходилась без участі І. Л. Шрага, це згучало б вульгарно, бо не звичайним «завсегдатаєм» національних з'їздів, маніфестацій, свят, установчих і загальних зборів ріжних товариств був небіжчик: він органічно спаяний був з цілим українським рухом, переживав усією своєю істотою нашу національну справу до найменших її дрібниць, приймав до серця кожну хоча б і найскромнішу деталь, бо все, що торкалось добра рідного краю і праці для того добра, було йому близьке, рідне й дороге. Що до самої Чернігівщини, то тут український рух за останнє пів-століття перозривно зв'язаний був з його участю: од виступів на земських зборах в обороні української мови й культури і до виконання обов'язків губерніяльного комісара Української Народньої Республіки в 1917 році «Батько Шраг» був найбільш популярною, найбільш авторитетною й улюбленою постатю в очах усієї селянської Чернігівщини.

Звичайно, пишучи про Шрага, оцінюючи його працю (от як під час святкування в Чернігові 25-літнього ювілею його діяльності в 1899 році) зазначалося, що він був «справжнім шестидесятником». Коли цим хотіли сказати, що Шраг виховався серед ідейної атмосфери 60-х років, коли на Україні і в Росії поступова інтелігенція виробляла тверді заповіді щирого народолюбства, високої гуманності й правового громадського життя, то це було цілком справедливо: Шраг дійсно на протязі всього свого віку твердо додержувався цих принципів і зостався вірний їм до кінця. Цим він був дорогий не тільки для Українців, але й для людей інших національностей, хто його знав.

Та проте він, хоча й виріс в поглядах тісного співробітництва з поступовим російським громадянством, хоча й боровся за визволення цілої Росії з лут абсолютизму й поліцейського режиму, однак, коли настав грізний час наших поррахунків з Росією, Праг один із перших ясно і без вагання став під прапор повної державної самостійності України, і ніякі особисті симпатії, звязки, традиції і многолітні звички не мали на нього ніякого впливу, не відограли жадної ролі. Можна було дивуватись, з якою енергією, з яким молодечим завзяттям працював він в бурхливі часи Революції; цю енергію міг давати йому тільки здоровий юнацький дух, що жив у його натомленому старечому тілі.

Надзвичайна лагідність у зносинах з людьми, високо-культурна толерантність до чужих поглядів і переконань, м'яка, доброзичлива вдача, що так прихилила до нього людей різної степені освіти, різної національності, різного становища, а особливо простих селян-хліборобів, тонка і вироблена культура духа — ось моральний образ цієї людини, обдарованої до того від природи блискучим розумом, талантом промовця, доброго правника, що володів і словом і пером. Наша національна неволя дала йому змогу бути тільки провінційним адвокатом і гласним губерніяльного земства, де він серед байдужого зде-націоналізованого панства обороняв українську національну ідею. Перший подих політичної свободи в Росії поставив його на чолі першої української парламентської репрезентації, а холодний вітер російської реакції привів його в тюрму за підписання Виборгської відозви, і до позбавлення наслідком цього політичних і навіть адвокатських прав. Коли прийшла революція 1917 року і відкрилось широке поле політичної праці, для Іллі Людвиговича було вже трохи пізно: він мав за плечима сім десятків років життя і збите здоров'я. Коли в літку 1918 року прийхав до Чернігова умовляти Іллю Людвиговича згодитись стати головою кабінету міністрів, чого бажав тоді Український Національний Союз і на що згожувався Пан Гетьман, я побачив, що вже було пізно і мусів погодитись із близькими до Іллі Людвиговича людьми, що він не переніс би й двох тижнів тієї праці, якої од нього хотіли. Таке було життя цієї людини, що в інших щасливців од нас своєю долею народів, напевно мала б куди більшу змогу розгорнути свій хист і заслужено попрацювати на далеко ширшому полі.

Федір Павлович Матушевський увесь свій свідомий вік провів на українській роботі. Він ніколи не намагався грати першої ролі, не любив нікуди піти з чим наперед висовуватись, але він являвся необхідним учасником усіх важніших справ і заходів українських на протязі останнього чверть-століття, і не раз ті справи не могли б зрушити з місця і взагалі виконуватись, як би не він, хоч того майже ніхто не знав. Хто міг з ширшої громади знати, наприклад, що як би не його каторжна, повна самовідречення праця редактора, секретаря й коректора — все вкуні — то не могла б виходити перша і єдина українська щоденна газета — «Громадська Думка»? Коли правда, що героїзмом може бути також уперта, непомітна, невдачна праця, протягом цілих років, цілого життя лудна, чорна, серед важких матеріальних обставин, то покійший Ф. П. був таким героєм. Людина

хвора, змучена, він не знав, що таке «не хочу» або «не можу», коли було «треба». І чи їхати за-кордон друкувати нелегальні книжки, що було небезпешно, чи їхати до Петербургу в офіційальній делегації, що було неприємно, чи клопотатись за арештованих Галичан і помагати їм, що було тяжко для його слабого здоров'я, та й небезпешно, чи нарешті редагувати малу популярну часопись, що було нецікаво — мала «дрібна справа», за яку ніхто в часі по Революції, коли всі поробились комісарами або міністрами, не хотів братись, — на все це йшов покійний Ф. П. просто, без зайвих розмов і умов, хворий, перевтомлений, бо так велів йому обов'язок і голос його серця, що не могло zostаватись спокійним, коли терпіла справа, коли нікому було її заступити, а особливо, коли це торкалось живих людей, от як з переслідуваними під час війни Галичанами.

Покійний Ф. П. Матушевський пройшов добру школу практичної роботи в гурті ідейних співробітників Ол. Я. Кониського, в молодій громаді видавців «Віку» і звик там до погляду, що в національній справі нема малих і дрібних діл. Співробітництво в галицько-українських часописах та в «Кіевской Старині», видання книжок для інтелігенції та для народу, праця в студентських громадах, в Радикальній Українській Партії, — ось була праця, якій найбільше віддавався небижчик в часах перед революцією 1905 року. Українець не тільки про його externa, але в повсякденнім житті, словом і ділом, Ф. П. був одним з заслужених діячів тої фази нашого національного відродження, що підготувала український рух 1905—1907 років а пізніше 1917—1918 років. Праця Ф. П. як організатора української преси, як редактора «Громадської Думки» та «Нової Громади» була тим подвигом, який вповні міг оцінити тільки той, хто бачив тоді Ф. П.ча і обстановку його роботи. На цій роботі Ф. П. поклав своє здоров'я, що вже ніколи до нього більше не верталось.

З перервами на лікування всі останні роки життя Ф. П.ча в Києві — це історія українського національного руху, по скільки він об'єднувався й координувався в тій організації, що була відома під іменем «Товариства Українських Поступовців». Світова війна принесла спочатку для Ф. П. заходи і праця в Українському Комітеті для допомоги жертвам російської політики в Галичині, а згодом — праця в українізованому Комітеті Південно-Західного Фронту Всеросійського Союзу міст. Коли прийшла Революція, Ф. П. уже догоряв. Він не покинув проте громадської праці, скільки йому давав змоги час вільний од лікування, але не п'явся в ряди новоспечених сильних мира сього, а робив скромну і знов «чорну» роботу. В самім початку 1919 року він виїхав послом від уряду Української Народньої Республіки до Греції, але там уже знайшов собі могилу. Я бачився з ним в останнє перед його відїздом. Його не захоплювала, як більшість наших патріотів, перемога Директорії; він ясно бачив нездоровий підклад її успіхів так само як і нетвердість утвореного нею стану. Поїхав в далеку Грецію він з важким серцем. І воно нарешті не витримало... Скільки то людей на широкій Україні, особливо з-по-між «малих отих» повинно згадувати з теплим почуттям цю гарну, делікатну, благородну людину!

Андрій Григорович Вязлов пізніш од інших став у ряди активних робітників українства, як що не помиляюсь — з часів 1-ої Думи, де він був послом од Київщини і членом Української Парляментської Громади, але раз ставши, не тільки ні разу не зійшов на ступінь від обраного шляху, не тільки не розхолоджувався під подувами бурі та негоди; як раз навпаки: негода та ворожі заходи викликали в ньому тільки відпорну силу. Він без ушину горів святим вогнем, віддаючись праці з вірою фанатика, з усією українською впертостю й неукраїнською витревалістю, точністю, щільністю у виконанні взятих на себе обов'язків. Було справді в цій людині щось не наше, а скоріще західно-європейське в тому, як він ставився до громадської роботи та до громадських обов'язків; це часто здавалось нам, його товаришам по роботі, дивним і непотрібним педантизмом, часом навіть дратувало; бо ми не звикли ставитись до своєї національної добровільної служби так, як з примусу ставились до державної або її до громадської служби російської. За те яким ідеальним і зразковим службовиком був покійний А. Г. на службі Самостійної Української Держави!

Висидівши в тюрмі за підписання Виборзької відозви і позбувшись державної посади в суді, А. Г. оселився р. 1907 в Київ, обібравши собі вільну адвокатську професію. Та бути адвокатом-професіоналом йому не довелося. Він вступив (разом з Ф. П. Матушевським) до одного приватного страхового товариства, і ця служба була його заробітком, а весь вільний час він отдавав праці в «Просвіті» та в «Т-ві Українських Поступців». Літом 1915 року А. Г.-ча було обрано на уповноваженого Комітету Південно-Західного Фронту Всеросійського Союзу Міст, там, де вже головою був бар. Ф. Р. Штейнфельд. Заходами їх обох було переведено українізацію Комітету: приїзди з Московщини члени-росіяне скоро усунулись, хто з більшою, хто з меншою охотою, натомість до Комітету вступили: Микола Біляшевський, Дмитро Дорошенко, Іван Красковський, Володимир Леонтович, Федір Матушевський, Андрій Ніковський і Володимир Уляницький.*) В такому складі Комітет повів дуже енергійну українську працю і скоро зробився першою українською громадською організацією, яка мала реальний вплив на життя цілої Правобережної України, яка діставала річно від уряду величезні кошти і поруч своїх чисто-військових завдань на фронті могла в широким розмірах розвинути запомогову акцію в окупованих російським військом Галичині та Буковині, ведучи її українськими руками і в українському дусі. Ця робота велася по наперед обміркованому систематичному плану, і одним з творців та найактивніших виконавців цього плану був А. Г. Вязлов. Відновлення українських гімназій і сотень народніх шкіл у Східній Галичині в періоді 1916—1917 років, опіка над населенням в окупованому краї та над десятками тисяч виселенців до Росії й далекого Сібіру, заснування перших українських народніх шкіл у Києві та його околицях під фірмою приютів для дітей біженців, приміщення сотень молоді української інтелігенції на службу в шкільних

*) Вже на-передодні Революції до Комітету обібрано було Симона Петлюру, що служив тоді в Земському Союзі на Західному Фронті, та його не можна було вже сповістити про вибір, бо вибухла Революція, і всі перейшли до иншої роботи.

і запомогових інституціях Союзу, де вона проходила школу національної роботи, обстоювання прав української мови на різних всеросійських з'їздах, поставлення української справи на чергу дня перед об'єднаними російськими організаціями, що от-от мали прийти до влади, — це все було ділом Комітету Південно-Західного Фронту. І коли з вибухом Революції Українці в Києві одразу зайняли ряд важких позицій в нових установах, а в Галичині удалось впровадити українську адміністрацію, то це також було ділом Комітету. Я навмисне зупинився на цій справі, бо повторюю, ідейним керманичем української акції Комітету був, особливо на початку, покійний А. Г. Вязлов. Тепер, по всіх великих і голосних подіях революційного часу, це все далеко відійшло від нас і призабулось, але історик українського відродження не повинен забути праці Комітету Союзу Міст у Києві і тої ролі, яку в йому відіграв А. Г. Вязлов.

Скоро по вибуху революції А. Г. зробився губернiяльним комісаром рідної йому Волині і зоставався на цім важкім посту аж до першого приходу большевиків. Літом 1918 р. він зробився членом Сенату Української Держави, а в кінці жовтня міністром юстиції в кабінеті Ф. А. Лизогуба. Надійшли бурхливі листопадові події. А. Г. покинув політичну роботу і став працювати в Українському Червоному Хресті, як його голова. Разом з недобитками фронтових інституцій Українського Червоного Хреста перейшов він усю Гольгофу кампанії 1919 року, аж поки не звалив його в Кам'янці тиф, що вихопив тоді з українських рядів стільки жертв. А. Г. вмер на своїм посту, як добрий вояк, бо він таким був у життю, дійсним лицарем слова, честі й обов'язку.

Я передчуваю, що мені можуть закинути, ніби я пишу спеціальні »похвали«, якісь панеґіричні »житія«, що я без міри надуживаю мудрий заповіт древніх »de mortuis aut bene aut nihil«. Але я на це відповім, що не самим тільки цим похвальним заповітом кермував я, пишучи оці рядки: я писав про людей, які дійсно були такими, як я старався — і може не зумів до-ладу їх вірно представити. Так, ці люде жили серед нас, і це може бути нашими гордоцями; це було щастям нашого національного руху, що так і люде були серед його робітників; ними він держався на ідейній висоті, завдяки їм він не занепав морально серед лихих обставин, не змиршавів, не виродився. І як що ми не пропадаємо серед нашої сучасної мізерії, серед культу руїни й апології »варваризації«, то хіба тільки тоді, коли знайдемо в собі те благородство, тої аристократизм духа, на які були так багаті три незабутніх небіжчики: Шраг, Матушевський і Вязлов.

Др. Гюстав Ле Бон.**Французська Революція та психологія революцій.**

(Уривок.)

Найчастіші форми складу думки підчас революцій.**РОЗДІЛ I.****Індивідуальні відміни характеру підчас революцій.****§ 1. Зміни в особі.**

Я вже не раз підкреслював теорію характеру, без якої цілком незрозумілими є зміни в поведженню людини в певні хвилини, а особливо — доби революцій. Ось її основні засади.

Кожне індивідуум, крім свого звичайного духового складу, більш-менш сталого, має можливість у певній мірі змінити характер, коли того вимагають події.

Істоти, серед яких ми живемо, суть істоти певних обставин, але не всяких. Наше я складається зі сполучення сили коміркових я, що дістались нам од пращів у спадщину.

Вони творять досить сталу рівновагу, коли соціальний осередок не змінюється, але скоро цей осередок зміниться, підчас заворушень або-що, то рівновага та зразу-ж рветься й розпорочені її елементи, гуртуючись, формують уже новий характер, який ідеями, почуттями та поведженням своїм виявляє зовсім відмінний характер од того, що помічався раніше у того самого індивідуума. Так підчас Террору чесні буржуа та миролюбиві члени магістратів, прославлені своєю добрістю, ставали кровожадними фанатиками.

Таким чином під впливом осередку старий характер може уступити місце новому, цілком од нього відмінному. Через те часом здається, що діячі великих релігійних та політичних переломів мають зовсім одмінні характери, а проте це ті самі люде. Повторення тих самих подій породжує й таких самих людей.

Наполеон дуже добре розумів ці можливості в змінах характерів, коли казав на св. Єлені:

«Тому, що я добре знаю, яку ролю грає випадок у наших політичних переконаннях, я був завжди дуже поблажливим до різних політичних напрямків, до яких приставали підчас наших конвульсій... В революції можна санкціонувати тільки те, чого досягнуто, й нерозумно заперяяти, що нічого іншого зробити не можна було... Людей трудно зрозуміти, коли хочеш бути справедливим. Чи вони знають, чи розуміють самих себе? В життю панують хиби й чесноти, залежні від обставин.»

Коли звичайний характер розпадеться під впливом певних подій, то якже зформується новий? Різними способами, з яких найактивнішим є придбання сильної віри. Вона орієнтує всі розумові елементи подібно до того, як магніт збирає кришки магнетичного металю в правильні кру-

гові лінії. Так формуються характери, які ми зустрічаємо в добах великих переломів: Хрестові походи, Реформація й особливо Революція.

В звичайний час осередок мало відмінюється й у кожного індивідуума, що оточують нас, ми бачимо тільки один характер. Часом буває, що де-які мають їх по кілька, що можуть замінитись у відповідних обставинах. Ці характери можуть бути протилежні й навіть ворожі один одному. Зявляться ці, виїняткові в часи звичайні, значно збільшуються в певних патологічних випадках. Психологія хороб сконстатувала кілька прикладів таких характерів у одній й тої самої особи. Такі випадки описані Мортонем Пренсом і Пером Жане.

В усіх цих випадках впливає на зміну характеру не розум, а різні почуття, комбінації яких формують характери.

§ 2. Переважаючі елементи характеру в добу революції.

Підчас революції помічається розвій різних інстинктів, здушення у звичайні часи, але яким розвал соціальних звязків дає вільну руку

Ці звязки, зформовані на кодексах моралі та традицій, не завжди руйнуються до ґрунту. Де-які з них переживають руйну й служать гальмою при вибухах шкідливих інстинктів.

Найміцнішим із цих звязків є дуна раси. Встановляючи погляди, почування та волю — однакові у більшості індивідуумів одного народу, вона формує звичаї, що стають, спадщинними й ніщо вже не в стані перемогти цих звичаєвих форм.

Цей вплив раси обмежує відмінні народу й кермує його долею, не дивлячись ні на які поверхові зміни.

Коли напр. уважати тільки на писану історію, то видасться, що склад думки Французів надзвичайно сильно змінився на протязі одного століття. В де-кілька років він переходить од Революції до Цезаризму, вертає до монархії, робить знов революцію, тоді настановляє собі нового Цезаря. В дійсности-ж тут мінявся тільки фасад.

Не маючи змоги зупинитись тут більше на межах відмінности народу, перейдемо до розгляду впливів певних афективних елементів, розвій яких підчас революції допомагає зміні індивідуальних чи колективних характерів.

З них я особливо підкреслюю зненависть, страх, амбіцію, заздрість, гордість та ентузіязм. Їх вплив відко в різних історичних подіях, а особливо в пробігу нашої Великої Революції. Вона й дає нам силу прикладів.

Зненависть. — Зненависть, якою пройнялися проти осіб, інституцій та річей учасники французької Революції, є одним із тих афективних проявів, що найбільше вражають при студіюванню їх психології. Вони ненавиділи не тільки ворогів своїх, але й членів власної партії. «Колиб брати на віру — казав нещодавно один письменник — оцінку, яку вони роблять одні одним, то виходило-б, що всі вони зрадники, нездари, самохвали, продажні, душоуби або тиранн.» Та воно й відомо, з якою зненавистю, ледве приглушеною смертю їх противників, переслідували одні одних Жирондійці, Дантоністи, Гербертисти, Робесперисти та інші.

Найголовна причина цих почувань полягає в тому, що ці розлючені сектанти, будиши апостолами-носителями правди, не могли, як і всі віруючі, толерувати погляди невірних. Містична певність, здебільшого в супроводі потреби висунутись, не зупиняється їй перед гекатомбами, коли має відповідну до того силу.

Колиб зненависть, що різнила учасників Революції, мала розумове походження — вона була-б нетривалою; але походючи з містичних та афективних факторів, вона не могла прощати. Виходячи з того самого джерела в різних партіях, вона проявляється скрізь з однаковою жорстокістю. Документально вже доказано, що Жирондійці були не менш кровожадними від Монтанярів. Вони перші з Петіоном ухвалили, що переможена партія мусить гинути. Вони навіть намагались — як каже п. Оляр — виправдати Сентябрьську різню. На Террор не слід дивитись, як на звичайну спробу самооборони, а як на загальний спосіб руйнування, яким користувались завжди переможні віруючі над переможеним зненавистним ворогом. Люде, ставлючись терпимо до ідейної різниці, не переносять різниці віри.

В політичній чи релігійній боротьбі побитий не має чого надіятись на помилювання. З часів Сулли, що скарав на горло двісті senatorів та п'ять чи шість тисяч Римлян, аж до переможців Комуни, що розстріляли з рушниць та картечю більше двадцяти тисяч переможених — цей кривавий закон ніколи не зм'ягчувався. Сконстатований у минулім, він безперечно істнуватиме й у майбутнім.

Зненависть Революції походила не лише з єдиної релігійної різниці. Інші почуття: заздрість, амбіція й самолюбство викликали її так само. Вони збільшували запал зненависти поміж членами різних партій. Конкуренція індивідуумів, що змагали до влади, вела послідовно на ешафот шефів різних груп.

Слід сконстатувати те, що нахил до партійности та зненависть, яка з того виходить, задається є основною рисою латинського характеру. Наші гальські прадіди оплатили її своєю незалежністю. Вона також вразила Цезаря:

»Немає жадного міста — казав він — яке-б не поділялося на дві партії, жадного кантону, села, хати, де-б не бував дух партійности. Рідкістю було, коли минав рік без того, щоб місто не кидалось до зброї за дія оборони, або нападу на своїх сусідів.«

Людина, що ще так від недавня вийшла в круг розумового життя, стоїть ще їй тепер під проводом почуття та віри їй тому стає зрозумілою та величезна роля, яку зненависть відіграє в усій її історії. Командант Колен, професор військової школи в слідуючих виразах говорить про важність цих почувань підчас певних війн:

»На війні, більш ніж де-інде, нема кращого вдохновителя, як зненависть; нічим иншим, як нею переміг Наполеона Блюхнер Проаналізуйте найкращі маневри та найвідважніші операції їй коли вони не є твором якоїсь надзвичайної людини — Фрідріха або Наполеона — то побачите, що це здебільшого акти пристрасти, а не розрахунку. Чим би була війна 1870 року без тої зненависти, яку до нас мали Німці?«

Автор міг-би додати, що та сильна зненависть, яку мали Японці до Росіян, що так з них дуже знущались, може бути поставлена в ряд з иншими причинами їх успіху. Російські-ж солдати, не знаючи до того

навіть про існування Японців, не мали жадного ворожого почуття до них, і це було одною з причин їх слабости.

Безперечно говорилося дуже багато про братерство підчас Революції, а тепер про це говорять ще більше. Пашифізм, гуманітаризм, солідаризм стали признаними всіми передовими партіями, але добре відомо, яка глибока зненависть криється поза ціми термінами і що загрожує сучасній суспільности.

Страх. — Страх грає майже таку саму важну ролю в революціях як і зненависть. Підчас нашої Революції можна було констатувати нарівні з великою індивідуальною хоробрістю і силу колективного страху.

На ешафоті члени Конвенції були завжди дуже хоробрими, але перед погрозою повстанців, які вривались на збори, вони ставали на стільки слабодушними, що корились найабсурднішим наказам, що буде видно з резюме історії революційних зібрань.

В цій добі виявляються всі форми страху, але найчастішою формою був страх видатись поміркованим. Члени зібрань, прокурори, депутати, суді революційних трибуналів і інші — всі намагались побороти своїх супротивників більшим радикалізмом. Страх був одною з головних причин злочинів, що були в цю добу зроблені. Коли-б яким чудом усунути його з революційних зібрань, то їх поведження було-б зовсім инше й Революція пійшла-б зовсім иншим шляхом.

Амбіція, заздрість, гордість та инше. — У звичайні часи впливи цих рижних афективних елементів міцно здержуються соціальною необхідністю. Амбіція напр. є дуже обмеженою в гієрархічній суспільности. Коли солдат стає часом генералом, то тільки по двоголітній службі, а підчас революції, навпаки, великого часу на це не треба. Кожен міг враз стати найвищим урядовцем; амбіції всіх тоді страшенно зростають. Наймізерніша людина вважає себе здібною до найвищої посади, і цім самим гордоці її безмежно роздражуються.

Всі пристрасти разом з амбіцією та гордощами йдуть у купі з заздрістю до тих, хто досягнув більшого.

Заздрість, яка відграє завжди велику ролю в усіх революціях — в нашій Революції відіграла особливо значну. Заздрість до аристократії стала її найвищим чинником. Здібности та багатства буржуазії зросли на стільки, що вона зрівнялася з аристократією. Хоч вона й змішувалась з нею де далі більше, але все таки почувала себе невизнаною й тому тайла до аристократії страшенну злобу. Цей настрої мимоволі робив буржуазію прихильницею філософських доктрин, що проповідували рівність.

Вражене самолюбство й заздрість стали причиною тої зненависти, яку нам тепер годі зрозуміти, коли соціальний вплив аристократії зовсім непомітний. Де-які члени Конвенції — Каріє, Мара й інші — згадували зі страшенною злобою, що колись були на низьких посадах у великих панів. А пані Ролян не могла ніяк забути того, що її, запрошену з матір'ю до одної великої пані, ще за старого ладу, одіслано обідати разом із челяддю.

Філософ Рівароль дуже влучно характеризує в слідуючому, щтованому вже Теном, уривкові вплив згаданого вище самолюбства й заздрости на зненависть революціонерів:

»Не так дратували народ податки, таємні розпорядження про арешти та всякі інші зловживання влади: ути-ски інтендантів та безконешна судова тяганина, як забобони шляхти. Най-рацим цього доказом є те, що ніхто інший, як буржуазія, письменники, фіансисти, зрештою всі ті, хто заздри в шляхті, підбурювали проти неї міщанство та селян.«

Ці вірні спостереження виправдують почасти й слова Наполеона: »Славолюбство зробило Революцію, а свобода була там тільки пре-текстом«.

Ентузіязм. — Ентузіязм творців революції рівнявся ентузіязмові проповідників віри Магомета. То зрештою й була віра, яку буржуазія першого Національного Зібрання думала сотворити. Їм здалося, що вони зруйнували старий світ і збудували на його руїнах нову цивілізацію. Ніколи ще більш приваблива ілюзія не запалювала серця людей. Братерство та рівність, проголошені, як нові догми, мали встановити поміж народами вічне щастя. Цим самим начеб-то на віки поривали з варварським минулим та темрявою. Відновлене людство мало бути в майбутнім освітлене променистим сяйвом чистого розуму. Найбільш блискучі красномовні формули вітали скрізь сходячу зірницю.

Коли цей ентузіязм незабаром замінно насильство, то пробудження було рантве й страшне. Легко зрозумілою стає та неймовірна злоба, з якою апостоли Революції накидалися на щоденні перешкоди, що заважали реалізації їх мрій. Вони хотіли закінчити минуле, забути традиції, переробити людей. Але минуле безконешно виринало знов, а люде не хотіли змінитись. Реформатори, зупинені в своїх заходах не хотіли піддаватись. Вони намагались доп'ятись свого диктатурою, але вона збу-дила тільки жалі за старим ладом і, на сам кінець, привела до нього.

Характерно те, що хоч ентузіязм перших днів не вдержався в революційних зібраннях, він держався весь час у війську й був його силою. Правду кажучи, військо Революції стало республіканським далеко раніше ніж уся Франція й зоставалось таким ще довго після того, як Франція перестала вже республіканською бути.

Розглянуті нами в цім розділі відміни характеру, обусловлені певними загальними рисами постійного осередка, конкретуються малім числом досить однородних складів думки. Беремо тут тільки найбільш характерні з них, які зводяться до чотирьох типів: жакобінський склад думки, містичний склад думки, революційний та кримінальний склад думки.

РОЗДІЛ II.

Містичний та жакобінський склад думки.

§ 1. Клясифікація найчастіших складів думки підчас революцій.

Клясифікації, без яких наукові досліди неможливі, вимагають не-мнуче перериву нерозривного й через те вони завжди до певної міри штучні. Помимо того вони необхідні, бо безпереривне доступне нашому розумінню лише в формі перерваного.

Знаначувати різниці, які розділяють різні склади думок, спостере-жені в революційній доби, як це ми маємо намір зробити, це явно роз-

діляти елементи, що захоплюють одні одних, зливаються в одно, або одні одних покривають. Треба відважитись де-що втратити на точності, щоб виграти на ясності. Основні типи перелічені в кінці попереднього розділу, які ми тут маємо розглянути, являються тяжкими до заналізування групами, колиб хотіти дослідити їх у повному складі.

Ми вже показали, що людина кермується різними льогіками, які зостаються без сторонніх впливів у нормальні часи. Під впливом різних подій вони входять у конфлікт, і ті непереможні ріжніщі, що розділяють їх, виступають тоді виразно, ведучи до значних індивідуальних і соціальних катастроф.

Містична льогіка, яку ми зараз розглядаємо в жакобінській душі, грає дуже велику роль. але вона працює не одна. Інші форми льогіки: льогіка чуттєва, льогіка колективна й льогіка розумова можуть, в залежності від обставин, переважати її.

§ 2. Містичний склад думки.

Лишаючи на який час на стороні вплив афективних, раціональних та колективних льогік, зупинимось лише на значній ролі містичних елементів, що так переважали в революціях, а особливо в нашій.

Містичний розум характеризується тим, що вищим створінням чи силам він надає містичні здібності, конкретизуючи це в формі ідолів, фетишів, слів та формул. Містичний розум є в основі всіх релігійних вірувань і більшої частини політичних. Ці останні счезли-б давно, коли-б од них одібрати містичні елементи, що є їх правдивою опорою.

Містична льогіка, прищиплена на пристрастних почуваннях та імпульсах, якими вона орудує, направляє їх силу в великі народні рухи. Люде, що мають малий нахил давати своє життя за розумові істини, охоче ним жертвують за містичний ідеал, який став об'єктом їх адорації.

Принципи Революції викликали незабаром такий порив містичного ентузіязму, який мали ріжні попередні вірування. Вони, зрештою, тільки змінили ustalений віками напрям прадідівського складу думки.

Отже нічого дивуватись нелюдській енергії членів Конвенції. Їх містичний склад думки був такий самий, як у протестантів підчас Реформації. Головні герої Террору — Кутон, Сан-Жюст, Робеспер та інші — були аїстостолами. Подібно Поліекту, що руйнував престолы поганських богів, щоб проповідувати нову віру, вони мріяли катехизувати весь світ. Їх ентузіязм розлився по світі. Переконані в тім, що їх магичні формули вистачать, щоб поперевертати трони, вони не вагалися проголосити королям війну. І через те, що тверда віра завжди дужча від віри непевної, вони перемогли всю Європу.

Містична вдача проводирів Революції виявилась у найменших деталях їх громадського життя. Робеспер, переконаний у тому, що Всевишній допомагає йому, запевняв у одній промові, що Найвища Сила «встановила Республіку ще з початку світа». В чині первосвященника державної віри він проголосував у Конвенції декрет, який проголосував, що народ французький визнає Найвищу Силу і безсмертність душі. А ма святі цієї Найвищої Сили він, сидючи на чомусь подібному до трону, виголосив довгу присягу.

Жакобінський клуб, під керуванням Робеспера, прийняв на сам кінець вигляд Собору. Максимуміан на нього проголосив «ідею Найвищої Сили, що охороняє пригнічену невинність і карає triumфуючий злочин».

Всі сретинки, що критикували Жакобінську ортодоксію, були відлучені від церкви, себ-то відправлені до революційного трибуналу, звідки виходили хіба тільки на ешафот.

Містичний склад думки, найкращим представником якого був Робеспер, не вмер із ним. Люде з подібним складом думки існують поміж нашими політиками й тепер. Старі релігійні вірування вже не панують над їх душами, але вони залежні тепер од політичних кредо, нашвидку накинутих, так як Робеспер накидав своє, коли тільки мав змогу.

Завжди готові навіть на погибель, аби мати змогу пропагувати свою віру, містики всіх часів уживали однакових способів переконування, як тільки ставали у влади.

Отже цілком природно, коли Робеспер має й досі багато прихильників. Подібні до нього типи зустрічаються тисячами. Ілюструючи його, не знищили його способу розуміння річей. Старі як світ, вони счезнуть тільки з останнім віруючим.

Ця містична сторона революції залишилась непомічена більшістю істориків. Вони ще довго держатимуться свого, пояснюючи раціональною льогікою силу чужих їй зв'язиц. Я вже раз наводив уривок з історії п. п. Лябіса та Рамбо, де Реформацію пояснено, кажучи про неї, що вона була «наслідком індивідуальних міркувань, які втушали простим людям сильну віру та відважний розум». Таких рухів ніколи не можна зрозуміти, коли відбачати в них раціональне походження. Політичні чи релігійні вірування, що опанували світом, мають спільне походження й підлягають тим самим законам. І формувалися вони не розумом, а найчастіше всупереч йому. Буддизм, християнізм, ісламізм, реформація, чарівництво, жакобінізм, соціялізм, спиритизм та инше видаються цілком ріжними віруваннями. А в дійсності — я це підкреслюю ще раз — вони мають однаково афективну й містичну основу та підлягають льогікам, що нічого спільного з розумовою льогікою не мають. Їх сила й полягає особливо в тім, що розум має такий самий малий вплив на те, щоб їх створити, як і на те, щоб їх змінити.

Містичний склад думки наших сучасних політичних апостолів дуже добре схарактеризований в статті, присвяченій одному з наших останніх міністрів:

«Виникає питання, до якої категорії належить п. А. Чи не думає він часом, що належить до групи невіруючих? Яка насмішка! Знаємо дуже добре, що п. А. не має ніякої позитивної віри що він проклинає Рим і Женева, одкидає всі традиційні догми та всі відомі церкви. Тільки, коли він так удає *tabula rasa*, це лиш для того, щоб збудувати на розчищеному терені свою власну церкву, більш догматичну від усякої иншої, і свою власну інквізицію, брутальній нетерпимості якої міг-би позазрити сам Торквемада.

Ми не допустимо — каже він — нейтральности школи. Ми вимагаємо світського виховання в усій його повноті, і таким чином ми є противниками свободи виховання.»

Він не говорить про інквізиційні ватри тільки через еволюцію звичаїв. Придержуватись яких він в деякій мірі примушений усупереч його волі. Але не маючи змоги мучити людей, він закликає світську владу, щоб засудити на смерть доктрини. Це звичайний погляд усіх великих інквізиторів. І завжди той самий замах на думку. Це вільнодумець з настільки вільним духом, що вся філософія,

якої він не визнає, видається йому не тільки смішною, але навіть злочинною. Він сам вихвалється тим, що володіє абсолютною істиною. І в тім так певен, що кожен, хто заперече тому, видається йому гидкою потворою й ворогом громади. Він і на хвилину не припускає, що його особисті погляди є нічим іншим як гіпотезами, для яких є таксамо смішним вимагати привілеїв, якими користується божественне право, коли вони явно відкидають саме божество. Або що найменше претендують його відкинути, але встановлюють його в іншій формі, яка зараз-же викликає жаль за старим. П. А. є сектантом богині Розуму, з якої він зробив ненаситного Мольха. Жадної вільної думки кому-б то не було, за винятком собі та своїм друзям: ось як виглядає вільна думка п. А. Справді приваблива перспектива! Але, здається, досить уже повалено ідолів на протязі віків, щоб падати ще перед цим.»

В інтересі свободи слід побажати, щоб такі темні фанатики ніколи не ставали нашими панамі.

Зконстатувавши нікчемність впливу розуму на містичні вірування, цілком зайвою є дискусія над раціональною вартістю яких небудь революційних чи політичних ідей. Нас цікавить тільки їх вплив. Байдуже, що фальшиві теорії про рівність людей, про первісну добрість та про можливість переробити суспільство законами, були повалені спостереженнями та досвідом. Ці мало варті самі по собі ілюзії мусять бути всеж поставлені нарівні з наймогутнішими двигунами вчинків, яких тільки зазнало людство.

§ 3. Жакобінський склад думки.

Хоч термін — жакобінський склад думки — не признаний жадною класифікацією, я все таки його вживаю, бо він резюмує певну точно означену комбінацію, що складає дійсну відміну психології.

Цей склад думки переважає у діячів французької Революції, але він не є специфічним для них тому, що він є дуже активним елементом політики й наших днів.

Вище розглянений містичний склад думки є важним, але не єдиним чинником жакобінської душі. Є ще й інші елементи, які ми зараз розглянемо.

Зрештою Жакобінці зовсім і не підозрівають у себе містичизму. Вони гадають навпаки, що кермуються тільки чистим розумом. Підчас Революції вони на нього весь час покликались і вбачали в ньому свого єдиного провідника.

Більшість істориків прийняли це раціоналістичне толкування жакобінської душі і Тен так само поділяє цю помилку. Він також шукає виправдання значної частини вчинків Жакобінців у неправильнім застосуванні раціоналізму. Зрештою сторінки, які він їм присвячує дуже правдиві й тому я наведу тут найбільш цінні з них уривки.

»Ні перебільшене самолюбство, ні догматичні міркування не є рідкістю поміж людьми. В цілм краю ці два коріня жакобінського духу існують постійно й скрито... Коли на двадцятім році молода людина вступає в світ, розум її а так само гордість вражаються. Перше, яке-б не було суспільство — куди він входить — воно є скандальним для чистого розуму, бо воно збудує вана не по простому принципу законодавця філософа, а складалося воно для задоволення різномордних і мнливих потреб цілого ряду генерацій. Воно не є твором лєогіки, а історії, і новоспечений резонер знижує плечима, дивлячись на цю стару будову, безладно накопичене каміння якої, незв'язна архітектура та латанина рижуть йому око... Більшість молоді, особливо ті, що мають ще собі прокладати дорогу, більш менш усі виходять зі школи Жакобінцями. Жакобінці розплоджуються в соціально роз-

кладі, як гриби в погною... Ось розгляньте достовірні документи їх думки... промови Робеспєрд та Сен-Жюста, дебати в Законодавчих Зборах та в Конвенції, промови, адреси й рапорти Жирондийців і Монтанярів... Ніколи ще так багато не говорилося, щоб так мало сказати, — гола балаканина, галаслива бундючність затоплюють усю правду своєю одноманітністю... Жакобінець повний пошани для витворів своєї фантазії; в його очах вони більш реальні від живих людей і голос їх є єдиним, з яким він рахується... Він навіть щиро піде в похіді утвореному уявленням ним народом... Мільйони метафізичних воль, що він їх сам сфабрикував на кшталт своєї власної, підтримують його однодушним признанням, і він запроєктує зовні щось подібне до хору триумфальних аклямацій, що є внутрішнім відгомном його власного голосу.»

Як не гарні описи Тена, але всеж таки мені здається він не точно схопив правдиву психологію Жакобінца.

Душа правдивого Жакобінца, як у добу революції так і в наші дні, складається саме з таких елементів, які треба розділити, щоб краще зясувати собі їх ролію.

Цей аналіз покаже зразу, що Жакобінець не є раціоналістом, але віруючим. Далекий від того, щоб будувати свою віру на розумі, він буде свій розум на вірі, та хоч його промови й просякли раціоналізмом, але в його думках і поведінці раціоналізму дуже мало.

Жакобінець-раціоналіст, той, якого критикують, був би здібним хоч часом послухати голосу розуму. Отже досвід, зроблений від Революції до наших днів, показує, що Жакобінець, і це власне є його силою, ніколи не підпадає під вплив доказів, хочби як вони були переконуючими.

Чому-ж він не раціоналіст? Лише тому, що його розуміння річей є завжди дуже коротке й не дозволяє йому встояти перед могучими пристрастними імпульсами, що ним кермують.

Ці два елементи — слабкий розум і сильні пристрасти — ще не складають жакобіньського характеру. Є ще й інші:

Пристрасть підтримує переконання, але не творить їх. А правдивий Жакобінець має енергійні переконання. Що-ж їх держить? І ось тут виринає роля тих містичних елементів, вплив яких ми вже розглядали вище. Жакобінець є містиком, що замінив старих богів новими. Заоплений міццю слів та формул, він наділяє їх містичною силою. І щоб служити своїм ненажерливим богам, він не відступить і перед найстрашнішими засобами. Закони, видані нашими сучасними Жакобіньцями дають доказ тому.

Жакобіньський склад думки зустрічається особливо в пристрастних та обмежених характерах. Він і справді панує над людьми з вузькою й зацублою думкою, роблячи їх недоступними жадній критиці й жадному поняттю, збудованому не на вірі.

Містичні та афективні елементи, що переважають в Жакобіньській душі, засуджують її на крайню простолінність. Жакобінець схоплює тільки поверхові взаємодносини річей і тому ніщо йому не заважає брати за реальність химеричні образи, що родяться в його голові. Зв'язку явищ та їх законів він не помічає. І ніколи не одводять очей од своїх власних мрій.

Як бачимо раціоналістичною логікою не грішить Жакобінець. Він її має дуже мало й тому часом стає дуже небезпешним. Там де вища людина завагається або зупиниться, Жакобінець — що віддає свій слабкий

розум на послугу своїм імпульсам — завжди йде з певністю. Хоч Жакобінець і є великим резонером, але це ще зовсім не доказує, що він кермується розумом. А хоч він сам і уявляє це собі — все одно його містицизм і його пристрасти ним кермують. Як і всі заповнені вірою, він не може виїти з під її впливу.

Як справжній войовничий теолог, він страшенно нагадує тих учеників Кальвіна, що були описані вище. Вони так були загіпнотизовані своєю вірою, що вже ніщо їх не могло з неї звихнути. Всіх супротивників своєї віри вони засуджували на смерть. Самі-ж вони здавалися так само могутніми резонерами. Незнаючи, так-же як і Жакобінці, тих таємних сил, що ними кермують, вони гадали, що кермуються тільки розумом, а в дійсності містицизм і пристрасти були єдиними їх панями.

Дійсно раціоналістичний Жакобінець був би не зрозумілим і надався-б тільки для того, щоб доводити розум до одчаю. Пристрастний та містичний Жакобінець є, навпаки, дуже зрозумілий.

В цих трьох елементах — слабкий розум, сильні пристрасти та інтензивний містицизм — ми маємо справжні психологічні складові частини душі Жакобінця.

РОЗДІЛ III.

Революційний та кримінальний склад думки.

§ 1. Революційний склад думки.

Ми тільки що сконстатували, що містичні елементи є складовою частиною жакобінської душі. Отже побачимо далі, що вони входять і в другу форму складу думки досить ясно виражену: в революційний склад думки.

Суспільства кожної епохи мали в собі завжди певне число непокійних, непевних і незадоволених людей, ладних повстати проти всякого порядку, проти всіх установ. Вони кермуються одним смаком до бунту і колиб якась магічна сила зреалізувала зараз-же всі їх вимоги, вони бунтувалиб все одно далі.

Цей спеціальний склад думки є часто наслідком або непристосованості індивідуума до того осередку, в яким він перебуває, або містичних ексцесів, хоча може залежати так само і від темпераменту або від патологічних аномальностей.

Революційний настрій виявляється з різною силою: від звичайного незадоволення, вираженого словами проти людей чи установ, він сягає аж до потреби їх знищити. Часом індивідуум обертає проти себе самого революційну злобу, коли не може виявити її инакше. В Росії багато є таких божевільних, що не вдовольнившись пожежами та бомбами, які вони кидають як попало в натовп, кінчають як скопці та інші подібні сектанти, калічучи самих себе.

Ці вічні революціонери є звичайно загіпнотизованими створіннями, містичну душу яких гнітять *idées fixes*. Не дивлячись на енергію, яка проявляється назверх в їхніх вчинках, вони мають кволу вдачу і нездібні протистояти імпульсам, які ними кермують. Містичний дух, яким вони

проїняті, штовхає їх на насильства і домагає їм вбачати в собі великих реформаторів.

В звичайні часи бунтівники, яких завжди має в собі кожне громадянство, зтримуються законом, оточенням, одним словом усіма соціальними узами і не мають впливу. Скоро ж настають періоди заворушень, ці узи слабшають і бунтівничі елементи тоді дістають змогу дати волю своїм інстинктам. Вони стають таким чином патентованими коноводами усіх заворушень. Байдужі їм мотиви революції, вони з однаковим захопленням підуть на смерть за червоний прапор, за білий прапор або за визволення тої країни, про яку вони ледві тільки чули.

Революційний дух не завжди переступає ті межі, коли він стає небезпешним. Коли ж, замість походити з афективних або містичних імпульсів, він має розумове походження, тоді він може стати джерелом поступу. Цивілізація може визволитися з під гніту традицій та звичаїв, коли вони стають вже занадто важкими, лише дякуючи незалежній думці, що не вагається стати на раціоналістично-революційний шлях. Наука, мистецтво та індустрія розвивалися завдяки тільки їй: Галілей, Лявуазе, Дарвін, Пастер — були всі революціонерами.

Хоч і не-потрібно народоді мати багато таких незалежних голів, але мати їх декілька необхідно усякому. Без них людина жила б і досі в первісній печері.

Революційна відвага, що йде шляхом винаходів, потребує не аби яких здібностей. Вона вимагає особливої незалежності думки, яка допомогла б уникнути впливу пануючих поглядів, та сили аналізу, яка дозволила б віднайти під поверховими аналогіями закрити ними правду. Ця форма революційного складу думки є творчою, а вище розглянута є руйнуючою.

Революційний склад думки можна було б порівняти з певними фізіологічними функціями, корисними в житті індивідуума, але надужиття яких прибірає вже патологічні форми і є завжди шкідливим.

§ 2. Кримінальний склад думки.

За всіма цивілізованими суспільствами фатально волочеться певне число виродків, волоцюг та звихнутих людей. Голота, жебраки, закоренілі злочинці, злодії, душоуби та усякі бідолахи, що ледві тільки якось животіють, творять кримінальне населення великих міст. В звичайні часи ці покидьки цивілізації якось стримуються поліцією та жандармами. Але під час революції ніщо їх стримати вже не може й вони дістають тоді змогу зовсім вільно розгортати свої душоубні та грабіжницькі інстинкти. З поміж цих покидьків цивілізації революціонери всіх віків без зайвого клопоту набирали собі військо, жадне тільки на грабунки та здирство; про ідею, яку воно мало боронити, йому було зовсім байдуже. І коли успіх душоубства та грабунку більший у ворожій партії, то воно готове змінити й прапор.

До цих кримінальщиків в повній силі слова, цієї розятреної рани кожного суспільства, треба додати ще напів-кримінальних. Це випадкові злочинці, що сидять тихо доти, доки страх встановленого порядку їх стримує, але скоро той порядок ослабне, підуть і вони в революційні банди.

Ці дві категорії: кримінальні звичайні та кримінальні випадкові й формують армію анархії, здатну тільки до руйнацтва. Всі революціонери, всі фундатори релігійних або політичних ліг, постійно на неї спіралися.

Ми вже згадували, що ці люде з кримінальним складом думки відігравали велику роль в французькій Революції. Вони стояли завжди в перших рядах тих заворушень, що виникали майже що-дня. Деякі з істориків оповідають нам з якоюсь зворушливою повагою про ті вимоги, які ставив суверенний народ Конвенції, заповняючи залю, озброєний списками, на яких часом гоїдалися свіжо стяті голови. Колиб проаналізувати, з яких елементів склалися ці самозванні делегації суверенного народу, то довелось б сконстатувати, що, побіч невеличкої кількості простих собі душ, що піддалися імпульсам коноводів, уся маса складалася переважно з бандитів, про яких оповідав я вже вище. Вони є причиною тих нечисленних дугогубств, найтипівіщими з яких є сентябрьська різня та убиїство принцеси де Лямбаль.

Перед ними тремтіли всі великі зібрання від Конституанти до Конвенції; це вони на протязі десяти років плюндрували Францію. Коли б, якимсь чудом, армію кримінальних було усунуто, — хід Революції був би зовсім иншим. Вони ж заливали її кровю від початку до кінця. Розум не має на них жадного впливу, а вони, навпаки, на нього.

РОЗДІЛ ІV.

Психологія революційного натовпу.

§ 1. Загальний характер натовпу.

Яке б не було походження революцій, вони досягають повного ефекту лише тоді, коли захоплять душу більшости. Бо вони є наслідком психології натовпу.

Хоч я вже в иншій праці досить докладно розглянув психологію колективу, мушу одначе нагадати ще й тут її головні закони.

Людина, являючись частиною натовпу, дуже відрізняється від людини ізольованої. Її свідомо індивідуальність зникає зовсім в несвідомій душі натовпу.

Матеріальний контакт не конче необхідний, щоб дати індивідуумові склад думки натовпу. Щоб його створити, досить загальних пристрастей та почувань, викликаних певними подіями.

Наскоро зформована колективна душа є дуже спеціальним сполученням. Головною рисою її є те, що вона перебуває цілком під впливом несвідомих елементів, які підлягають особливій льогіці, а саме: колективній льогіці.

З инших характерних рис натовпу треба ще згадати про його безмежну легковірність, його перебільшену сентиментальність, повну нездібність передбачати та недоступність його для розумової аргументації. Настирливі упевнення, духовна зараза, повторювання та авторитет є майже єдиними засобами переконати натовп. Дійсність та досвід не мають жадного впливу на нього. Можна примусити натовп зробити все що хочеш. В його очах все є можливим.

З огляду на надзвичайну чутливість натовпу, почуття його, лихі чи добрі, завжди страшенно перебільшені. Ця чуттєва перебільшеність ще дуже зростає в епохи революцій. Найменче підбурювання штовхає натовп до скажених вчинків. Його легковірність, така велика в нормальні часи, зростає ще більше; найнеймовірніші оповідання приймаються за щиру правду. Артур Юнг оповідає, що коли він оглядав джерела коло Клермон підчас Революції, провідника його арештував народ, певний того, що він прийшов з наказу королеви підмінувати місто й висадити його в повітря. Найстрашніші вигадки ходили про королівську родину, яку вважали гніздом упирів.

Ці всі риси показують, що людина в натовпі спускається на дуже низький щабель цивілізації. А ставши дикуном, вона виявляє його хибі і його гарні риси: вибухи жорстокості, та разом й ентузіазму й героїзму. З інтелектуального ж боку натовп завжди стоїть нижче від окремої людини. З морального ж та чуттєвого, — натовп, навпаки, може бути вищим від окремої людини. Натовп може так само легко зробити злочин, як і акт саможертви.

Характери особ зникають в натовпі, вплив якого на індивідууми, з яких він складається, є дуже великий. Скупий стає щедрим, скептик — віруючим, чесна людина-злочинцем, боягуз — героєм. Силу прикладів таких змін дає наша Революція.

Ставши членом якогось журі або парламента, колективна людина видає вердикти або голосує такі закони, про які в ізольованому стані її напевно й не снилося.

Найхарактернішим наслідком впливу колективу на індивідууми, що його складають, є об'єднання їх почувань та бажань. Ця психологічна єдність дає натовпам велику силу.

Сформування такої єдності думки походить найбільше з того, що в натовпі почуття, жести та вчинки дуже заразливі. Прояви зненависті, люті чи любови приймаються й повторюються натовпом в туж мить.

Звідки ж беруться ці загальні почуття й бажання? Вони розносяться пошестю, але для започаткування тієї пошести необхідним є один вихідний пункт. Ватажок, до розгляду діяльності якого в революційних рухах ми зараз приступимо, виконує цю роль. Без коновода натовп — створіння аморфне, нездатне до жадної акції.

Знання законів, що кермують психологією натовпу, є необхідним, щоб зрозуміти події нашої Революції, з'ясувати собі поводження революційних зібрань та ті дивні зміни в людях, які брали в них участь. Під впливом несвідомої сили душі колективу, вони казали найчастіше не те, що хотіли сказати і голосували за те, за що ніколиб не подали голосу.

Хоч закони колективної психології й бували відгадані інстинктом державних людей, але мусимо сконстатувати, що більшість урядів їх не знала і не знає ще й досі. Від цього незнання багато з них і впало так легко. Коли бачиш, з якою легкістю, якимсь невеличким повстанням, були скинуті деякі уряди, особливо Люї Пилипа, то небезпека ігнорування психології колективу стає особливо ясною. Маршал, що у 1848 році командував військом, якого було більше ніж треба, щоб оборонити короля, напевно не знав, що як тільки допустити натовп змішатися з

військом, останнє, паралізоване підбурюванням та революційною заразою, перестає виконувати свої обов'язки. Він не знав і того, що натовп страшенно чутливий до престижу і щоб вплинути на нього треба розгорнути силу війська, яке б зразу загальмувало ворожу демонстрацію. Він не знав так само й того, що всі натовпи мусять бути зразу ж розігнані. До цього всього доходили досвідом, але в той час не зрозуміли ще тої науки. Підчас-же Великої Революції про психологію натовпу ще й не підозрівали.

§ 2. Як сталість душі раси обмежує хитання душі натовпу.

Народ, зрештою, може бути прирівняним до натовпу. Він має певні риси його характеру, але хитання цих рис обмежене душею раси. Ця остання зберігає певну сталість, незнаючу недовговічній душі натовпу. Коли народ має прадідівську душу, усталену довгим минулим, вона завжди панує, над душею натовпу.

Народ відрізняється від натовпу ще тим, що він складається з ряду груп, де кожна має різні інтереси і різні пристрасти. В натовпі, в повнім розумінні цього слова, народнім вічу, наприклад, бувають навики одиниці, які можуть належати до соціально різних категорій.

Народ видається часом таким же рухливим як і натовп, але треба забувати, що за його рухливістю, за його ентузіазмом, його насильствами та руйнацтвом непохитно стоять консервативні інстинкти, які підтримує душа раси. Історія Революції та наступних часів показує, як консервативний дух запанував над руйнацьким. Не один режим, розбитий народом, був слідом ним же й реставрований. Не так легко вплинути на душу народу, себ-то на душу раси, як на душу натовпу. Способи впливу тут посередні і вимагають довшого часу (часописи, конференції, промови, книжки і т. інше). Елементи переконування зводяться завжди, зрештою, до тих вже описаних нами вище: упевненя, повторювання, авторитет та зараза.

Духова зараза може охопити в мент цілий народ, але найчастіше вона розповсюджується поволі від групи до групи. Так пропагувалась Реформація у Франції.

Народ далеко важче сколотити, як натовп. Хоча, певні події: образа національного почуття, загроза ворожого наступу та інше, — можуть його підняти враз. Подібні явища були сконстатовані кілька разів під час Революції, особливо в епоху нахабного маніфесту, який кинув Герцог де Брюнвік. Цей останній дуже мало знав психологію нашої раси, коли кидав свої погрози. Він не тільки пошкодив справі Люї XVI, але й свій власній, бо його виступ поставив на ноги проти нього цілу армію.

Цей раптовий вибух расових почувань помічається, зрештою, у всіх народів. Наполеон не розумів зовсім їх сили, коли робив наступ на Іспанію та Росію. Легко розпорошити нетрівку душу натовпу, але все є безсилим проти сталої душі раси. Відомо що російські селяне були байдужими, грубими та дуже затурканими, а проте, на першу звістку про ворожий наступ, вони зовсім змінилися. Про це можна пере-

конатись на слідуючій уривкові з листа Ялісавети, жінки Імператора Олександра I-го.

»В той мент, як Наполеон перейшов наші грляниці, наче електрична іскра пробігла по всій Росії, і колиб її простір дозволив, щоб в той самий мент скрізь це стало відомо, — то знявся б такий страшний крик обуреня, який, мені здається, було б чути на кінці світа. Діди, які втратили все своє майно, кажуть: якось та буде. Все можна знести, тільки не негідний мир.« Жінки, які мають усіх своїх у війську, не зважають на небезпеку, яка їх там чекає, а бояться тільки миру. Цей мир, який мігби здержати руйну Росії, не може на щастя статись. Імператор не має й гадки про це, але хоч-би він і захотів — він не зміг-би. Ось де героїчна краса нашого становища,«

Поміж характерними рисами народньої душі треба взяти на увагу ще те, що вона у всіх народів і по всіх віках переповнена містицизмом. Народ завжди віритиме, що вищі створіння: божества, уряди або великі люде мають силу перемінити річі по своїй волі. Ця містична сторона викликає у нього сильну потребу боготворити. Йому треба фетиша: особу чи доктрину. Ось через що, zagrożений анархією, він вимагає спасителя Месію.

Так само як натовп, лише повільнице, переходить народ від боготворення до зненависти. Герой такої епохи може дочекатися прокльонів. Ці зміни народньої оцінки політиків зустрічаються у всіх народів. Історія Кромвеля дає нам чудесний приклад.)*

§ 3. Роля ватажків в революційних рухах.

Усі відміни натовпу: однородний та змішаний натовп, зібрання, народ, клуби та інше, є, ми вже це часто підкреслювали, агрегатами нездібними ні до єдності ні до виступів доти, доки вони не знайшли собі пана, який би ними кермував. Я вже показав у іншій місці, наводячи певні психольогічні досвіди, що несвідома душа натовпу видається звязаною з душею коновода. Цей останній дає їй єдину волю і вимагає від неї абсолютного послуху.

Коновод впливає на натовп особливою суггестією і від неї залежить і його успіх. Багато досвідів показують, як надзвичайно легко загіпно-тизувати колектив.**)

*) Скинувши династію й одкинувши корону, він був похований як король серед королів. Два роки пізніше його тіло витягли з могили і, відтята катом голова його була причеплена на воротах парламенту. А зовсім недавно поставлено йому монумента. Колишній анархіст, що став автократом, красується зараз в пантеоні пів-богів.

**) Поміж численними досвідами, особливо характерним є доконаний на учнях свого курсу професором Ільсоном і опублікований в «Revue Scientifique», 28 жовтня 1899 року.

»Я наготував, каже він, пляшку дистильованої води, загорнув її в бавовну таї поклав у скриньку. Після деяких інших досвідів, я заявив що хочу довідатись, з якою шкоростю запах розсходить в повітрі, й попрохав слухачів підняти руку, коли вони його почують. Я вийняв пляшку зі скриньки, полив води з неї на бавовну, одвертаючи голову підчас цієї операції; потім я взяв секундового годинника й став чекати на результати... Я пояснив, що я абсолютно певен що ніхто в аудиторії ніколи не чув запаху того хемічного препарату, який я тут налив... За п'ятнадцять секунд більшість з тих, що були спереду, підняли руки, а за сорок секунд запах розійш-вся по всій залі досить однаковими паралельними хвилями. Три чверті всіх присутніх заявили, що чують запах. Ще більше число слухачів піддалося б цьому гіпнозові, коли б за хвилину я не був змушений припинити досвід, бо деякі слухачі з перших рядів погано себе почували від того запаху й намірялись покинути залю...

Відповідно до впливу ватажка, натовп то зберігає спокій, то впадає в лють, стає злочинцем або героєм. Ці різні суггесції можуть мати часом раціональний вигляд, але мають тільки позір раціональності. Натовпи звичайно не піддається жадним доказам; єдиний спосіб вплинути на нього — це утворити відповідний настрій, впливаючи на його увагу.

Історія Революції показує на кожній сторінці, з якою легкостю натовп іде за найпротилежнішими імпульсами різних своїх ватажків. Ми бачимо як він з рівним захопленням плеще триумфові Жирондійців, Ебертистів, Дантоністів та терористів, як і їх послідовному упадкові. Можна, зрештою, бути певним того, що натовпи ніколи нічого не розумів у всіх тих подіях.

З боку мало помітно роллю коноводів, бо вони звичайно пращують з укриття. Щоб краще її зрозуміти, треба досліджувати її в сучасних подіях. Тоді констатуєте з якою легкостю коноводи викликають величезні народні рухи. Ми не кажемо тут про страйки поштовоків та сажотрусів, які можна пояснити незадоволенням служачих, але про такі події, в яких натовп зовсім незаінтересований. Наприклад те народне заворушення, яке викликали кілька соціалістичних ватажків серед парижського населення на другий день по виконанню присуду над анархістом Ферером в Іспанії. Ніколи натовп французький про нього до того й не чув. В самій же Іспанії та подія зійшла майже непомітно. В Парижі ж, підбурювання кількох ватажків вистачило, щоб кинути справжню народню армію проти еспанського посольства, щоб його спалити. Потрібували частини гарнізону, щоб його врятувати. Енергійно відкинуті військом, повстанці обмежились тим, що спустошили кілька крамниць та збудували кілька барикад.

Коноводи ж на цім ще раз показали свій вплив на натовп. Зрозумівши, що спалити чужоземне посольство було б дуже небезпечно, вони загадали на другий ранок мирну маніфестацію, що було так само слухняно виконано, як і бурхливе повстання. Не треба кращого прикладу щоб показати, яку роллю відіграють коноводи і як піддається їм натовп.

Історики, від Мішле до Оляра, які виставляли революційний натовп, як самостійний чинник, без провідників, і не підозрівали його психології.

РОЗДІЛ V.

Психологія революційних зібрань.

§ 1. Характерні психологічні риси великих революційних зібрань.

Велике політичне зібрання, наприклад парламент, є натовпом, але здебільшого пасивним натовпом, з тої причини, що складається він з різних ворожих груп.

Присутність тих різних груп, маючих різні інтереси, примушує вважати таке зібрання за групу різнородних натовпів, які мають кожен свого спеціального ватажка. Закон духової єдності натовпу виявляється зокрема в кожній групі і тільки в наслідок виняткових обставин різнородні групи сходяться на однім бажанні.

Кожна група зібрання є окремою істотою. Індивідууми, які входять в склад цієї істоти, перестають бути вже самими собою і голосуватимуть вже без вагання проти своїх переконань і бажань. На передодні засуду Люї XVI, Вернію протестував з обуренням проти самої думки, що він може голосувати за смерть, а проте другого дня він голосував.

Акція Ірупи полягає головним чином на тім, щоб зміцнювати хисткі погляди. Всі хисткі індивідуальні переконання консолідується в колективі. Сильні волею коноводи, маючи авторитет, досягають часом, впливаючи на всі групи зібрання, того, що повертають ціле зібрання в суцільний натовп. Більшість членів конвенції ухвалювала такі постанови, які перечити її власним поглядам, під впливом зовсім невеликого числа подібних коноводів.

Колективи поклонялися завжди енергійним сектантам. Історія революційних зібрань показує до якої міри, не дивлячись на зухвалість їх промов перед королем, зібрання ставали малодушними перед коноводами, які кермували бунтівшиками. Напад оскаженілої банди, під команду самовладного ватажка, виставчав для того щоб примусити їх ухвалювати вмиг найпротилежніщі й найабсурдніщі постанови.

Зібрання, яке приймає характер натовпу, буде, як і він, крайнє в своїх почуваннях. Воно так само легко стає надмірно жорстким як і надмірно похлиплим. Взагалі воно нахабне супроти кволик і сервілістичне перед сильним.

Відома добре та похлипла припущеність Парляменту, коли молодий Люї XVI увійшов до нього з батіжком у руці й сказав своїх кілька слів. Відомо також, з якою все зростаючою нахабністю, Установчі Збори (Assemblée Constituante) поводитися з Люї XVI, в міру того, як відчували його кволість. Відомий також терор конвентів під пануванням Робеспера.

Ця характеристика зібрань є загальним законом, і треба вважати величезною психологічною помилкою монарха скликання зборів тоді, коли влада його ослаблена. Скликання Генеральних Штатів коштувало життя Люї XVI. Воно трохі не зкинуло з трону Анрі III, коли той, змушений покинути Париж, впав на нещасливу ідею скликати Генеральні Штати в Блюа. Відчуваючи кволість короля Штати зразу ж заговорили як пани, змінюючи податки, зкидаючи урядовців та претендуючи на те, що їх ухвали мусять мати силу законів.

Прогресивне перебільшення почувань ясно видно у всіх зібраннях Революції. Конституанта, зразу повна пошани до королівського авторитету та його прерогатив, перетягла послідовно всю владу до себе й скінчила тим, що проголосила суверенність зборів, а з Люї XVI стала поводитися, як із звичайним урядовцем. Конвенція, після досить поміркованого виступу схилилась до першої форми Террору, де суд був обставлений кількома законними гарантіями, потім швидко перебільшуючи свою владу, вона видала закон, яким відіймала від засуджених усі права оборони та дозволяла засуджувати їх через звичайне підозріння в непевности. Розвиваючи де далі то все більше свою кровожадну злотию вона скінчила тим, що здешаткувала сама себе. Жирондійці, Ебертисти, Дантоністи, Робеспєристи закінчували послідовно свої карери під рукою ката.

Цей невдержний зріст впливу почувань в зібраннях пояснює, чому вони були такими кепськими панамі власної долі і так часто приходили до наслідків якраз протилежних тим цілям, які вони собі ставили. Католицька і роялістична Конституанта, замість конституційної монархії, яку вона хотіла встановити, і замість релігії, яку вона хотіла боронити, привела раптом Францію до жорстокої республіки і до переслідування духовенства.

Політичні зібрання складаються, ми вже казали, з різнородних груп, але є й інші формації однородних груп, а саме певні клуби, які відігравали величезну роль підчас Революції і психологія яких заслуговує на спеціальний розгляд.

§ 2. Психологія революційних клубів.

Невеличкі гуртки людей, що мають однакові погляди, однакові вірування, однакові інтереси і які викидають зі свого кола ріжноруднів, відрізняються від великих зібрань єдністю своїх почувань а через те й своєї волі. Такими були колись комуни, релігійні конгрегації, корпорації та клуби підчас Революції, таємні громади в першій половині XIX віку й парашгі вільні мулярі та робітничі синдикати нині.

Ця ріжниця поміж ріжнородним зібранням та однородним клубом мусить бути добре розглянута, щоб зрозуміти хід французької Революції. Аж до Директорії і особливо підчас Конвенції над нею панували клуби.

Не дивлячись на єдність їх волі, що осягалась відсутністю в них ріжних партій, клуби підлягають законам психології натовпу. Вони, отже, піддаються своїм ватажкам. Це видно особливо в клубі Жакобінців, яким керував Робеспєр.

Роль ватажка клубу, однородного натовпу, є значно важчою від ролі кошовода ріжнородного натовпу. Цим останнім дуже легко керувати, граючи на кількох струнах. В однородній групі, як клуб, де почування й інтереси однакові, треба знати як з ними поводитись, бо часом кошовод опиюється на поводити.

Величезною силою однастайних груп є їх анонімність. Відомо, що підчас Комуни 1871 року вистачило кількох анонімних наказів, щоб спалити найкращі пам'ятники Парижу: l'Hôtel de Ville, les Tuileries, la Cour de Comptes, la Legion d'Honneur і т. інші. Короткий наказ анонімних комітеїв: «Паліть Міністерство Фінансів, паліть Тюїлері» і т. далі, був негайно виконаний. Якійсь несподіваним випадком урятувався один Лювр зо всіма його колекціями. Відомо також, з якою повагою і як побожно вислуховується нині найабсурдніші накази анонімних шефів робітничих синдикатів. Не менш побожно слухались в добу Революції парижських клубів та повстанчої Комуни. Досить було тільки дати наказ, щоб оз'ярений натовп кинувся на зібрання і диктував йому свої бажання.

Робіраючи історію Конвенції в іншій відділі ми побачимо, як часто траплялися такі ври-ання натовпу на зібрання і те раболінство, з яким те зібрання — енергійність якого прославлена в легендах — гнулося тепер перед наказами якоїсь жмені бунтарів. Навчена досвідом Директорія

позачиняла клуби й поклала край вріванню натовпів на зібрання, стріляючи по них картецю.

Конвенція, зрештою, дуже швидко зрозуміла, що для керування більш придатні однородні групи ніж різнородні зібрання й тому поділилася на комітети, які склалися кожен з обмеженого числа індивідуумів. Ці комітети: загального добра, фінансів та інші являлися малими суверенними зборами у великих. Їх держали в страху тільки клуби.

Попередні спостереження показують нам силу впливу гуртування на волю членів тої групи. Коли група однородна, — діяльність її визначна, колиж різнородна — то діяльність її менша, але всеж може часом стати значною, коли енергійні групи зібрання переважать слабо веднаних, або тоді коли певні заразливі почування охоплять всіх членів зборів.

Вікопомний приклад такого впливу груп дає доба нашої Революції, коли вночі 4 серпня аристократія голосувала за пропозицію одного з членів зібрання за знесення феодальних привілеїв. А знаємо, що Революція вибухла почати через те, що духовенство та аристократи відмовилися одступитися своїх привілеїв. Чому ж вони одступилися тепер? А тому, що люде в натовпі поводяться зовсім не так, як кожен з окрема. Індивідуально жаден з членів аристократії ніколи не відмовився від своїх прав.

Про цей вплив зібрання на своїх членів Наполсон на острові Св. Елени пригадає цікаві приклади:

»Ніщо, каже він, не було більш звичайним в ті часи, як зустрінути людей, що їх репутація цілковито розходила з тим, що в ни звичайно говорили й робили. Монжа, наприклад, мож-а було б уважати страшною людиною. Коли вибухла війна, він з якобінської трибуни заявив, що наперед дає своїх двох дочок першим пораненим в боротьбі з ворог м солдатам... Він хотів щоб вирізали всю аристократію й т. инше. Тим часом Монж був наймкншою кволюю людиною, він не зарівав б й курчати, кол-б йому довелося зробити це самому, або бодай на його очах.«

§ 3. Спроба інтерпретації прогресивного перебільшення почувань в зібраннях.

Коли б колективні почування піддавалися точним кількостним виірам, то можна було б їх виявити кривою, що на початку підіймається поволі, дедалі-швидче, а падає майже зовсім прямовісно. Урівнення цієї кривої можна було б назвати урівненням змінних колективних почувань, залежних від постійного дратування. Не завжди легко пояснити прискорення певних почувань під впливом якоїсь постійної причини. Коли б можна було, зрештою, пристати на те, що закони психології можуть мати аналогію з законами механіки, то чинник незмінної великості, працюючи постійно, повинен раптом досягти інтензивности почуття. Відомо, наприклад, що сила постійної величини та напряду, впливаючи на тіло, дає йому прискорений рух. Скорість тіла, яке падає в просторі під впливом ваги, рівняється приблизно 10 метрам в першу секунду, 20 метрам в другу, 30 метрам в третю і т. далі. Легко можна, кидючи яке-небудь тіло з відповідної висоти, надати йому таку скорість, щоб воно пробило сталеву дошку.

Але хоч це пояснення може бути приложене до прискорення почування, залежного від постійної сили, воно не пояснює ще нам чому ефекти прискорення так раптом уриваються. Це стає зрозумілим тільки тоді, коли притягги психологічну інтерпретацію, себто пригадати собі, що радість, як і горе не можуть череступати певних меж і що кожне зносити тільки певний максимум радості, горя або зусилля і то не змігби їх зносити довго. Рука, що стискає динамометр, скоро знесилоється й мусить раптом пустити його

Студіювання причин раптового упадку певних груп почувань на зібраннях повинно звернути увагу ще й на те, що поруч з переважаючою партією, завдяки її силі або авторитетові, знаходяться й інші почування, які держаться тою ж силою і тим же авторитетом, але які ще не дійшли до повного свого розвитку.

Коли-ж які-небудь обставини ослаблять хоч трохи пануючу партію, зараз-же почування противних партій, які раніш відкидалися, можуть стати на першій місці. Монтаняри зробили такий експеримент після Термідору.

Всі аналогії, які пробують провести поміж законами, яким підлягають матеріальні явища і тими, які кермують еволюцією афективних та містичних елементів, звичайно є дуже грубими. Так воно неминуче повинно й бути доти, доки не перестануть так ілюювати механізм мізкових функцій, як це робиться нині.

З франц. переклала

Вікторія Скоропис-Йолтуховська.

В. Правобережець.**Замітки на полях демократичної преси.**

»В перспективі ми завжди повинні пам'ятати, що прийде ще час, коли наші народні маси, які постійно шляхом повстань не дають окупантам приневолити нашу батьківщину, в слушний час виступлять проти ворога одноставно і поставлять увесь світ перед фактом увільнення України, як то вже було зроблено в 1918 р. при ліквідації Гетьманщини.« Так пише в ч. 11, т. IV «Волі» п. Кушнір-Якименко, член партії соціалістів-федералістів, яка репрезентує, так би сказати, цвіт української інтелігентської демократії.

Як що вірити п. Кушніру, то треба думати, що народні маси самі здатні визволити Україну від окупантів і в такім разі їм не потрібні ніякі інтелігентські політичні партії, в тім числі і партія есефів. Коли-ж завданням партії есефів організувати народ і маси для боротьби за визволення і за збудування власної держави, то якого методу думав вживати за для цього ця партія, думаючи з п. Кушніром, що найбільшу одноставність проявили українські народні маси при ліквідації Гетьманщини, тоб-то при ліквідації власної держави?

Нам здається, що одноставність «при ліквідації Гетьманщини» і повну нездатність до державної творчости проявили не українські народні маси, а тільки одна українська інтелігентська демократія.

* * *

В Парижі французькою мовою видається часопись «La Jeune Ukraine» (досі вийшло 4 числа в трьох брошурах). Видають його теж демократи і федералісти, які згуртувались у так зв. «Національний український комітет», репрезентований п. п. С. Маркотуном, Б. Цитовичем і М. Могилієвським. Гасло цих демократів: «без Росії нема України». Будучину України вони бачать в «Росії-єдиній, вільній, толерантній, незалежній і демократичній», в якій Українці повинні тільки жадати «адміністративної децентралізації і широкої автономії для свого краю». В протилежність до демократів самостійників, ці демократи думають, що «український народ ніколи і ніяким чином не маніфестував свого бажання одділитись од Росії». Натомість спільно й одноставно з цілою українською інтелігентською демократією вони заявляють, що «будучи організацією чисто демократичною, Національний Український Комітет ніколи не допоможе ніякій спробі установити Гетьманство на Україні» (Bulletin du Com. National Ukr. à Paris, № 2, p 16).

До нас — Хліборобів Державників — ця група, будучи «чисто демократичною», ставиться очевидно неприхильно. »Заядлі сепаратисти, явні германофіли, вони спіраються на клас земельних власників і багатих селян, заінтересованих у тому, щоб зберегти свої землі від небезпешних чужих експериментів. Прихильники Гетьманства,

вони уявляють його собі в формі демагогічної монархії, опертої на істинках власности, спільних селянам усього світу. Їхні ідеї про існування війни і ролю антанті близькі до ідеології російських реакціонерів з їх антисемітизмом і містичним страхом перед фран-масонством» — так представляє нас публіці, читаючій по французькій, п. Могілянський, додаючи до того, що «цю (нашу) групу дуже трудно схарактеризувати в загальних рисах».

Коли б можна було допомогти п. Могілянському пізнати нас, а при тім і самого себе, то ми б звернули його увагу ось на що:

1) Чи бачив він десь по цілїм світі хоч один такий «національний комітет», складений з поважаючих себе членів поважаючої себе нації, який би в імені своєї нації без сорому заявляв, що репрезентована ним нація сама по собі, незалежно від иншої нації, існувати не може та її не хоче, і що вона ніколи бажання бути вільною і незалежною не манифестувала?

2) Чи називаючи ні з того ні з сього сторонників Гетьманства і незалежності України «германофілами», він тим самим не підкреслює факту, що побороювання парижським «Укр. Нац. Комітетом» Гетьманства і державної незалежності України тісно звязане з антантофільством цього Комітету?

3) Що можуть думати чесні патріоти Французи, яких мовою Н. У. К. викладає свої ідеї, про таку націю, яка взагалі не бажає бути вільною нацією і якої репрезентанти заявляють: одні, що Україна не може існувати без Росії, а другі, так само по французькій, поучають Европу, що їх нація, щоб спасти себе від «московського варварства», повинна вийти в склад «великої Польщі» і так само добу «Гетьманства Скоропадського», тоб-то добу державного існування Української Нації, характеризують, як чужу цій нації німецьку інтригу (напр. стаття під заголовком «Les problèmes de l'Europe orientale» оголошена в «La Revue Universelle» № 2, т. I, якимсь Українцем під псевдонімом «prince Kotchubey»)?

4) Чи Укр. Нац. Комітет думає, що спільні інтереси Росії й України, які дійсно існують, не можуть бути забезпечені міждержавним союзом двох рівновартних і суверенних держав, Росії й України, як віримо ми, а що вони кінче вимагають від Українців абдикації зі своїх національних прав і рабського підданства нації московській, яке пропагує Нац. Укр. Комітет? І чому в такім разі вступати під фірмою «Молодої України», коли вже Катерина II знала таких «самоотвержених малороссіянь» і казала про них, що їхня «страсть кь чинамъ, а особливо кь жалованію перемажеть умоначертанія прежныхъ временъ», тоб-то власне опі одіянчені по предках бажання мати свій власний незалежний державний лад. На думку Нац. Укр. Ком. «без Росії не може бути України», а що буде, як Росія обійдеться без «Молодої України» і її парижського національного комітету?

5) Українська Трудова Монархія, якої ми хочемо, має спільного з демагогією хіба стільки, що спіраючись на самоорганізовані класи, а не на парламентські партії, нищить в коріні усяку демагогію. Бо демагогія може процвітати тільки в демократичних і народніх республіках, якими править фінансова буржуазія: не сама особисто, а через

»професіональних політиків«, що складають різні »політичні комбінації« з розпорочених і розбитих на партії »виборців«. Отже напр. 1 спір багатьох українських демократичних політиків між собою про те, чи Україна має стати частиною Росії, чи частиною Польщі — обернувся б у руйнуючу і небезпешну для нації демагогію при республіканській формі правління, а стане чисто теоретичною внутрішньою справою інтелігентського класу при класовій стріж Української Трудової Монархії.

6) До »російських реакціонерів« ми близькі своєю ідеологією, як думає п. Могиланський, може по-стільки, по-скільки він і Укр. Нац. Ком. близькі до російських кадетів і російської ліберальної демократії. Той клас хліборобський, до якого ми належимо, беріг російську державу від кадетсько-демократичного розвалу, стоячи на ґрунті Переяславської Умови і присяги, зложеної династії Романових. З хвилиною упадку цієї династії, український хліборобський клас уважав себе звільненим од усяких державних обов'язків супроти Росії, бо рабам нації московської він ніколи себе не почував. І прикладаючи тепер свої сили до будови Української Монархії, він уважає всякий кадетизм і демократизм теїями деструктивними і руйнуючими для нової Держави Української так само, як деструктивними і руйнуючими вони показали себе для старої Держави Російської.

7) Що до »антисемітизму«, в якому обвинувачує нас п. Могиланський, то по паншому українському хліборобському звичаю ми думаємо, що як господарство так і держава без Жиди обійтись не можуть і Жид. і тут і там, і користний і потрібний. Але пропаче й нічого не варте таке господарство, якого господарь опинився на службі у Жиди. Ми думаємо, що за такі погляди чесні Жиди нас антисемітами не назовуть.

8) Врешті перед масонством »містичного страху« — як думає п. Могиланський — ми не маємо, але з великим недовірям ставимось до всякої організації, якої цілі єсть тайні, а провідники і члени не знані. А що для України масонські впливи, принаймні ті, про які досі стало відомо, мали фатальні наслідки — найкраще свідчить одвертий лист самого голови Укр. Нац. Комітету п. С. Маркотуна до п. С. Петлюри, опублікований в № 68 »La Cause Commune« з дня 1 XI 1919 р. З цього листа ми довідуємось, що »Великим Майстром Великої масонської української льожи об'єднаних Славян« єсть сам п. С. Маркотун, а її вихованцем (élève) єсть п. С. Петлюра. Далі ми читаємо в цьому листі, що Великий Майстер п. Маркотун в 1917 р. »поручався перед французькою місією в Києві за преданність С. Петлюри Антанті«. Що п. С. Петлюра не здержав свого слова »і не обстоював гасла війни до кінця проти ганебного Брест-Литовського миру«; що в Грудні 1917 р. п. С. Петлюра »на вул. Інститутській № 12 одержав особисто від представників Франції кілька десятків тисяч рублів, яких він просив для свого видавництва і для організації гайдамацьких частин«; що »гетьманський уряд у ночі 14 Падолиста 1918 р. не зміг арештувати С. Петлюри і перешкодити повстанню тому, що представник німецького генерального штабу рішуче тому воспротивився і що зброя повстанням була дана Німцями і т. д.« Полишаючи правдивість усіх цих фактів виключно на відповідальности п. Маркотуна, ми проте на-

водимо їх, бо не знаємо, щоб вони досі були деє спростовані. Отже хіба і п. Могилянськомо стане ясно, чому ми не можемо мати великої симпатії й довіря до такої організації, якої члени, беручі — як самі про себе кажуть — гроші від Французів, а зброю від Німців, в результаті викликають того всього для знищення власної держави і навіть сварючись між собою, мають все одну спільну рису: зненависть до Гетьманства, яко до єдине можливої форми твердого, національного і незалежного державного ладу.

*
•

З вище наведених цитат органу парижського Укр. Нац. Комітету видно на скільки неправдивою, кажучи делікатно, була нота представника У. Н. Р. в Парижі гр. М. Тишкевича, подана 5 Вересня 1920 р. на руки президента конференції амбасадорів Мілерана про те, що «Врангелю покликаючи до себе ці особи (п. п. Маркотюна і Могилянського) має на меті організувати мерзенну містифікацію і . . . відновити на Україні гетьманат німецько-російського уряду Скоропадського». Але бо гр. Тишкевич теж став тепер щирим демократом. В своєму «одвертому листі» з дня 21 X 1920 р. він кличе все українське громадянство об'єднатись біля С. Петлюри, тому, що «люд наш і ми з ним бачимо прапор самостійної і вільної України в руках Петлюри, невідступного представника найкращих і найбільше реальних народніх ідеалів» та кличе всіх Українців «одвернутись з погордою від нової Скоропадщини, яка інспірується невтомними агентами бувшого Гетьмана» . . . («Син України». Варшава, ч. 14).

Колись гр. Тишкевич дивився на такі справи инакше. Полемізуючи в своїй брошурі «Zaściankowe rożecia o możnowładztwie polskim» з польською демократією і беручи в оборону польського аристократу, він цитував тоді з захопленням слова Cornella, що «le pire des Etats c'est l'Etat populaire» і слова H. Tain'a, що «sans aristocratie une civilisation n'est pas complète». Нині здемократизувавшись та ставши представником «популярної держави», він пішов слідами колишніх «магнатів Польщі та Литви, які — по його-ж словам з вище цитованої праці — зробили своїй країні найбільшу кривду тим, що прийняли новомодні республіканські гасла і витворили олігархію, оперту не на праві, а на принижуючому підлещуванню юрбі».

Невже гр. Тишкевич думає, що те, що шкодить Польщі — помагає Україні. Ми ні на хвилину не припускаємо, що граф думає навпаки: що шкодить Україні — помагає Польщі, і ми вважаємо гр. Тишкевича, в супереч поглядам української демократії, за українського патріота. Але опинившись в невідповіднім для себе товаристві і переборщивши в своїм демократичнім неохітизмі, він заподіяв тим велику шкоду і своїй країні і своєму класові. Бож ніхто з демократів колись не скаже, що тяжкі для України договори У. Н. Р. з Польщею були ділом смиренного «вихованця масонів» і демократа С. Петлюри, а скажуть, що все це інтрига «польського поміщика і єзуїта гр. Тишкевича». В той спосіб стягає «народній гнів» гр. Тишкевич не тільки на себе, а й на ту спольщену частину українського хліборобського класу, до якої він, не зважаючи на свій демократизм, належить.

Між тим треба якнайвиразніше підкреслити, що з політикою ґр. Тишкевича спольщена частина українського хліборобського класу не мала і не має нічого спільного. До польсько-українських умов, заключених Урядом У. Н. Р., зорганізовані спольщені українські хлібороби ставились на стільки вороже, що відмовились їхати на Україну підчас польської окупації і зайняття Києва польськими військами. Бо не кажучи вже про неприємлему для кожного, знаючого Україну, їх національно-політичну сторону, ці договори У. Н. Р. з Польщею, віддаючи все економічне життя України в руки жидівсько-польського фінансового тресту, зруйнували б у корінь українське хліборобство. Коли б вони були здійснені — міцно звязана з країною, українська по свому походженню, більша і середня земельна власність була б знищена, на її місце були б введені на Україну чужі її колоністи, і тоді нащадки ґр. Тишкевича опинились би в ролі прикащиків на бурякових плантаціях, а українські робучі маси в ролі найгірше платних (українською валютою) рабів у варшавських представників інтернаціонального фінансового капіталу. Про це все не вільно було не знати ґр. Тишкевичу. Коли ж він своєю участю санкціонував отаке майбутнє зруйнування України, то за це він сам персонально мусить нести всю відповідальність.

* * *

Не зважаючи на всю ворожечу ґр. Тишкевича до «Гетьманщини», українська демократія не хоче оцінити його демократичних заслуг. Численні насквілі та інсинуації і нарешті звільнення графа з посади служать тому найкращим доказом. Так само не уміє українська демократія оцінити заслуг фактичного політичного стовпа У. Н. Р. — людини, якого спритом і енергією держитесь вся українська демократично-республіканська політика — барона М. Василька. Подібно, як і ґр. Тишкевич, барон Василько підкреслює свою демократичність на кожному кроці. В інтерв'ю зі співробітником берлінського «Времени» барон заявляє, що «ми хочемо утворити дійсно демократичну державу». А що пробилим камінем демократичної «благодяльності» єсть маніфестація ворожих почувань до Гетьманщини, то й барон Василько в свому листі, надрукованому в числі з «Волі», заявляє, що «генерал Скоропадський готовий був нашу вітчизну знова віддати під російське ярмо і як такий він стоїть по-за законом» (треба думати, що на території У. Н. Р.). Але все це нічого не помагає. Кому цікаво знати, якою опінією користується цей республікансько-демократичний діяч серед своїх-же демократів, хай перегляне кілька чисел республікансько-демократичної віденської «Волі».

* * *

Тіні минулого не дають, як бачимо, спокійно спати нашим республіканським дипломатам. Кажуть, що підчас конференції в Спа, коли там на демократичних підставах будувалась доля Європи, у вітринах книгарень появилсь фотографії Гетьмана Скоропадського і Імператора Вільгельма з часів гостини Гетьмана України у німецького Цісаря. Всі українські демократичні дипломати (а були там і панове з парижського Укр. Нац. Комітету) і барон Василько й інші) кинулись горячково викувати ці фотографії. Спомин про те, що Укра-

їнська Держава колись трактувалась як рівна іншій державі, був певне немилый демократам, недопущеним навіть до передпокоїв демократичної конференції.

В хроніці численних подвигів цієї нашої республікансько-демократичної дипломатії окреме місце належиться її виступові перед Лігою Націй. Деякі її представники звернулись, як відомо, до Гетьмана Скоропадського з проханням виступити перед Лігою Націй за прийняттям України до Ліги. Але одночасно в своєму меморіалі, поданім до Ліги Націй, ці панове так схарактеризували Гетьманщину: »Німці настановили генерала Скоропадського Гетьманом України . . . Скоропадський під натиском опінії цілого краю мусів з самого початку стати на ґрунт цілковитої незалежності Української Держави . . . Українська демократія була того погляду, що гетьманський уряд був представником одної тільки класи суспільства — дідичів . . . По цілій Україні почалось небавом повстання проти гетьманської влади« і т. д. І під цим меморіалом стоїть підпис сенатора, який одержав свій сенаторський титул од »настановленого Німцями герала Скоропадського«. Що могли після того подумати чужинці з Ліги Націй про Українську Державу, її уряди та її сенаторів . . .

Мало того. Одночасно з цим меморіалом від представників У. Н. Р. був поданий меморіал від парижського Українського Національного Комітету. Ці панове »во імя правди, во імя народу українського« (*Au nom de la Vérité, au nom du Peuple ukrainien!*) благали Лігу Націй не визнавати незалежності України, бо Україна не має природі їх границь від Росії, бо Росія потрібує Чорного Моря, бо українські сепаратисти всі германофіли, бо »успіх повстання Петлюри проти герала Скоропадського пояснюється тим, що Петлюра виступив проти великих земельних власників і проти німецького заплля« і т. д. (*La jeune Ukraine* № 3—4).

Розуміється, коли по однодушній заяві цілої української демократії Українська Гетьманська Держава була ділом Німців і спіралась виключно на ненавистних народові дідичах, то демократична Ліга Націй рішила України не приймати до часу, поки демократія українська сама між собою не вирішить питання, чи вона єсть окремою нацією і чи вона здатна сама сотворити демократичну »не поміщську« державу.

В своїй боротьбі з ідеєю Гетьманства придбала українська демократія ще одного союзника. П. Золотаренко в ч. 5, т. IV »Волі« характеризує Гетьмана Скоропадського як »небезпечного інтригана, чужого українському народові, в свій час чужими штиками нам пришитого і зараз знова до України пришиваючогося. Але українському народові нема діла до великопанського Гетьмана, навіть остаточно »націоціалізованогося« — гукає з пафосом п. Золотаренко. — Українському народові з панамі не по дорозі, навіть коли хліборобам звуться«. І все це було б уже до омерзіння нудне, коли-б в данім разі оборонцем українського народу від »чужого йому Гетьмана« і від »на-

нів» не виступив під іменем славного козацького полковника з часів Богдана Хмельницького, відомий український республікансько-демократичний діяч п. Соломон Гольдельман.

Зрештою політичні «комедії з переодяганнями» це підстава існування кожною демократії. Коли інтереси «трудового селянства» може представляти університетський професор і власник многоповерхових городських кам'яниць, то чому оборонцем українського народу від «чужого Гетьмана» не може бути п. Соломон Гольдельман? При тім, до речі, збільшилось число наших історичних псевдонімів. До Войнарівського, двох Богунів, кількох Орликів і т. д. прилучився ще «Золотаренко». У нації проважаючих своєю історичну традицію такі речі неможливі. Але яка може бути пошана до своєї історичної традиції у «нації демократичної», для якої п. Гольдельман «свій», а Гетьман Скоропадський «чужий»?

* * *

Пан Соломон Гольдельман прийнятні рекомендує себе тим, що він «революційним шляхом оженився з українською революцією» («Воля», ч. 10, т. III). Але ось наприклад п. Ю. Рапопорт почуває себе законно оженим з «єдиною і неділюмою демократичною Росією» і «української революції», з якою жонатий п. Гольдельман, він прокує сумний кінець. «Растворившись вь большевизмъ, связавъ съ нимъ свою судьбу, украинскій сепаратизмъ превратится изъ хронической болъзани вь острую: сепаратисты исчезнутъ вмѣстѣ съ большевиками и Россія избавится отъ своего злѣйшаго и упорнѣйшаго врага» — так пише він в кн. I «Русскаго Сборника», кадетського російського органу, що видається в Софії. До таких висновків приходять він на тій підставі, що «при совершенномъ распаденіи прежней государственности, когда самыя мелкія народности прежней Имперіи неожиданно для самихъ себя основали государства, украинскіе сепаратисты ничего не создали кромѣ кочующей банды».

Не зважаючи на такі дуже різкі подружжя, п. Гольдельман і п. Ю. Рапопорт на диво сходяться між собою в оцінці Гетьманщини, яка і в большевизмі не має наміру «раствориться» і «українською революцією» не може бути названа.

«Не смотря на производимый ими довольно значительный шумъ (дуже для п. Рапопорта неприємний), правые украинские круги — пише він — представляютъ собою лишь маленькую кучку эмигрантовъ. При томъ съ украинскимъ движеніемъ они ни идеологически, ни исторически абсолютно не связаны. Правый флангъ украинства сформировался уже во время германской оккупации. «Хлиборобами» стали землевладельцы, искавшие вь германцахъ и Скоропадскомъ защиты отъ анархій. . . . Пережитокъ этихъ временъ и являютъ собою вьискіе «хлиборобы» . . .»

Так заспокоює себе п. Ю. Рапопорт. Але є ще инший Рапопорт, не жонатий ані з єдиною неділюмою Росією, ані з українською революцією, а просто холостяк-сіоніст. Той настроєний надзвичайно бадьоро. В своему рапорті, присланому в 1918 р. «лзъ Южной Россіи» на сіоністський конгрес в Льондоні він пише: «Сьегодня намъ зовсімъ нічого боятись. Клас великихъ російськихъ землевласників, легковажнихъ і дурнихъ, буде йти за нами, якъ овеча отара, яку ведуть вь

бойню... А над християнською буржуазією, також як і над спазматичними реакціями українських національних кооперативів (Українбанк, Союзбанк і т. д.) ми «легко одержали верх» (парижський «L'Intransigeant» з д. 27 IV 1920 р.).

Мимоволі насувається питання, чи часом усі ці зусилля п. п. Ю. Рапопортів-Росіян і Гольдельманів-Українців побороти за всяку ціну гетьмансько-хліборобський рух, не знаходяться в якомусь зв'язку з бадьорим і радісним тоном п. Рапопорта-сіоніста і не служать підставою його рожевих надій, що таки не буде зорганізованих хліборобів, а буде лише слухняна «овеча отара дурних землевласників», яку можна буде, як і досі, спокійно водити на бойню.

* * *

До цієї різнобарвної анти-гетьманської і анти-хліборобської демократичної коаліції, притягнуто останніми часами і... Тараса Шевченка. Принаймні проф. Грушевський в ч. 1 «Борітєся-Поборетє» утверджує, що Шевченко був соціал-революціонером, отже ворогом Гетьманства і хліборобської політичної ідеології.

Здавалося б, що після класичної праці Драгоманова: «Шевченко, українофіли і соціалізм» — всяка «соціалізація» Шевченка тією чи іншою політичною партією і всяке, як казав Драгоманів, «повертання Шевченка, як кому на той час треба» — немислимі. Проте спроби повернути таку національного поета в партійного пророка не припиняються і то, як бачимо, з боку людей, яким Драгоманів і українська культура не повинні бути чужі. Чим пояснюється це дивне зявище?

Перш за все мабуть тим, що сучасні найвидатніші представники української інтелігенції глибоко переконані в її безмежній темноті і в тім, що 99 її відсотків праці Драгоманова як не читало, так ніколи й не читатиме. Друга причина лежить у самому характері демократії. «Сьогодні — лише Сорель у своїх «Les illusions du progrès» — демократія робить усе, щоб розвинути пошану до тих більш або менш славних людей, яких вона визнала своїми героями. При тім багато думає, що, коли маси приймають цей культ, то може трошки пошану спадє й на ораторів, що своєю професією зробили пропаганду цього культу». Бо й справді, в який інший спосіб можна здобути собі пошану і авторитет серед демократії?

* * *

Живим демократичним заслуженим діячам придбати свою працю авторитет серед демократії неможливо. Як серед передових і старих демократій чужих, так і серед демократії нашої ми бачимо вічно ту саму трагедію авторитету. Ось, для свіжого прикладу, сучасна виразниця нашої демократичної публічної opinio, віденська «Воля», в початках минулого року писала, що вся українська культура «держиться на трьох китах: Грушевським, Винниченкові і Олесеві». Що сталося протягом тільки одного року з ціми авторитетами на сторінках цієї ж самої «Волі» казати не будемо, не бажаючи повторяти всіх її непристойних епітетів, надаваних цим «трьом китам української культури». Або ж відношеня цієї самої демократичної «Волі» до особи С. Петлюри, якого авторитет вона ще й досі намагається піддержувати. «Ми тільки руйнувались самі і руйнували всіх, хто мав з

нами діло. Зруйнуємо і тепер. Ось, за що треба поставити пам'ятника Петлюрі (який має діло з Поляками) і його прісним» — читаємо там на ст. 316, т. II. Пам'ятник для будівничого держави мало почесний і спосіб піддержування авторитету дійсно демократичний!

Між тим без авторитетів не може існувати ніяка людська організація, навіть така модерна, як комуністична. Авторитет Леніна серед російських комуністів багато більший ніж був авторитет послідних російських монархів серед російських монархістів, і це одна з головних причин, чому російська організація комуністична оказалась дужчою від російської організації монархічної. Що-ж повинні робити ті наші заслужені люде, які своїм авторитетом хотіли-б зорганізувати демократію, яка органічно не визнає живих авторитетів. Очевидно, або прикриватися авторитетом померших пророків, або вічно лівити і більше демократизуватись, шукаючи неіснуючої: справжньої, дійсної, щирої і чистої демократії. Таку демократичну трагедію авторитету мусить переживати і один з найвизначніших авторитетів нашої демократії проф. Грушевський.

* * *

У нації т. зв. демократичних оця трагедія авторитету стає трагедією національної культури. Культура власне твориться авторитетами. І присуща демократії хисткість та несталість авторитету родить таку саму хисткість і несталість національної культури та кінчається повним знищенням серед нації ясних, провідних ідей. Коли нема установлені точки виходу, коли нема усвідомлених авторитетами певних сталих, сміливих для цілої нації культурних цінностей, то кожому остається тільки одно: «намацувати собі емпірично дорогу». Але в цім намацуванні нищиться сама підстава існування нації. Бож нація це перш за все власне збереження сил від затрати енергії і а емпіричне здобування собі досвіду при допомозі досвіду, здобутого вже в боротьбі за існування попередніми поколіннями нації. Сума того здобутого досвіду творить те, що ми називаємо національною культурою. Її не може бути тоді, коли авторитети в нації, що усвідомлюють той досвід і творять культуру, рятуючи свій авторитет серед демократії, нищать одною рукою те, що створили другою. Для ілюстрації наведемо, викликану природою нашої демократії, еволюцію поглядів проф. Грушевського на такі основні наші національні питання, як: держава, наша культурна приналежність до Сходу, чи Заходу, врешті питання громадської моралі.

* * *

В початку 1918 р. в книжці «На порозі Нової України», яку проф. Грушевський уважав «свого роду політичним заповітом» (ст. 5), він писав:

«Так як старинний Римлянин або Елін виростав, жив і вмірав у тім переконанню, що держава-громада існує для його щастя, і він повинен служити їй і сим завданням її віддати всі сили, все жите, — тому, що нема взагалі на світі иншої вищої і благороднішої мети, як се служення своїй громаді-державі, і в таким переконанню виховувала його вся обстановка: релігія, школа, література, театр, мистецтво, всі ті пам'ятки, які він бачив наоколо себе, — так повинно бути й на Україні! (ст. 33) . . . Ми призвичаїлись державність звя-

зувати з одного боку з бюрократизмом, з другого з імперіялізмом. Тому соціалістичні партії звичайно ставляться на опозиційне становище супроти держави і державного урядування, а у нас під впливом російського життя й культури, глибоко перейнятих елементами противу державними, анархістичними, завжди вважалось добрим тоном не мати нічого спільного з державою, зводити до мінімуму її роль в громадському житті, обходитись у всім без неї, а навпаки — будувати все, рахуючись з нею, як з силою ворожою, руйною, а не конструкційною. Ся спадщина . . . се безперечно нездорова і небезпечна для наших державних і народніх інтересів спадщина. Українське громадянство повинно отрястись з неї якнайскорше. Українська демократія . . . повинна вважати діло держави своїм ділом, і віддати її будуванню і кермуванню всю душу і силу» і т. д. (ст. 45—46, підкреслення наші).

В кінці 1920 р. в журналі «Борітеся-Поберете» той же самий проф. Грушевський, виправдуючи українських «татарських людей», які вже в XIII віці до спілки з Татарами знищили свою власну державу, пише так:

«Я був вихований в старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-мефодіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфліктах народу і власти вина лежить по стороні власти, бо інтерес трудового народу — се найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі сьому трудовому народові не добре, се його право обрахуватись з нею. Я виходив з сих принципів в оцінці сього руху XIII в. і, хоч добре розумів всю трагічність для національного життя сього конфлікту українських громад з українською державою в такій критичній момент, в моім представленню сього конфлікту симпатії лежали не по стороні улюбленця нашої старої (так!) історіографії «мудрого Короля Данила» . . . Українські історики і провідники українського народництва брали в свою оборону не тільки козаччину — і то не пізніщу старшинську козаччину, що будувала українську клясову державу і послужила прикладом і ідеалом для нинішніх самостійників, гетьманців, а козаччину раніщу, що проводила масами в повстаннях проти польського феодалізму. Ту ж міру прикладали вони й до гайдамаччини, не вважаючи, що в ній ідея соціального і національного протесту ще густіше обростала грабінництвом та руйнінництвом Нова (демократична В. П.) українська історіографія . . . жадбно ловила прояви народньої активності і з особливою увагою та симпатією спинялась на таких (протидержавних) виступах народніх мас, однаково чи в рамках української державности, чи в боротьбі з державністю чужою . . . З якою антипатією трактовано в сих кругах зусилля української буржуазії коло збуду-

вання клясової національної держави, в супереч соціалістичним («густо оброслим грабіжництвом та руйніцтвом», як сказано вище, В. П.) мріям мас! . . . За те антипод старшинської України, Запорозьська Січ, се вікопомне огнище українського комунизму (якого? чи того, з якого виріс Махно, чи того, який проповідує проф. Грушевський? В. П.), в інтелектуальних пародницьких українських кругах отружувалося пієтизмом не меншим, як у народі, що так гірко оплакав її зруйнування (і, плачучи, сам же її під проводом московських державних діячів руйнував, В. П.), не помянувши й словом зруйнування Гетьманщини . . .» (ст. 12—16).

Все це дуже гарно. Але на сам кінець: чи українська демократична культура в лиці своїх авторитетів уважає потрібним існування власної держави, чи ні? Чи ця культура єсть культурою національної організованости, чи національного анархізму? Бо бажання мати тільки ідеальну державу та ніякої иншої, це і єсть вульгарний анархізм, який в часах загального розвалу може проповідувати теоретично у Відні проф. Грушевський, а реалізувати практично на Україні Махно.

* * *

Там же, «На порозі Нової України», проф. Грушевський писав:

»Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, «що згоріло в моїм кабінеті», се наша орієнтація на Московщину, на Росію, нахилена на нас довго і уперто силоміць, і кінець кінцем, як то часто буває — справді привоевна собі, значною частиною українського громадянства (ст. 9) . . . Російська політика національна приложила руку до того, щоб розірвати родинні і усякі инші звязки української інтелігенції з закордонними західними краями і понхнути її до Великої Росії, ослабити або й до щенту знищити всяке культурне життя на Україні . . . а притягнути українську молодіж до російських шкіл, закладаних в Петербурзі і Москві, до діяльности в тутешніх установах, до російської служби. В сій справі давались спеціальні інструкції російським представникам на Україні, рекомендуючи їм орудувати в сім напрямі «і лисячим хвостом і вовчим зубом», пускаючи в рух підкупство, терор, всякого роду натиск, що хочете — і дійсно результат був досягнений. Україна XIX. в. була відірвана від Заходу від Європи і обернена лицем на північ, ткнута носом в глухий кут великоруської культури і життя (ст. 16) . . . Між тим «Український народ належить до західньо-європейського, чи коротше сказати — просто таки європейського кола, не силою тільки історичних звязків, які протягом століть звязали українське життя з західним, а й самим складом народнього характеру. Єсть з того погляду глибока різниця між характером українським і великоросійським, глибоко відмінним від європейського. Сю відмінність підчеркували свого часу московські славянофіли . . . Вони бачили певну моральну вищість великоруського народу над бездушною, формалістичною «гнилю» західної культури . . . В сім є трохи правди — тільки сі прикмети (великоруської культури) краще було-б не прибирати в гарні назви. Сі прикмети: брак власної людської гідности і непошановань гідности иншої людини . . . брак волі до орга-

нізованого громадського і політичного життя, нахил до анархізму і навіть руйництва соціального і культурного; легковаження культурних і громадських вартостей; вічне хитання між громадським і культурним максималізмом і повним нігілізмом, яке спадає часто до повної затрати моральних критеріїв... Сі прикмети глибоко протилежні всякому європейському організованому індивідові... Вони - ж являються повною антитезою народнім прикметам українським, з їх високим розвитком гідности своєї, пошанованем гідности чужої, любови до певних усталених зверхніх форм, законних річей, етикету і добрих манер, любовю до чистоти, порядку, красоти життя, привязаням до культурних і громадських вартостей життя. Се все прикмети, які роблять Українця дуже близьким по духу до західно-європейської стихії... (ст. 19—20).

В кінці 1920 р. проф. Грушевський, побороючи всіма силами європейську мудрість «Куліша, шше в »Борітєся-Поборетє«:

«Старші кадри Укр. Партії Соц.-Революціонерів, коли не всі, то частиною перейшли через російське с-рівство, і ті самостійні групи укр. с-р., які до російської партії перед сформуванням укр. п. с. р. формально не належали, теж стояли під впливами російського с-рівства, орієнтувались більше на нього, ніж на світовий соціалістично-революційний рух. Правда, що дві такі класичні країни трудового селянства, як Росія і Україна, звязані багатьма анальоґіями історичного і економічного характера, а крім того, ще й спільною неперекритою спадщиною царського режиму, давали дуже багато спільного програмі і практиці соціал-революційних груп російських і українських... І укр. с-ри не то, що могли, але й повинні були, не в'язучись ніякими націоналістичними упередженнями... використувати все, що могло їм придатися з російської с-р. літератури чи практичної роботи... (ст. 6)... Репутація українського селянина, як певблаганого індивідуаліста... що неприступен ніяким соціалізаціям, ніяким соціалізмам, безповоротно загинула в сій революції. Ся репутація — яка так пильно підчеркувалась в правах українських кругах, що сій глибокій різниці між українським селянним-індивідуалізмом і великоросійським обцининником-комуністом, здається, повірили в значній мірі навіть большевики, — в дійсности являється, коли не винаходом, то знярядом української буржуазії, яка таким чином хоче поставити свої інтереси під охорону »народньої психолоґії« Українця» (ст. 31—32).

Отже чи єсть у нас на думку проф. Грушевського, окрема індивідуальна народня психолоґія, чи її нема? Чи по складу свого життя і характеру ми належимо до культури східної чи західної? Ці питання мають не тільки теоретичний характер. Бо коли ми нація культури західної, то діло великого європеїзатора України Богдана Хмельницького мусить бути доведено до жіцця. Створена ним на Україні

в образі 60 тисячного реєстрового козацтва, поруч з великою і середньою, приватна дрібна земельна власність (предки сьогодняшніх невинесних есерам «куркулів») мусить остаточно витіснити остатки «комуністичного Запорожжя» так, як почала вона його витіснити ще за життя Великого Богдана і українське есерівство, що намагається повернути знищену ще Хмельницьким «общину», єсть течією глибоко реакційною, витвором культурної русифікації української півінтелігенції, засудженню на одвіяня разом з іншою половиною при духовим очищенню і відродженню Української Нації. Коли-ж степово-комуністичний устрій Запорожжя, який відповідав не-хліборобському, а ловецько-уходницькому і вояцько-добичницькому характеру Січи, єсть устроєм вродженим цілій українській нації, то, поставивши хреста над всею нашою дотеперішньою хліборобською історією та культурою, ми повинні радити сучасному знищенню «городової» хліборобської України і, яко «люде татарські», старатись хіба поширювати устрій степу, спільне володіння землею і напівзачовний уклад життя на всю Европу. Нам здається, що доки українські комуністи будуть від східних комуністів втікати з України (як це споконвіку, від часів Галицько-Волинської Держави бувало) до Відня а не за Урал, то помимо «всех анальогій», що вляжуть хліборобську Україну і Росію «отхожих промыслов» — ці дві класичні країни — як каже проф. Грушевський — трудового селянства» — Україна як була, так і зостанеться найдалі висушеною на Схід країною осілої культури європейської, а не найдалі висушеною на Захід країною напівзачовної культури монгольсько-азійської. Це все складні, але й основні для національної культури питання, розв'язання яких нація має право жадати від своїх авторитетів. Та чи можуть розв'язувати такі питання авторитети в демократії, серед якої навіть в справах наукових треба рахуватись з демократичністю і популярністю орієнтації: чи на большевиків, чи на центральні держави. *)

* . . .

«Я вважаю, що та стадія українського життя, в яку ми війшли вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов'язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян. Хто не може відповісти сям вимогам, той не гідний того великого часу, який ми переживаємо. Хто хоче бути гідним громадянином, той мусить видобути з себе сі моральні сили. Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою, як і царство Боже, обіцяне колись вірним християнам. Менше всього годиться для вступу до нього моральний індеферентизм,

*) Ще один характерний приклад. Як учений історик, проф. Грушевський весь час поборював т. зв норманську теорію повстання нашої першої київської князівської Держави. Він завзято доказував, що ця Держава була власним, органічним твором самої Української Нації, а не була їй накинена силою зовні зайшлими з півночі Нормано-Варяжськими Дружинами і Князями. Як демократичний політик і все лівіючий есер, проф. Грушевський поборює своєю власною науковою теорією і доказує, що боротьба антидержавних руйнівницьких українських елементів з тодішнім українським (як що вірити Ученому Грушевському) державним ладом, була «масовим відрухом громад против накиненого ім князівсько-дружинного ладу» і «чужого княжо-боярського режиму» («Борітеся-поберете», ч. I, ст. 11).

принцип «моя хата з краю» . . . — так писав проф. Грушевський в початку 1918 р. («На порозі Нової України», ст. 9).

Тепер в кінці 1920 р. він пише: «укр. партія соц.-революціонерів ставить завданням не те, щоб дати особисте задоволене чи видосконалене своїм членам, як якийсь монаший чи масонський орден, а вивести на шлях світової революції свій народ.» («Борітеся-Поберете», I, ст. 2). Тільки краще було б навіть при цьому — додамо від себе — одклавши на бік, як пройдену економічну стадію, примітивний комунізм Запорозької Січч, взяти, як приклад до наслідування, її високу громадську мораль лицарського національно-релігійного ордену . . . Побитий більшовиками Запорожець мабуть ніколи-б не сказав: «ми відкидаємо боротьбу з Советською Росією, з комуністами більшовиками, явну і таїну», як каже нині український есер. Не сказав би тому, що Запорожці, як люде лицарської честі і високої громадської моралі, «особливо — по словам проф. Грушевського — цінили те, в чім бували загрожені» («Борітеся-Поберете», I, ст. 35, 48).

Отже знов уступка авторитету, зроблена демократії, яка, кажучи словами Сореля, «має глибоку погорду до всього, що нагадує собою примус, який мораль хоче накладати на людей.» (Illusions du progrès, p. 272.) А між тим, чи наші внутрішні відносини змінилися від 1918 р. на краще? Чи деморалізація не захоплює чим раз ширші круги нашої нації? Чи не найбільшим нашим ворогом єсть наша внутрішня гниль, яка робить нас нездатними до якої б то не було громадської організації, чим оті більшовицькі відділи, що хвилево опанували наш край? Чи на еміграції провокатори і деморалізатори своєю плуговою роботою не гасять у зародку кожну спробу очищення і уморальнення нашого життя? А що діється на Україні?

Ось кореспондент «Волі» 18 Грудня 1920 р. пише з південної України: «для загального керування справами повстання була утворена девятка, куди ввійшло з представника від війська, з від соц.-демократів і з від соц.-революціонерів . . . Для поповнення бойового кадру було викликано з Одеси біля 200-т старшин, але в той час, як вони мали виїхати, поручик Софійенко і сотник Шевченко, які були введені в комітет-девятку представником від соц.-демократів сотником Марченком, видали комуністами всю організацію. Почались масові арешти . . . довечось тікати . . . більшовиками було розстріляно більше 700 людей».

Кожна нація поневолена єсть нація здеморалізована. Не здеморалізовану націю поневолити неможна. І всякі групи чи партії поневоленої нації, яка хоче визволитись, мусять перш за все дбати про «особисте видосконалення своїх членів». Без цього ніяка «орієнтація» і ніяка «світова революція» такій нації не допоможе.

«Вже тепер — пише проф. Рудницький у «Волі» — всі чужинці, що знають децю краще стан нашої інтелігенції, кажуть: Україна, як що має бути, може бути тільки монархічна, бо з такою інтелігенцією республіки не збудуєте й самостійність утратите». Але чи

може знайти на таке великої ваги питання відповідь звичайний Українець, коли навіть проф. Рудницький при тім сам не знає: «чи є в нашій історичній традиції монархічна традиція?» І в дусі всієї нашої сучасної культури, залежної від демократичного хитання авторитету, він на це питання відповідає: «і є, і нема!» Так само, як згідно з авторитетними поглядами проф. Грушевського: і треба нам держави і не треба, і народ ми європейський і не європейський, громадська мораль і потрібна і обійтись без неї можна і т. д.

До речі одна пригадка для проф. Рудницького. У «Вільній Спілці» Драгоманова — отже в його соціально-політичній програмі — в част. I, пункті 25, сказано: «Головою держави може бути дідичний Імператор, рівню, як і вибраній на строк Голова Всеросійського Державного Союзу». Отже нема чого так лякатись монархії «нам, старим ученикам Драгоманова» — як пише проф. Рудницький, а треба, на нашу думку, не оглядаючись на демократію, розважити справу у к р а ї н с ь к о ї (не російської; своєї — не чужої) м о н а р х і ї, відповісти собі твердо на питання, що дала нашій нації в минувшині монархія і що дала їй республіка, а тоді вирішити, чи повинні ми лякатись своєї монархії, визнаючи одночасно чужо, коли вона на нашій землі іри допомозі нашого-ж народу укріпиться.

* * *

На закінчення ще пара заміток на полях нашої недемократичної, комуністичної преси, в якій на жаль ще так багато залишилось демократизму.

Ось наприклад в часах царської Росії наші старі демократи все бажали одержати якусь урядову посаду, щоб на ній «приносити користь своєму рідному народові». Чи не так само поступають ті нові українські комуністи, що приймають урядові посади в теперішній комісарській Росії, бо теж у той спосіб хочуть «допомогти українському народові».

Одмова В. Винниченка од такого роду посади — це досі в новій українській комуністичній демократії вииняток, дай Боже, щоб не перший і не останній. Бо унаслідовані звички, в данім разі звички демократичні, це тверда річ, яка тріває по старому, иноді під зовсім иншою, новомодною назвою. Наприклад певне потребами світової революції пояснюється тепер цей давно знаний на Україні факт, що коли один Українець для добра народу поборює російській уряд, то другий для добра того-же народу одночасно пропонує цьому урядові свої скромні послуги. В. Винниченко не прийняв урядової комуністичної посади, вважаючи, що російський комуністичний уряд ворожий українському народові. Але-ж, як пише в № 5 «Нова Доба», «ходять чутки, що після повороту тов. Винниченка, М. Грушевський і О. Жуківський горяче конферували з Гілерсоном, представником московського уряду в Празі».

* * *

Вся наша демократія весь час доказувала, що всі «пани» на Україні «чужі» і що українським єсть тільки «народ». На цій тезі й побудована вся українська демократична політика, в тім числі і політика українських комуністів. На цій самій підставі — яко «чужа»

не «народня», була знищена демократією Гетьманська Українська Держава. Але коли комуніст Раковський і собі повторює ту саму неправду та пише в «Известиях В. Ц. И. К. С.» (цитуємо за «Новою Добою», ч. 1—44), що «як відомо вся промислова буржуазія на Україні і більша частина поміщицької класи руського, польського або жидівського походження» — то наші комуністи обурюються. Обурюються тому, що комуніст Раковський з їхніх же теорій зробив логічний висновок. Бо коли українським єсть тільки народ, тоб-то етнографічна маса, то нації української очевидно немає і тоді вся національна українська справа, на думку цього логічного комуніста і правителя України, не «безнадежное дело» горстки українських літераторів, з яких раніше чи позіше більшість, визнаючи «ідею світової революції», опиняться на урядових російсько-комуністичних посадах.

* * *

Так само обурена «Нова Доба» за те, що, не вважаючи на весь інтернаціональний комунізм, Чічерін перш за все розпитував В. Винниченка, до кого має належати Донецький Басейн, і що московські більшовики всі — патріоти. «Покажіть нам — пише «Нова Доба» — хоч одного сознательного руського комуніста, у котрого на згадку про білокаменну Москву і матушку Русь, не виключаючи самого Леніна, не тріпоталось би його патріотичне — пробачте — інтернаціональне серце! Так ворушилось воно колись у руських буржуазних гегеліанців, ідейних батьків славянофільства, Хомякових, Аксакових та інших, під покришкою якого крився єдиний реальний зміст — злиття всіх Славян в руському морі — і якого ідеї проводив в дійсність російський царизм залізом, кровю і обманом».

Невже наші українські комуністи серйозно думали, що жива, дійсна, реальна нація захоче пристосувати себе до якихось соціальних теорій, а не на відворот: пристосувати соціальну теорію до своїх потреб? І що російська нація прийняла б комуністичну диктатуру, коли б ця диктатура могла оттак собі механічно, сама по собі, довести до утрати Донецького Басейну, України і зменшення сили та світового значіння Росії?

Мабуть так, бо з № 2 «Нової Доби», ми довідуємось, що «патріотичний дурман звязаний з капіталістичним ладом». «І коли впаде капіталістичний лад, тоді зникне і патріотичний дурман».

Як що прикладом має служити унадок капіталістичного ладу в Росії, то сподіванки наших комуністів, принаймні у відношеню до переможців Росіяні, не оправдались. Цікаво було б знати, який такий соціальний лад способом механічним міг би вининуть на народження патріотизму в українській демократії, на те, щоб, як у Леніна на згадку про Росію, так у неї на згадку про Україну тремтіло серце, і щоб вона стала думати: не як пристосувати Україну до комунізму та демократизму, а як використати все, в тім числі й інтернаціональні ідеї, для того, щоб Українська Нація стала наразі державною, тоб-то вільною і незалежною навіть від «інтернаціональних комуністів» нацією.

Розмова з Гетьманом Павлом Скоропадським.

Під таким заголовком появилася в № 287 »Gazette de Lausanne« з д. 15 жовтня ц. р. розмова з Паном Гетьманом одного з редакторів цієї газети п. С. Д. Подаємо повний текст цієї розмови в перекладі на українську мову:

»Гетьман Скоропадський, який перебуває вже деякий час в нашій країні, ласкаво згодився прийняти у себе редактора »Gazette de Lausanne«. Роля, яку відігравав Гетьман на Україні дуже мало відома за кордоном. Це незнання дійсного стану річей в добрій мірі йде на рахунок тих тенденційних інформацій, які різні партії спритно пускали за кордон. І тому не без великого інтересу читатимуться ті відомости, які Гетьман ласкаво згодився нам дати.

Гетьман Скоропадський мав коло п'ятидесяти років; постать його висока; лице сяє інтелігентністю і волею; поведження сердечне. Він є нащадок старого українського роду; прадіди його відігравали колись важку ролю на Україні. Свою військову кар'єру Гетьман зробив у російськім війську. Генерел-адютант світи царя Миколи II, в останній час Він командував корпусом. Він є командором Почесного Леґіону. Під час цілої війни Він бився з Німцями. Коли-ж розпалося російське військо, Скоропадський став на чолі українського корпусу, який так само воював зразу з Німцями, а потім з большевиками.

* * *

Набивши маленьку дерев'яну люльку гарним жовтим тютюном, Гетьман в кількох рихсах дає нам картину ситуації на Україні у 1918 році, коли Він став на чолі влади.

— У квітні 1918 року, каже Він, було 500.000 німецького війська на Україні. Центральна Рада в цей час перестала вже виявляти дійсні політичні почуття народу. Влада її поволі підупадала. Дрібні земельні власники, безперечно більшість українського населення, одмовили в довіррі Центральній Раді і на з'їзді, де було 3000 представників від усіх повітів (округ), закликали мене до влади.

Почуваючи себе, як український патріот, змушеним прийняти цей мандат, я опинився в дуже скрутному становищі. Треба було організувати країну, яка після большевицької навали перебувала в цілковитій анархії, і рівночасно полагоджувати щоденні конфлікти, що виникали поміж населенням та Німцями. Я зорганізував уряд, в якому сконцентровані були всі сили порядку, запросивши до цього уряду представників продуктивних сил краю. Я намагався втілити в дім уряді провідну ідею української політики, яка базувалася б на на-

ціональних і демократичних почуттях, оперта головним чином на дрібних селянських земельних власниках, яких у нас звуть х л і б о р б а м и.

— Яку ролю відігравали українські делегати на конференції в Берестю ?

— Я став коло влади далеко пізніше підписання мирового договору, тоді, коли країна була вже окупована Німцями, і тому можу відповісти на ваш запит тільки як пасивний і сторонній свідок подій. Українці саме в той час стояли перед гіркою дилемою: або бути затопленими російсько-большовицькою повіддю з усім жахом, який несе цей режим, або допустити на свою землю переможців Німців. В цій альтернативі вони страчували все, що були придбали на національним ґрунті підчас революції. Треба було знайти якийсь інший *modus vivendi*. Щоб встановити історичну правду, я нагадую, що в цей час Україна в розначі звернулася до Антанти, яку вважала своєю союзницею. Було пороблено всі заходи перед генералом Коандою (пізніше президент Ради Міністрів в Румунії); його прошено, щоб Румунія допомогла нам, приславши військового матеріялу. Генерал Коанда з жалем мусів заявити, що він не може дати так нетерпляче сподіваної допомоги.

На конференції в Берестю українські делегати показали себе незломними націоналістами. Вони вимагали повної незалежності України.

Ми запитали Гетьмана, чи дав би Він селянам землю і в якій формі.

— Я був і досі в прихильником аграрної реформи. Ставши при владі, я оснований на економічних постулятах парцеляції (роздроблювання) землі. Але для мене було бажаним, щоб селянин заплатив за свою землю і таким чином почував би себе її законним власником. З другого боку, я розробив широкій план, який рівночасно дозволяв задержання земель, під певними умовами, в тих маєтках, що були під культурою буряків, головного джерела багатства мого краю — цукрової індустрії. Всі ці ідеї були вже на шляху до здійснення, коли на восьмій місяці мого гетьманування я мусів покинути владу.

На запит про відносини його до Німеччини і чого Він удався до Берліну у вересні 1918 року, Гетьман відповів:

— Мої інформації про інтернаціональну ситуацію породили в мені певність, що утворення українського війська є негайною потребою. Але виконання цього пляну зустріло сильну опозицію з боку німецької військової влади, що перебувала в моім краю. Всі казарми були зайняті німецьким військом. Мені так само було дуже важко організувати нормальне провіантування того війська, яке я хотів сформувавши.

Тоді я вирішив удатися до Берліну, щоб розвинути цю проблему перед найвищою владою окупантної нації. В Берліні я знайшов різко виражений антагонізм поміж вищим проводом закордонною політикою та військовою владою. Зрештою, моя подорож, піднята в надії сконсолідувати лад і організацію України, не принесла бажаних наслідків.

По моїм повороті до Києва події пішли швидким темпом. Союзні місії прибули до Ясс з силою московських націоналістів (pan russes), які дуже впливали на політику цих місій в українським питанню.

На цей саме час припадає початок безнадійної справи Денікіна. Я вислав до Ясс делегатів від мого уряду з завданням, вияснити там, що боротьба поміж крайніми елементами і ладом може бути ведена на Україні тільки при умові піддержки влади, яка спірається на національне почуття народу. Моїм делегатам не пощастило прийти до порозуміння. Союзні місії ставили мені умови, які зводилися до вимоги федерації з Росією. Я дуже добре розумів небезпеку, що виникала з подібного політичного домагання, але змагаючи перш за все до вищої мети утримання ладу в Державі, яку я збудував, я мусів усупереч власній волі схилитися перед вимогою союзників і проголосити федерацію з Росією.

Я повинен вам сказати, що в цей час Україна була не тільки в стані організації, але майже зовсім вже зорганізованою країною: економічне життя в ній відновлялося, торгівля була інтензивна, залізничний рух і транспорт були майже нормальними. У нас було 400,000,000 пудів пшениці (6,400,000 тон); я зібрав більше 4-х мільярдів, здебільшого в чужоземній валюті. Ми мали по складах більше 3-х мільонів пудів цукру (48,000 тон); металургічна індустрія теж почала функціонувати. Але моя декларація пішла всупереч почуттю багатьох Українців. Я покинув край.

Однак я переконаний, що для майбутнього спокою Східної Європи, в боротьбі з розкладовими тенденціями крайніх течій в тільки одна опора, один охоронний мур — це національне почуття. Україна, зорганізована в державу, базовану на національним почуттю, відповідно глибокому бажанню всього народу керуватися самим собою, стане нескорухною опорою того миру, якого цілий світ тепер шукає.

Ми попрощались з Гетьманом, який стискаючи руку сказав нам ще кілька привітних слів про Швейцарію.

C. D.

Заходи Гетьмана Павла Скоропадського про прийняття України до Ліги Націй.

Український Союз Хліборобів Державників 18 Падоліста 1920 року звернувся до Гетьмана з таким проханням: »Ясновельможний Пане Гетьмане! Український Союз Хліборобів Державників має честь просити Вас, щоби Ви на підставі Ваших прав Голови Української Держави зложили перед Лігою Націй декларацію про прийняття Української Нації до Ліги Націй.»

Крім того звернулись в цій справі до Гетьмана і деякі представники наших урядових республіканських кол, які прохали Гетьмана, як українського патріота, піддержати зі свого боку їхні заходи про прийняття України до Ліги Націй.

На цій підставі склав Гетьман 24 Падолиста 1920 року на руки генерального секретаря Ліги Націй Sir'a Er'sa Drummond'a відповідний меморіал, в якому зазначив, що, «вважає своїм обов'язком піддержати зо всіх сил акцію, яка відповідає почуттям і бажанням цілої Української Нації, не дивлячись на різниці, існуючі між її політичними партіями.»

Лист Українського Союзу Хліборобів Державників до Старшин і Козаків Української Армії.

До Вас, Лицарі-Козаки, що в неперестанних трьохлітніх нерівних боях і походах отдавали й лили свою кров сердетшу за визволення Рідного Краю, — до Вас, що перебуваєте тяжку годину, може найтяжчої спроби, коли обеззброєно Вас, одяято найдорожчий здобуток Ваш і клейноди Ваші: Вашу зброю лицарську, й увязнено Вас — звертаємося зі словом братерської розваги і щирої потіхи.

Не здивуйте, любі Браття, що не можемо ми поки що нічого иншого зробити, щоб облекшити Ваші фізичні й духові страждання, як тільки озватися до Вас щирим словом.

Вигнані ще поперед Вас з Рідного Краю, ми тепер, як і Ви, фізично обеззброєні, але зберегли ми духа і віру, яких одяяти од нас ніхто не зміг і не зможе.

Ми знаємо, як віра покріплює духа, а дух помагає побороти лихо і зберегти сили, щоб далі боротись за те, в що вірили. Тож не губіть віри, не тратьте духа! І предки наші, давні козаки українські, нераз у тяжкій пригоді бували, нераз гіркої наруги зазнавали, по страшних тюрмах і льохах сиділи, тяжкі кайдани й дуби на руках і ногах носили, турецькі галери кривавим потом поливали. Та не губили вони до смерти свого завзяття, не давали загнати голоснії славі козацькій. Вони витривало слухного часу чекали, при першій нагоді кайдани розбивали, за зброю лицарську хапали, щоби знов за свою Україну до кінця боротись і серед найтяжчих пригод у найбільшій од ворога екруті, духа свого не гублячи, Її яко-мога рятувати.

Отже намагайте: справа наша свята і діло наше невимірує. Хоч і як тяжко нам зараз та треба перетерпіти і лихо наше минеться, зникне, розтане під подихом палкої любови, як сніг лід соняшним промінням. Прийде час і об'єднаються всі вірні сили України, забудуть взаємну зненависть і злобу, покинуть лихі свари та усобиці і, ставши всі гуртом до роботи, сотворять велике діло: визволять і відбудують Єдину Велику Державу Українську.

Ми, Ваші брати по духу і по тілу, так само, як і Ви, гаряче віримо в Могутню, Вільну, Об'єднану, Велику Державу Українську. Хоч і як різні тепер, полутані і покривлені шляхи наші, але вони зійдуться і зліються в однім широком і прямім шляху до нашої спільної остаточної мети — Незалежної Держави Української — бо до збудування Незалежної Держави Української єсть один тільки шлях.

Покиньмож взаємну злобу! Не місце їй там, де кожному з нас судився тяжкий хрест: оддати на святу справу все своє розуміння, всі сили свої.

І ми за кривди свої не маємо жалю до тих, хто зарахував нас до ворогів Ваших, бо вони відповідатимуть за це не перед нами, а перед власною совістю і перед ідеєю Української Державности.

Прийміть же наш привіт, який не міг дійти до Вас тоді, коли Ви в боях та походах грудьми своїми витримували весь тягар оружної боротьби з ворогом України. Не губіть на чужині віри, надії і бадьорого духа!

В і д е н ь. У Грудні 1920 року.

За Український Союз Хліборобів Державників:

Дорошенко Дмитро. Кочубей Микола. Криlach Сава.
Липинський Вячеслав. Скоропис-Йолтуховський Олександр.
Тимофіїв Михайло. Шемет Сергій.

Чому Український Союз Хліборобів Державників не ввійшов у „Всеукраїнську Національну Раду“ в Відні.

Зінов виникла справа нашого національного об'єднання. Справа давня, болюча й поважна. Тепер тим поважніша, що після стількох помилок, усяка нова невдала спроба загрожує катастрофою. Бо невдале об'єднання — це поглиблення нашого роз'єднання, це збільшення нашої внутрішньої руйни.

Розуміючи всю величезну вагу ідеї національного об'єднання, У. С. Х. Д. поставився до нової спроби її здійснення дуже поважно. Усунувши на бік ті глибокі принципиальні ідеологічні різниці, які існують між нами і демократією — ініціаторкою тієї нової спроби об'єднання — ми рішили розглядати справу »Всеукраїнської Національної Ради« у Відні з погляду практичної, реальної політики, беручи на увагу потребу виходу з того тяжкого становища, в якому опинилась тепер наша національна справа.

Всякий орган національного об'єднання на еміграції — думаємо ми — може ставити перед собою два завдання. Або бути органом національної громадської опінії, свого роду національним парламентом, контролюючим активну національну політику і даючим свою моральну санкцію тим чи іншим її реальним актам. Або-ж бути органом активної національної політики, бажаючим об'єднати біля своєї політичної програми всю націю для здійснення певних конкретних політичних завдань.

В першій випадку в основу національного об'єднання на еміграції мусить бути поставлений принцип національно-екстериторіяльний і принцип авторитету. В такому національному парламенті повинні бути представлені всі частини Української Нації, де-б вони не жили: чи на Україні, чи в колоніях (Сібір, Америка), чи на еміграції. І по-

винна бути в такому органі представлена Українська Нація так, щоб цей орган користувався і серед цілої нації і перед чужинцями непо-рушним, дійсним авторитетом. Повинні входити до нього люде, що такий авторитет серед тієї чи іншої частини нації вже мають. Отже перш за все всі дотеперішні Голови нашої Держави: Гетьман, Голова Центральної Ради, Голова і члени Директорії, Диктатор З. У. Р., Голови краєвих урядів, потім Голови і по можности члени наших законодавчих установ і народніх представництв, Голови кабінетів міністрів, представники Церкви, культурних і публічних установ, врешті представники всіх українських партій, від крайніх правих до крайніх лівих, як самостійницьких так і федералістичних, без огляду на ту чи іншу їхню політичну орієнтацію. Тільки такий орган міг би мати право репрезентувати громадську опінію сорокамільіонної Української Нації.

В другім випадку орган національного об'єднання мусів би здо-бути собі потрібний для об'єднання нації авторитет не своїм внутрішнім складом, не своєю репрезентативністю, а своєю акцією. Не авторитетними словами, а авторитетними ділами. Не своєю здатністю найповніше і найавторитетніше висловити національну громадську опінію, а своєю здатністю найкраще виконати певні, точно означені, політично-національні завдання. Як орган активної національної політики він мусить рахуватись з сучасною, реальною політичною дійсністю, мусить мати виразний політичний плян, мусить означити територію, на якій він цей плян хоче здійснити і мусить так організувати і об'єднувати біля себе членів своєї нації, щоб вони були здатні свій політично-національний плян у життя перевести.

Яким органом хоче бути «Всеукраїнська Національна Рада» у Відні — національної репрезентації, чи активної політики? По компромісовій засаді — тронки одним, тронки другим.

На її репрезентативний характер вказує висловлене в її «п'ят-формі» бажання стати «громадською репрезентацією українського народу» і заява її поодиноких членів, що вона «не претендує на жадні функції влади». Але-ж яка це «громадська репрезентація українського народу», що в одній третині принаймні складається з пред-ставників таких «партій», про які поза Віднем ніхто не чув і ніхто їх не знає? Звідкіля візьметься національний авторитет такого органу, поза яким стоїть і мусить стояти більшість людей, що собі біль-ший чи менший авторитет серед тієї чи іншої частини Української Нації здобули? Якою моральною силою примусить він рахуватись з собою наприклад хоч би другий такого-ж роду «об'єднуючий всенаці-ональний орган», що оце 26 Падолиста 1920 р. склався було в Царь-городі і в який увійшли: парижський «Український Національний Комітет», «Українська Федеративно-демократична Партія», «Україн-ський Національний Політичний Блок», «Українське Православне Козацьке Брацтво», «Партія Молодої України» і, як пишуть, «багато інших партій»? Яке має бути його відношення до тарнівської «Ради Республіки» теж всенаціонального об'єднуючого репрезентативного ор-гану? Чи зможе він об'єднати хочби тільки всі демократичні партії, отже і комуністів, і пр. Грушевського з лівими есерами, і найповаж-нішу укра. демократичну партію: партію с-д?

Для того, щоб такий репрезентативний всенаціональний український орган міг повстати, мусів би наш спільний інстинкт національної солідарності бути дужчим від розєдиуючих нас соціальних і політичних рїкшиць. Але доки наприклад представники «національного» українського політичного напрямку будуть уважати одного буйшого Голову Української Держави і представника иншого політичного напрямку за чужинця і людину «вийняту з під права», другого — за стояючого поза нацією комуніста і т. д., доти інстинкт української національної солідарності вєть фікцією, а без нього ніякий авторитетний «орган громадської репрезентації українського народу» як не зміг повстати, так і не зможе.

Повстають натомість органи активної національної політики, що обєднують певні співзвучні партії і що своїм політичним намірам намагаються надавати всенаціональний характер. До такого типу організації належить і віденська «Всеукраїнська Національна Рада».

Бувши отже органом активної національної політики, як ставиться вона до сучасної нашої реальної політичної дійсности, в першій мірі до тих правно-державних відносин, що фактично існують на нашій землі. Ця дійсність представляється так: Українська Держава з гетьманською формою правління формально внала не під впливом напору ворожих зовнішніх сил, а під впливом внутрішнього повстання, піднятого соціалістично-демократичними українськими партіями, обєднаними під національним гаслом у Національному Союзі. Наслідком цього повстання, піднятого Національним Союзом проти Української Держави був упадок цієї держави і поява на її руїнах двох нових держав: Української Народної Республіки, що була виразом державних змагань Національного Союзу і Української Радянської Республіки, що була сотворена силами, які при допомозі російських комуністів перемогли Українську Народню Республіку. В сучасний мєнт уряд і військо У. Н. Р. опинились у Польщі та стратили свою територію і національна українська територія знаходиться або під польською окупацією, або під владою Української Радянської Республіки.

Отже перед усяким активним політичним органом, що бажає обєднати всю націю, мусить стати в сучасний мєнт таке питання: чи стати на ґрунті правно-державних відносин, витворених на Україні Українською Народньою Республікою, чи на ґрунті правно-державних відносин, витворених Українською Радянською Республікою.

В першій випадку прийшлося би визнати Уряд У. Н. Р. і всі заключені цим Урядом дуже важні умови, та взяти на себе важкі зобовязання. Прийшлося би визнати існуючий при цьому Уряді орган народнього представництва в формі Ради Республіки, та не вносити анархії творєням инших репрезентативних органів. І прийшлося би вреніти покласти в основу своєї політичної тактики факт, що У. Н. Р. знаходиться в союзі з Польщею і в стані війни з Укр. Радянською Республікою, від якої вона мусить відвоюувати собі національну територію.

В другім випадку, ставши на ґрунт правно-державних відносин, витворених Українською Радянською Республікою, прийшлося би

сконстатувати факт, що У. Н. Р. з хвилісною втрати своєї території перестала існувати, що всі її умови і зобов'язання стратили тим самим свою силу і що всі її установи стали установами емігрантськими, рівними всім іншим емігрантським установам. І в тім випадку організації національного об'єднання на еміграції прийшлося би поставити своїм завданням: 1) створити один вищий громадянський орган для керування всіми установами і фондами еміграції, в тім числі установами й фондами бувшої У. Н. Р. і 2) намагатись повести на території визнаної ним Укр. Рад. Респ. таку політичну акцію, яка б допомогла там завести внутрішній лад, відповідаючий потребам Української Нації.

Як відомо на території Укр. Рад. Республіки весь час вибухають повстання, викликані невдоволенням селянства фактом московсько-комуністичної окупації, під якою, по авторитетному свідочству навіть українських комуністів перебуває під юрою Українська Радянська Республіка. Визнавши Українську Радянську Республіку як єдине існуючу Українську Державу, об'єднати всю українську еміграцію для громадського завідування своїми фондами і поставити своєю метою звільнення території Укр. Рад. Республіки од московсько-комуністичної окупації — ось реальне політичне завдання, яке на нашу думку, могло-б на сьогоднішній мент, в отім другім випадку, послужити підставою для об'єднання всіх активних національних українських елементів, як на Україні так і на еміграції. Які організаційні форми могла б прибрати дальша реальна політична акція на території Укр. Рад. Респ. — це питання, яке-б мусіла розв'язати спільно вся українська еміграція, в тім числі і члени всіх цивільних і військових установ бувшої Укр. Нар. Республіки.

Платформа «Всеукраїнської Національної Ради» не дає відповіді на оце основне питання: такого чи іншого відношення до двох існуючих форм української державности І це єсть перший пункт, за для якого ми не вступили до «Всеукр. Нац. Ради», бо думаємо, що без вирішення цього питання всякий орган національного об'єднання буде до активної політики, отже для виконання свого єдиного завдання, нездатний.

Замість ясної відповіді на питання про відносини до У. Н. Р. і У. Р. Р. висловлена в платформі «Всеукр. Нац. Ради» її мета «з'єднання поодиноких українських земель в одноцілній державі». Таку конечно мету ставлять собі без винятку всі українські політичні партії і групи, навіть федералістичні. Але таке гасло, виставлене органом сьогоднішньої всенациональної активної політики означає в перекладі на реальну політичну мову війну з Польщею, Москвою, Укр. Рад. Республікою, Румунією і може навіть з Чехо-Словащиною, та означає бажання приступити до будови — попри У. Н. Р. і У. Р. Р. — третьої Української Держави. Ця третя Українська Держава має бути на думку «Всеукр. Нац. Ради» будована по звичайному демократичному плану: народоправний лад, конституанта з п'ятихвосткою, аграрна реформа, забезпечення робітництва і національно-персональна автономія для національних меншостей. Виставляючи такий план треба мати віру, що знайдуться ще люди, які захочуть класти свої голови

за те, що колись вирішить конституанта «обрана на підставі п'ятичленної формули». Після всього пережитого ми такої віри не можемо мати і це єсть другий пункт, який унеможлиблює нашу участь у «Всеукр. Нац. Раді».

Врешті організація «Всеукр. Нац. Рада», що має об'єднати націю для переведення вищезазначеного політичного пляну спірається на принципі партійного представництва. Другими словами «зєднання поодиноких українських земель в одноцільній державі» з конституантою на чолі, мало б бути здійснене силою і впливом тих самих політичних партій, що вже виказали всестороннє свою повну нездатність до державної творчости і своєю розкладовою діяльністю дали доказ повної непридатности партійного принципу для організації і об'єднання нації. І це єсть третій пункт, який не дозволив нам увійти у «Всеукр. Нац. Раду», хоч ми навіть і дивились на неї, як на часову форму національного об'єднання, викликану потребами сучасного тяжкого політичного моменту.

Коли одначе «Всеукр. Нац. Рада» у Відні має віру в конституанту, як конечну мету своєї політичної акції, коли вона має надію, що їй удасться обійти мовчанкою факт існування У. Н. Р. і У. Р. Р. і коли вона не зневірилась іще в партійному принципі, яко найкращому способі організувати націю, то, організуючи співзвучні їй демократичні політичні партії, хай вона з нашого кривавого й тяжкого досвіду останніх літ використає принаймні одну науку: не змішувати партій з нацією.

Можливо, що демократія українська, об'єднана у «Всеукр. Нац. Раді», має дані числити на допомогу иншої демократії в її політичній акції. Це її діло і ми до цього ніяким чином не втручаємось. Одного тільки має право жадати від «Всеукр. Нац. Ради» все українське громадянство, а саме, щоб вона за свою майбутню діяльність взяла всю відповідальність виключно на себе, а не перекладала її на «всю українську націю». І ми глибоко віримо, що, як організація, чесна, вона не захоче спекулювати іменем нації і назве себе тим, чим вона в дійсности єсть: «Всеукраїнською Радою демократичних українських партій».

З МИНУЛОГО.

ДОКУМЕНТИ ДО ІСТОРІЇ ТРЕТЬОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

В цьому відділі маємо намір містити в наших Збірниках різні документи, листи, спомини і т. д., що відносяться до історії нинішнього, третього періоду нашої державності. Історії перших двох періодів: I варяжсько-князівського і II шляхецько-козацького будемо присвячувати по змозі окремі видання. Просимо наших Співробітників присилати нам для опублікування в цьому відділі відповідні матеріали, при чім зазначаємо, що Укр. Союз Хліб. Державників стоїть на ґрунті об'єднання всіх державних українських хліборобських елементів, не дивлячись на те, які були їх політичні переконання до хвилини нинішнього, третього відродження української державності.

Олександр Скоропис-Иолтуховський.

МОЇ „ЗЛОЧИННИ“.

(Мої відносини I: до царської Росії, до Німеччини і до революційної Росії і II: до урядів Центральної Ради, Гетьмана і Директорії.)

»Під омофором австрійських властей військових і цивільних в часі війни заснували п. п. Меленевський, Жук, Скоропис-Иолтуховський „Союз визволення України“, який брав гроші з австрійського міністерства війни.«

Орган голови »Трудового Конгресу«, соц-дем.
С. Вітика. »Боротьба« ч. 6, 12. III. 1920, у Відні.

»Високе ц. і к. Міністерство!

Я вибраний вже двічі із виборчого округу Дрогобич—Самбір—Старий Самбір—Турка—Балигород—Лютовиска й заступаю понад 300.000 мешканців, майже без виїмку селян і робітників, предкладаю високому ц. і к. Міністерству свої услуги. Я готов йти в краю з місця на місце та навчати зібраних селян про силу та значіння Австрії та її армії, про доброзичливість нашого Монарха, про обовязки українських горожан супроги держави й Династії. Я є також готов поїхати на Україну, з якою вважали мене через ряд довгих літ організаційні інтереси, аби там популяризувати роль Австрії для цілої української справи... При цім позволяю собі додати, що в моїй агітаційній роботі ніколи не буду торкатись партійних інтересів, а матиму на оці виключно тільки австрійські, які містять в собі і українські.

Відень, 23. XII. 1914.

Семен Вітик р. в., Відень I, Готель Рояль.«

Опубліковане: »Український Прапор« ч. 28, 24. IV. 1920, у Відні.

I.

Не має ворогів лише той, хто не виступав з активною працею. Сміливі думки, одверті виступи для людей дрібного калібру уявляються чимсь аномальним, каригідним. Виступ Союзу Визволення України, організації, що об'єднувала коло десятка наддніпрянських Українців у 1914 році з проголошенням самостійности

України; проголошення цим Союзом боротьби з єдиною, тоді ще справді великою Росією уявлялося незрозумілим шкідливим фарсом більшості теперішніх офіційних репрезентантів Самостійної України.

С. Петлюра, замість використати в інтересах українського руху в Росії цей наш закордонний виступ, — одхрещувався од нас в «Української Живни», як од невідповідальних запроданців. В. Винниченко навіть три роки пізніше, під час вибуху революції, не уявляв собі такої можливості й у «Відродженні Нації», ч. I, ст. 43, з чисто Винниченківським самоуневенням генералізує цей особистий погляд і в 1919 р. пише так: «Ні про який сепаратизм, самостійність навіть мови не могло бути; а коли чулися рідесенські голоси, то це були голоси або схолястиків, чистих теоретиків, запеклих «самостійників» або людей, занадто вже хоробливо пронятих національним чуттям. На конференції укр. соц.-дем. партії у квітні 1917 року питання про самостійність зустріло майже однудушнє негативне відношення».

Соціалдемократичного «схолястика», якому, як голові Генерального Секретаріату, був тоді пересланий мій мандат од полонених, зовсім нічого не обходить те, що у мандаті тим політичний світогляд полонених українських селян і робітників формулований так: «Генеральна Рада табору Раштат, вибрала на підставі загального, рівного, безпосереднього й тайного голосування табором, який налічує двадцять тисяч полонених Українців, на своїх надзвичайних зборах з дня 13 квітня 1917 року, скликаних у справі делегації до Петербурга представника від полонених Українців поручає добр. Скорописові, згідно з політичною зрілістю нашої громади, домагатися, щоби про долю України ніяким робом не рішали установчі всеросійські збори, а щоби українське питання, національне й політичне життя України, а також відносини її до Росії і до других держав — вирішили тільки українські установчі збори, скликані на підставі загального, рівного, безпосереднього і тайного голосування, і переведені на території, заселеній українським народом. Українські установчі збори мають відбутися в нашій столиці у Києві.» (Див. «Українці в Німеччині» О. Терлецького, Т. I: «Історія Української Громади в Раштаті.» Ст. 348—349.)

Закордонні політичні однодумці п. п. Винниченка й Петлюри замість річевої критики по емігрантській звичці обшивали Союз В. У. помиями кавярняних пляток, чернаючи свій матеріал з таких «певних джерел», як «заступник 300.000 селян і робітників» соц.-дом. С. Вітик, Московсько-імперіялістичні політики — Алексінські, Мілюкови, Плеханови, замовчуючи нашу самостійницьку міжнародню політику, нашу національно-освідомлюючу працю в таборах полонених, використовували розуміється бруд, який їм постачали українські соціалдемократи, щоби обкаляти нашу патріотичну роботу, представити нас в очах українського громадянства запроданцями й німецькими платними агентами . . .

Тепер, у 1920 р., праця Союзу Визволення України для всіх, хто хоч трошки цікавився нею, стоїть вже без знаків запиту. Не одна ж тисяча синь- та сірожупанників своїми ділами, а не словами видала їй свідоцтво моральної чистоти і державнобудівничої вартости. Не

ознайомлених одсилаю як до видаць Союзу, так і до цитованої вище «Історії української громади в Рашаті» О. Терлецького (Вид. 1919 р., дістати можна у Ладизжнікова в Берліні, або у Гольдшміда у Відні).

Вважаючи своїм обовязком дати українському громадянству річеве виясненя чому досі не закінчена справа ліквідації Союзу В. У. в тій частині, за яку я відповідаю (діяльність Союзу В. У. в Німеччині), бо це є також одним з моїх «злочинів», муну попередити ввести читача в ту моральну і правну атмосферу, в якій склався і працював Союз В. У., і почну я з того, як я особисто прийшов до Союзу В. У.

Моє відношеня до царської Росії. Яко член Київської Української Студентської Громади став я ще девятнадцятьсотпершого року активно допомагати Революційній Українській Партії друкуванням на гектографі її відозв, агітацією серед київського робітництва та пакуванням зі Львова й Черновець її видавництв.

Р. У. П., як відомо, розпочала свою видавничу діяльність брошурою «Самостійна Україна». Увесь час був я «Никодимом тайним» цього гасла, лише не бачив, як і всі інші Р. У. П-івці, конкретного шляху до його здійсненя: означало ж бо воно оружну боротьбу з Московщиною. Інші сили, інші настрої потрібні були на це, ніж ті, які я бачив серед тодішньої української молоді, якими сам я жив . . .

В надолісті 19 сот третього року делеговано мене до Львова, де я належав до редакційного комітету Р. У. П-івських видань («Селянин», «Праця» та «Добра Новина» й здебільшого перекладні брошури).

Роскіл Р. У. П., що наступив на різдвянім зїзді 19 сот четвертого року вивів мене з рядів партії і я подався до Берліну з наміром студювати там соціологію та економіку.

9 (22) січня 19 сот пятого року занадто яскраво відчувало революційну бурю й взятися до спокійних студій було несила. Вже в початку березня виїхав я на Україну, де й приймав активну участь в селянських розрухах на Київщині й Херсонщині. 10 червня був заарештований в Архангороді. Сидів спочатку в Єлисаветі, потім в одеських «хрестах», звідки мене випустили 26. X. по амністії 17. жовтня. До весни 19 сот шостого року приймав я участь в організації селянства Тиранпільського, Олександрійського й Одеського повітів. На весну оселився у Білій Церкві, на літо у Фастові, де й проводив живим й цікавим рухом селян Сквирсько-Васильківського району, належачи до центрального комітету «Укр. соц.-дем. Спільн.».

26-го вересня 1906 року об 11 год. ранку розпочала свої наради конференція організацій рос. соц.-дем. партії на Україні в справі виборчої кампанії до другої Державної Думи. На цій конференції заступав я «Українську соц.-дем. Спільн.». О пів на дванадцятку всі 25 учасників були вже заарештовані. Хоч прокурор не мав жадних даних що до мене, не уявляв навіть собі, яку організацію мав я на тій конференції заступати, все-ж мене позбавлено всіх прав і після 33 місяців слідчої тюрми та етапу послано на вічне заслання у Єнисейську губернію. У «село» Алтатское (з чалдонських «зби») пригнано нас 4 душі. 26-го червня 1909 року пущено нас там у арештантським сіряку (з правом мати при собі не більш 99 копійок грошей) на волю

без всяких виглядів на який-небудь заробіток і швидку допомогу з дому, бо місце заслання од нас таїли до останнього моменту. Розглянувши добре наше «село», один з нас вирішив спробувати там на довше заснуватись, а троє — в тім числі і я — того ж самого вечора подалися назад до нашої «волості», куди за доброї години приходила пошта що тижня. Цих 35 «екатеринінінських» верстов (700 сажнів у верстві, отже буде 46), пройдених у купальську ніч в музикальнім гудинні рою комарів, які кусали нас до крові, на фоні справді мертвої тиші тайги, не забудуться до смерті.

З цілої цієї абсурдної історії мене не образили ні засуд, ні надмірно довга «одиночка» в арештантських ротах, ні одягання у сіряк злочинців, ні намагання накласти мені на руки кайдани, ні брутальні перегони нашої арештантської череди. Лише одним актом дошкулили мені до глибини душі: дорученням після засуду жовтого білету, яким мене позбавляли «права і чести» обороняти батьківщину. Як не намагався мій «чистий розум» — тоді завзятого антимілітариста — довести, що тут ніякої образи для «свідомої людини» бути не може — в мені все бурилося проти цього глуму. Так я тоді й не зрозумів цього «нелюдячного» почуття і одмахувався од нього, пояснюючи собі його прадідівським козацьким атавізмом.

У січні 1910 року я втік закордон; до літа пробув у Кракові, вчащаючи до академії мистецтва, літо у Львові, а на осінь переїхав до Мюнхену, який і став головним осідком для мене. Там я студіював малярство й історію мистецтва, виїзжаючи звідти кількома новоротами на кількамісячний побут до Берліну, на Підкарпатську Україну, до Італії й Англії з паротижневими задержками в Австрії, Швейцарії та Франції.

Увесь час еміграції (ще властиво з тюрми) був я безпартійним, додержуючись марксієвських матеріялістичних поглядів у толкуванні історичних подій. На всі заклики як української соціалдемократії, так і «Спілки», знов прийняти участь в партійнім житттю, відповідав я відмовно. Живучи здебільшого в Мюнхені приглядався я не лише до мистецького, культурного, педагогічного й економічного розвитку Німеччини, але цікавився й партійним життєм і вчащаю на політичні збори двох найдужчих ворожих партій Баварії: клерикального «центру» й соціалдемократів. Для докладнішого ознайомлення з рухом вписався я там у споживче товариство й освітню соц.-дем. організацію.

«Українська громада» в Мюнхені була дуже невеличка і квала; в ній був я звичайним учасником досить рідких сходин і рефератів. В житттю московської — властиво чисто жидівської — колонії з її партійними емігрантськими порахунками, не приймав я жадної участі. Зустрічався я лиш на обіді з гуртком московських емігрантів, серед яких найцікавішою для мене фігурою був соц.-дем. Ляховедкії (кореспондент «Руссаго Богатства» під псевдонімом: Майскій), який справді добре знав Німеччину і її партійне життя. З цим д. Ляховецьким у 1912 р., коли в Німеччині стала ясною неминучість війни з Росією, зайшла балачка про позицію російських емігрантів у війні. Для нього, як і для всіх учасників тої бесіди, моя українська, ворожа царській Росії позиція «навіть у війні» була дивом, «большовицьким

анархізмом». Всі вони стояли за «виконання обов'язку громадянина Росії». «Пораженьєських» настроїв 1904—05 років серед московської еміграції у 1912—14 р. р. зовсім не слідю-було. Моя українська аргументація була для них «реакційним шовінізмом», хоч з моїм правним становищем і не могли вони ніяк дати собі ради: колиб я зголосився «стати в ряди оборонців батьківщини», як того вони вимагали, то право на це по закону я одержав би лише одбувши поперед три роки каторги за втечу і десять літ заслання . . . отже вступити в ряди армії зміг би я лише в дев'ятнадцятьом 25-м році (рахуючи від 1912)! Повної амністії політичним і вони не сподівалися.

Весну 1914 року провів я в Італії, літо-ж, як і попереднє, в Лондоні, працюючи в екскурсійнім Комітеті «Московского общества распространения технических знаний». Вибух війни і англійський ультиматум Німеччині застав мене там, як і другого майбутнього члена президії «Союза Визволення України» д. М.*), який організував тоді в Лондоні контору, що мала служити дучником для української кооперації з англійським ринком. Катастрофічний розвиток подій примусив нас обох кинути працю, бо в нас заговорив той український атавізм, який Франко формулював так:

>Сли-ж в часи війни та бою
Ти зовеш до супокою —
Зрадник, або трус esi !<

Ми міркували так: мусимо використати війняткове становище, коли вчорашні приятелі Москви, які дивилися на українську справу, як на «внутрішню російську», вступили в бій з Москвою. Вони тепер мусять в тій «єдиній Росії» шукати таких «внутрішніх» справ, якими можна б було ослабити Москву, і старатимуться у своїх власних інтересах підсилити їх. Ясно, що тепер уряди Німеччини, а особливо слабшої і більш довідченої в українській справі Австрії, мусять зійти зі своєї байдужої до нас, Українців, позиції, — а наше діло використати це для світової пропаганди української справи, добившись признання офіційальними чинниками міжнароднього значіння українського самостійницького руху. Ми гадали, що величезне щастя, яке до коріння стрясло цілим старим світом, розкриє очі німецькій дипломатії на кольосальне значіння для Німеччини в цій війні і для поступу й мирного дальшого розвитку цілого людства взагалі, яке має українська проблема, коли поставити її у весь зріст . . .

*) Всі прізвища людей, коли навожу їх не в документах, подаю тут лише початковою буквою, оскільки того не вимагають обставини, бо зовсім не маю на меті ані ображати, ані втягати когось в полеміку. — Дати звіт про діяльність Союзу В. У., не торкаючись живих людей так, щоби читач зрозумів, в яких обставинах довелося працювати, — неможливо. Для того, щоби не було сумнівів, що все, що тут сказано про живих людей є правдою, яку я готов завжди підтвердити як фактами так і свідками, не прибраю я для них псевдонімів і додаю такі прикмети, що як самі ті люди, так кожний інший учасник праці, навіть кожен, хто лише був за описаних часів у Відні чи Берліні й цікавився нашими справами, зразу знатиме, якого громадського діяча означає початкова буква і змішати його з кимось иншим неможливо. Для тих, хто їх особисто не знає, не представляє це інтересу, бо річ тут не в особах, яко таких, а в методах їх діяльності. За правдивість представлення справи ручить те, що зараз є скрізь велика сила живих наочних свідків діяльності Союзу В. У., які й можуть ствердити, чи доповни мого звіт, моє звіт, моє звіт, моє звіт.

На довгу війну, як відомо, тоді ніхто не рахував. На мій погляд антанта не мала жадних виглядів на успіх. Я бачив на власні очі, якою чужою й небажаною англійським масам була ця війна! В Англії була воля більш ніж де инде накинена згорі кулкою економічних і політичних спекулянтів і, значить, не могло бути в краю того одушевлення і віри в чесність і справедливість справи, за яку мали виступити в бій. У Німців, навпаки, етична доконечність іти в бій була у кожної одиниці ледве чи не більша, а у всякім разі глибша ніж у Французів, як це бачив я в критичні дні 1912—13 років: ніхто війни не хотів і кожен знав, що він мусять іти і піде в бій, обороняти батьківщину од напасника. — До тогож Англія постійного війська не мала; у добровольці-ж при негативнім відношенні населення до війни могли піти, як правило, лише найпаскудніший елементи, з якими й найсуворішою дисципліною небагато досягнеш. Для кожного, хто знав уклад економічного й громадського життя Німеччини і велитенську силу її організаційних здібностей не з книжок, а з власних спостережень, при тій патріотичній одушевленню цілої нації, не могло бути сумніву, що вона дасть собі раду з Французами й Москалями. Англійська ж фльота була страшною газетним читачам, але не німецькій фльоті!

Оцінка Німеччини й інших зах.-евр. націй.

До цих спостережень хвилевого характеру прилучалася загальна оцінка культурно-етичних вартостей поодиноких націй, яку виплекали у мене особисті спостереження — знайомство з дійсним життям народів, а не з книжками та кореспонденціями про них. Ці погляди далеко відхилялися від загально утертих; особливо-ж од тих, які давала нам московська «кореспондентська» література, й московський добір перекладних західно-європейських творів, з яких наша наддніпрянська інтелігенція, в тім числі й я, переймала «свій світогляд». До власної оцінки культурної вартости окремих націй, яка служить мені провідною лінією у міжнародній орієнтації й зараз, як була й у часі війни, — підійшов я з того поля культури, яке мене найбільше цікавило в ті часи: — мистецтва. Ознайомившись з музеями головних культурних країн і з сучасним станом мистецтва, я сконстатував дивний, спочатку незрозумілий для мене факт, що, не лише у скульптурі, архітектурі і стосованім мистецтві, але на всіх царинах мистецтва взагалі, сучасні Німці або зрівнялися з іншими народами, або ведуть перед. Бачучи на прикладах їх «етнографічного» народнього мистецтва всю вбогість їх національних природжених здібностей, які не тільки не можуть іти в порівняння зі здібностями наших селян, а ледве чи можуть бути поставлені вище навіть од польських, я довго не міг пояснити собі цього дивного явища, тим більше, що навіть в німецькій фаховій літературі все ще повторювалися перестарілі істини, що в чистім мистецтві перед веде Франція, у стосованім — Англія . . . Лише ознайомившись з організацією німецьких музеїв, мистецьких майстерень, підприємств та педагогічним боком справи зрозумів я, що Німці засвоїли собі все найкраще, що дало досі мистецтво цілої людскости та, культивуючи ці здобутки в масах через

школу, досягли високого набув розвитку завдяки систематичності своєї праці та незрівняним організаційним своїм здібностям.

Що техніка в Німеччині випередила вже англійську, це наочно для всіх і так болоче для Англіїців виявило знамените «made in Germany». Медицина й наука в усіх її розгалуженнях, не стоять вище ні в одній країні світа. Повна відсутність жебраків (перед війною), як найкраще свідчила про добробут і про . . . найкраще в світі соціально-законодавство. І це в країні «бронірованого кулака», ненажерливого «імперіялізму та мілітаризму». Коли я, переходячи нічку свободолюбним Лондоном, натикався на десятки голодранців, що спали просто на хідниках навіть Strand'у і Oxfordstreet, під ґратами парків, мусів я подивляти «поліцейську Прусію», де цього не було. А коли я приглянувся до німецької і англійської (яка стоїть вище од французької) школи, тоді мені зовсім зрозумілою стала причина того, чому «реакційна, кайзерівська» Німеччина побиває на всіх полях «передові демократії» Європи. Два неграмотних на 10.000 населення Німеччини! Англія на тих-же 10.000 дає вже цілу сотню, а Франція більше трьох сотень. Ми ж, завдяки московській школі, супроти цих двох дурних Німців, ста Англіїців і трьох сотень Французів виставляємо цілих сімдесят і п'ять сотень (7.500!) неграмотних!

На початках еміграції, коли я ще дивився на закордон крізь окуляри «свого» московського світогляду, я згорі ставився до культури «поліцейської Німеччини», я проходив мимо таких фактів не вдумуючися в них, не вважаючи їх навіть за факти. Так, оглядаючи в дев'ятнадцятьсот 12 році так звану «Школу в Лісі» (Wa'dschule) під Берліном, я не припускав і думки, що це німецький утвір і, захоплений як простотою ідеї, так і чудодійними її наслідками для великоміської дівчини, запитав у директора школи, звідки почався цей напрям у педагогіці. На його скромну відповідь, що я стою власне у самого джерела цього руху, що це він заініціював і спорудив першу таку школу, я просто не повірив йому. Дізнавшись ж од нього, що школа тоді вступала лише у восьмий рік свого існування, я вийшов зі школи хоч і подивляючи все, чому там навчився, але з переконанням, що «Прусак у своїм шовінізмі» присвоїв собі англійську або американську ідею. А що я за педагогічною літературою не стежив спеціально, то у мене продержалася ця певність цілий рік, аж поки я не попав на оглядини Вулічеської (Woolwich) «Школи в Лісі» під Лондоном весною дев'ятнадцятьсот 13 року, яка тоді вступала вже в шостий рік свого існування і не почув з уст директора її, що обидві лондонські-такі школи засновані по Шарльотенбургському взірцю і що цей рух переклинувся вже й на великі міста Америки . . . Так само й у стокольмський «Школі на Даху», яку я одвідав у грудні 1917 р., де кволі діти училися при температурі нижче — 10° (холоду), ідейним батьком її також назвали ту-ж Шарльотенбургську школу, яка першою випробувала і довела доцільність зимового навчання на чистім повітрі, у спеціальній, теплій розуміється, одежі . . .

Чим ближче приглядався я до економічного, політичного й громадського устрою «поліцейської» Німеччини, тим яснішою стала мені брехливість «журналістського» світогляду і я все більше вчився поважати «кайзерівську поліцію», бо переконався, що всі ті

чуда благородства, розумної допомоги й оборони населення від злочинців, які так галасливо вихваляли московські кореспонденти з Англії, коли заходила мова про їх улюбленця, справді взірцевого самого по собі «боббі», в такій же, коли не в більшій ще мірі треба прикласти до наскрізь «законого» оберігателя ладу, пруського поліцейського, про якого стільки страхіття нонапешувано було в московських часописах.

Ще вартішим культурно встав переді мною пруський поліцейський і законорозмірний «педантичний» пруський урядовець, коли я на практиці познайомився з грубими, лайливими, задирикуватими та по російському безтолково-наперово-бюрократичними паризькими поліцейськими та урядовцями.

Підсумувавши досвід мого шестилітнього закордонного життя (з подоліста 1903 по весну 1905 і з січня 1910 до вибуху війни) я цінував ситуацію так: боротьба трьох ретроградних капіталістичних країн з втіленням найдаліше ідучого капіталістичного поступу, з найактивнішим і найталановитішим конкурентом. Сазоновсько-Мілюковські апетити Росії на Дарданели і Галичину хотів задовольнити ліберальний московський капітал, ініціатор цієї війни, користаючись деспотичними, до капіталістичного укладу вже невідходящими державними формами московського самодержавія. Московський капітал погнав у бій байдужого до його інтересів «общинного» селянина і цілі десятки тих «інородчеських» націй, яким Москва систематично не давала розвинути на їх власнім ґрунті капіталістичний уклад життя. — Поруч з цим московським соціально-державним монстром винувата Франція, модерна демократія, «передова капіталістична держава», яка цілу свою державну господарку в ХХ столітті будувала на середньовічному лихварському принципі, виявляючи своє розуміння капіталістично-соціального поступу не в кращій організації державної господарки, а в забезпеченні за свободобливною республікою безконешного стягання лихварських відсотків з затурканих підданців московської деспотії. — За цими двома представницями «поступу і загально-людських ідеалів» виступала Англія, благословляючи їх на боротьбу з «гуськими ворогами цивілізації»; у святій вірі, що московського гарматного мяса, засліплених зневажністю «рванншу» Французів і грізно маневрування власної фльоти вистарчить, щоби знищити страшного своїми організаційними здібностями та працездатністю торговельного конкурента, який вже значно надщербив англійські доходи і загрожував зовсім зруйнувати перестарілу на ціле століття систему державної господарки на монополійнім опануванні всесвітнього ринку.

Щоби повірити в перемогу такої моральної висоти «чесної кумпанії», треба було собі сказати, що не лише немає правди на світі, але що розум, кращі організаційні здібности, економічний розвиток, — все що ми називали тоді здобутками європейської культури, все це має тепер спинитися, піти назад!

Припустити, що в наші часи знайдеться багато людей у світі, які повірять облудливим словам Антанти про оборону нею «високих ідеалів людства», про боротьбу Англії й Росії з їх ірландською, індійською, українською, фініляндською і т. д., і т. д. політикою за «право пригноблених націй на самоозначення» — я не міг. В цім я помилився тяжко. Не лише наш недосвідчений селянин вірив обіцянками есерів

і більшовиків, а більшість цілого світу повірила Антанті. Ірляндці й Індійці стали в англійські ряди, а Українці, Грузини, Білоруси, Литовці і т. и. — в московські на боротьбу за . . . »право пригноблених націй на самоозначення«.

І Антанта, винісши на своїм прапорі вільсонівських 14 пунктів, перемогла. Перемогли, вона у Версалі глузливо осміяла ті самі 14 п. п., во ім'я яких дістала допомогу Америки. За те цинічний версальський акт розкриває очі чесним обдуреним людям. Англієць Keynes, який в наступі Німців на Бельгію бачив подоптанія права і справедливості, був певен і гордився тим, що його батьківщина заступилася за вселюдський ідеал і радо ніс тягар війни аж до Версалю. Тепер він пише: »Ця розумна й великодушна програма (14 пунктів і промови Вільсона, — якого Keynes тепер характеризує »на-пів дон-Кіхотом, на-пів сліпою коровою«, — про основи миру і завдання Союзу Народів) для людства, втілена в урочистім договорі, підписанім всіма світовими великими державами. А не дивлячись на те, договір цей поглинуло паризьке bagno: дух його цілковито, а текст його почасти залишено без ужитку, почасти перекручено . . . Війна підіймається привселюдно для оборони святості міжнародніх зобов'язань і кінчається зламанням особливо урочисто освячених зобов'язань такого роду і то самими переможними оборонцями цього ідеалу« (Книжка J. M. Keynes'a »Господарські наслідки мирового договору« вийшла вже і в німецькім перекладі.)

Ця оцінка не віщує довголіття й трішки версальському договорі і, здається, виразно підтверджує з (бувшого) протилежного табору правдивість моїх колишніх міркувань про те, хто в дійсності боровся за право на спокійну творчу працю, за власну честь, за поступ і збереження європейської культури.

До льогічних моїх концепцій треба додати ще й той радісний настрій від певности, що цим разом нові апетити ненажерливого губителя мого народу приведуть його нарешті до загибелі. Я в Лондоні інстинктом відчував той глибоко патріотичний, повний самопосвяти й саможертви вогонь одушевлення, який запалив вибух війни в серцях свідомої частини нашої нації — галицьких селян та ідеалістичної молоді (а не галицьких політиків!).

Всім цим моє місце в тій боротьбі захланної купецько-політичної реакції з невтомною добре зорганізованою працею для мене було згорі вирішене.

Перше знайомство з офіційною Австрією.

Такі ж чи подібні міркування і настрої руководили тоді і п. М.—І ми, знаючи згорі, що нас чекає на початку чимало неприємних і образливих пертрактацій з австрійськими урядовцями, але з певністю, що конечність ужити всіх засобів для ослаблення Росії, приведе врешті політичних керманівців Німеччини й Австрії до признання самостійности України, удалися 3. VIII. 1914. до австрійського посольства в Лондоні з тим, щоби добитися проїзду до Галичини. Ми пред'явили свої документи.— у мене був мій »ссылно поселенческій паспорт« — секретареві посольства, вияснили йому наше політичне

становище, і він відповів нам, що... посольство немає ніяких вказівок на такі випадки і він нам нічим допомогти не може. На наше обурення, обвинувачення його в тім, що він не виконує свого обов'язку, і жадання балакати з послом п. секретар сховався в кабінет посла, а до нас вислав на пертрактації якогось Жіда, очевидно тайного агента. Винитавши нас про все, до імен наших прабабок включно, заскакуючи при тім кілька разів у кабінет посла, Жид пояснив нам нарешті, що п. посол «кудись виїхав» і що він завтра о 10 год. рано принесе нам у бюро п. М. відповідь. Дійсно, 4. VIII. у день, коли кінчався строк англійського ультіматуму Німеччині, приніс він нам два чистих австрійських пашипортних блянки з печаткою Лондонського посольства. Нашого настоювання, виповнити нам ті пашпорти, він не послухав. На пояснення, що це не поміч а чистий глум: бо коли ми самі спробуємо ці пашпорти виповнити, то нас на німецькій кордоні затримають як російських шпигів, він відповів, розводячи руками: »Панове, маю наказ! Памятайте, що ви в посольстві не були, що я у вас не був, що ці блянки вам з неба впали.« На прощання ми і Жіда і його посольство міцно вилаяли, а, поміркувавши добре, подалися з тими пашипортними блянками до німецького посольства. Розказали секретареві все як слід, показали йому блянки з печаткою і попросили допомогти нам, запропонувавши йому або відправити нас хоч би й під арештом до Відня; де нас особисто знає багато галицьких послів і через них ми самі добемося там визволення, або... добре сфальшувати нам австрійські пашпорти. Секретар засміявся і, сказавши: »коли мої австрійські колеги такі дурні, то справді нічого иншого не лишається«, дав наказ двом урядовцям. Один з них виповнив блянки на наш власні прізвизца, а другий сфальшував підпис австрійського посла. На зарядження секретаря виставили нам ще спеціальну грамоту од німецького посольства, в якій стояло: »посольство просить німецькі цивільні й військові влади не робити ніяких перепон нам, які удаються до Австрії з пашпортами на імя М. і Скорописа«.

Ліквідувавши на швидку наш справи і, маючи при собі разом може зо сто англ. фунтів гроша, вирушили ми 5. VIII., по оголошенню вже війни між Німеччиною й Англією, останнім пароплавом, що відходив ще вільно до Голландії; звідти проїхали на Кельн—Франкфурт—Мюнхен—Зальцбург до Відня.

У Відні п. М. удався до свого партійного знайомого, провідника австрійської соціалдемократії, покійного В. Адлера, і викложивши йому наш плян рішучої зміни австрійської політики в українській справі, почув од Адлера, що це утопія, яка могла зародитися лише у людей, які »поняття не мають про тупість і безглуздість австрійської політики«. Знаючи русофільську позицію Адлера в українській справі, не надали ми цій його оцінці жадного значіння. В міністерстві закордонних справ ми довідалися, що референт української справи, консуль п. У., приділений до військового міністерства: там довідалися, що він виїхав до головного штабу у Львові і його адресу. Ми й удалися до нього. Він нас прийняв так, наче-б уже знав зарані, що ми маємо прийти і зразу ж став розпитувати про те, які практичні кроки задумуємо ми зробити і якими засобами розпоряджаємо, щоб викликати на російській Україні революцію. Довідавшись од нас, що ми

менше цікавимося негайним викликанням революції, а більше її наслідками для нашого народу і позицією Австрії, що до нас, російських Українців, п. консуль заявив нам, що зараз він дуже зайнятий, що справи ці вирішені вже позитивно з галицькими Українцями і що ми можемо пристати до одної з двох існуючих організацій російських Українців: Союзу Визволення України, або Партії українських соціалістів-революціонерів, і дав нам навіть їх адреси.

Союз Визволення України і Партія ес-ерів.

Вже в цій першій балачці відчули ми гостро всю ненормальність нашого становища: ідеалістично настроєних одиниць, які вступують без всякої фізичної «реальної» сили зі своїм чудернацьким ідейним багажом у вир боротьби, де мають вирішити справу криваві бої з горами трупів і ріками крові. Те, що ми були бунтівничими підданymi московського царя, зразу ставило нас на одну дошку зі зрадниками, яких Австрія мала чимало у себе, і кожну непевну ноту в голосі консуля, кожний неясний вираз будив у нас цілком оправдані підозріння, що нас трактують згори, як непевних людей. І теперішній читач мусить собі зразу засвоїти, що більшість офіціальних представників, як Німеччини, так і Австрії на підставі чи власних поверхових спостережень, чи донесень послів, консулів та добровільних інформаторів уважали тоді нашу справу абсолютно несерйозною утопією; де-які з них, які черпали свої відомости з московських і польських джерел, представляли нас просто політичними авантюристами. — Звідси бажання офіціальних німецьких та австрійських кругів використати нас за гроші для звичайної шингівської чи бунтівничої праці в заплілі московської армії. Прийняти нас, російських Українців, старих ворогів єдиної царської Росії, які вступили в рішучий момент на боротьбу з одвічним ворогом нашої самостійности поруч з центральними державами, тимчасово ворожими Росії, як своїх рівновартних союзників, — вони не могли, бо у них не було віри в саме існування нашого народу, бо вони не бачили за нами матеріальної сили, і непевні були чи мають діло з людьми чесними. У світовій завір'юсі зразу ж були розбиті нормальні критерії, і як справді можна було чужинцеві розрізнити чесного Українця од «представника 300.000 селян і робітників»?

Тим більше мав рацію австрійський консуль скептично поставитися до нас, що йому міністерство його доручило використати все, що серед Українців є придатного для негайного ослаблення противника. І зрозуміло, що консуль з більшим зацікавленням доставився до закордонної групи Партії соціалістів-революціонерів, яка готова була, вже при невеличкій допомозі зробити по цілій Україні найкривавішу революцію. Ця Партія ес-ерів друкувала саме тоді у Відні відозви до українських селян і робітників, закликаючи їх «до боротьби проти російського уряду», проголошуючи: «Хай живе загальне повстання Українського Народу! Хай живе соціальна революція!»

Що ця Партія соціалістів-революціонерів була такою ж вірно-підданчою (не дивлячись навіть на своє інодержавне походження) в відношенню до ц. к. австрійського уряду, як і соціалдемократ «пред-

ставник 300.000 робітників і селян» С. Вітик, видно ясно з того, що вона, вигукуючи «хай живе соціальна революція!» . . . на російській Україні, ні словечком не згадує про «соціалізацію землі» — цей кардинальний пункт цілої есерівської політично-соціальної мудрости; ба більше! не згадує й самих слів «панська земля» у довжелезній відозві (див. «Вістник С. В. У.», ч. I, від 5-го жовтня 1914 р.). Адже ж панської землі було чимало і в Галичині і австрійський жовнір Українець, що мав нести з собою цю відозву на російську Україну, міг би зробити некорисні для австрійських панських земель висновки з неї. І мудра «політична», (бо зміла, коли це треба, держати язик за зубами!) закордонна група партії соціалістів-революціонерів знайшла під покровом спритного австрійського парламентарного посла, п. В., справедливую оцінку у австрійського уряду. Вона діставала зброю від уряду і кошти на її транспорт і справді кудись ту зброю разом зі своїми проклямаціями транспортувала! І все йшло у них гаразд. Відносини між ц. к. генеральним штабом, закордонною групою, соціально-революційною Партією та послом-патроном були дуже гарні . . .

Союзіві Визволення України поведлося значно гірше. Він правда також почав з відозви (предрукована у тім-же 1 ч. «Вісти. С. В. У.»), виданої у Львові під зверхньою санкцією голови Національної Ради д-ра К. Л. і на кошти ним на це роздобуті. Відозва ця була складена й видана ще до мого вступу в Союз В. У., коли головою його був д-р Д. Ця відозва була написана з властивим д-р. Д. талантом, видержана в більш гідному тоні національної самоопанни. В ній д-р Д. іменем Союзу В. У. категорично запевняв український народ:

«Австрійське військо принесе нам землю, бо всі землі казюнні, удільні та великих панів — підійжків царя — перейдуть на вічну власність селянам — у всіх краях, зайятих Австрією» (шідкресленя д-р Д.).

Я такої певности не мав і, не дивлячись на добру віру д-ра Д. і запевнення д-ра К. Л., так невіруючим і лишився, й разом з п. М. не спішив вступати в Союз В. У., хоч на «єдинім фронті» настоювали всі галицькі знайомі наші політики, як і консуль п. У. При другім нашім побаченю ми знов запитали консуля, яке становище зайняв у війні австрійський уряд, що до російської України, більшу чи меншу частину якої, як тоді в Галичині всі були певні, Австрія відшматує від Росії. Ця тема зовсім не подобалася консулеві і ясної відповіді він не давав, а весь час зі свого боку старався вяснити чи не матимуть російські Україніці злочинного наміру одірвати від Австрії Галичину, як що би їм признати самоєїїність на одбитім шматку. — Нарешті п. консуль, втративши терпець, поставив питання руба: «як що я справжній патріот і справжній ворог Росії, гнобительки України, то замість теоретичних балачок візьмуся просто за діло: сяду на літака і розкидатиму за фронтом відозви Союзу В. У., який бажає того самого, чого й я.» Я відповів, що радо це зроблю, коли у них брак на це фахових літунів, як що відозва того заслуговуватиме. Що ж до першої — виданої Союзом В. У. — демагогічної відозви, то я її сам не розкидатиму і австрійцям не раджу, бо вона тих наслідків, яких од неї сподіваються, все одно їм не принесе . . . Це твердження страшенно здивувало п. консуля і він замість одсылати мене на літака став ви-

ляняти собі наші погляди на австро-українську політику і врешті згодився, що Австрія справді дуже мало має виглядів на якісь симпатії серед російських Українців, не дивлячись на те, що й Союз В. України і могутня Партія соціалістів-революціонерів стали в цій боротьбі проти Росії по стороні центральних держав. Для придбання симпатії широких верств українського народу мусить Австрія в корінь змінити свою політику що до України, сказати ясно і недвозначно, що саме вона нам прирікає і лише коштом таких приречень державного і соціального характеру може вона вимагати, щоб український салдат російської армії виступив не проти австрійського війська, а проти свого московського товариша. Що українського селянина можна перетягнути на бік Австрії лише коштом панської землі, це знав п. консуль вже добре, очевидно від д-ра Д. і д-ра К. Л.; раз дав згоду на їх першу відозву й у нас став практично виясняти скільки землі на рос. Україні мають польські поміщики; особливо ж просив скласти точний список галицьких польських маєтків, які мають маєтки у нас і яка скількість землі в їх власності. Після довгих балачок згодився п. консуль паренті з нами цілком, що коли справді царською і панською землею можна перетягти на бік Австрії українського селянина і жовітра під час війни, то для цього є єдиний певний засіб — царській маніфест, але ні в якому разі не прокламація анонімного Союзу Визволення України. Вияснивши це, вияснили ми необхідність підписання маніфесту обома Імператорами . . .

На запрошення п. консуля стали ми (п. М. і я) укладати маніфест до Українського Народу в імені обох Імператорів. Порівнявши проєкти, ми забракували мій, сухий, річевий, а прийняли більш пишній і урочистий проєкт п. М., проредагували ще його разом з австрійським консулем п. У. і я протелефонував текст його зі Львова до Відня по українському, де його прийняв, як потім виявилось, в міністерстві закордонних справ, покійний В. Веселовський. Чи віднайшли текст його по революції серед інших документів міністерства закордонних справ — не знаю. Чорновика його на жаль у нас не збереглося.

Консуль п. У., знаючи гаразд, що наш маніфест у Відні не знайде ані прихильників, ані зрозуміння, а ворогів, навпаки, — скільки хоч, пождавши намарне день-другий віповіді — виїхав до Відня, щоб особисто відстоювати необхідність видання маніфесту. За кілька днів запросив він телеграфічно й мене до Відня, щоб постачити аргументів, бо тверезі міністеряльні політики стільки контраргументів виставили, що справа з маніфестом «затягнулася».

Австрійські гроші.

З цим одїздом консуля зі Львова до Відня звязане дуже прикре для нас особисто одержання перших грошей від австрійського уряду. Хоч консуль п. У. швидко зорієнтувався, що ми до категорії продавних людей не належимо, він все ж пропонував нам (п. М. й мені) «на організаційні видатки» взяти у нього грошей. Ми відмовлялися, пояснюючи, що ми у двох не можемо називатися організацією, в якій би могла бути мова про контрольне витрачання гроша. Тим часом наші власні невеличкі запаси (фунти тоді ще не мали теперішньої їх вартости що до корони) дохо-

дили до краю, і перед одїздом консуля до Відня ми, по довгих нарадах, переконанішіся, що консуль особисто став цілком на українську лінію, рішили взяти у нього гроші на покриття наших дійсних подорожніх видатків з Льондону до Львова, після того, як він сам розказав, що австрійське Міністерство Закордонних Справ викликало з Льондону через своє посольство, яке нас так гарно прийняло, п. С.-го і п. М., адреси яких подали австрійські Українці, і тим самим вже згорі прийняло ці видатки на себе. Так само подорожні видатки по поїзді зі Львова до Відня на зазив консуля М-во Зак. Справ нам повернуло. За покриттям дорожніх видатків у нас зберегалася на руках частина нашого основного скарбу, з яким ми вирушили з Льондону і робила нас в переговорах з М-вом Зак. Справ людьми нічим з ним не звязаними, які кожної хвилині мали вільну руку ті переговори зірвати. І справді, лише завдяки тому, що як ми у двох, які увесь час вели переговори з ц. к. М-вом Зак. Справ, так і всі інші члени С. В. У. — за винятком п. З., — не були нічим звязані з М-вом, удалося нам відстояти свою організацію, як повноправну договірну сторону, не дивлячись на те, що ми згодом затягнули у ц. к. М-ва таку поизку, на яку воно з природи річей напевно дивилося, як на субсидію зі свого таємного фонду. Докладніше про це скажу далі.

До Відня виїхали ми (п. М. і я) вже з повноважностями, виставленими нам головою Союзу В. У., д-ром Д., для друку відозв Союзу В. У., до якого ми за той час приступили, відозв, звернених до «Громадської думки Європи» й до окремих нейтральних держав, з якими Україна у своїм державнім минулім була в тісних зносинах: до Швеції, до Туреччини, Румунії й Болгарії. У відозвах цих, складених у Львові за ініціативою п. М., проредагованих вже спільно нами на тодішнім «пленумі» Союзу В. У., немає вже мови про вихвалювання Австрії чи Німеччини. Тоді ж покінчено і з конспіративною анонімною Союзу В. У. Ці відозви слід уважати першим державним виступом самостійного представництва російських Українців в імені суверенного Українського Народу в ХХ столітті. Текст їх передрукований у перших ч. ч. «Вістника С. В. У.». Проти них також підняли були «чинники» у австрійськїм М-ві Зак. Справ цілу гору правно-державних аргументів і дозвіл на друк їх осугнули ми лише дякуючи енергійним заходам консуля п. У., який за цей час зовсім став на наш бік, зрозумівши якої величезної ваги питання було йому доручено, коли розглядати його не з кар'єристичного боку, під кутом тимчасових поглядів того чи иншого шефа міністерства, а в загальній еволюції міжнародної констеляції на Сході.

Наші відозви до нейтральних народів, крім їх опублікування і приміщення передруків в пресі, пробували ми, з невеликим, що правда успіхом, і формально доручити послам відповідних держав у Відні.

А тим часом евакуація Львова перенесла до Відня й цілий пленум Союзу В. У. Незабаром з новонавербованими членами — м. и. покійний Евген Любарський-Письмениий — зібралися перші загальні збори Союзу, яким д-р Д., як дотеперішній голова Союзу, поставив ультімативне домагання, не робити перевиборів президії, на що, як раз із за нетактовного поведження д-ра Д. супроти двох членів Союзу,

заносилося. Коли ж збори цей ультиматум одкинули, д-р Д. справді виступив з Союзу В. У. Трохи згодом мусів Союз В. У., коли всім у Відні стала ясною ролі «Партії Соціалістів-революціонерів», попросити п. З., виступити з нашої організації.

Для своєї широко закроєної праці потребував Союз В. У. більших коштів. Про ведення ширшої праці на особисті кошти членів Союзу В. У., одрваних од батьківщини бойовою лінією, що опинилися з вибухом війни на еміграції без заробітку, не могло бути мови. Отже президія Союзу В. У., ставши на шлях самоправного заступництва — по цей бік бойової лінії — державних інтересів України, рішила затягнути «державну позикку у союзників» себ-то у Австрії й Німеччині, яку мала б повернути будуча Українська Держава. Так принаймні ставили справу ми (п. М. і я) у підготовчих балячках з консулом п. У. Стало на тім, що Союз на початок своєї діяльності дістає 100.000 австр. корон. Ми не пристали на те, що це безповоротна субсидія, а ц. к. М-во Зак. Справ не признало цієї суми державним боргом, і рішено справу компромісно: що ми беремо ці гроші на працю С. В. У. без точного означення на письмі на яких умовах, а устною застерігаємо собі право звернути ці гроші, як тільки зможемо, себ-то на нашу особисту відповідальність. Однак ці державні гроші, як заявив нам консуль п. У., на домагання парламентарного представництва галицьких Українців, як громадян Австрійської Монархії, мали бути передані нам через голову парламентарного українського клубу д-ра К. Л.

Дійсно п. Президент д-р К. Л. запросив нас (п. М. й мене) на побачення. Дуже красномовно представив він нам тяжке мілітарне становище Австрії і впливаюче звідси менше заінтересування Австрії російською Україною; представив свої особисті невтомні старання в Міністерстві, щоб роздобути підмогу для нашої корисної діяльності і передав нам 15.000 корон. Ми, видавши йому розписку на одержану суму, зараз-же однесли її до ц. к. М-ва Зак. Справ, щоб повернути назад, бо на такі гроші серйозно зорганізувати працю було годі, а брати австрійські гроші, не маючи виглядів на справді корисну роботу, значило за сочевинну юшку продати добре ім'я організації. Консуль п. У. дуже здивувався й заперувався чомусь, грошей у нас не захотів прийняти, зараз же удався до шефа департаменту графа Г., попросивши нас заждати «вясненя цілої справи». Вернувся він в супроводі касіра М-ва, який виплатив нам ще 35.000 корон, а консуль п. У., просячи вибачення, запевнив нас, що завтра ж президент Української Національної Ради і Голова Українського Парламентарного Клубу д-р К. Л. виплатить нам ще 50.000 корон, і таким чином це прикре непорозуміння буде вичерпане.

Дійсно, на другий день запросив нас д-р К. Л. знов на побачення і, вже без ширших вяснень політичного моменту і його особистих старань в нашій справі, виплатив нам 50.000 корон, за які ми знов виставили йому розписку. Я не хочу цим сказати, що д-р К. Л. хотів ужити недодані нам гроші на якісь особисті справи, я переказую самий факт — як воно в дійсности було.

Спроба видалення Союзу В. У. з Австрії й «Австро-Русинські круги».

Не дивлячись на те, що Союз В. У., для маніфестації єдності українських політичних змагань по обидва боки бойової лінії, входив у Головну Національну Українську Раду і представник його засідав в президії Г. Н. У. Ради під головуванням п. п. д-ра К. Л. і М. В. — мусимо признати, що з офіційяльними парламентарними представниками Галичан не зуміли ми навазати добрих відносин. Навіаки п. З., хоч і не добився представництва для своєї «соціально-революційної партії» в Г. В. У. Раді, зеднав собі неподільні симпатії обох п. п. президентів Гол. Нац. Укр. Ради. Рівно ж і д-р. Д. дістав мандат на «особисте заступництво п. п. д-ра К. Л. і М. В. в Берліні».

Це наше неуміння зеднати симпатії офіційяльних галицьких провідирів кепсько одбивалося на нашій становищі в Австрії. І коли ц. к. М-во Зак. Справ і генеральний штаб вирішили були припинити, з причин нам ближче невідомих, бойову й видавничу діяльність соціялістів-революціонерів, то одночасно виставили вимогу і до Союзу В. У. «à l'aimable» перенести свою діяльність на нейтральний ґрунт, де «дешевше обходиться життя». Союз Визволення України відповів на це мотивованим протестом і запросив представників галицької української парламентарної репрезентації, проревідувати діяльність і грошову господарку Союзу В. У. Комісія, в складі п. п. д-ра Е. Петрушевича, д-ра І. Голубовича і пан-отця Ошишкевича, проревідувавши, знайшла все в порядку, «відповідаючим поставленим собі Союзом В. У. завданням і гідності Українського Народу» і тим примусила президента Головної Національної Української Ради д-ра К. Л. в імені Парляментарної репрезентації галицької України внести формальний протест до ц. к. уряду проти зарядження про наше замасковане видалення з Австрії.

По кількамісяшній боротьбі (всі Українці знали, що сам премер, покійний граф Штюрк, «впливав» на М-во Зак. Справ, на прохання деяких Українців таки, щоби воно швидше порвало з Союзом; через це уступив з М-ва шеф департементу граф Г. і т. и.) ц. к. уряд здав свою основну позицію: Союз В. У. члншався в Австрії але М-во Зак. Справ формуловало цю свою канітуляцію в таких неприємних для нас але заразом і навчаючих виразах:

« . . . Ц. К. Уряд згодився дозволити членам С. В. У. дальший побут в Монархії, під тою однак умовою, що вони . . . не даватимуть приводів для обґрунтованих жалоб . . . австро-русинських кругів і їх парламентарного заступництва.»

Таке жадання до Союзу В. У. виставляло офіційяльно ц. к. М-во Зак. Справ, до якого офіційяльно ж удавався голова того самого парламентарного заступництва д-р. К. Л. з протестом проти видалення Союзу В. У. з Австрії, як організації, яка стоїть у повнім контакті з «австро-русинськими кругами».

З огляду на не лише побутовий а й політичний інтерес, який представляє ця боротьба Союзу В. У. за свою честь, як ідейної орга-

лізації і заступника суверенності України в чужій державі, наведу, тут, користаючи прикладом «Українського Пранору», обидва документи доручаючи Союзові В. У. ц. к. Урядом, які представляють офіційні звідомлення референтів українського відділу ц. к. Міністерства Закорд. Справ про початок і закінчення конфлікту між Союзом В. У. і ц. к. Урядом.

Ці офіційні австрійські документи, стилізовані так, щоби Союз В. У. відчув свою безсилість у боротьбі навіть за власну честь з урядом тоді ще великої держави, який намагався повернути Союз В. У. в платну організацію, доводять як найкраще, як далеко од правди були ті, що закидали Союзові В. У. не то, що продажність, а яку б то небуло залежність Союзу В. У. від австрійського чи німецького уряду на тій підставі, що Союз В. У. розвивав свою діяльність за гроші, які одержав од цих урядів.

Перший документ:

Відень, 10 січня 1915.

Відносини ц. к. Міністерства Закордонних Справ до Українських організацій.

А. Група Залізняка.

В. Союз Визволення України.

С. Австрійські Русини (Ruthenen).

Під час вибуху війни була надія, що війна почасти вестиметься на терені російської України. В тій надії вважали тутешні міродатні круги вказаним, увійти в зносини з такими українськими елементами та представництвами, діяльність яких направлена на одірвання України від Російської Держави. Так спочатку вступив у певний звязок (Verbindung) австро-угорський генеральний штаб з Миколою Залізником, звязок, який потім перебрало Міністерство Закордонних Справ, яке зі свого боку навязало відносини (Beziehung) через висланого в серпні 1914 до Львова урядовця з деякими соціалдемократами, що приїхали туди підчас війни, які після унаядку Львова зорганізували у Відні «Союз Визволення України».*

З пересуненням воєнних операцій на захід від властивої України, втратила грунт можливість практичного зреалізування цих українських звязків. Спочатку піддержування їх обґрунтувалося тим, що воно давало міродатним чинникам змогу, інформуватися про становище на Україні, витворене війною, давала змогу виявити симпатії до українських кругів, а рівно ж піддержання тих, які технічно підготовлялися б на емісарів на випадок українського повстання.

З цього погляду доцільність безпосереднього контакту урядових чинників з організаціями російських Українців уявля-

* Як склався Союз В. У. досить ясно видно з наведених мною даних. С. В. У. був організацією без партійною. Найкращим доказом дієвої безпартійности С. В. У. окрім його платформ (див. ч. I «Вістника С. В. У.») і ведення праці в таборях полонених, була активна участь в нім таких правих поглядів людей, як покійний Е. Любарський-Письмениий (Ол. Скор. Полт.).

лася тимчасовою. Коли ж сама доцільність ця відпала, виступило на перший план те, що з самого початку було ясним: що власне українська акція в цілому могла б бути розвинена тільки тоді, коли б наша армія вступила на російську Україну і зайняла частину її території і що кожна спроба на віддаль викликати який-небудь рух на Україні, чи то перенацковуванням зброї та проклямацій, чи іншими якими-небудь сепаратними

А. Група Залізняка. змаганнями, мусить бути названа безсилою спробою. Тому спершу, і то вже в грудні 1914 був за обоюсторонньою згодою звязок (Verbindung)

з групою Залізняка розірваний. Через те, що наразі оцінка загальної політичної констеляції з вищезазначеного погляду та кож не відкриває жадних перспектив, які б обосновували піддержування звязку і з Союзом В. У. в ближчій будучині, міродатні чинники прийшли до того переконання, що треба розірвати і цей контакт (Kontakt)

В. Союз Визволення України. і то тим більше, що таке розв'язання справи дає

«Союзові» так важку для його політичного престижу незалежність.

Це розв'язання справи гадали урядові чинники провести так, що

1. воно не повинно було бути витолкуване як повна байдужність (désintéressement) з його боку в українській справі,

2. що продовження діяльності «Союза» було б до певної міри уможливлене в дотеперішніх розмірах (en cadre),

3. що чинникам тим запевнена буде змога скористати у відповідній ситуації знов співпрацею (Mithilfe) «Союза».

Перший постулат здійснюється тим, що розв'язання контакту переводиться à l'amiable (по дружньому) і що при тім підеться по змозі на зустріч оправданим бажанням «Союза».

Вимоги, виставлені в пунктах 2 і 3, мали б взяти на себе з одного боку урядові чинники (Regierungsfaktoren) з другого — «Союз». Зі сполучення (Junktur) цих обоюсторонніх зобов'язань (beiderseitigen Verpflichtungen) повстає умова (Vereinbarung), в яку мало б увійти і бажання (Wunsch) про перенесення головного осідку «Союза» по за межі Монархії і то в яку-небудь нейтральну державу з дешевими умовами життя, бажання, яке базується на доцільности (щоби «Союз» міг з призначених субсидій можливо менше витратити на власне удержання і можливо більше на саму працю). Така умова мала б отже вміщати слідуєчі пункти:

1. «Союз» по мотивах доцільности переносить по кищо (vorläufig) свій головний осідок до Швайцарії.

2. На цю ціль дістає «Союз» від Міністерства Закордонних Справ 63.000 кор., яко кошти ліквідації свого осідку у Відні і переїзду.

3. На місці свого нового осідку дістає «Союз» від ц. к. Міністерства Закордонних Справ ухвалену на один рік допомогу

(subvention) в розмірі 100.000 корон, яка буде виплачена йому третьорічними ратами згоди. Таку ж саму допомогу на один рік під тими ж самими умовами й зобов'язаними може «Союз» одержати і від німецького уряду.

4. За цю допомогу «Союз» зобов'язується:

а) не розв'язувати своєї організації і свою позицію пристосовувати до бажань ц. к. зглядно імператорсько-німецького Уряду.

б) виявляти своє існування періодичними виданнями з великоукраїнськими тенденціями.

в) налагодити зв'язки з російською Україною і по зможі розширювати їх.

г) бути готовим до співробітництва з обома Урядами на той час на протязі року, який вважатимуть австро-угорський і імператорсько-німецький уряди для активної Української політики підходящим і до такої праці «Союз» завізвуть.

5. «Союз» зобов'язується стати до розпоряджності ц. к. генерального штабу для ведення праці в таборах полонених в Монархії, видатки на яку покриватимуться окремо; в цій праці відповідає він виключно перед генеральним штабом і має від нього одного діставати вказівки. Видатки на цю працю покриває ц. к. генеральний штаб.

С. Австрійські Русини. У своїх відносинах до австрійських Русинів Міністерство Закорд. Справ руководитиметься надалі тим поглядом, що українські сепаратні виступи проти Росії наразі недоцільні і ними висновками, які з цього випливають.»

Як бачимо, отже, дошкільним наслідком неуміння Союзу В. У. добитися повного контакту з «впливовими» «австро-русинськими кругами», які виступали (не з парадного боку правда, а з заднього ганку) з «необґрунтованими жалобами» на Союз В. У. перед ц. к. Урядом був той, що цілу українську справу в Австрії відсунуто на далекий план. — Мені, як стороні, не винадає вясняти, що не було це виною Союзу В. У., який відстоював, оскільки це його нікчемно малі сили дозволяли робити, суверенітет України, а єдине і виключно «впливових» (отже далеко не всіх!) «австро-русинських кругів».*)

По кількамісяшній боротьбі, яка фатально відбивалася на розвиткові діяльності С. В. У., одержали ми другий документ, який містить офіційальне австрійське представлення ходу пертракцій і носить такий заголовок:

*) Теперішньому об'єктивному наддніпрянському читачеві слід знати що ні д-р. Е. Петрушевич, ні д-р. І. Голубович тоді до «впливових» не належали! Завдяки злочинним наслідкам демократичної основи їх (Національ-Демократичної) як і всякої іншої «демократичної» партії, мусіли вони, як люди чесні, належати до невливової опозиції. Цей факт відомий всім політично освідомленим галицьким Українцям. Користи для української справи од теперішнього злиття колишніх «впливових» з «невпливовими» я, грішним ділом, не бачу. Але це не «наддніпрянська» й справа.

Довірочно.

Відень, 12 квітня 1915 р.

Відносини ц. к. Міністерства Закордонних Справ до «Союза Визволення України».

На початку повторюється в нім увесь текст документу з 10. I. 1915, навіть в тих місцях його, які мали відношення лише до п. М. Залізняка, з незначними пропусками та змінами стилізації на користь Союзу В. У., так, що повторювати його тут не буду. Одмічу лише зміни в «умовах»:

У пункті 1-м Швайцарія замінена Туреччиною.

У пункті 4-м до розділу «б» додається, що «видавництва «Союза» мусять вестися по за межами Австро-Угорщини і Німеччини» і вводяться такі нові розділи:

d) у своїй діяльності («Союз має») послуговуватися австрійськими Русинами лише в обмеженім числі і з виразною апробатою в кожнім окремім випадку ц. к. Міністерства Закордонних Справ,

e) коли б «Союз» учинив що-небудь в розріз з вище згаданими зобов'язаннями, застерігають собі ц. к., як також і імператорський німецький уряди повну свободу ділання (Aktionsfreiheit).

Розрив з Австрією. З принципіально найважливішого для нас пункту п'ятого на наш категоричний протест викидається вимога відповідальности Союзу В. У. за працю серед полонених перед ц. к. генеральним штабом, як і обов'язок приймати од нього будь які вказівки. Цілий цей пункт у цім пізнішій документі згучить вже так:

5. Для веденя праці в таборах полонених в Монархії «Союз» зобов'язується залишитися до розпорядимости ц. к. генерального штабу, який вирівнюватиме рахунки видатків на цю справу».

Стилізація, як бачимо, лише формально різниться від тої, проти якої ми протестували; відкинене лише одверте диктування своєї волі. Ц. к. генеральний штаб був певним, що він «вирівнюванням рахунків на видатки», потрібні для широкою кровної праці у Фрайштаті, дібеться того, що Союз В. У. стане слухняно «приймати його вказівки». Ми ж твердили Міністерству Зак. Справ, що принципіально не можемо стати на цей ґрунт, що ц. к. генеральний штаб може собі і далі вести справи з п. З., але Союз В. У., як представник, хоч і нелегальний, закордонної наддніпрянської України по цей бік бойової лінії, не може поставити себе в залежність од такої суто «внутрішньої» австрійської інституції, яким є ц. к. генеральний штаб. Союз В. У., як організація чужинецька, може пертракувати з ц. к. Міністерством Зак. Справ, як репрезентацією ц. к. уряду на зовні, а в справі наших полонених зокрема може вести переговори і з ц. к. Військовим Міністерством, в ресорт якого входить утримання всіх полонених взагалі, з яким ведуть зносини в цих справах червонохрестні організації ріж-

них народів. Ні за які гроші і ні для яких цілей (хоч би то була і поміч нашим полоненим) нашою національною гідністю ми поступитися не можемо; а цього власне від нас домагався цей 5-ий пункт умови. Тоді нам вияснено, що коли ми власне на цей пункт не пристанемо, то це потягне за собою певний розрив зовсім наслідками, які з цього випливають. Через те, що в «наслідки» ті могло входити (як це «впливові русинські круги» і твердили) і адміністративне видалення нас за межі Австрії і т. н., ми, розуміється, оскільки могли «дипломатично» відтягали остаточну нашу відмову, підготовляючи ліквідацію наших справ в Австрії, роблячи заходи для навязання безпосередніх зносин з Берліном, в більшу політичну далекозорість якого ми вірили. Коли по чотирьох місяцях тяжкої для нас тяганини вимусили від нас ясну відповідь на письмі, згучала вона у квітні 1915 р, так само, як і в грудні 1914, а саме, що під команду ц. к. генерального штабу Союз В. У. йти не може й не піде.

Тоді наступив формальний розрив Союзу В. У. з Австрією, чи, певніше, навпаки: австрійського уряду з Союзом В. У. Цю політику повного розриву à l'aimable підтримувало і віденське німецьке Посольство. Але у нас звязки з Берліном тим часом, на перекір заходам німецького віденського Посольства, налагоджувалися вже безпосереднє: наша витривалість і невідкупність заїмпувала і нашим противникам і розрив довершився вже не в «адміністративних», як те нам пророчили ріжні наші приятелі, а в зовсім приличних дипломатичних формах, як про це найкраще свідчить закінчення цього другого документу.

Що до кардинального питання — праці в українським таборі полонених, то хоч «впливові» «австро-русинські круги» і домагалися перебрати її від Союзу В. У. в свої руки і через ц. к. Військове Міністерство, то це їм не поцастило. Стилізація ж цього пункту в документі така, що Союз В. У. мало мав надії удержати працю за собою. Кириничтво «впливових» заохочувало ц. к. Військове Міністерство стати на шлях «давання вказівок» Союзові В. У. Союз відстоював повну свою незалежність у веденні праці. Звідси безперестанні конфлікти і постійний брак грошей на ведення цієї праці. Не можучи добитися бажаного послуху з нашого боку, ц. к. Військове Міністерство час від часу давало розпорядження про повну ліквідацію праці у Фрайштаті і мені вже в Німеччині, німецькими впливами на ц. к. Військове Міністерство, особливо заступництвом покійного генерала Фрідріха, кілька разів приходилося рятувати Фрайштат (єдиний український табір в Австрії) од загибелі.

Далі додається дуже цікавий з правного боку, закінчуючий «умови» розділ, в яким Союз Визволення України трактується, як рівнорядна договірною стороною супроти обох великодержавних урядів, починаючи з якого я й дам дослівний переклад документу аж до кінця його:

«Рішення питання, чи відносини (Beziehungen) між «Союзом» і ц. к. зглядно імператорським німецьким урядом і по умови оговореного тут одиорічного строку мають і надалі під-

держуватися і в якій саме мірі — полишається на обопільне порозуміння (beiderseitiges Einvernehmen vorbehalten) на прогати місяця після виплати третьої третрїчної рати.

Ці умови, усталені ц. к. Міністерством Закордонних Справ в порозумінні з імператорським німецьким Посольством у Відні, були доведені до відома «Союзу» спочатку устно, як також на його жадання у половині січня 1915 року на письмі. Минали тиждень за тиждем, а «Союз» все не зважувався заявити, чи він приймає їх чи одкидає. На повторні настоювання виявити своє відношення Міністерство Зак. Справ все діставало одну й ту саму відповідь, що умови в такій формі для «Союзу» не до прийняття, але що він з мотивів цілком зрозумілої далекосягlosti наслідків його рішення прикладає всіх зусиль, щоб винайти середній шлях, який би відповідав як його поглядам, так і поглядам обох урядів. Щоби прискорити закінчення справи прийняло Міністерство Зак. Справ з подякою пропозицію вилицути на «Союз» з боку п. п. Розеліуса з Букареншту і д-ра Ціммера з Констанцінополя, останній з яких піддержував зносини з тамошнім представником «Союзу». Ці панове довели до відома Міністерства, що після форсовних переговорів удалося їм знайти базу, в якій знаходяться з одного боку всі вищенаведені умови урядових чинників і з другого боку, завдяки декільком додаткам швидче формального характеру, уможливило прийняття їх союзом. Кілька днів пізніше предложив однак «Союз» Міністерству Зак. Справ письмо з начерком усталення своїх майбутніх відносин до австро-угорського Уряду, в якій вищенаведені умови почасти зовсім не були включені, почасти ж у значно зміненій формі зі спеціальними застереженнями. Цей проєкт особливо підкреслював сепаратність умови з австро-угорським Урядом, за якою мала б наступити сепаратна умова і з імператорсько-німецьким Урядом (тоді, як обидва Уряди бажали у цій справі виступати одностайно). Цей проєкт домагається значно більшої допомоги од ц. к. Уряду.

В таких обставинах уважало себе ц. к. Міністерство Зак. Справ, у згоді з тутешнім імператорським німецьким Посольством, яке в цій справі добуло вказівки свого Уряду, поставленим перед необхідністю взяти собі за ціль розлюзнення відносин урядових чинників з «Союзом», замінити цілковитим розривом.

Однак і в цім випадку хотіли обидва Уряди піти «Союзові» як найдалі на зустріч. Так Міністерство Зак. Справ первісну ліквідаційну суму 63.600 корон, зменшену за відрахунком зачету на 50.000 корон, замінило відступною виплатою 100.000 корон. Таку-ж саму відступну суму ухвалив «Союзові» й імператорський німецький Уряд.

Зверх того засвідчив ц. к. Уряд свою згоду дозволити членам С. В. У. і дальшій побут у Монархії, під тою однак умовою, що вони житимуть далі, яко приватні особи і не даватимуть жадних приводів до оправданих жалоб (berechtigten Klagen)

чи то офіційальних чи австро-руси́нських кругів і їх парламентарного заступництва. За це мають дістати обидва Уряди змогу відновити свої відносини з «Союзом» у відповіднім часі пізніше.

Пориваючи свої відносини з «Союзом» Міністерство Зак. Справ додержувалося того погляду, що тим зовсім не припиняється праця в таборі полонених, бо вона, хоч і ведеться під проводом «Союзу», але виконується здебільшого австрійськими Русинами і про дальше ведення цієї праці дбатиме надалі ц. к. Військове Міністерство або тими самими силами, що й досі працювали, або притягаючи нові сили, поручені австро-руси́нськими посланцями.

Оповідення ухваленого обома Урядами розриву дотеперішніх їх відносин до «Союзу» під вищенаведеними умовами ознайомив 10-го ц. м. з рамени ц. к. Міністерства Закордонних Справ і за уповноваженням імператорського німецького Посольства у Відні ц. к. генеральний консуль фон Опенгаймер в супроводі ц. к. Радника Двору і Міністерства барона Веске фон Пюттлінгена представникам «Союзу» Олександрові Скоропис-Полуховському і Маріянові Меленевському. При тім згадано було, що ц. к., як також імператорський німецький Уряди, санкціонуючи призначені одступні суми, руководилися наміром улекшити дальше незалежне існування (unabhängig· Existenz) і продовження діяльності (Weiterbestätigung) «Союзу» і застерігають собі право, як що настане для того відповідна пора, вийти знов у ближчі відносини з «Союзом».

Зверх того в імені ц. к. Уряду було додано, що «Союз» в справі дальшого ведення дотеперішньої своєї праці в таборах полонених має заявитися для обговорення справи до ц. к. Військового Міністерства.

Представники «Союзу» ознайомлене їм оповідення прийняли до відома і висловили зі свого боку подяку за доброзичливість, виявлену обома Урядами до змагань «Союзу».

Так згучить офіційальне австрійське звідомлення про розрив відносин між австро-угорським Урядом і Союзом Визволення України. В дійсности ж С. В. У. і далі користав в багатьох випадках технічною допомогою ц. к. Міністерства Зак. Справ, як виставлянням паспортів своїм членам і т. п. і навіть зверх тих «відступних» 100.000 кор. дістав ще в критичних хвилях свого існування кількадесят тисяч корон. Що ж до дозволу вижитися в Монархії, як приватні особи, то це була вже чисто «парламентарна» одинска перед «впливовими австро-руси́нськими кругами», які, як вірні ц. к. піддані, набридали і далі ц. к. Міністерству Закордонних Справ доноси на непевність тих російських Українців, що засіли в Союзі В. У. В дійсности ж лише я один переїхав до Берліну, і всім було відомо, що осідком президії С. В. У., як був, так і лишився Відень. Тут же видавалися і українській і німецькій тиждєвники С. В. У. Про це лише не говорили ми офіційально ні з ц. к. М-вом Зак. Справ, ні з «впливовими Австро-Русинами».

Від ілюзій до суворості дійсності. Мрії про провідну історичну роль Австрії у відродженні самостійної Української Держави довелось нам здати в архів. Западно багато сиділо в ц. к. М-ві Зак. Справ «добрих знавців» народів Росії, таких, як пізніший представник Австрії в Українській Державі, граф Форґач, щоб Міністерство це могло піднятися до високого дійсно історичного погляду на будуччину Сходу, а в будуччині тій розглянути ясним оком великого політика майбутню роль України.

Союз В. У. не склав рук у розпачі, а пішов далі шляхом дрібної буденної праці. І робота ця, інформаційна й організаційна, коли порівняти її з працею теперішніх наших державних закордонних представництв з їх пресовими бюроми, навіть не приймаючи на увагу того, що все це зроблено за дійсне тяжкими заходами добути шаги, а не мільйони — презентується дуже імпрозантно.

Крім постійного осідку у Відні й Берліні С. В. У. довгий час удержував постійного представника в Болгарії (д-р Лев Ганкевич) і Швеції (спочатку Мирослав Січинський, потім д-р Осип Назарук), посилаючи «курєрів», чи делегуючи членів президії С. В. У. в різних агітаційно-організаційних чи репрезентативно-дипломатичних справах до Туреччини, Угорщини, Румунії, Італії й Швейцарії. — Видавництва С. В. У. крім тиждєвників «Вістник С. В. У.», німецьких (Ukrainische Nachrichten) які виходили реґулярно, налічує десятки брошур і книжок ще й на мовах: турецькій, шведській, болгарській, румунській, угорській, італійській, французькій, чеській й хорватській. При тім серед цих видань є такі великі наукові праці, як «Ukraina, Land und Volk» проф. С. Рудницького і перша половина німецького видання «Начерку Історії України» проф. Грушевського. Швейцарський місячник «Revue ukrainienne» був сфінансований також С. В. У. — До цього треба додати ще 4 часописи, які вели полонені в українських 4 таборах і той імпрозантний розмах громадсько-організаційного життя в цих таборах. (Див. «Історію укр. громади в Раштаті» проф. О. Терлецького.)

Переговори Союзу В. У. з Німцями перейшли в стадію реального оформлення як раз на час офіційного розриву з Австрією.

Про широко закроене політичне співділяння з Німеччиною в Берліні після офіційного розриву з Австрією і Німеччиною у Відні, розуміється, не могло бути мови. Віденське ж Посольство Німеччини поривало з С. В. У. за згодою й апробатою німецького Міністерства Закордонних Справ.

Союз В. У. в Німеччині. Тому ціла праця Союзу В. У. в Німеччині, куди я весною 1915 р. був делегований для ведення там всіх агенд нашої організації, і за яку я й несу всю відповідальність, мала одмінний характер. Першим і головним завданням тут було налагодження національної культурно-просвітної праці серед полонених Українців і лише як самозрозумілий вислід перебування в Берліні представництва С. В. У. — політична репрезентація ідеї суверенності України і агітація в цім напрямі серед німецького громадянства.

З огляду на негативне відношення імператорського німецького Міністерства Зак. Справ (де також сиділо дуже багато «відомих знавців» Росії, а тим самим значить і України) до української справи, дістати дозвіл на відокремлення українських полонених і започаткування культурно-просвітної праці удалося Союзові В. У. лише завдяки двом чинникам:

1. Товариство Внутрішньої Колонізації, головою якого був урядовий президент у Франкфурті на Одері фон Шверін а секретарем Т-ва д-р Коїн, мало діло ще за мирних часів з українськими, головню галицькими хліборобськими робітниками. З цієї практики Т-ва дійшли ці лани до дійсного знання української національної відрубності і тому для них ідея виділення Українців полонених в окремі національні табори не видавалася таким дивовижним абсурдом, як для фахових «знавців» з Міністерства Зак. Справ. Зазнайомившись ближче з загальним напрямом політичної діяльності Союзу В. У. вони побачили, що так зрозумілі завдання і цілі відродження української державности можуть бути лише користними державно-національним інтересам Німеччини і рішили піддержати заходи Союзу В. У.

2. У Пруськвм Військовім Міністерстві знайшли вони світлу голову в покійному генералі (тоді ще полковник) Фрідріхові, шефові департаменту по справах полонених, який зразу ж зрозумів всю далекосягність німецько-української політичної концепції для розвитку німецької політики на Сході в майбутнім, як також високу ідейну й моральну вартість (що тут особливо важко підкреслити!) такого культурно-національного освідомлення українських полонених і взявся разом з п. п. фон Шверіном і д-ром Коїном цілою душею і з пруською енергією за зреалізування справи. — Мала вона явно політичний характер і Міністерство Закордонних Справ обійти було годі. У Відні ж справа наша вже ґрунтовно зіпсована. Не дивлячись на найобережніще її уміле представлення просьби Союзу В. У. Міністерство Зак. Справ наклало своє вето: воно не може взяти на себе відповідальности за ту працю в таборах, яку поведе там Союз В. У., а яка звернена буде проти єдности і неподільности Росії, з якою от-от доведеться миритися і т. и.

Тоді п. п. фон Шверін і д-р Коїн заснували «Посередницьку організацію у Франкфурті на Одері» і по згоді з ген. Фрідріхом зробили представлення Міністерству Закордонних Справ, що ця чисто німецька організація переймає перед урядом на себе всю відповідальність за роботу Союзу В. У. в українських таборах і ручить, що на шкоду Німеччині в цих таборах нічого робитися не буде. Міністерство Закордонних Справ, рахуючись з особистими впливами п. п. фон Шверіна і ген. Фрідріха, не зважилося вже цим разом відмовити. Лише дякуючи щирій відданости цих людей самій ідеї і їх нляхетному довіррю до Союзу В. У. дістали ми змогу налагодити й поширити працю в трьох таборах в Німеччині. Ті десятки тисяч наших полонених, які в українських таборах зберегли здорове тіло, а в нім і здорову душу, випрямилися духово й не підозрівали, що без доброї волі цих німецьких патріотів, вони б могли з німецького полону винести лише сногад про безглузду «гру в очко» і т. и.

Разом з відповідальністю за працю С. В. У. в таборах Німеччини взяла «Посередницька організація у Франкфурті на О.» і турботи про роздобування грошей від німецького Міністерства Зак. Справ на ведення праці. При чім ці люди прийняли, як цілком samozрозуміле, мое повідомлення, що Союз В. У., оскільки постане незалежна Українська Держава, зробить заходи, щоби ці видатки на культурно-просвітну працю серед українських полонених, були звернені Німеччині, як українській державний борг. Приступаючи до праці прирік Союз В. У., що він, чи приставлені ним особи, не вестиме протинімецької чи протинавстрійської агітації серед українських полонених. Розуміється, що при свободі слова, яка була основою цілої культурно-просвітної діяльності в таборах, противники української державности вели й жваву антинімецьку пропаганду; особливо-ж у перших стадіях праці, і, при бажанні, можна було завжди знайти причіпку, щоби вже й розпочату працю припинити, коли би проти Німців — ворогів цієї української праці — не обороняли ці німецькі патріоти, одушевлені тою ж, що й ми вірою в справедливість і чистоту ідейного прапора, піднятого Союзом В. У.

З якими труднощами в цій праці серед загнаних і заляканих полонених приходилося боротися, які організаційні форми приймала ця праця, які ризикові педагогічні шляхи приходилося нам випробувувати — представлено це в уже не раз мною цитованій «Історії української громади в Раштаті», написаній одним з найбільш ширих і відданих цій праці співпрацівників Союзу В. У., проф. О. Терлецьким. Представлення тої політичної атмосфери, в якій мені спочатку самому, а з січня дев'ятнадцять сот шіснадцятого року вже разом з секретарем берлінської «Центрالی С. В. У.» п. В. К. доводилося відстоювати цю працю від різких ворогів її, а особливо від «приятелів» — виходило за рамки праці п. Терлецького, та її бракувало матеріялу для цього.

Досить навести тут пару фактів:

Коли після відмови німецького Міністерства Зак. Справ на першу просьбу Союзу В. У. готовилося нове представлення вже в імені німецької групи, показали мені в Пруськім Військовім Міністерстві листом «впливового австро-руського посла», заступника президента Головної Національної Української Ради п. В., в яким він, розказавши про налагодження ним германофільської агітації серед українських полонених в Австрії у Фрайштаті, просить скористати його досвідом в цій справі і дати йому дозвіл zorganizувати таку ж пропаганду і в Німеччині. — Не встигли ми ще навіть закінчити виділення Українців до першого табору, як до Пруського Військового Міністерства наспів вже від одного таки мого співробітника, Галичанина п. В. Л., донос на цілий Союз В. У., в яким між иншим тверджено, що я така небезпечна людина, що навіть живу під прибраним прізвиськом і, розуміється, лише прикидаюся прихильником Німеччини. Висновок той, що не можна довіряти Союзові В. У., а покликати до ведення справи його, п. В. Л. — І так тяглося з місяця в місяць, з року в рік. До найцікавіших відомих мені дописів належать: донос Німця д-ра Ш., який доводив Пруському Військовому Міністерству «незбитими даними», що я справжній московській шпиг; а з українських — донос соціяльдемократа

д-ра Б., який обвинувачував мене в тім, що я веду по таборах «соціалістичну» й анархічну агітацію, що, розуміється, не могло вводити в інтереси консервативно-монархічного Пруського Військового Міністерства. — Скількох доносів я не бачив — Бог відав. Принаймні з автором одного такого «докладу» д-ром І., який мені тепер сам в цім признався, зазнайомився я минулої зими.

Лише дякуючи джентельменському довіррю й обопільній пошані, з якими відносилися до мене перенесені вище приятелі української справи і яким я од щирого серця одплачував тим же, можна було якось все це перетерпіти і дбати про дальший розвиток праці. Перед цими німецькими патріотами совість моя чиста.

«Злочинці» поповнив я лише перед моїми земляками, яких силоміць втягав в українські табори, користаючи дозволом на це Пруського Військового Міністерства. Відповідальність ця за працю в Німеччині (аж по мій відїзд у червні 1917 р.) може бути деталізована так:

1. Організація трьох українських таборів: Рашат, Вецляр і Зальцведель.

Як і що робилося в таборах, українське громадянство може дізнатися, як з цитованої вже праці проф. О. Терлецького «Історія української громади в Раштаті», так і від наочних свідків і учасників цієї праці, тих кількадесяти тисяч полонених, розкиданих тепер по цілій Україні, які в цих таборах дістали, обґрунтували або далі розвинули свою національно-політичну державницьку свідомість.

При налагоженні цієї праці вживав я усього свого впливу і авторитету в спеціально для ведення її зорганізованих Просвітних Виділах С. В. У., щоби праця велася в самостійницьким безпартійним дусі. Я ініціативно допомагав організації найрізномірних гуртів по інтересах чи склонностях полонених. В таборах існували і розвивалися сливе всі організації, які бувають в життю високо розвинутої громади, від політичних, як партійні соціалдемократичні гурти, починаючи і кінчаючи на штурмових і православних брацтвах; не кажучи вже про наукові, видавничі, мистецькі, технічні, спортові, співочі, театральні, кооперативні і т. н. товариства. Нашою працею ми добилися нарешті того, що в кожному таборі громадська самодіяльність стояла так високо, що коли білоруські делегати на міжнародню швайцарську конференцію недержавних націй в 1916 р. одвідали зальцведельський табір, то вони зі щирістю призналися, що у нас в цім однім (наймолодшій!) таборі життя йде значно ширше, ніж тодішнє білоруське в їх столиці у Вільні.

2. Доставка змоги кількадесяти полоненим під час війни перейти на Україну через фронт при допомозі німецького Генерального Штабу.

Щоби вяснити цей ризикований крок, треба прийняти на увагу дійсні обставини, в яких розвивалася наша справа по цей бік бойової лінії.

Всі вони пішли тільки з власної охоти, всі йшли для пропаганди ідеї самостійности України, для розповсюдження відомостей про те, що і як діється в українських таборах полонених.

Завдання, які поставив собі Союз В. У. за кордоном цілковито забірали тут всі наші сили й час. Придатних для посилки на Україну людей ми не мали. Від Батьківщини були ми цілковито відрізані. З України до нас за весь час війни приїздив двічі лише один чоловік — д. Г. Між тим все, що ми говорили, робили й організували в таборах — все це мало тимчасовий, переходивий характер, все було лише підготовкою до дійсної праці на місці, на Україні. Це відчували й знали найфактивніші елементи з посеред полонених. Крім цілком нормального бажання вирватися з тюрми, якою все-ж лишався полон, у найкращих одиниць говорила віра повонавернених прозелітів самостійництва, які, в молодечім запалі й захоплені, були переконані, що їх нове знання, їх віра переверне гори національно-політичної темноти на Україні. Вони рвалися туди всіми силами своєї душі, серця і нервів. Багато з них своєю вірою і щирою відданістю справі були б вартіші з національно-політичного боку, ніж инший старий досвідчений політик, — оскільки тільки їм удалося було б перебраться на Україну. І Союз В. У. з політичного боку вважав корисним допомогти таким активним свідомим Українцям перебраться з таборового царства фантастичних мрій у грубу й тяжку дійсність воєнних часів на Україні; але для цього бракувало у нас своїх засобів. Для здійснення і цієї пекучої української потреби доводилося оглядатися за поміччю тих, що мали спільні з українськими інтереси.

Не всі ті Німці, які були прихильниками української справи, підходили до неї з такого глибоко-морального політичного погляду, як вже відомі читачеві н. п.: покійний генерал Фрідріх, фон Шверін і д-р Копп. Були й такі, що брали справу «реальніше», старалися довести німецькому Міністерству Закордонних Справ хибність його позиції в українським питанням конкретними фактами. Найкращим, найбільш відданим нашій справі серед них був сотник фон Любберс, референт спеціально заснованого українського відділу при департаменті по справах полонених Пруського Військового Міністерства, за служу якого по переведенні організації наших таборів неюцініми. Але в своїй експансивності він не добачав, чи краще дуже швидко забував не раз витолкувану йому ріжницю в моральнім ставовищі наших полонених і німецьких солдатів, що до «східного ворога». Він зовсім щиро був переконаний, що «між німецькими й українськими інтересами є й мусить бути повна єдність» і гадав, що найкращим шляхом до признання самостійницьких вимог Союзу В. У. є активний виступ українських полонених в рядах німецького війська. Я відстоював, що про це може бути мова лише тоді, коли німецький Уряд одверто оголосить признання наших державних домагань і трактуватиме нас, як своїх союзників, нарівні з Турками й Болгарами. Це відстоював і сотник фон Любберс, але вважав, що офіційно признання можна буде швидче добитися, почавши з активних виступів. А що загальна директива по українському відділові департаменту від покійного ген. Фрідріха була така, що в справі українських полонених нічого не робиться без його відому і згоди, то це мало наслідком лише численні обговорювання і вияснення справи з усіх боків.

Зі свого-ж боку сотн. фон Любберс проявляв величезну ініціативу, силкуючись перетягнути на наш бік всі міродатні чинники і вчашав як до Міністерства Закордонних Справ, так і до Генерального Штабу, реферуючи там найменші успіхи розвитку національної свідомості наших полонених, в можливість якого там спочатку зовсім не вірили. Наслідком зацікавлення в Генеральнім Штабі успіхами праці в наших таборах і була пропозиція перекинути за фронт «українську баталью». Коли сотн. фон Любберс відстояв в Генеральнім Штабі мої вимоги, що наші полонені не діставатимуть од Генерального Штабу, не лише шпигівських, але взагалі ніяких німецьких завдань, тоді мені лишалось лише скористати з цієї допомоги «ворога нашого ворога» і я пішов на зустріч бажанням найактивніших наших полонених, які при технічній допомозі німецького Генерального Штабу й поїхали до рідного краю ідею самостійності України.

Чоловіка десять-дванадцять з них зустрічав я вже живими й здоровими на Україні, як свідомих діячів в різних галузях громадського життя. Двоє з них розповіли мені, що вони, перебувши щасливо московську військову тюрму, куди їх засадовали, зловивши на фронті, добралися до С. Петлюри, тоді вже генерального секретаря військових справ, розповіли йому, як наспівді, все про розвиток праці в українських таборах і про свій ризикований шлях переходу бойової лінії при допомозі Німців. На їх прозьбу використати їх сили, як сам він, С. Петлюра, вважав найкращим, той відповів їм, що йому «самостійники не потрібні», і справді відправив їх з нічим, так, що вони мусіли довгий час тинятися без толку, як безробітні.

Ці живі свідки стверджаять, що більшість з них попереджав я особисто про всі небезпеки, які їх чекали в цій спробі перейти через фронт. Я особисто, або голова Провітного Відділу — коли я не міг бути у відповіднім таборі — всім виразно казав, що їх Союз В. У. не посилає, що вони йдуть на свою власну відповідальність і все, що робитимуть на Україні — робитимуть теж на власну відповідальність: що їм дозволить їх власна совість і вимагатиме від них їх громадянський обов'язок; що С. В. У. не дає на їх подорож ні копійки своїх грошей, бо не має на це ніяких фондів, що вони одержують на подорож по 500 або 1000 московських рублів (не залежало від того, яке я мав повідомлення через сотн. фон Любберса) від німецького Генерального Штабу, але що за ці гроші вони не обов'язуються нічого робити для Німців і що, коли б Німці вже в дорозі стали пропонувати їм ще які гроші (в однім випадку це й було стверджено) з тим, щоби вони взяли на себе які-небудь обов'язки, — вони не сміють цього робити, бо цим кинуть негарну тинь на цілу працю в таборах і самі спустяться з українських громадських діячів до найнятих німецьких шпигів.

Першу групу — три чоловіка — у лютім 1916 року супроводив я особисто аж на фронт, щоби перевірити чи справді не будуть Німці збивати наших людей обіцянками при самій вже переправці і щоби взагалі пересвідчитися, чи не є такий перехід шляхом до вірної смерті; що є вигляди на успішність переходу бойової лінії. Перше місце з чисто топографічних його особливостей видалося мені невідповідним, і я про

це робив усний доклад, як Німцям, домагаючись від них кращої охорони життя відважних наших людей, так і уиравам наших громад в таборах. Що Союз В. У. тут грав ролю не заохочуючого а стримуючого елементу, це зможуть підтвердити всі, хто приймав активну участь в таборній роботі, бо найенергійніші і найсвідоміші елементи з посеред полонених, як неопітні самостійництва рвалися до праці не за ґратами в полоні, а на широкій Україні. Роля голов Просвітних відділів зводилася до добору найбільш ідейних з посеред бажаючих, до відмітання авантюристиків, які зверталися і просто до Німців зі своїми пропозиціями понести агітацію за фронт.

3. За висилку збройного відділу таборних січовиків на Підляшша.

З першим таким відділом у 27 чоловіка виїхав я знов же особисто у січні 1917 року до Ковеля з тою-як метою: переконатися, чи Німці додержуватимуть своєї обіцянки і не вкиватимуть наших людей до шпигівських завдань, а дійсне залишать їх, як військову міліцію на зайнятій Німцями терені українського заплілля. Відділ цей, вступаючи у фактичну етапову військову німецьку службу під командою українського поручника п. Ш. зложив в присутності раштатського таборного православного пан-отця 12-го січня 1917 року слідоуючу присягу:

»Перед Тобою, Україно і весь Український Народе, по старому козацькому звичаю присягаємо: чесно, вірно й хоробро служити Тобі, Україно, лід цим прапором; під ним по всім силам боронити Тебе, не опускати цього прапора в жаднім случаю, з ворогами ніколи не входитьи в змову, лише завжди завзято їх поборювати і взагалі поводитися, як славному січовому товариству годиться: жити і ділати чесно і вмерти з честю. Так помози нам Боже і весь Український Народе!»

Присяга ця складена під полковим стягом Першого Січового імени Тараса Шевченка полку, під яким цей І полк «синежупанників» вступив у Київ за часів Центральної Ради.

За цією зовнішньою історією виступу зі зброєю в руках першого Січового відділу криється різка ідейна боротьба, яка тяжко відбилася на нервах всіх учасників праці в Раштаті; захопила й байдужі звичайно верстви таборного населення. Вона примусила мене поставити полоненим ультимативну вимогу: або прийняти мое зарядження про усунення від праці в Раштаті спритного демаґога, буковинського народнього вчителя, соціал-демократа О. Б., пізнішого міністра уряду Української Народньої Республіки, який одночасно був улюбленцем і Німців, і широких мас полонених, і провідирів їх, — або Союз В. У. зрікається всякого контакту з раштатським табором, і тоді Німці покличуть до проводу п. О. Б.

Справа малася так:

Коли робота в наших таборах стала на шлях певного й гарного розвитку — під новий рік 1916, — коли вже самостійницькі настрої серед полонених так поширилися й поглибилися, що в Раштаті добре стало на ноги спортивно-військове товариство «Січ», то на цей саме

час припало в Німеччині обмірковування і підготовка вищим військовим командуванням і Міністерством Закордонних Справ необхідності вдарити головними силами на Росію, щоб, або примусити її до сенатного миру, або вибити на довший час зі строю. Це підіграло трохи інтерес до української справи. Як раз в кінці 1915 року наліг до Берліну прихильник Союзу В. У. з російської України д. Г., з яким я й добився, завдяки рекомендації ген. Фрідріха та заходом невтомного сотн. фон Любберса, авдієнції у державного секретаря Закордонних Справ д-ра Z., який наважився цим разом обіцяти нам зробити представлення канцлерові й Імператорові, щоб довести їм необхідність офіційної заяви німецького Уряду про признание самостійницьких змагань України. Маючи таке офіційне признание, могли б ми настаювати перед німецьким військовим командуванням на допущенні організації українського «союзного» відділу в німецькій армії, як то робили галицькі Українці і Поляки в Австрії, Чехи в Росії і т. й. Охотників вступити в такий відділ добровольців під прапором Самостійної України було тоді вже чимало в наших таборах. Але західний фронт зв'язав забагато німецьких сил і проєкт натиску на Росію улав раніше, ніж ми дістали приречене офіційне оповіщення німецького Уряду в українській справі, а через те виготовлений мною проєкт його, санкціонований державним секретарем д-ром Z., зник в архівах німецького Міністерства Закордонних Справ.

Коли щезла можливість дістати офіційне урядове признание українських самостійницьких змагань, зникла тим самим і моральна підстава для мене особисто і Союзу В. У. в цілому говорити про оружний виступ російських Українців по стороні центральних держав, які так само, як і Росія, не хотіли визнати нашого права на самостійне державне існування. — Не так спокійно й рішучо міг зробити такий льогічний висновок з цього стану річей Німець-патріот сотник фон Любберс, який, як референт української справи в Пруськیم Військовім Міністерстві, хотів всіма силами довести, що його праця має не мале значіння для його батьківщини, що з неї могла вийти хоч би на початках і невелика але все ж конкретна і так потрібна для Німеччини поміч. Він бачив, що я стою щиро за спілку з Німеччиною і через те парівав на власний Уряд, який так по дурному відкидав поміч, за якою йому треба було лише по дружньому простягнути руку. Але часто парівав він і на мене за мою чужу йому «принципіальність та теоретичність» і все старався мені довести, що його шлях, шлях активного українського виступу по стороні Німців — більш реальний ніж мій «принципіально-правний».

В таких безрезультатних для цієї справи суперечках-дискусіях минав час; праця в таборах давала все виділі й крапці успіхи, а сотн. фон Любберсові так і не удавалося ніяк зреалізувати її через мою вперість і таку ж незломну байдужість до наших змагань Міністерства Закордонних Справ. І пізньої осені 1916 р. сотн. фон Любберс, який зовсім щиро називав мене своїм приятелем, втратив терпець, рішив зломити виразний гакказ свого шефа ген. Фрідріха — що в справах українських полонених нічого не робиться без мого відома і згоди — щоб зробити рішучий реальний крок, який, як він думав,

був однаково в інтересах обох народів, його власного і українського, і поставити мене вже перед довершеним фактом.

Я тоді саме застряв був на кілька тижнів у Вецлярі, де, відсунувши від справ тодішнього голову Просвітного Виділу д-ра П., переведив груповну реформу таборової організації. Там я довідався про таємне розпорядження Військового Міністерства про те, щоби команданти таборів при допомозі голов Просвітних Відділів, або і по за ними, через німецьких таборових офіцерів-референтів, які мали дуже багато безпосередніх зносин з полоненими, вибрати по 50 найбільш певних і придатних полонених, які підуть на фронт.

Офіцерів-референтів таборів Вецлярю і Зальцведелю удалося мені легко уговорити відмовитися робити добір людей на власну руку для такої висилки, представивши їм небезпеку заворушень в таборах, які легко могли зруйнувати все те, що досі було досягнене. У Вецлярі, як я вже сказав, провід Просвітного Виділу на той час перебрав я на себе; за Зальцведель був я спокійний. Тому викликав я голову раштатського Просвітного Виділу п. О. Б., щоб порозумітися з ним, до Вецлярю, якого я на той час не міг покинути. Підчас розмови п. О. Б. potwierдив, що він знає цей наказ Військового Міністерства і «своїх 50 чоловіка дасть». На мій запит чи знає він куди, на що і на яких умовах підуть ті люде? відповів він мені, що «це його не обходить», а що «коли інші табори не зможуть дати своїх, то він з Раштату дасть і усіх 150 чоловіка».

З цілої балачки набрав я переконання, що п. О. Б. добре розуміє, про що тут ходить, і тому я закінчив нашу розмову самою інформацією; наказу ж не давати людей, який він міг використати проти Союзу В. У. серед тих Німців, які й так нарікали на марне витрачання німецьких грошей на українські табори, я йому змисне не дав. На день, призначений фон Любберсом для наради у Військовім Міністерстві таборових офіцерів у справі висилки цих 150 полонених, я удався до Берліну, а за пів години до призначеного часу нарад, був уже я в бюрі сотн. фон Любберса, який хоч-нехоч, коли стали сходитися покликані на нараду, запросив і мене прийняти в ній участь. Перед тим одвідав я раштатського референта, сотника Козака (Німця), людину наскрізь порядну — який взявся за українську справу не з кар'єристичних а ідейних мотивів — вияснив з ним справу на чистоту і він прирік мені піддержати на конференції все, що я відстоюватиму в цій справі.

На нараду прийшов представник Генерального Штабу, який був певен, як це виявилось з дебатів, що на цій конференції він має установити лише форми, річечні і т. н. перейняття цих 150 чоловік з resortу Військового Міністерства в розпорядження Генерального Штабу. На мій запит про ціль, для якої мають перейти ці полонені в розпорядження Генерального Штабу, він лише відповів, що такі «розгайтовані люде» можуть бути дуже цінними для німецької армії, а що я можу бути зовсім спокійним: з ними поводитимуться дуже добре.

В дебатах представив я дуже неспмістично наслідки такого таємного і насильного виділення з кожного табору по 50 чоловік для цілого розвитку українсько-німецьких взаємин і спеціально для розвитку

праці в таборах; зменшив як тільки міг вартість їх для Генерального Штабу; запевнив, що так виділені полонені знайдуть спосіб дати знати про свою долю своїм приятелям по таборах і можуть викликати цим розрухи, що не лежить ні в українських, ні в німецьких інтересах. Запропонував я, що ми зможемо виставити невеличкий пробний відділ, не криючись з цим перед нашими таборовими полоненими-громадянами, а за їх згодою, як що будуть виконані Німцями такі умови:

1. Коли Генеральний Штаб дібеться (не від Уряду, що безнадійно), а бодай від німецького Головного Командування офіційного повідомлення про признание наших самостійницьких змагань і охорону інтересів українського населення на окупованих центральними державами українських землях;

2. Що відділ цей піде під команду свого українського старшини;

3. Що відділ цей, користаючи всіма правами німецької армії нестиме лише етапну службу в українським заплілю німецької армії;

4. Що відділ цей не вживатиметься ні до якої шпінгівської служби і, що нарешті,

5. Я особисто супроводитиму цей відділ перні часи при його праці на місці його побуту, поки там все не налагодиться.

Представник Генерального Штабу пристав на це лише з великою леохотою, після дуже затяжних дебатів, в яких мене піддержували таборові офіцери-референти. Я негайно поїхав до Раштату і усунув на превелике диво і жаль і Німців, і полонених п. О. Б. від праці, перебравши тимчасово ведення справ у свої руки. П. О. Б. мені скромно заявив, що він, розуміється, нічого не має проти усунення його від праці, але «не знає, що скажуть на це Німці й полонені». Коли ж Німці «нічого не сказали» самі, тоді удався п. О. Б. до ген. Фрідріха з жалобою на мене, яку той переслав мені. Серед же полонених прихильники п. О. Б. підняли шалену агітацію і я змушений був поставити справу руба: або Союз В. У., або п. О. Б. . . .

Там же в Раштаті дістав я через соти. фон Любберса повідомлення Генерального Штабу про остаточне прийняття всіх виставлених мною на нараді в Берліні вимог за винятком 1-го пункту, на який знов наложило своє вето Міністерство Закордонних Справ.

Справу ж висилки пробного збройного відділу зreferував я на спільнім засіданні Генеральної і Січової Старшини. Ці виборні інституції табору, самі обмірковували як ризик, який ми всі спільно приймаємо цим кроком на себе, так і ті плюси для розвитку української справи, які давала нам ця можливість вислати наш відділ «німецької армії» для несення етапної служби на рідній землі, де грасували Поляки. Всі ми були одної думки, що цей практичний крок мусимо зробити в інтересах розвитку, поширення і зміцнення нашого права на самостійне державне існування.

Дійсне, діяльність цього відділу цілковито оправдала наші надії, і пізніше вже без мене, полонені збільшили цей відділ до 50 душ, здається. Потім виїхало туди вже без зброї ще коло 200 душ куль-

турних діячів з таборів. Діяльність їх на Підляшшу виявилася хоч би тим, що вони там заснували ще одну газету «Рідне Слово», та заснували й повели коло 120 українських шкіл — перших національних шкіл на Підляшшу.

4. За «пруські марки». Союз В. У. поставив своєю метою використати в українських інтересах утворену війною міждержавну констеляцію. За гроші, які він міг зібрати серед своїх членів і прихильників його ідеї не зміг би він зробити навіть того, що могли зробити за гроші своїх членів чеські або польські емігранти, серед яких було значно більше грошовитих людей. А про те і польська еміграція через Дмовського і чеська через теперішнього президента чехо-словацької республіки проф. Масарика, коли взялися за серйозну організацію своїх сил, мусіли звернутися за грошовою допомогою до «ворога свого ворога» — антанти. І безконечно наївно думати, що антанта помагала Чехам, Полякам, Венізьельосівській Греції, Денікіну, Врангелю і т. д., і т. д. в інтересах Чехії, Польщі, Греції, Росії . . . з ідеалістичних а не вульгарно-матеріалістичних власних інтересів. Продиктовані антантою «справедливі й історичні граніці» цих держав, як для кожного об'єктивного глядача ясно, мають на оці зовсім не інтереси цих васалів антанти, а єдине й виключне дальше ослаблення й на будуче ворога антанти — Німеччини.

Україна по своїому географічно-політичному становищу підчас війни належала до антиантантської групи і мусіла шукати — коли хотіла це робити також чесно і мужньо, як Чехи й Поляки — політичної й грошової допомоги у центральних держав. Союз В. У. це й зробив. Не його вина, що підмога центральних держав українській справі була такою мізерною в порівнанні з антантською допомогою Чехам і Полякам. Цілою своєю вагою вина за це падав на короткозорість німецької дипломатії. Союз В. У. виповняв лише свій обов'язок супроти власного народу, коли, піднявши повстанчий самостійницький прапор, добивався і використовував для розпачатої ним боротьби матеріальні засоби противників гнобителя нашого національного розвитку.

Само собою зрозуміло, що за цю свою діяльність Союз В. У. не мав чого сподіватися симпатій від Москалів і всіх єдиначеділмців. Для них були ми «зрадниками батьківщини». Вони, що правда, з радістю вітали у себе Чехів, таких-же «зрадників» своєї «австрійської батьківщини», як ми російської, і допомагали їм всім чим могли. Але в цім не було жадного протиріччя при тій готентотській моралі, яку викрила війна у всіх народів цивілізованого світу. Союзові Визволення України слали найгірші прокляття, як запроданцям і зрадникам ті самі люди, уста яких тільки що сердешно вітали «геройські чеські легіони» в рядах російської армії.

Зрозуміло й те, що наші національно неосвідомлені люди вірили всім брехням, які роспускали про нас вороги нашої державності.

Дивним натомість було лише те відношення, яке виявили до Союзу В. У. «свідомі Українці». Ні у Поляків, ні у Чехів не могло

бути й не було того одхрещування від своїх людей не лише »страха ради іудейська« а й за совість. У поважаючої себе нації не могло бути тої безкритичної віри всім ворожим наклепам на Союз В. У., тої рабської байдужности й блюзнірства до піднятої Союзом В. У. справи самостійности України, які кидуються в очі у »провідників« нашого національного руху на Україні.

»В огні« війни »розбудив ворог Україну, окрадену« з національних ідеалів і навіть почуття власної національної гідности. Але найбільшою нашою трагедією було те, що стали на чолі єдиного народу поводити, які самі були, або байдужі, або ворожі до ідеї нашої державности і які тому привели нас до теперішньої руїни.

Союз В. У. ясно бачив мету свою: — »в своїй хаті, своя й правда, і сила, і воля!« Для будови цієї »своєї хати« не побоявся він позичити і »пруських марок«, які він був певен, господарь домовитий, український народ, поверне як державний борг, коли улаштується на добре у власній хаті. Союз В. У. робив в цім випадку точнісінько те саме, що мусіли робити всі інші недержавні народи. Адже-ж Чехи й Поляки будували »свої хати«, також на позичені гроші. Чехи й частина Поляків на антантські »франки, стерлінги й долари«, а друга частина Поляків на »пруські марки« та австрійські корони збудували свої легіони, з яких повстала сучасна польська армія й верховний провід польської Річи Посполитої.

Берлінська централь С. В. У. діставала, як читач вже знає, гроші на ведення праці в українських таборах від Міністерства Закордонних Справ через »Посередницьку організацію Франкфурт-Одер«.

Маючи вже досвід з віденської практики, як легко круг грошових справ ростуть всякі інтриги, я сам став всі обрахунки разом з виправдуючими документами щомісячно передавати на схованку »Посередницькій організації«, додаючи при тім мотивоване звітлення, як про видаткування грошей так і про розвиток праці в таборах. Уважав я це вказаним робити зверх мотивів довірря і вдячности за поміч Союзові В. У. ще і з тої причини, що не я, jako представник Союзу В. У. в Німеччині, а ця »Посередницька організація« несла всю відповідальність перед німецьким Урядом за те, що Союз В. У. робив в українських таборах Німеччини. Це ще більш скріпило обоюдне довірря, і численні доноси, які йшли на мене до німецьких влад, могла завжди розбити на підставі фактичних матеріалів ця чисто німецька організація, на чолі якої стояли люди, яким жаден донощик не зважився б нічого закинути.

Тому і зараз не маю я тут в чім виправдуватися що до самого порядкування »пруськими марками«. Коли б я щось зробив не так, Німці мали змогу побачити зі звітлення, або на виправдуючих документах. — Для того-ж, щоби читачеві стала ясною грошова господарка централі С. В. У., віднісую я тут крім загальних місясних і річних сум ще видатки кожного 5-го місяця, щоб не перетомлювати уваги читача цифровим матеріалом з касової книги, починаючи з липня 1915 р.

Рік 1915.

Прибутки.

Видатки.

Квітень — Май.

Марки	Марки
23. IV Подорожні видатки п. п Бен-зі, Початка й Райляна . . .	500—
17. V Чинш за бюро	75—
25. V Просвітному Виділові в Раштаті	700—
31. V Подорож. видат Іваницькому й Бахталовському: Австр. Кор. 300—,	200—
31. V Подорож. видат. Скорописові: Австр. Кор. 129—,	395—
Разом Австр. Кор. 429—,	1,870—

Червень.

7. VI Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер . . .	1 000—	За місяць червень	
11. VI Від Поср. Орг. Ф.-О.	5.000.—	разом Австр. Кор. 115—,	2,121 80

Липень.

31. VII Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	10,000—	1. VII Удержання канцел. урядовцям	240—
		6. VII Раштатськ. Просв. Виділові	700—
		6. VII Морозові й Мит'євському .	300—
		20. VII Канцелярські видатки . . .	151 65
		21. VII Апарат для світляних образів для Раштату	649 50
		22. VII Машинка до пис. Штєвера	200—
		31. VII Раштат. Просв. Виділові . .	800—
		31. VII Подорожні видатки Скорописа Кор 127—,	682 10
		31. VII Дрібні канцелярські видатки	88—
		Разом . . Кор. 127—,	3,811 25

Серпень, вересень, жовтень і листопад.

30. VIII Від Посередн. Орг. Фр.-О.	14.000—	Видатки на 31. VIII	11.737—
24. IX " " " "	10.000—	" " 30. IX	12.844—
30. X " " " "	19.000—	" " 31. X . Кор. 1,410—,	13,860 50
		" " 30. XI. " 303—,	10,721 30

Грудень.

21. XII Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	24.000—	1. XII Пні Гавпт за XI	80—
		3. XII Струмент для оправи книжок до Зальцведельського табору	88—
		3. XII Аванс „Касі канцелярії“ . . .	200—
		3. XII Світляні образки для Вецлярського табору	52 25
		4. XII Телеграми	7 45
		4. XII Цигарки для полонених в Зальцведелі	12—
		4. XII Десяти учителям в Зальцведелі	300—
		4. XII Телеграма	4 20

Марки	Марки
5. XII Тютюн для полонених . . .	8.80
5. XII Позичка полонен. Ч.	50.—
6. XII Телеграми з телефон. і авто в Каселі	36.—
7. XII " у Вецлярі	6.50
10. XII " в Раштаті	7.70
10. XII Книжки для Раштат. табору .	86.40
12. до 22. XII Телеграми в подорожі: у Відні та Будапешті	26.—
15. XII Угорське Народне Мистецтво (Українська частина)	22.60
16. XII Фотографічне приладдя для Вецлярського табору	124.50
21. XII Лисецькому	10.—
21. XII Рахунок з 18 XI	1.—
22. XII Просвітним Виділам в Зальц- веделі, Раштаті та Вецлярі .	2.250.—
22. XII Уладження друкарень в Раш- таті й Вецлярі	2.961.68
22. XII Машинка до писання для Зальцведельського табору .	342.50
22. XII Лисецькому	700.—
23. XII Народні вироби	43.50
24. XII Карти війни для таборів .	4.—
24. XII Взірцеві глиняні укр. вироби для трьох таборів	119.—
28. XII Оправа книжок	22.50
29. XII Раштатському Просвітн. Ви- ділові	6.000.—
29. XII Вецлярському	3.000.—
29. XII Зальцведельському	1.000.—
29. XII З телеграми	7.90
29. XII Уладження друкарень в Раш- таті й Зальцведелі	151.15
30. XII Додатки Карманському, Без- палковій й Катеринюковій . .	326.—
31. XII Борг Пруському Міністер- ству Війни	86.95
31. XII Опаковка хемікалій	2.—
31. XII Укр. книжки з Черновець .	17.—
31. XII Дорожні видатки й представ- ництво Скорописові	1.000.—
31. XII Чинш за бюро	300.—
31. XII Платня й різдвян. додаток п-ні Гавпт	105.—
31. XII Вецлярському й Зальцведель- ському Просв. Виділам	1.500.—
31. XII Приладдя до друкарень в Раштаті й Вецлярі	3.655.—
	Разом 24.717.48

Разом отже на протязі 1915 р. до каси Централі С. В. У. від «Посередницької організації Франкфурт-Одер» **поступило 83.180.— марок і звидатковано** було марок 81.671,93 + (австр. корон 2.384, по тодішньому курсу =) 1.749,22 кор.; себто разом **марок 83.421,15.**

З виписаних тут видатків за місяці травень, липень і грудень видно початок і розвиток праці в 1915 році. За цей час засновані були

вже всі три українські табори в Німеччині в такій послідовності: в травні — Раштат, у вересні — Вецляр і в листопаді — Зальцведель.

Під 3. XII. — закупили приладів для оправи книжок для наймолодшого зальцведельського табору і світляних образків для Вецляру. Такі світляни виготовлялися на мов заможнення в Берліні, як для наукових викладів з ляхтарем по таборах, так особливо з українознавства. Для таких викладів збірано які тільки можна було роздобути матеріали за кордоном; так напр., під 15. XII. закуплений той том «Угорського народнього мистецтва», в який увійшли мистецькі вироби підкарпатських Українців. Куповано і справжні народні українські виробы; як це бачимо під 23. XII і 24. XII, які служили взірцями для праці полонених. Були це рештки з Берлінської виставки «російських народньо-мистецьких виробів». Все це мало на меті дати змогу нашим людям в таборі виявити своє уміння в творчій праці, заохотити й навчити їх виробляти якнайкраще шитою своею, навчити робити все власними руками. Не обмежувалося це на самих просвітних справах. Не лише училися полонені показувати готові прислані образки і т. п. Під 16. XII бачимо закупили фотографічних приладів для Вецляру. В кожний табір був закуплений фотографічний апарат, яким орудували самі полонені, самі вчилися виготовляти світляні образки до власних викладів. — 22. XII, 29. XII й 31. XII рахунки по влаштуванню в кожному таборі власної друкарні з тим, щоби охочі не лише на-віч бачили як все тут робиться, а щоби могли й самі практично пройти все, що потрібно знати при друкуванні газети чи книжки від складача, механіка при машині й електричним двигуні, метранпажа, коректора аж до редактора невеличкого провінціального листка — яких так бракує на широкій Україні — включно. Палатурні були теж при кожній бібліотеці у всіх таборах. Майстерні по виробництву з дерева, навіть вишивання. В Раштаті (див. книжку Терлецького) і в Вецлярі побудовані були печі для випалювання керамічних наших виробів, і ті гончарі полонені, які попали в полон з самою примітивною домашньою підготовкою, засвоївши вищі технічні способи заходу, причаювали красою стильових українських виробів, як своїх так і чужинців.

Під 29. XII ми бачимо, що Раштатський Просвітний Виділ дістає 6000 мар., Вецлярський 3000, а Зальцведельський лише 1000 на свої видатки; обом останнім разом досилається 31. XII ще 1500 марок. Цей нерівномірний поділ грошей пояснюється тим, що раніше заснований Раштатський табір розвинув вже широко свою діяльність, яка вимагала зверх чисто внутрішніх видатків і більшого числа фахових учительських українських сил, яких централь С. В. У. запрошувала здебільшого з посеред галицьких Українців і оплачувала так, щоби вони, живучи поблизу табору в місті — часто з родинами — могли віддавати весь свій час таборовій праці.

Обрахунки кожного Просвітного Виділу присилалися теж місяшно до централі С. В. У. окремо і передавалися вже як частина повного звіставлення до «Посередницької організації Франкфурт-Одер».

зо всіма виправдуючими документами, перевіреними вже мною. Тому фігурують вони тут лише в круглих цифрах.

Під 31. XII маємо «на репрезентативній й дорожній видатки Скорописові — 1000 марок». Таку суму став я виносити з каси централі С. В. У. з сернія 1915 р., не беручи ніякої іншої оплати за свою працю. Чи була це надмірно висока сума може читач судити по тім, що лише дійсні розіздні видатки, оправдані рахунками, виносили в липні (див. під 31. XII) корон австр. 127 + марок 682,10. При службових поїздках членів Просвітних Виділів настоював я на тім, щоби німецькі військові власти виставляли їм квитки на безплатний проїзд на рівні з німецькими старшинами; це зберігало чимало гроша, і привчало німецьких командантів таборів шанувати наших співробітників, бо цього права добився я й одстоював його в Пруськім Військовім Міністерстві кожен раз, коли який-небудь командант пробував виставити членові Просвітного Виділу квиток III класи, як простому солдатові. Навпаки, щоби не користати жадною ласкою таборових командантів не брав я від них службових квитків; так само рідко користав такими квитками і з Військового Міністерства; робив це лише в екстрених випадках, коли військовий квиток давав вже дуже значні і важкі для мене, чужинця і цивіля полегкості. Само собою зрозуміло, напр., що поїздка на фронт могла здійснитися лише при такім квитку і спеціальних паперах Пруського Військового Міністерства.

Як-раз в грудні 1915 року умудрився я зробити такий маршрут: Берлін — Зальцведельський табор — Вецляр — Раштат — Берлін — Відень — Будапешт — Відень — Фраїштат — Берлін; так що я, підрахувавши, сконстатував, що я на протязі того місяця спав в 15 різних ліжках. При цім треба прийняти на увагу, що все це їхалося з засідання — частіце цілого ряду засідань — на нові наради. Для проводу Централі Союзу В. У. в Берліні мав я тоді лише дві канцелярські сили, які по українському нічого не розуміли і значить могли виконувати лише такі мої зарядження, які торкалися зносин з Німцями. Все-ж українське листування лежало аж до приїзду п. В. К. в січні 1916 р. на моїх плечах. Як раз на цю поїздку припадають памяті членам Раштатського Просвітного Виділу засідання, на яких я ледве вияснив їм абсурдність вимоги голови Просвітного Виділу п. О. Б., якою він хотів добитися від мене усунення через Пруське Військове Міністерство від праці в таборі ідейного прихильника нашого національного відродження офіціра-референта соти. Козака, якого п. О. Б. на підставі зовсім необґрунтованих підозрінн обвинувачував у всіх смертних гріхах. Ці засідання обійшлися дорого для моїх нервів, як і для всіх інших учасників. А я мусів поспішати, заїхавши до Берліну, щоби переглянути і залагодити найпотрібніше в бюрі, до Відня на засідання президії С. В. У. і Головної Національної Ради, звідки подалися від С. В. У. п. М. і я, а від Г. Н. У. Ради голова її д-р К. Л. і д-р. Ц. до Будапешту на авдієнцію, уділену нам покійнім графом Тісою (тоді угорський премер). Зрозуміло, що при такій вимотуючій нерви і жили роботі можна було якось працювати, не зважаючи на перемученя, лише «викидаючи гріш» на спальні вагони, які тоді курсували ще правильно. І тяглося це так з місяця в місяць, з року в рік, аж до мого відїзду з Німеччини в червні 1917 року.

Марки	Марки
31. V Книгарні Т-ва ім. Шевченка у Львові Австр Кор. 1.024'59	
31. V Союзіві В. У. у Відні за «Вістни» С. В. У. «	
Австр. Кор. 1.029'—	1.428'15
31. V Банковий начет	3'55
31. V За приборку бюро в травні	10'—
31. V П-ні Пауль за май	130'—
31. V Козловському за май	550'—
31. V Подорожні й репрезентаційні Скорописові	1.000'—
31. V Дрібні канцелярські видатки	91'35
Разом	24.065'23

Червень, липень, серпень і вересень.

VI Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000'—	Видано за місяць по 30. VI	30.338'41
VII Від Посрди. Орг. Ф.-О.	25.000'—	" " " " 31. VII	26.494'08
VIII " " " "	35.000'—	" " " " 31. VIII	34.177'31
IX " " " "	25.000'—	" " " " 30. IX	26.570'90

Щоби не обтяжати уваги читача безконешними рядами дрібних цифр, починаючи з жовтня 1916 р. і в «5-их місяцях» відписуватиму без скорочень лише видатки від 300 марок вгору, та загальну місячну суму.

Прибутки.	Жовтень 1916 р.	Видатки	
	Марки	Марки	
Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000'—	2. X В. Ереке чини за бюро	300'—
		31. X Репрезентаційні й дорожні Скорописові	1.000'—
		31. X Козловському	550'—
		31. X Вільдерс і Ко., Варшава	313'20
		31. X Просв. Виділ С. В. У. у Вецлярі	5.300'—
		31. X " " " в Раштаті	5.400'—
		31. X " " " в Зальцведелі	6.300'—
		31. X Книгарні Т-ва ім. Шевченка у Львові	620'75
		31. X Союзіві В. У. у Відні за часописі	2.071'50
		31. X Видатки менче 300 Mk	1.335'44
		Разом	23.190'89

Листопад і грудень 1916, та січень і лютий 1917 р.

XI 1916 Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	30.000'—	Видатки за місяць по 30. XI 1916 р.	26.801'90
XII 1916 Від Посрди. Орг. Ф.-О.	25.000'—	" " " " 31. XII 1916 р.	31.370'08
I 1917 " " " "	25.000'—	" " " " 31. I 1917 р.	24.839'51
II 1917 " " " "	25.000'—	" " " " 28. II 1917 р.	25.332'55
II 1917 Повернення боргу п. Б.	71'50		

Березень 1917 р.

23. III Оплата книжок проданих у Вецлярі	37'—	24 III Ліквідаційні й подорожні гроші Гуцайлової-Раштат	650'—
28. III Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000'—	31. III П Чикаленков за квітень	350'—
		31. III Кюбасрові і Нітгамерові за шрифт	567'95

Марки		Марки	
31. III	Оплата проданих у Зальц-веделі книжок	100	—
31. III	Librairie Ukrainienne, Lausanne	Frcs. 994	= 1.248'94
31. III	В. Козловському за березень		550'—
31. III	Репрезентаційні й дорожні Скорописові		1.000'—
31. III	Генеральн. Старш. в Раштаті		4.300'—
31. III	„ „ в Зальцведелі		5.400'—
31. III	„ „ у Вецлярі		5.300'—
31. III	Союзів В. У. у Відні за літературу		5.000'—
31. III	В. Дорошенкові у Львові		330'—
31. III	Видатки менче 300 Mk.		1.180'24
		Разом	25.897'13

Рік 1917.

Прибутки.

Видатки.

Квітень, травень, червень і липень.

Марки		Марки	
30. IV	Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	25.000	—
18. V	Борг повернений лікарем полонен. п. Шципченком	59	—
31. V	Від Посрди. Орг. Ф.-О.	25.000	—
14. VI	„ „ „ „	3.000	—
29. VI	„ „ „ „	28.000	—
31. VII	„ „ „ „	28.000	—
		Видано за місяць по 30 IV	24.164'11
		„ „ „ „ 30. V	23.109'65
		„ „ „ „ 31. VI	27.323'84
		„ „ „ „ 31. VII	32.703'64

Серпень.

31. VIII	Від Посередницької Організації Франкфурт-Одер	28.000	—
20. VIII	Скорописові по рахунку за українські часописи замовлені зі Стокгольму		754'76
29. VIII	» Русському Вѣстнику		1.300'—
31. VIII	В. Козловському		550'—
31. VIII	М Шаповалові до Білої (Підляшша)		3.000'—
31. VIII	Репрезентаційні й дорожні Скорописові		1.000'—
31. VIII	Генеральній Раді в Раштаті		4.820'—
31. VIII	„ „ у Вецлярі		5.650'—
31. VIII	„ „ в Зальцведелі		5.350'—
31. VIII	Союзів В. У. у Відні за літературу		5.903'07
31. VIII	Видатки менче 300 Mk.		1.639'92
		Разом	29.967'75

Вересень, жовтень і листопад.

9 IX	Від Посрди. Орг. Ф.-О	28.000	—
22 IX	Зальцведель за продані книжки	276	54
22. IX	За невикорист. квиток повернено	6	07
30. X	Від Посрди. Орг. Ф.-О.	28.000	—
30. X	Дрібні виплати	158	30
30. XI	Від Посрди. Орг. Ф.-О.	28.000	—
		Видано за місяць вересень	25.225'60
		„ „ „ жовтень	32.088'24
		„ „ „ листопад	

Г р у д е н ь.

	Марки		Марки		
29. XII	Вецляр за продані книжки	103.95	18. XII	Оренитайнові-Берлін . . .	1,336.20
29. XII	Зальцведель "	32.35	31 XII	В Козловському за грудень	550.—
31. XII	Від Посрдж. Орг. Ф.-О "	28,000.—	31. XII	М. Шаповалові у Білій на	
31. XII	Звернено рещту з оплати			Підляшшу	8,000.—
	пашпорта від З. III 1917 .	4.50	31. XII	Репрезентацийні та подо-	
				рожні Скорописові	1,000.—
			31. XII	Скорописові по 2-х рахун-	
				ках за закуплені в Сток-	
				гольмі книжки й часописі	936.83
			31. XII	Союзові В. У. у Відні . . .	1,006.50
			31 XII	Генеральн. Раді в Раїтаті . .	4,170.—
			31 XII	" " у Вецлярі	5,750.—
			31. XII	" " в Зальцведелі	5,550.—
			31. XII	Видатки менше 300 Mk. . .	1,495.77
				Разом	24,795.30
				Готівкою в касі на 1. I 1918 р. . .	2,990.31
				Разом за 1915, 1916 і 1917 роки . . .	743,294.56

В середньому отже витратила Централя С. В. У. на веденя національно-просвітної праці в трьох таборах 25.000 марок місячно. В цих трьох таборах сконцентровано було, рахуючи приналежні до них робітничі команди, біля 50.000 полонених. Коли би гроші ці поділитт серед цих полонених, то на кожного припало б пів марки місячно.

З цього ясно, що гроші, які поступали в розпорядження Централі С. В. У., треба було розділювати дуже оцадно й пляново, щоби можна було успішно повести працю. Згорн було ясно, що всякі спроби заповігги цими гріними бідуванню полонених — безнадійні. І я часто, стиснувши серце, проходив мимо страшної нужди, бо знав, що я тут цілковито безсилий; цими гріними нужди не зменшу — та й не на те вони призначені були, — а не менш необхідну культурну поміч припню. Тому уживав я всяких засобів, щоби добитися поліпшення долі полонених зарядженнями Військового Міністерства, зєднуванням командантів, налагодженням контролі і участі організації полонених в порядкуванню товаровими запасами продуктів, постачанні добрих заробітків полоненим при хліборобській праці у вигідних майстернях, а не в шахтах і т. и.

В оплаті самої культурно-просвітної праці було два основних принципи:

1. Притягнення з боку таких кваліфікованих культурних сил, яких не було серед полонених, праця яких повинна була бути оплачена так, щоби вони не змушені були шукати иншого заробітку. На оплату праці цих здєбільшого учительських сил, переважно австрійських Українців і йшла більша частина грошей. Нежонаті одержували 350 мар., жонаті 450, голови Просв. Виділів 550, місячно. З огляду на те, що табори були при невеликих містах, платні цієї, як правило, вистачало.

2. Культурно-просвітна праця полонених оплачувалася т р о ш к и к р а щ е від фізичної праці їх, коли їх Німці вислалли на роботу. Там полонений діставав 30—50 пфенігів і харч, часто такий самий

лихий, як і в таборі. Для тих, що цілковито присвячували себе культурній праці, часом удавалося виведати від командатури поліпшений харч, більшу порцію хліба, і, в залежності від кращого харчу, кращих умов приміщення і кваліфікованості робітника, діставали вони місячну піддержку через Просвітний Виділ С. В. У. від 10 до 30 марок (як то ми бачимо під 4. XII. 1915 в обрахунках Централі С. В. У.: »десяти учителям у Зальцведелі 300 мар.), до 50, а у виняткових випадках 100 і навіть повна місяшна платня цивільних учительських сил.

Ця низька оплата добровільної праці була dokonешною ще й з моральних мотивів. Треба було можливо менше давати підстав українським елементам закидати »платність« поборникам самостійності, а разом з тим не робити доброю оплатою дуже привабливою »посаду« українського працюючого, щоби не привабити забагато морально продажного сміття. І з початку праці, коли небезпека об'являлася співробітником »німецьких агентів« була дуже гостра, а особиста матеріальна користь дуже незначна, нам і удалося притягти до руху ідейних людей, які ставали в ряди неофітів української державности часто після дуже важких душевних трагедій та ломки.

Пізніше, коли весь провід праці перейшов вже в руки виборної таборової влади самих полонених, коли самі вони укладали бюджети в рамках тих коштів, які могла постачити їм Централь С. В. У., оплата ця піднялася; але її ціни за той час зросли вже в Німеччині.

Тільки після цих пояснень стане зрозумілим наведений в »Історії української громади в Раштаті« п. О. Терлецького бюджет ухвалений Генеральною Старшиною на м. лютий 1917 р.:

Національна Секція	50	марки
Укр. Православне Брацтво	50	»
Секретаріат	100	»
Просвітна Секція	250	»
Січ	170	»
Видавнича Спілка	100	»
Малярня	40	»
Інші видатки	200	»
Разом	960	марок.

А між тим Централь С. В. У. в лютому 1917 р. вислала до Раштату 5000 марок. Значить 4040 марок пішло на удержання цивільних учительських сил і тих з полонених, які одержували платню, як члени управи громади. — Величезні видатки на доставку часописів і книжок, як і на папір, на якому друкувалися таборіві газети, робила Централь С. В. У. сама безпосередньо, хоч завжди радо допомагала всякій торговельній ініціативі таборових громад, коли ті самі хотіли щось закупити для себе.

Щоби дати хоч сяке таке поняття читачеві про культурний рух в таборах і вкладену туди Союзом В. У. і самими полоненими працю, наведу тут з книжки О. Терлецького (стор. 341) таку цитату:

»Від 12 травня 1915 року до 15 березня 1917 року відбулося вкладів коло 1200, не рахуючи тут тих, що провадилися по бараках в скромніших формах, а яких число було би певно так само велике. Крім

цього було, очевидно, багато лекцій в народній школі, які теж не враховані в статистику.

Засідання по різних організаціях відбулося за цілий час коло 1100.

Книжок позичено в цім часі 45.269.

Часописей («Розвіт», «Вільне Слово», «Просвітний Листок», «Розвага», «Українське Слово», «Вістник С. В. У.») вислано 172.280.

Відбулося 2800 відвідин робітничих команд.»

Революція в Росії. З вибухом революції в Росії Президія С. В. У. змінила своє відношення до центральних держав і Росії, оголосивши резолюцію свою, що Союз В. У. займає від тепер нейтральне становище в боротьбі центральних держав з Росією, покладаючи надію на те, що революційна Росія не держатиме далі в кайданах неволі Україну. Допомоги нашим полоненим в таборах Союз В. У. не припиняв.

Мій виїзд з Німеччини в червні 1917 р. мав політичну мету — мав я заступати самостійницьку волю полонених в єдиній революційній Росії й на Україні згідно з наказом їх, підписаним власноручно більш 18.000 полоненими.

Я думав, що склавши звіт перед Центральною Радою, добуся негайної санкції праці Союзу В. У. в таборах і висилки на мое місце спеціальних делегатів Центральної Ради для дальшого ведення праці і — саме головне для полонених — матеріальної допомоги їм.

Як відбулася моя поїздка і в які стосунки попав я до Центральної Ради і її Уряду — розкажу в другій частині цих спогадів. Зараз же, щоб закінчити грошову справу заскочу вперед.

До Києва попав я в кінці 1918 р. під большевицьке бомбардування, коли Центральна Рада саме покидала столицю. Уряд виставив мені мандат «делегата» на мирову конференцію в Берестю, за день чи два до підписання мирового договору, а з Житомира, коли вже Німці наступали на Київ, призначив мене той-же Уряд Голубовича кравчим комісаром Холмщини й Підляшша. Занятий організацією суррогату адміністрації в окупованих Німцями землях, я лише зрідка наїздив до Києва і встиг добитися присилки звідомлень і грошових документів Централі С. В. У. до Києва, на руки посла Німецької Імперії барона Мумма лише за часів Гетьмана. З огляду на те, що спочатку тодішній прем'єр Лизогуб був поставився неприхильно до моєї просьби внести на обміркування Ради Міністрів борг Централі С. В. У.; потім посол барон Мумм зайняв теж ворожу позицію і став жадати внясеня з Берліну, — а я, зайятий вже як кравчий староста в Берестю, не приплывав особисто в час, діло затягнулося до вибуху революції в Німеччині і до руйни нашої Держави.

В тім, що я не приплывав розгляду і оформлення цієї справи на Україні, коли у нас була Держава і законний Уряд, я вважаю себе дійсне тяжко винним. Одним звідомленням бажаю виправити мій погріх,

Справа ліквідації С. В. У. Ліквідації справ Централі С. В. У. в Німеччині, дорученої мені Президією Союзу В. У. не підіймуся я перевести доти, доки ми знов не станемо Державою, не матимемо свого Уряду, який мені, чи кому іншому не доручить цього зробити. Річ у тім, що секретарь Централі С. В. У., п. В. К., людина чесна і, як секретарь, ідеальна, завдяки своїй надмірно м'якій вдачі, не зумів виконати сам моїх ясних вказівок, що до дальшого веденя справ Централі С. В. У. і правно так заплутав відносини, що зараз, помимо мене і його, в ще цілий ряд «управлених» до ліквідації осіб, яких я управненими признати не можу, а підіймати з ними тут суперечку не вважаю згідним з нашою національною самопошаною.

До ліквідації всіх, в тім числі і грошових, справ Союзу В. У. в Австрії уловноважений Президією С. В. У. п. А. Жук, який, очевидно, теж змушений буде зі своїми звідомленнями вступити на цей громадський шлях, на який вступив я із за наклепів п. п. «заступників 300.000 селян і робітників», бо справа будови наших законних державних інституцій відсувається, а пасквільна література множиться й процвітає . . .

Цю частину свого звідомлення закінчу листом чужого нам по крові, але близького серцем й ідейно, секретаря німецького «Товариства плекання внутрішньої колонізації» п. д-ра Койна до мене:

«Товариство Плекання Берлін, 30 березня 1920 р.
внутрішньої Колонізації.

Вн. П. Скоронсе!

Кілька разів зустрічав я за останні часи в українських газетах і часописах закид начеб Союз Визволення України, яким Ви (тут) кермували мав бути негідно використаним німецьким Урядом під час війни. Я не можу судити чи в вказаним, щоби Ви зі свого боку виступили з протестом проти таких чуток, які в кінцевім підрахунку зводяться до підозріння в продажности. Я однак не можу не засвідчити Вам оцим нашої готовності, на випадок, коли б Ви це вважали потрібним, дати Вам змогу довести протилвне з нашого тодішнього листування. З нього виходить, що Союз Визволення України виразно застеріг собі повну свободу своїх вчинків і ухвал (vollständige Entschließungsfreiheit) на кожний відповідний момент.

Співпраця з нашим Товариством повстала на тім ґрунті, що національні цілі Українців і німецькі інтереси йдуть по одній і тій самій лінії розвитку. Німеччина потребує на Сході господарчо дужої самостійної України, а також політичної противваги проти свого найближчого ворога Польщі, яка в спільним противником німецького й українського народів. В повнім довіррі до цієї спільности наших інтересів зовсім не потребували Німці додавати які небудь імпульси рухові, провадженому Союзом Визволення України, які мали-б на цілі привнести в його працю чужі йому завдання й погляди на справу. Там, де підрядні військові чинники робили в табо-

ровій праці спробу вмішатися, Союз В. У. відкидав це з успіхом і цілком оправдано.

Ми готові також на підставі наших касових документів посвідчити, що всі грошові засоби, оскільки вони були поставлені Союзом В. У. з німецького боку, були зужитковані єдине і виключно для річевих цілей в інтересі полонених, їх добробуту, їх національного усвідомлення, їх кращого удержання і т. п. Найкращим доказом цього може бути докладне звітження проф. Терлецького, яке на мою думку мусить переконати кожного, хто хотів би собі скласти справедливий і об'єктивний погляд на працю Союзу Визволення України.

З глибокою пошаною

К о й п. «

В поясненні речення д-ра Коїпа: »Там, де підрядні військові чинники в таборівій праці робили спробу вмішатися, Союз В. У. відкидав це з успіхом і цілком оправдано«, додаю тут, що під час праці в Німеччині було у мене два випадки, коли я рішив був, оскільки би мені не удалося було поставити на своєму, — зректися в імені Союзу В. У. дальшого ведення праці в таборах. Один випадок оповів я вище: — це готовість тодішнього голови Рапштатського Просвітнього Виділу С. В. У., теперішнього соціально-демократичного міністра У. Н. Р., п. О. Б-ка віддати в безконтрольне розпорядження німецького Генерального Штабу 150 наших полонених.

Про другий такий випадок натякає власне д-р. Коїп.

В наймолодший наш табір, до Зальцведеля призначило Пруське Військове Міністерство офіцером-референтом українських справ сотн. Г., людину надзвичайно енергійну й самолюбну. Цей сотник Г. рішив за всяку ціну »випередити« в розвитку праці два раніше засновані табори і, для швидкого зеднання »прихильників українству« став сам, по за спиною Просвітнього Виділу С. В. У. щедро »помагати грошима видатнішим полоненим«, через що, розуміється, коло нього дуже швидко збиралася галаслива банда »щирих українців«. Маючи обґрунтоване представлення справи тогочасного голови Зальцведельського Просвітнього Виділу С. В. У., проф. М. К-би, виступив я перед покійним ген. Фрідріхом з рішучим домаганням щоби Пруське Військове Міністерство забрало з українського табору цього занадто пильного працівника, бо він працює не так, як того вимагають ідейні інтереси і мораль Союзу В. У. І з глибоким признанням і піетизмом до пам'яті покійного підкреслюю тут, що ген. Фрідріх, переконавшись на місці в справедливості наших обвинувачень, і, коли я на його просьбу в імені сотн. Г. помиритися з останнім, заявив, що ніяка дальша співпраця для Просвітнього Виділу С. В. У. з цим сотником п. Г. неможлива, проти всіх традицій і військової практики, усунув цього офіцера з табору, хоч формально і не мав до того жадних підстав.

Аспані, літо 1920 р.

Кінець першої частини.

ЛІТЕРАТУРНА ХРОНІКА.

Українське письменство в 1920 році.

(Бібліографічні замітки.)

При тих ненормальних відносинах, в яких живе тепер українське громадянство, при умовах війни й ворожої окупації майже цілого простору українських земель, не може розвиватися скільки-небудь нормально і література. Особливо це треба сказати про Україну Наддніпрянську, що і минулий рік майже уся перебула під большевицьким обухом. До нас доходили відомости, що в 1919 році в Києві іще існував сяк-так якийсь літературний і навіть науковий рух, що ж торкається 1920-го року, то здається там завмерло взагалі всяке духове життя. Деякі спроби налагодити видавничу діяльність були в Кам'янці, в період його звільнення від большевиків. Певне літературне життя бачимо і в Галичині, головню у Львові. По-за тим застається Відень, як головний осередок духового життя української еміграції.

Не маючи змоги через брак систематичного звязку з краєм подати точні відомости про те, що саме вишло нашого мовою на Україні й закордоном на протязі 1920 року, хочу зупинитися тільки на деяких, на мою думку інтересніших появах українського письменства, які можна було мені добути тут на еміграції.

Найслабше по продуктивності представляється за минулий рік наше красне письменство. Воно й не диво, коли взяти на увагу, що у нас тепер зовсім не було літературних органів, цього нерва письменницького життя. Тільки влітку 1920 р. почав виходити у Львові місячник «Життя і Мистецтво». В ньому беруть участь поруч молодших авторів також письменники старшої генерації, такі як П. Карманський, Вол. Дорошенко, О. Луцький, О. Маковей, В. Щурат. Все що друкує журнал, це поки що дрібні річі: поезії, нариси, невеличкі оповідання, літературні й художні характеристики. З більших річей надруковано віршованій переклад драми Оскара Уайльда «Герціонія Падуанська», зладжений М. Голубцем. Дуже цінні матеріали до історії наших літературно-громадських відносин дають листи Грінченка, Кониського, Зінківського, Нечуя-Левіцького й Драгоманова, опубліковані М. Возняком. Скільки знаємо, досі вишло тільки три зошита цього дуже симпатичного журналу.

Зрідка містить оригінальну белетристику віденська «Воля». Відбиткою з неї вийшли оповідання нашого заслуженого письменника Модеста Левицького «Шкільні товариші» і «Казенні діти» (так само і його брошура в справі нашої літературної мови «Паки і паки»).

З окремих видань мусимо зазначити ще ювілейну збірку поета 80—90-х років Володимира Масляка (Залуквича): «Поезії», Львів, 1920, ст. 54, 16⁰; повість Антона Крушельницького «Як промовить земля», Київ-Львів-Відень, 1920, ст. 149, ч. 8⁰, на тему від-

носин у Галичині за часів Світової війни; історична повість Мих. Новаківського «На зорі», Львів, 1920, накладом Укр. Видавничої Спілки, ст. 123, ч. 16^о.

Видавництво «Дзвін» у Відні видало: два томи поезій відомого українського поета С. Черкасенка: «Поезії», т. I, Відень, 1920, ст. 204, і т. II, Відень, 1920, ст. 200; збірку оповіданів Р. Кіплінга: «Брати Моуглі», пер. Юр. Сірий, Вид. 3-тє, Відень, 1920, ст. 104, і збірку «Новелі» Ю. Сірого, Кн. I, Відень, 1920, ст. 164.

«Українське В-во в Катеринославі» видало у Відні (помічені 1919-м, але випущені вже 1920-го року) дві історичні повісті А. Кащенко: «Борці за Правду», історичне оповідання, вид. 4-тє, Відень-Катеринослав, 1919, ст. 112 — з життя славного полковника Богуна, і «Під Корсунем», історична повість, вид. 3-є, 1919, Відень-Катеринослав, ст. 128, 8^о, та Андрія Чайківського «Козацька помста», оповідання з козацької старовини, 2-ге вид., 1919, Відень-Катеринослав, ст. 84, 16^о — заново зредатоване і виправлене що до мови в пристосуванні до Наддніпрянщини.*) Всі три книги служать дуже гарною лектурою для молоді.

Взагалі, що стосується літератури для молоді, то минулий рік, порівнюючи, був щедрий: товариство «Вернігора» випустило розкішне видання, з прегарними кольоровими малюнками під титулом: «Син України Історична повість в трьох частинах. Сюжет, опрацювання та редакція Вал. Златопольця, komponували Ігорь Федів та Вал. Златопольць. Року Божого 1919. Київ-Камянець-Відень», ст. 223, вел. 8^о. Цій дуже цікавій та оригінальній спробі змалювати «українського Робінзона» з XVII століття можна закинути деяке переборщення в патріотизмі, що часом вменшує натуральність і надто надуживає історичну дійсність. Такий саме на-зверх розкішний вигляд має і збірка оповідань Г. Гасенка «Найя з джунглі», 1920, Київ-Відень, ст. 68, 8^о. Третя книжка, що своїм виглядом, своїми численними й чудово-виконаними ілюстраціями нагадує «колишні» передвоєнні часи, це роман для юнацтва В. Корольова-Старого «Чмелик (Навколо світа)». Видавництво «День», Київ-Прага, 1920, ст. 420, 8^о — дуже прихильно оцінений таким знавцем літератури для молоді як О. Білоусенко.**)

Говорячи про літературу для молоді треба особливу увагу звернути на видання І. М. Труби, що вже в 1919 році випустив два тома казок Бехштейна і один том казок Гауфа. В 1920 році ним видано: «Казки братів Грім», т. I, вид. «Вернігори», Київ-Львів, 1920, ст. 159; т. II, вид. «Стежка до дому», рік 1920, Катеринослав-Відень, ст. 160; т. III, вид. «Стежка до дому», р. 1920, Катеринослав-Відень, ст. 160, і «Казки Андерсена», т. I, вид. «Стежка до дому», р. 1920, Катеринослав-Відень, ст. 160, та т. II-й, вид. «Стежка до дому», р. 1920, ст. 160, 8^о. Всі ці видання оздоблено дуже добірними, художніми ілюстраціями. Переклад зроблено з німецького оригіналу і він відзначається чудовою українською мовою, суто-народнього складу трохи навіть з відтінком діалекту Чернівщини. Як би-то ці прекрасні видання скоріше досягли до своїх читачів!

*) Це оповідання було видане кілька років тому в чеському перекладі у серії «Světová knihovna».

** «Воля», 1920, т. IV, ч. 9.

»Українське В-во в Катеринославі« теж видало книжку казок народних: »Українські народні казки (Зі збірника І. Рудченка), вид. II-ге, з 42 малюнками Юрія Могалевського«. Катеринослав-Камянець-Ляйпциг. 1920, Ст. 123, 8°. Малюнки, гарні самі по собі, на жаль відзначаються певною недбалістю виконання. Це саме в-во випустило в Камянці »Малій Кобзарь« Шевченка (1920, ст. 96, 16°), вибраний для дітей.

Історія письменства збогатилась в минулому році двома дуже цінними працями молодого галицького вченого Михайла Возняка: »Історія української літератури. Том I. До кінця XIV віку (з 53 ілюстраціями)«. У Львові, 1920. Накладом т-ва »Просвіта«. Ст. 344, вел. 8° і »Початки української комедії (1619—1819)«, Львів, 1920, ст. 251, 16°. Перша книга це перший том великої праці, яка має в популярному викладі подати науково історію нашого письменства. Книга д. Возняка, високо оцінена критикою,^{*)} має, на мою думку, певну хибу в тім, що майже нічого не каже про самі рукописи старих творів, отже не дає змоги читачеві уявити точно зріст письменства, беручи хронологічно, і не зовсім ясно вказує територіяльне походження деяких памяток. Розуміється, це дрібний закид, порівнюючи з загальною композицією праці, виконаною дуже добре, з її умілим ясним викладом і гарною мовою. Праця д. Возняка має весь потрібний апарат бібліографічних, іменних та річевих покажчиків. Друга книга дає історію української інтермедії, віршованого діяльогу й вертепу; що дуже цінне в ній — широке наведення зразків цих творів, мало відомих тепер серед широкої громади читачів. Накладом т-ва »Просвіта«, що видало Вознякову Історію, видано дуже цікаву і корисну книгу Філярета Колесси: »Українські народні думи«, Львів, 1920, ст. 160, ч. 4° — текст з вступною розвідкою, примітками, нотами й ілюстраціями.

До таких же важних появ що й праці д. Возняка і д. Колесси зараховуємо книжку: Л. Білецький і О. Дорошкевич. »Хрестоматія по історії української літератури (Народня поезія)«. Том II Вип. I. Вид. »Укр. В-ва в Катеринославі«. Камянець на Поділлі, 1910, ст. VI + 146, ч. 8° Красномовно свідчать про умови теперішнього видавництва на Україні два слова на задній обгортці: »1000 гривень« і не менш промовляє третє слово вишу тої ж сторінки обгортки: »sensuowano«

Там же в Камянці те саме в-во випустило кілька брошур історико-літературного характеру: 1) П. Клепатський. »Український філософ Г. Сковорода«. Камянець, 1920 р., ст. 32, 16°, ціна 25 гривень; 2) П. Клепатський. »Український письменник П. Гулак-Артемівський«. Камянець, 1920. Ст. 30, 16°, ц. 30 гр.; 3) М. Васильківський. »Релігійність Т. Шевченка на підставі його поетичних творів«. Камянець, 1920, ст. 48, 16°, ц. 30 гр.; 4) Л. Білецький. »Народність чи національність в творах Т. Шевченка?« Камянець, 1920, ст. 48, 16°, ц. 100 гр.

Окрім того це саме т-во випустило, як довідуємось, такі книги: О. Аленич »Комети«; Л. Б. »Про Палестину«; О. Аленич »Про місяць«; О. І. Федорова »Робота з дітьми в бібліотеках нового типу«;

*) Вол. Дорошенко у »Впереді« та »Житті і Мистецтві«.

С. Ензен «Язиковознавство» у викладі проф. Е. Тимченко; Жорж Занд «Бабусині казки», пер. О. Федорової; О. Уальд «Казки», пер. Ел Вирової; проф. Е. Завадський «Народ, суверенність та інтернаціонал в освітленню права».

Проф. Іл. Свенціцький видав у Львові книжочку: В. Винниченко (Спроба літературної характеристики), ст. 44, 8°. Кому ж належать «Нариси з історії української мови XI—XII в.», Львів, 1920, ст. 100, 4°, «Словник українсько-польський і польсько-український», Львів, 1920, ст. 192, 12°, та популярний нарис «Про музеї і музейництво», Львів, 1920, ст. 80, ч. 8°. Музейної справи торкаються: брошура д-ра Богдана Барвінського «Бібліотека і музеї Народного Дому у Львові 1849—1919 р.», Львів, 1920, ст. 23, 16°.

Дуже велику вагу для дослідження нашого народнього мистецтва має виданий Національним Музеем у Львові альбом архітекта А. Лушпинського «Рисунки старинних деревляних церков Галицької України» (Львів, 1920, 38 таблиць in 4°).

До обсягу археології належить книжка А. Барвінського «Ставропигійська церква Успенія пр. Богородиці у Львові і заходи коло її обнови і прикраси». У Львові. 1920, ст. 54, ч. 8°.

На полі історії її мемуаристики минулий рік приніс нам небагато. Безумовно найціннішою працею на цім полі є праця Омеляна Терлецького «Українці в Німеччині 1915—1918 Т. I. Історія української громади в Раштагі». Українська Накладня. Київ-Лайпціг. 1919 р. (з'явилась тільки в 1920 р.) Ст. 429, ч. 8° — історія культурно-національної роботи серед українських полонених у Німеччині. Книга прикрашена численними фотографічними знімками. Дуже цікаві мемуари д-ра Осипа Назарука «Рік на Великій Україні. Конспект споминів з української революції». Відень, 1920, ст. 344, ч. 16°. Автор належить до тих свідків подій, що зміють їх не лише бачити, але і відчувти. Він не тільки описує, але й переживає те, що бачив і в чому сам брав участь в період нашої недавньої історії від листопада 1918 до листопада 1919 року. Та разом із тим видно з цих мемуарів, яких трагічних помилок допустились галицькі Українці, що виступили тоді активно на Великій Україні, міряючи людей і обставини життя Наддніпрянщини мірою галицьких відносин, і як ті помилки на них самих фатально помстилися. Так само цікаві і мають значіння для історії коротенькі спомини д-ра Луки Мишуги «Похід українських військ на Київ (серпень 1919)», Відень, 1920, ст. 27, 16°.

Трьохтомові історія української революції В. Винниченка «Відродження нації» (Київ-Відень, 1920, ст. 348 + 328 + 535, ч. 8°) мусить розчарувати того, хто думає знайти в ній, коли не об'єктивну фактичну історію, то хоч мемуари, спомини про події революції її учасника й діяча, що являвся одною з центральних фігур цілого революційного руху. Замість цього маємо політичний памфлет, правда талановитий, писаний з властивим авторові темпераментом, але безмірно грубий — аж до вульгарності. Українська революція не знайшла свого історика в особі знаменитого нашого романіста...

В кінці року появилася книжка І. п. Бочковського «Національна справа» (статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною). Відень, 1920, накладом видавництва «Вістник Життя». Ст. 187, ч. 8.

Щоб закінчити наші замітки, мусимо згадати ще за кілька підручників — так потрібної тепер галузі письменства, — що вийшли в 1920 році. У Відні вийшли два підручники проф. М. Грушевського: «Історія України. Підручник для середніх і вищих початкових шкіл.» Вид. «Дніпросоюза», Київ-Відень, 1920, ст. 216, 8°, і «Всесвітня історія, приладжена до програми вищих початкових шкіл і низчих класів шкіл середніх.» Вид. «Дніпросоюза», Київ, 1920, ст. 202 (з ілюстраціями). Обидві книги дуже гарні для самоосвіти, для читання, але зовсім непридатні через свій сухий абстрактний виклад як підручники, та ще для молодшого віку. Далеко краща з педагогічного погляду книга М. О. Ковалевського «Історія Греції та Риму, для школи й самонауки. З 46 малюнками й 3 картами.» Вид. «Укр. В-ва в Катеринославі». 1920. Катеринослав-Камянець-Лайшціг. Ст. 114, 8°. Краща вона і своїм звертним виглядом. Помічена 1919-м вийшла фактично в 1920 році 6-м виданням відома популярна історія України проф. М. Грушевського «Про старі часи на Україні» (вид. «Дніпросоюза», помічено: Київ, 1919, ст. 120, 8°, з малюнками), видана також пізні підручник (підзаголовок: «для першого початку»), але так само як і вище згадані книги проф. Грушевського — дуже гарна для читання і дуже мало придатна для початкової науки в школі через свій загально-синтетичний характер.

Т-во «Дзвін» видало О. М. Коваленка «Практичну геометрію», кн. III, Відень, 1920, ст. 96, і Юр. Сірого «Про світ Божий,» бесіди про природознавство, Вид. 3-тя, Відень, 1920, ст. 104.

Т-во «Вернігора» випустило в своїй «Шкільній секції» під ч. 24 «Науку природи» Поля Бера, в пер. Т. Губенка, як підручник для 1-ої класи гімназії та для народніх шкіл, з численними малюнками (Київ-Відень, 1920, ст. 128, ч. 8°). «Укр. вид. т-во в Катеринославі» видало в Камянці «Арифметичний задачник, курс після дробів», Камянець, 1920, ст. 86, ч. 8, ц. 150 грив.

В Камянці ж вийшли накладом видавничого т-ва «Дністер» в 1920 році підручники: 1) О. Дробдюн «Арифметика. Післядробова частина»; 2) Н. Григорійв «Всесвітня історія. Стародавній світ»; 3) І. Трояновський «Курс природознавства», ч. I, переклад В. Шаравського; 4) І. Трояновський «Оповідання з природознавства», пер. В. Шаравського, і 5) І. Трояновський «Ботаніка», пер. О. Ватич, — але мені цих книжок не довелося бачити.

Говорячи про підручники та про популярні книжки не можна не згадати дуже цікавого видання: «Книжка про Німеччину. Німецький край. Німецька праця. Німецька культура.» Берлін, 1920. Накладня Німецько-Українського Товариства. Ст. 61+65 табл. малюнків, вел. 8°. Книга складається з статей таких авторів як А. Вебер, М. Зерінг, П. Рорбах, Р. Ойкен та ін., але на жаль переложено її таким крутим галицьким діалектом, що це може послужити немалою перешкодою для розуміння книги простим читачем з Наддніпрянщини.

Ми не зазначаємо тут різних метелків партійного й агітаційного характеру, тим більше, що скоро має вийти спеціальний покажчик «соціалістичної й комуністичної» літератури д. Ів. Калиновича, де напевно всі вони будуть дуже пильно вчислені.

М. Жученко.

Літературне життя на Україні Наддніпрянській в 1919 році.

Тільки тепер, в кінці 1920 р. почастило мені ознайомитись з комплектом київського часопису «Книгарь» за 1919 рік, де, як і в попередні роки видання цього дуже цінного для української бібліографії часопису (1917—1918), ведено докладний літопис нашого письменства. Вважаючи на нашу повну одрізаність тут на еміграції від духового життя далекого рідного краю, гадаю, що читачам нашим цікаво буде хоч в загальних рисах ознайомитись з літературним рухом на Україні протягом 1919 року — на підставі відомостей «Книгаря», тим більше, що цей комплект «Книгаря», здається, одинокий, який попав сюди, по цей бік нової «політичної прірви».

Літературне життя на протязі 1919 р. скупчувалось переважно в Києві. По-за Києвом українські видання виходили тільки зрідка у Харкові, Катеринославі, Чернігові, Кам'янці та деяких інших містах. У Києві виходив далі «Літературно-Науковий Вістник», якого вийшло 3 книги; вийшло дві (№ 3 за 1918-й та № 1—2 за 1919-й рік) книжки журналу «Наше Минуле», вийшло 6 випусків «Мистецтва» — «літературно-мистецького тижневика Української секції Всеукраїнського мистецтва», що ставив собі завданням культивувати ідею «пролетарського мистецтва»; 3 випуски аналогічного по своїм завданням місячника «Музагет», де писали молоді поети (П. Тичина, В. Ярошенко, К. Поліщук, М. Терещенко, О. Слісаренко, П. Филипович, Д. Загул, В. Кобилянський та інші); кілька чисел місячника «Вільна Українська школа»; одно число «Книжного Вістника», Видання Всенародної (Національної) Бібліотеки в м. Києві під ред. Гн. Житецького. У Катеринославі вийшла одна книжка журналу «Січ». Оце — все, про що дає звітлення або звістки «Книгаря». Крім того на обкладинках його чисел містилися оповістки про передплату на такі видання у Києві — на щоденну газету «Слово» (мала виходити з 8-го серпня 1919 р.), щоденну газету «Промінь» (редактор-видавець Ю. Авдіїв); двохижневий часопис сільсько-господарської кооперації «Сільський Господарь»; тижневик «Кооперативний Кредит» (Комашня), ред. Ів. Прихоженко; місячник «Українська кооперація»; двохижневий «Труди Метеорологічної секції С.-Г. Вченого Комітету України»; орган Українського Наукового Т-ва «Україна»; громадсько-кооперативний і літературний журнал «Громада», та такий-же «Кооперативна Зоря», вид. «Дніпросоюза»; двохижневий часопис «Закон і Правос», вид. «Часу», редактор Ів. Оппоков. В Ромнах мав виходити тижневий журнал «Просвітянин-Кооператор», а в

Житомирі «Світець», щомісячник культурно-освітньої праці на Волині, під ред. К. Абрамовича. Сам «Книгарь», з якого зачерпуємо всі наші відомости, виходив під ред. М. Зерова і крім великої сили бібліографічного матеріалу подав ряд цінних статей історично-літературного змісту: проф. В. Данилевича, В. Дурдуковського, П. Зайцева, Гн. Житецького, С. Єфремова, проф. А. Лободи, В. Міяковського, А. Ніковського, В. Романовського, проф. Н. Сагарди, Ол. Саліковського, П. Стебницького та інші

Що до книжок, які вийшли в 1919 році, то просто подаємо їх реєстр, поділивши на групи. З поля красного письменства вийшли такі книжки:*)

Амічіс Е. Серце. Книга для дітей. З італійської мови перекл. В. та М. Грінченки. В-че т-во «Поступ», Київ. Ст. 285.

Амічіс Е. За рідний Край. Перекл. Ол. Діхтяря. В-во «Рух». Харькв. Ст. 80.

Влукач Т. та М. Неодоля. Аккорди. Поезії. Вид. Відділу Радянської Пропаганди. Олександріа. Ст. 32.

Богацький П. Камелії. Психологічні арабески. В-во «Грунт». К. Ст. 159.

Богданов А. Червона Зоря. Утопія. Пер. О. Нитка. Серія белетристична. N. 1. В-во «Космос». Київ. Ст. 174.

Бордуляк Т. Оповідання. Ч. II. В-ня Полтав. Спілки споживчих т-в. Полтава. Ст. 132.

«Веснянки». Збірка. Свято пролетаріату. Вид. Всеукр. Літер. Комітету. Київ. Ст. 14.

Васильченко С. Оповідання. Вид. «Дніпросоюз». К. Ст. 20.

Васильченко С. Дві казки. В-во «Національна освіта в Укр. Народній Армії». Вінниця. Ст. 31.

Васильченко С. Куди вітер віс. Маякон на 1 дію. Вид. газети «Україна». Камянець. Ст. 47.

Винниченко В. Голод. Оповідання. Вид. Культурно-провітного відділу при губ. коміт. Катеринославщини. Катеринослав. Ст. 16.

Винниченко В. Темна сила. Оповідання Ibid. Ст. 16.

Вовчок Марко. Сестра і інші оповідання. В-во «Криниця». К. Ст. 75.

Верн Жюль. За 80 день кругом світа. Перекл. з французької. В-че т-во «Час». К. Ст. 250.

Гайне Г. Книга пісень. Том. I, ч. 2. Переклад Д. Загула й В. Кобилянського. В-во «Серп і Молот». Київ. Ст. 132.

Гайне Г. Нові поезії. Т. II, кн. 1. Перше повне видання в перекл. Д. Загула й В. Кобилянського. В-во «Серп і Молот». К. Ст. 160.

Гінтер Й. Маг. Фантазія на 1 дію. Пер. В. Вільшанська. В-во «Сяйво». К. Ст. 32.

Гоголь М. Заворожене місце. Пер. К. Дубняка. Полтава. Ст. 15.

Головко А. С.моцвіти. Поезії. В-во «Молодик». Кременчуг. Ст. 32.

Грінченко Б. Під тихими вербами. Півість. Вид. 5-е. В-во «Книгоспілка». К. Ст. 276.

Дніпрова Чайка. Твори. Кн. I. В-во «Дзвін». К. Ст. 126. Книга II-га. Ст. 194.

Івченко М. Шуми весняні. Збірка новель. Кн. I. В-во «Сяйво». К. Ст. 162.

Загул Д. На грані. Поезії. В-во «Сяйво». Київ. Ст. 45.

Заливчий Ан. З літ дитинства. Новелі. В-ня Укр. Парті Соціалістів-Револуціонерів. К. Ст. 32.

«Земля». Альманах. Кн. I. Видання Відділу Преси. Ц. К. У. П. С.-Р. Київ. Ст. 128.

Кашенко А. Дніпрові пороги. Катеринослав. Ст. 120.

Кашенко А. У запалі боротьби. Історична повість. Вид. 4-те. «Укр. В-во в Січеслав». N. 43. Катеринослав. Ст. 116.

Квітка Гр. Твори. Т. I. Видання ч-во «Криниця». Київ. Ст. LXXXVI + 118 + XXXIX.

Котляревський Ів Енеїда. З примітками та критичними статтями. Шкільна Бібліотека під ред. Ол. Дорошківича. N. 1. В-во «Криниця». Київ, Ст. XXIII + 224 + LVI.

*) Ми не зазначаємо тут тих Кам'янських видань, що були вже згадані в нашому огляді «Укр. видавн. руху» в 1919 році в кн. I «Хл. Укр.», і вносимо деякі додатки по тих відомостях, що були у нас під рукою.

Котляревський Ів. Енеїда. В-во Е. Череповського. К. Ст. 252.

Кониський Ол. Оповідання. Т. II. Вид. Полт. Спілки Спож. т-в. Полтава. Ст. 92.

Кореницький П. Вечерниці та ин. твори. З переднім словом проф. М. Сумцова. В-во „Рух“. Харків. Ст. 60.

Кримський А. Повістки та ескізи з українського життя (1890—1894). 5-те видання, повне й переглянуте автором. Київ. Ст. 352.

Куліш П. Чорна Рада. З передмовою В. Шепетьова. Вид. Полт. С-ки сп. т-в. Полтава. Ст. 270.

Левченко Г. Смерть, Фантастична пьеса на дві картини. Вид. 2-ге. Рокитня. Ст. 32.

Лебединець М. Пама життя. Новельки. К. 1919. Ст. 46.

Літературно критичний альманах. Кн. I. В-во „Грунт“. К. Ст. 75.

Мандес К. Зі збірки „Pour lire au couvent“. Переклав В. Самійленко. В-во „Шлях“. Н. 29. Київ. Ст. 31.

Метерлінк М. Чудо св. Антонія. Сатирична легенда на дві дії. Пер. П. Доліни і В. Міляєва. В-во „Сяйво“. К. Ст. 32.

Мирний Панас. Царівна-Полунічка. Діяча пьеса на 3 справи. Вид-во „Зірка“. Полтава. Ст. 24.

Маковей О. Ярошенко. Іст. повість. Вид. 2-ге т-ва „Криниця“. К. Ст. 284.

Мамін-Сібіряк Д. Оленчінні казки. Пер. М. Зінченко. В-во „Всеуніто“. К. Ст. 54.

Маркович Дм. Твори. Кн. II. В-во „Дзвін“. К. Ст. 160.

Мопассан Г. Аллюма й інші новелі. Пер. з франц. мови К. Шмигівського. Вид. „Криниця“. К. Ст. 200.

Нечуй-Левіцький Ів. Рибалка Панас Круть і ин. оповідання. В-во „Криниця“. К. Ст. 114.

Павлюк А. Сумна радість. Поезії. Том. I. В-во „Будуччина“. М. Острів на Волині. Ст. 143.

Поліщук К. Поезії. Книга перша. Накладом М. Гуцало. К. Ст. 68.

Поліщук К. На Порозі. Оповідання. Вид. „Всеукраїнського. Видавництва“. Ст. 40.

Поліщук Т. Тіні минулого. Волинські легенди. В-во „Сяйво“. К. Ст. 136.

Пачовський В. Побіг трьох братів із ляцької неволі. Накладом Селянсько-Робітничого Союзу Наддніпрящини. Камінець. Ст. 20.

Петрик І. Батькове свято. Ред. П. Мирний. Шкільна пьеса в 2-х картинах до святкування 150-х р. народження Ів. Котляревського. В-во „Зірка“. Полтава. Ст. 48.

Ремізов О. Ясяя. (Русалія на 3 дії.) Переклада В. Вільшанська. В-во „Сяйво“. К. Ст. 16.

Слісаренко О. На березі Кастальському. В-во „Сяйво“. К. Ст. 80.

Скріб Е. Як роблять революцію. Комедія на 5 дій. Перекл. В. Самійленко. В-во „Сяйво“. К. Ст. 138.

Старицький М. Облога Буші. Іст. повість. Вид. 2-ге „Чалу“. К. Ст. 85.

Стороженко О. Гумористичні оповідання. Вуси. В-во „Народня книжка“. К. Ст. 32.

Стороженко О. Не в добрий час. В-во „Народня книжка“. К. Ст. 16.

Стороженко Ол. Історичні оповідання. Кн. II. В-во „Серп і Молот“. К. Ст. 159.

Стороженко О. Марко Прохлятий. Іст. повість. В-во „Криниця“. К. Ст. 110.

Стебницький П. (П. Смуток). Ріг Вернигори. Вид. Т-во „Сіверянська думка“. Чернівці. Ст. 31.

Семенко М. Дні поезофільми. В-во „Всеукраїтком“. К. Ст. 36.

Семенко М. „Тов. Сонце“ Ревфутпосма. В-ня Бюро пропаганди „Всеукраїткома“. К. Ст. 16.

Тичина П. Соняшні чарнети. Поезії. В-во „Сяйво“. Київ. Ст. 62.

Тарноградський В. Боянові струни. Поезії. „Всеукраїнське Видавництво“. К. Ст. 32.

Франс Анатоль. Пророчий сон Іпполита Дюффена про колективізм. Пер. О. Нитки. В-во „Космос“. Київ. Ст. 56.

Франс Анатоль. Пророчи сон. Перекл. О. Нитка. В-во „Космос“. К. Ст. 60.

Франс Анатоль. Повстання Ангелів. Пер. О. Нитки. „Світова Бібліотека“. В-во „Криниця“. К. Ст. 278 + IV.

„Червоний Вінок“. Збірник творів новітніх українських письменників. В-ня Окруж. Коміт. Херсонщини. У. П. С.-Р. К. Одеса. Ст. 100.

Ярошенко Володимир. Світотінь. Поезії. Книга перша. В-во „Сяйво“. К. Ст. 48.

Яновська Л. Жертви (в підвалі). Драма на 5 дій. Т-во „Криниця“. Ст. 76.

Ярош Д. Збірник творів. Нариси й оповідання. „Укр. В-во в Січеславі“. Н. 53. Катеринослав. Ст. 172.

З обсягу історії, історії літератури, біографії, етнографії й історії мистецтва вийшли такі книги:

Грушевський Ол. Історичні твори Шевченка на лекціях історії. Шкільна бібліотека імені Г. З. Грушевської. N. 1. К. Ст. 32.

Грушевський Ол. Життя і творчість Т. Шевченка Ibid. N. 2. К. Ст. 32.

Грунькій Н. Хрестоматія нової української літератури. В-во „Голос“. К. Ст. 147.

Донцов Д. д-р. Мазепа і Мазепинці. В-во „Сіач“. Черкаси-Київ. Ст. 34.

Доманицький В. Смерть за правду. Памяти Івана Гуса Вид 3-е „Благодійного т-ва“ N. 50. К. Ст. 32.

Дорошенко Д. Як відкрито новий світ. (Про Христофора Колумба.) Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Видання „Благодійного Т-ва“, К. Ст. 64.

Дорошенко Д. По рідному краю. (Дорожні вражіння й замітки.) В-во „Благодійне Товариство“. Київ. Ст. 96.

Дорошенко Д. Адам Міцкевич, його життя і твори. В-ня „Благодійного Товариства“. Київ. Ст. 48.

Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880). Видання друге „Крилиця“. К. Ст. 154.

Ефремов С. Коротка історія українського письменства. В-во „Крилиця“, К. Ст. 212.

Ефремов С. Борис Грінченко. Вид. 2-ге з додатками. Вид. „Благодійного Т-ва“. К. Ст. 62.

Ефремов С. Шевченкова могила. Вид. т-ва „Просвіта“ у Києві N. 39. К. Ст. 48.

Житецький П. Енеїда Котляревського в зв'язку з оглядом української літератури XVIII ст. Вид. Всеукр. Кооперат. Видавн. Союзу. Київ. Ст. 120.

Задорожний Гр. Під лянцким ярмом. Вид. „Стрілиця“, органу Галицької Армії. Кам'янець. Ст. 28.

Збірник найкращих українських пісень. Вид. Катеринослав. союзу спожив. т-в. Катеринослав. Ст. 167 + VIII.

З обсягу політичної економії, соціології, кооперації видано:

Барановський Хр. З кооперативного життя. В-во Всеукр. кооператив. Вид. Союз. Київ. Ст. 153 + 7.

Бертран Л. Що повинен знати кожний споживач. Шість лекцій про кооперацію. Вид. 2-ге. В-во „Дніпр.союз“. К. Ст. 32.

Коряк В. Тарас Шевченко. У. С. С. Р. Видання Всеукраїн. Літературного Комітета. Харків. Ст. 24.

Кашенко А. Оповідання про славне військо запорожське низове (Коротка історія війська запорожськ.). Катеринослав. Ст. 360.

Клепатський П. прив.-доц. Пятнадцять лекцій з історії України. Видавниче т-во „Друкарь“. Київ. Ст. 64.

Лансон Г. Метод в історії літератури. В-во Всеукр. Кооп. Вид. Союз. Київ. Ст. 48.

Могиланський Мих. М. М. Коцюбинський (До біографії письменника). В-во „Десенські Хвилі“ N. 1. Чернігів. Ст. 16.

Могиланський М. Іван Франко. Відділ губ. Наросвіти. Чернігів. Ст. 9.

Ніковський Ан. Як повстала Скоропадщина на Україні. В-во „Дніпр.союз“. Київ. Ст. 24.

Науменко В. Нові матеріали для історії української літератури XIX в. Випуск I-й. Київ. Ст. 111 + 81.

Перетць В. М. проф. Вступ до вивчення літератури (Лекції по методології історії літератури) Видання студентського Видавничого Комітету. Кам'янець. Ст. 77.

Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні. Вид. т-во „Час“. К. Ст. 300.

Різниченко В. Батуринські свічки. К. Ст. 16.

Різниченко В. Про гетьмана Пилипа Орлика та його діяльність. К. Ст. 32.

Різниченко В. Матеріали до біографії Батурина. Доповнення К. Ст. 32.

Сумцов М. проф. Слобожане. Історично-етнографічна розвідка. Культурно-історична бібліотека під ред проф. Д. Багалія. В-во „Союз“. Харків. Ст. 240.

Христофор Антонович Барановський. Біографічний нарис. До 25-літнього ювілею його громадсько-кооперативної діяльності. Вид. Всеукр. Видавн. Союзу. К. Ст. 32.

Яворницький Д. Ів. проф. Українсько-руське козацтво перед судом історії. Катеринослав. Ст. 24.

Вульф Г. Капіталізм, кооперація і питання кооперативного виробництва. Переклад О. Варави. В-во „Дніпр.союз“. К. Ст. 64.

Драгоманів С. Кооперація і житлове питання. В-во „Оселя“. Київ. Ст. 24.

Герє П. Робітнича кооперація в Німеччині. Переклав В. Ілюченко. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 88.

Жід Шарль. Про кооперацію й про зміни, як вона викликала в економічному житті. В-во „Дніп.осоюза“. К. Ст. 48.

Жід Шарль. Влада споживача. Ibid. К. Ст. 32.

Жід Шарль. Вороги кооперації. Ibid. К. Ст. 32.

Каутський К. Диктатура пролетаріату. Перекл. з нім. В-че т-во „Робітнича Книгарня“. К. Ст. 124.

Каутський К. Клясові інтереси. Вид. „Серп і Молот“. К. Ст. 32.

Касау О. Організація та практика споживчої кооперації в Англії. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 108.

Крапоткин П. Комунізм і анархія. Перекл. С. Пелипенка. К. Ст. 18.

Лєнський З. По кооперативній Європі. Подорожні нариси. Переклад О. Варави. Вид. „Дніп.осоюза“. Київ. Ст. 142 + II.

Мартос Б. Лист до земляків-кооперативів. В-во „Дніп.осоюза“. К. Ст. 20.

Національне відродження і кооперація. Збірник статей. Вид. „Дніп.осоюза“. Київ. Ст. 48.

З книжок іншого змісту, — беручи на увагу й підручники та словники — зазначимо тут тільки більші, проминаючи дрібні публікації та метелики:

Байков Л. Підготовка народу та війська до захисту батьківщини. Під редакцією і з передмовою С. Петлюри. Вид. т-ва „Час“. Київ. Ст. 225.

Баранов П. Початкова фізика. Підручник для вищих початкових шкіл. Переклав з Москов. П. Шахрай. В-во „Всеувіт“. К. Ст. 172.

Верховинець В. (Костів). Українська хореографія. Теорія українського народнього танка. Вид. „Шлях“. Київ Ст. 46.

Григоріїв-Наш. Історія українського народу. Підручник для вищих початкових шкіл та перших класів гімназій. Вид. т-ва „Час“. Київ. Ст. 340.

Збірник праць Комісії для вироблення законопроєкту про заснування Української Академії Наук у Києві. Вид. Укр. Ак. Наук. Київ. Ст. 86 + 30.

Масковський-український і правничий словничок. Склали М. Леонтюк та О. Ефімов. Вид. т-ва „Друкарь“. К. Ст. 141 + III.

Мукало М. Географія для початкових шкіл. Вид. т-ва „Друкарь“. К. Ст. 64.

Найченко Гр. Диктант для середніх, вищих початкових та народніх шкіл. Ч. I. В-во „Каменяр“. Катеринослав. Ст. 134.

Пожарський П. Нариси з історії укр. кооперації. В-во „Укр. Кооперація“. N. 1. К. Ст. 80.

Прихоженко Ів. Про споживче товариство. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 40.

Рашевський М. Про становище робітників на цукроварнях. Вид. Укр. Робітн. Клубу. Київ. Ст. 32.

Ржепецький Б. Кооперація і школа. Бердичів на Київщині. Вид. Бердичівського районного союзу кооперативів. Ст. 78.

Стопнісвич Б. Споживча кооперація на Україні. Спроба історико-статистичного начерку. В-во Полтав. спілки спож. т-в. Полтава. Ст. 112.

Туган-Барановський М. проф. Політична економія. З оригіналу перекл. О. Варави. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 196.

Туган-Барановський М. Шукання нового світу. Перекл. О. Варави. Вид. „Дніп.осоюза“. Київ. Ст. 56.

Хейсін М. Що таке споживче товариство. Пер. з рос. Вид. спілки спож. т-в півдня Росії. Харків. Ст. 40.

Фабриціус-др. Боротьба між собою народів та держав і кооперативна самооборона. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 24.

Юркевич О. Кооперативні оповідання. Вид. „Дніп.осоюза“. К. Ст. 32.

Пфанкухе А. Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками. Історична розвідка. Пер. з другого нім. видання Вид. всеукр. видавн. Союзу. К. Ст. 128.

Перший піврік існування Української Академії Наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 року. Вид. Україн. Академії Наук. Київ. Ст. 25.

Протоколи засідань фізично-математичного відділу Української Академії Наук. I. Київ. Ст. 78.

Р-ський В. Од Києва до Канева. Історичні місцевості. Вид. т-ва „Просвіта“ у Києві. N. 40. Ст. 32.

Фещенко-Чопівський І. Природні багатства України. Ч. II. Сільське господарство та сільсько-господарська промисловість. Вид. Всеукр. Кооперат. Вид. Союзу. Київ. Ст. 152.

Чирвинський В. проф. Головні корисні копалини України в зв'язку з її геологічною минулистю. Науково-популярний нарис. К. Ст. 64.

Шарко В. Арифметика. Систематичний курс. Вид. 2-ге Всеукр. Кооп. Видав. Союзу. К. Ст. 92.

Усього по «Книгарю» можна нарахувати 226 видань (крім періодичних), що вийшли українською мовою в 1919 році на території України Наддніпрянської. Ми мусимо з подивом та щирою подякою поставитись до праці наших земляків, що при найтяжчих умовах, які тільки можна собі уявити, не згорнули прапора української культурної праці і видали таке показне число українських книжок, серед яких, як бачимо, є чимало дуже солідних і цінних. Цікаво при тім зауважити, що видання ріжних «Пролеткультів» та «Всеукраїткомів» становлять мізерну долю того що видано: майже вся культурна праця по-прежньому виконувалась старими видавництвами, старими культурними робітниками, що виносили на своїх плечах весь тягар праці серед невдячних, несприятливих обставин.

Цікаво порівняти підсумок книжної продукції на Україні Наддніпрянській в 1919 році з попередніми двома роками. В 1917 році по відомостях Книжної Палати у Києві вийшло всього українських книжок — неперіодичних 572 і періодичних 95. З реєстру укр видань за 1918 рік, зробленого в статті д. Паночіні («Книгарь», ч. 20), видно, що в цьому році вийшло 673 книжки, не рахуючи періодичних видань (їх число повинно було дуже зрости, бо стало виходити багато видань офіційальних) Д-ій Паночіні вважає, що «українська книжкова продукція за рік 1918 виглядає не бідно, навіть зовсім, як у людей». Він каже, що цей рік «надовго може бути незрівняним, недосяжним по кількості видань і накладів». Від себе додамо, що цей блискучий розвиток української книжкової продукції припадає як раз на місяці існування Української Держави, з урядом якої змінились на гірше умовини для української культурної праці.

М. Ж

Нові книжки і рецензії.

Незабаром накладом «Дніпросоюза» вийде з друку нова книга Вячеслава Липинського: **«Україна на Переломі»** (1657—1659) Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Частина перша.

Готується до друку праця Д. Дорошенка **«Славянський світ»** — популярна енциклопедія славянознавства; етнографічне розселення, історія, письменство, наука і мистецтво славянських народів: білорусів, болгар, великорусів, лужичан, поляків, словаків, словінців, сербо-хорватів, чехів та українців. Книга обійматиме по-над 25 аркушів друку і вийде накладом видавничого товариства «Книгоспілка».

Друкується у Відні накладом «Дніпросоюза» нове видання **«Ілюстрованої Історії України»** проф. Мих. Грушевського.

У Варшаві має бути відновлене видання місячника **«Наше Минуле»** під редакцією П. І. Зайцева. Цей журнал почав виходити у Києві в 1918 році; усього вийшло три книжки за 1918-й рік та одна книжка за 1919-й рік.

«Українське Видавництво в Катеринославі» друкує в Липську повне народнє видання «Кобзаря» Т. Шевченка з поясненнями, примітками та під релакцією д-ра В. Сімовича, з портретом і біографією поета.

Видавничє товариства «Вернігора» приступило до друку у Відні «Курса української історії» для старших клас середних шкіл, написаного Д. Дорошенком.

Вийшов у Львові календарь Т-ва «Просвіта» на 1921-й рік. Цей календарь, як звичайно, окрім інформаційної частини містить частину літературну під загальною назвою «На рїках вавилонських», де є кілька цікавих статей, але взагалі календарь на 1921 рік дуже уступає обсягом, ріжnorodністю й цікавостю змісту та й самим зверхнім виглядом календарю з попереднього року.

Walter Jäger: Weissruthenien, Land, Bewohner, Geschichte. Volkswirtschaft. Kultur. Dichtung. Mit 93 Abbildungen und einer Karte. Berlin. Стр. 143, ціна і рік видання не зазначені.

К. Езовитовъ: Бѣлоруссы и Поляки. Документы и факты изъ истории оккупации поляками въ 1918 и 1919 годахъ. Переводъ съ бѣлорусскаго. Ковна 1919. Стр. 124. Цѣна 10 марок.

Прафѣсар М. В. Доунар-Занольскі: Асновы дзяржаунасьці Беларусі. Выданьне Міністэрства Беларускіх справ. Горядно 1919. Ст. 16.

Д-ръ А. Цвїкевичъ: Беларусь. Изданіе Чрезвычайной Дипломатической Миссии Бѣлорусской Народной Республики. Берлинъ. 1919. Ст. 29.

Aus alten Zeiten. Graf Kirill Grigoriewitsch Rosumowsky. 1728—1803. Ein Gedenkblatt für den letzten Hetman der Ukraine. Halle a. d. S. 1913. Ст. 71 + 21 тав., вел. 8°.

Gregor Graf Rosumowsky. 1757—1837. Eine tragische Episode der Familiengeschichte von C. v. R. Halle a. d. S. 1915. Ст. 64.

«Die Reste der russischen Volkswirtschaft.»

Von Dr. Bernhard Treuenfels. Berlin 1920.

Це книжка, в якій автор на ста сторінках намагається «безпартійно» з'ясувати внутрішні й зовнішні причини російської революції, намалювати поступовий її розвиток перед і при більшовиках, даєи нарис ролі і «співраці» центральних держав в господарському і політичному життю України, з'ясувати німецькому читачеві «російську господарську єдність» і шкодливість «політики окраїнних держав», розв'язати сільсько-господарське й земельне, фінансове й валютне питання для ближчого й дальшого майбутнього, виявити характер і організаційні методи більшовицького господарства та господарства в небільшовицьких частинах Росії і нарешті накреслити шляхи майбутнього розвитку «щасливої Росії» і ролі в цьому західних держав.

Ми сказали «нарешті», — це не зовсім відповідає дійсності, бо у автора крім того трапляються короткі, але характерні й «авторитетні» екскурси в область лінгвістики і глибокодумні товмачення революційної психології славетного «русскаго мужика» і навіть аналіз релігійного почуття цього «мужика». Але й це ще не вичерпує багатого змісту твору — в ньому одбиваються і внутрішні тертя поміж Німеччиною та Австрією, і жага за франко-германо-російським порозумінням, і побоювання за долю централізованої Німеччини, в якій збуджуються сепаратистичні тенденції, і спроби характеристики українського партійного життя, і аналіз помилок німецького командування на Україні і т. д. і т. д. — і все це в сорокатій мішанні дійсних і фальсифікованих автором фактів, оздоблених подекуди статистичними наведеннями та сугубо-науковою критикою одних джерел, при замовчуванні, або безоглядній довірливості до інших.

Книжка обрахована на середнього німецького читача, який трохи орієнтується в російській справі, але не настільки, щоб одразу помітити насилування й ніби несвідоме спритне підпасовування фактів «правдивим і непартійним» автором, і то найбільше в тих місцях, де трактується українські справи.

Наприклад, питання про те, як ставилось українське громадянство до Німців, п. Трейенфельс освітлює (полемізуючи з Рорбахом) в той спосіб, що «натовп санвінінських політиків» (ст. 42) України прихилився до Німеччини лише тому, що Німеччина в той час була переможцем, а «в 1917 р. і в кінці 1918 р., після розвалу Німеччини, національно-українські кола пертрактували з Антантою, а з окрема — з Францією. В 1917 р. український міністр закордонного торгу Олександр Шульгин обіцяв Франції концесію на заснування українського національного банку з умовою, що все господарське, фінансове й індустріяльне життя України мусить бути в залежності од Франції. В кінці 1918 р. хотіли вони (українські націоналісти) їм (французам) заставити всі українські залізниці на таких самих умовах.» (Ст. 43.)

Ніби-то досить поважні, хоч і не вичерпуючі аргументи для «обвинувачення» «українських національних кол» в антантофільстві, але — 1) О. Шульгин ніколи міністром закордонного торгу не був, і це авторі, що пише з таким апломбом, напевно мусило би бути відоме, — а особисті симпатії п. Шульгина й змагання до «передачі» всього українського господарського, фінансового й індустріяльного життя в залежність од Франції», — дунустивши навіть, що вони так гостро проявлялись — у всякім разі не заслуговують на те, щоб по ним судити про орієнтацію українських національних кол.

Так само і з заставом залізниць: чому так добре поінформований автор не називає, хто і кому хотів їх заставити, і від кого мав на це уповноваження — так само невідомо.

Знаючи близько події кінця 1918 р., можемо робити здогади про «евентуальні вибрики» в цьому напрямку одного з «одеських миротворців», але з певністю можемо сказати, що подібного пляну в «українських національних колах» не було і бути не могло, тим часом як п.

Трейенфельс оповідає про це тоном, не допускаючи жадного сумніву. Український читач одразу помітить, де тут фальсифікація, але для середнього німецького читача це майже неможливе.

Для виявлення авторового методу »безпартійно« трахувати українські справи і користуватись для того всякими »обертонами« та »недоговоренностями« візьмемо з багатого матеріалу ще пару прикладів.

Характеризуючи (ст 61) зовнішню політику України, завдяки якій вона »скоро побачила себе самотіною не тільки супроти ворожої Світської Росії, але також і супроти Дону та Польщи й Румунії (через Бесарабію)«. — він обвинувачує в цьому нездібність українського уряду. Авторів ніби-то зовсім не було відомо, що саме в той період, який він тут обговорює (часи мирових переговорів з більшовиками за Гетьмана) — між Україною й Доном не тільки не було ворожих відносин, а навпаки — був офіційний оборонний союз, — відносини з Румунією та Польщею — по меншій мірі добросусідські, а з Кубанню — інтимно-близькі й побратимські.

Зфальсифікувавши загальне тло, на якому відігравались події мирових переговорів, п. Трейенфельс іде в цьому напрямкові й далі. Безрезультатність цих переговорів він пояснює просто тим, що вони »nicht von verständigeren ‚Föderalisten‘, sondern von den verbohrtten ‚Samostijniki, (Unabhängigen) geführt würden« — забуваючи, своїм звичаєм, що сенатор С. П. Шелухин, який вів ці переговори, і є як раз один з видатніших членів партії »verständigeren Föderalisten«, а не »verbohrtten Samostijniki« і ніби то не розуміючи, що передаючи слово »Самостійники« у відношенні до політичної партії словом »unabhängige«, яке для німецького читача має цілком певне значіння — німецький більшовик, — він ще більше за темною зміст і без того сфальшованого ним ходу подій і громадських настроїв на Україні. А що це було зроблено навмисне, видно хоч би з того, що в інших місцях книжки автор в розумінні »Самостійники« живив виразу »selbständige«, як і виразу »Ukrainischnationale«.

Пояснивши (на ст. 63) неуспіх переговорів виключно нездібністю »Самостійників« автор мабуть ще сам не знав, що на стор. 79 він муситиме, в зв'язку з іншими обставинами, констатувати, що »Die Sowjetregierung hat bisher noch niemals ein Abkommen getreu gehalten« — а це треба було б йому мати на увазі і при оцінці київських переговорів.

Всі тертя і нелад в управлінні молодої Української Держави автор мудро пояснює (ст. 60) тим, що Україна »не розраховувала, що перш ніж відокремлюватись (від Росії) треба навчитись управляти державою« — сентенція, яка дуже нагадує мені наказ одного з наших старих повітових ісправників, що заборонив в межах свого повіту всякий автомобільний рух »впередь до того времени, когда лошади привыкнутъ и перестанутъ пугаться самодвижущихся экипажей«.

Та цим автор ще не обмежується. Не менш інтересні спостереження робить він і про залізничне господарство на Україні. На його думку (ст. 59) »в залізничній справі підтримуваний буржуазним українським урядом партикулярнистичний шовінізм нароби ще більше, ніж більшовизм«. Річ в тім (ст. 58), що »в управліннях розмовляли ще

по російському, всі акти натурально писали цією мовою, але лінія, яка тепер сама собою управлялась, писала й телеграфувала по українському, що навіть на лінії було зрозумілим лише для небагатьох. Бо ніби на сміх над здоровим людським розумом було введено саме в області транспорту, на залізницях, божевілья якоїсь ново-винайденої державної мови, що походила з Східньої Галичини — не мови Шевченка, малоросійського народного поета.

Колиб ці слова (та і всю книжку) писав не бувший секретарь барона Мумма, — себ-то один з інспіраторів і провідників німецької політики на Україні, — нам було б соромно цитувати такі давно відживші й поховані в могилу забуття аргументи — передруки з бульварних російських газет — яких нині не вживають навіть їх автори, але тут все ж доводиться запитати п. Трейенфельса — невже він в Німеччині бачив накази по залізничним управлінням, писані мовою поета Гете? (Те, що Шевченка він не читав — ясно само собою) і невже відповідальному німецькому урядовцеві в економічній розвідці дозволено серйозно вживати такого роду аргументації?

Ми розуміємо й поділяємо погляд автора, що на Україні є за багато »*leidenschaftliche Parteipolitiker*« і за мало »*geschulte Facharbeiter*«, але такий спосіб економічної аргументації п. Трейенфельса примушує нас думати, що і в Німеччині багато шкоди робить це саме лихо і що справді (ст. 55) »спливаюча кровю па всіх місцях світових боїв Німеччина не була в стані настарчити потрібної великої кількості фаховців для України«.

Ще характернішою для глибини аналізу й чесности освітлення п. Трейенфельсом обставин українського життя є його оцінка політики гірнопромислових кол. На ст. 60 він пише: »З безсилим обуренням поборювали провідники вугляних та гірничих організацій Східньої України кївське залізне господарювання; стара суперечність поміж промисловістю й міністерством шляхів відродилась знову й стала ще гострішою з того часу коли українська важка індустрія, свідома господарського звязку (з Росією), рішуче відкинула думку про самостійність України, як взагалі продукційний український схід мав дуже мало спільного з кївськими націоналістичними партійними політиками.«

Те, що автор на ст. 71-ій з иншого приводу виявив, що вождем цієї східно-української промисловости був француз Pierre Darcy — голова »Донець—Юрєвка«, »Providence Russe«, »Oural—Wolga« і т. д. і що від імени українського сходу говорили майже виключно представники антантського капіталу, — зовсім не пошкодило йому говорити про них на ст. 60-ій, як про українських противників державної самостійности України.

Обґрунтована господарської звязаности України з Росією (ст. 60) по дитячому слабке, не вичерпуюче й тенденційне — »без притоку не-внбагливого надвишку населеня з бідних губерній центральної Росії, без цих дужих, витривалих людей, які між иньшим постачають найкращих льокаїв світу, нема й також у майбутньому не буде можливости існування для південно-російської гірничої й залізної промисловости, так само, як вона не обійдеться без північно-російського дерева й шмаро-

видла з Баку, Іроznego та Кубані«. Автор ніби не знає, що з центральної Росії надвишок населення останніми роками приходив зовсім не в образі »найкращих льокаїв світу«, а лише в образі червоноармійців, або большевицьких агітаторів; що Баку, Ірозний та Кубань до центральної Росії не належать і, нарешті, що ліс з північної Росії ніколи для потреб Донецького басейну не доставчався.

Такий спосіб викладу проблеми й аргументації виключає можливість серйозної полеміки з п. Трейенфельсом. Справді не можна полемізувати з тим, хто майже на кожній сторінці свідомо, або з недосвідчености фальшує факти; та натомість варто простежити за мотивами цих вчинків.

Для цього зупинимось ще на хвилину на мріях автора про майбутнє цієї так »захнищаємої« й »улюбленої« ним Єдиної Великої Росії. Вони сформуловані найясніше на ст. 89 та наст.: »Колиб французько-німецько-російське господарське порозуміння не лишилось, на жаль, утопією ще на багато літ, — то можна було б саме тут, в південній Росії, в співробітництві цих трьох націй, зробити початок. Перед війною, навіть після Марроканської афери, французькі індустріяльні й фінансові кола, працюючи в Росії, не одмовлялись від співробітництва з німецькою індустрією й її представниками в Росії, бо вони мали спільно вирішувати спільні завдання, — як боротьба за ціни проти російського скарбу, найбільшого споживача, і як також робітничі та соціальні питання. Але пезаяк подібне порозуміння при сучасній ситуації ще є виключене на довший час, то можливо, що збагатіши на війні нейтральні держави та Америка могли-б розв'язати французький капітал. Франція, мабуть, була-б рада знов стягти свої великі позики, що їй винна російська держава, й не дуже сперечалася б проти зменшеня своєї заангажованости в російській індустрії Англія йтима далі тим пляхом, який недавно намітила, а саме — торгу на Балтійському та Чорному морі, експльоатації дерева в Архангельську й нафти в Баку«. Всю решту, звичайно, мала б узяти Німеччина, яка »природно« для того призначена. І п. Трейенфельс вже плянує відповідну організацію й вирішає земельне та фінансове питання. А деж Росія? Яку вона участь братиме в цьому »співробітництві трьох націй? . . . Про це говориться на ст. напр. 99 й 100. »Проценти по закордонним боргам буде зібрати не важко і „плавляючий борг“ — паперові гроші будуть до значної міри анульовані російськими селянами в той спосіб, що вони їх віддадуть в державну касу, як платню за купівлю землі, яка раніше належала державі, церкві й поміщикам. Але поміщикам буде виплачене відшкодування заставними листами, відсотки та силати по яким будуть знов зібрані шляхом податків. Головний тягар „віддачі майна“ нестиме в Росії, згідно стану справ, не мобільний капітал, але імобільний — велика земельна власність. Прості податки платитиме індустрія, посередні — селянин, в той-же спосіб, як він робив це досі (горільчана монополія). Цей цасливий для Росії час приїде. Коли? Цього ніхто не може пророкувати. Росія вічна й може чекати!« — закінчує свою книжку автор.

До цього абзацу коментарії зайві. Є на світі багато всяких докторів і їм вільно писати все, що їм забажавється.

Та коли під впливом їх бреду робиться політика великої й культурної держави, то немає чому дивуватись, що такій державі доводиться підписувати договори, подібні до Версальського.

Справді, — хіба можна вигадати кращий спосіб для розвитку германофобства, як спроби малюнками таких »щасливих« перспектив здобути собі союзників на сході Європи? . . .

Наслідком впливу п. п. Трейенфельсів на політику німецького командування на Україні було те, що вихід п'ятисоттисячної німецької армії з України був, як висловлюється автор: »мало приємним« — хоч спочатку всі кола українського населення щиро вітали українсько-німецький союз, а стара спільність економічних, культурних та політичних інтересів давала надію на те, що цей союз буде тривким і корисним для обох сторін. Ці надії розбилися об безмежну самовпевненість і . . . »сангвінічність« закулісних німецьких »політиків«, які, маючи задалекосяглі пляни, не дали нам збудувати власної армії й міцної державности.

Економічні наслідки одрізаності від України Німеччина тепер дуже добре відчуває. Чи навчить цей досвід, не панів Трейенфельсів — це справа безнадійна — але вищих і (треба думати) розумніших провідників німецького народу, чи Німеччина змушена буде і в Росії зазнати ще в гострішій формі того, чого вже раз зазнала на Україні? Поживемо — побачимо.

М. Тимофіїв.

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ.

Барон Казимир Гужковський.

Після відходу за Збруч Галицької Армії і окупації Галичини польськими та румунськими військами помер у своїм маєтку на Галицькім Покутті Казимир Гужковський Недуга, яка прикувала його до ліжка, не дала йому змоги пійти разом з укоханою ним Галицькою Армією на її тяжкий, хрестний путь. Окупації чужими військами рідної землі і руїни своїх мрій перекрести він не зміг . . .

Небіжчик народився в 1864 році. Походив зі шляхецького українського роду, який у XVIII ст. з Наддніпрянщини перебрався в Галичину і який, поділяючи долю майже всієї правобічної шляхти, прибрав був під впливом польської державности зверхні ознаки польської культури, отже польську інтелігентську мову, яко мову сальнонову в першій мірі. Але як більшість наших глибоко привязаних до своєї рідної землі і не здекласованих хліборобів, Казимир Гужковський змалку володів прекрасно і мовою українською і до української справи культурно-національної, як до справи своїх сусідів селян, ставився все дуже уважно, бо з ціми селянами вязали його давні, традиційні добрі відносини і такі патріархальні форми співжиття, при яких «національної боротьби» між «двором і селом», «шляхтичем і хлопом» бути не могло і не було. Примітивне етнографічне українство, властиве всій кращій, аристократичній частині шляхецького стану, прибрало у Казимира Гужковського форми повної національної свідомости під впливом державного відродження Української Нації, під впливом ідеї української державности, що саме тоді обіймала чим раз ширші круги галицького громадянства. Ідея України, як Держави великої і могутньої Нації, захопила Небіжчика своєю красою, своєю силою. Атавістичні державні інстинкти, вироблені рядом поколінь, що несли службу державній ідеї в тій чи иншій формі, знайшли для себе вихід у відродженій традиції власної Української Держави. З цілою своєю енергією, з цілим своїм живим темпераментом став з того часу Казимир Гужковський служити ідеї, яку покохав, в яку повірив і яку по лицарські прийняв за ідею свого життя, за свою ідею провідну.

Було це ще за довго до світової війни. Щоб зазнайомитись ближче з вищими формами української культури, навязує Небіжчик широкі зносини в кругах галицької інтелігенції. Шукає знайомства з Наддніпрянцями, між иншим приїжджає зумисне до Закопаного, щоб познайомитись з Василем Доманицьким і Вячеславом Липинським, тоді, коли вони лікувались там у 1908 р. Слідкує уважно за розвитком українського національного руху в Наддніпрянщині і особливо захоплюється ідеєю національного відродження спольщеної української шляхти, будши одним з найщиріших приятелів орґану, що виходив у Києві в 1910—1911 р. р. під назвою «Przegląd Krajowy» та ставив

свою метою ширення української національно-державної свідомості серед цих спольщених українських кругів.

Коли почалась світова війна — зразу як майор уланів австрійської служби, як стаційний комендант Самбора і Перемишля, врешті як староста в Сокалі і Дрогобичі — Казимир Гужковський, з властивою йому відвагою і рішучістю, скрізь і все боронить українську справу, особливо в часах найстрашніших телеграфських переслідувань Українців австрійською державною. Його заходами головним чином було усунуто ворожого Українцям галицького намістника Ділера. Всі свої широкі звязки в урядових сферах старої Австрійської Монархії і звязки при Цісарським Дворі віддавав Казимир Гужковський справі оборони і поширення української національної і державної ідеї.

З особливою любовю і з якимсь надзвичайним пієтизмом відносився Небіжчик до справи організації завязків будучої Української Армії, до справи Українських Січових Стрільців. І коли повстав, розпинувся і зацьвів цей справжній Цвіт нашої Нації — то в це вложено багато, може мало помітної, але великої праці Казимира Гужковського, і в цім одна з його найбільших заслуг.

По установленю З. О. У. Н. Р. Небіжчик вступив зразу на службу в Галицьку Армію і брав діяльну участь в її організації, виступаючи теж і на ширшій політичній арені, наприклад, як член місії в переговорах з антантським представником ген. Бертелемі. Невдач так рідної йому і укоханой Армії, в якій він бачив силу і підставу Української Держави, його ослаблений організм перенести не зміг...

Земля Рідна пером Лицарю, що по предківському звичаю був до самої смерті вірний Прапорові, на який добровільно присягнув.*)

В. П. Науменко.

8-го липня 1919 р. в Києві розстріляно Володимира Павловича Науменка. Тяжко збагнути, за що саме можна було вбивати 68-літню хвору людину, яка останні місяці свого життя не брала жадної участі в політичному житті і працювала виключно в сфері української культури (оборобляючи з доручення Української Академії Наук матеріали до історії українського письменства); думаємо, що підставою для такого лютого вчинку були нападки з боку самих же Українців, які почались зараз по приході Директорії до Києва на сторінках «Нової Радн» в статтях д. Андрія Ніковського, статтях, які на мою думку залишаться безумовно одною з найбридших сторінок в історії української преси...

В. П. Науменко родився 7 липня 1852 р. в Новгородсіверську, де його батько був директором гімназії. Батько В. П-ча походив з лубенських козаків і мав великі симпатії до українського письменства,

*) Подаючи оце коротку посмертну згадку, прохаємо всіх, хто ближче знає Небіжчика, особливо в часах світової війни, прислати нам свої згадки про Нього, для ширшої біографії, яку маємо намір видати.

про що свідчать його спроби перекладів з Міцкевича на українську мову, зроблені ще 1830 року. В. П. вчився в Новгородсеверській гімназії, потім у Білоцерківській і докінчив середню освіту в Київській 2-й гімназії. Року 1873 він скінчив Київський університет по історично-філологічному відділу і віддав педагогічній діяльності: до 1903 р. він вчив по різних середніх школах Києва, тоді вийшов на пенсію, але р. 1905 знов був повернувся до педагогії, яко директор заснованої ним приватної гімназії, де працював до 1914 року. Як педагог придбав собі широку славу в Києві і вдячну пам'ять численних своїх учнів та вихованців.

Але крім педагогії небіжчик працював іще на полі громадського й літературного українського життя. Ще студентом зійшовся з «старою» Київською Громадою, а з р. 1875 був уже її скарбником, належачи до лівого, радикального крила Громади, яке виридлило в 1876 р. М. Драгоманова для організації там політичної української роботи. Всі зносини між Громадою й Драгомановим, коли той осівся в Женеві, велись головним робом через В. П-ча; він був одним з вірніших прихильників Драгоманова та його ідей на Україні Наддніпрянській в часи глухого лихоліття 80-х років.

З фаху філолог В. П. працював в обсягу історії українського письменства: з самого початку виходу «Кіевской Старини» (в 1852 р.) він зробився її діяльним співробітником і містив велику кількість розвідок, біографічних нарисів, критичних оцінок і заміток по українській літературі, а з р. 1893 зробився і редактором журналу, який з 1891 р. перебрала на себе Київська «Громада». Під його редакцією «Кіевская Старина» зробилась за кілька років головним органом українського літературного й культурно-національного життя на Україні і до самого розкриття українського слова в Росії в 1905 році служила, по словам самого небіжчика «одиноким українським національним прапором, одверто розгорнутим на широких стінах України». Коли настала доба цього увільнення українського слова, В. П. перемінив «Кіевскую Старину» в чисто український місячник і видавав його протягом 1907 р. під назвою «Україна». По закінченні року він припинив його видання, маючи на увазі вихід органу «Українського Наукового Товариства в Києві», якого він був ініціатором і головним фундатором, а в роках 1914—1917 і головою. На сторінках «Кіевской Старини» уміщено кілька десятків його більших статей, не рахуючи великої сили менших, заміток, рецензій та ин. З цих статей згадаємо тільки важливі: «Происхождение малорусской думы о Самійлѣ Кишкѣ» (1883, VI); «Новелла Бокаччіо въ южно-русскомъ пересказѣ XVII в.» (1885, VI); «Н. Костомаровъ какъ этнографъ» (1885, V); «Къ литературѣ рождественскихъ и пасхальныхъ виршъ» (1885, I—III); «Къ 50-лѣтію со дня смерти И. Котляревскаго» (1888, XI); «А. А Корсунъ» (1891, XII); «Гр. Квитка-Осноряненко» (1893, VIII); «Т. Глибовъ» (1893, XII); «Слово о полку Игоревѣ какъ памятникъ дружинной поэзіи древней Руси» (1895, XII); «П. Морачевскій и его литературная дѣятельность» (1902, XI—XII). Окрім того кілька розвідок про М. Максимовича, Ол. Кістяковського та ин. Окремо треба згадати його граматику української мови, видану з огляду на цензуру під замаскованою назвою: «Обзоръ фонетическихъ особенностей малорусской

р'бчи» (К. 1889). Окрім «К. Ст.» писав В. П. на сторінках «Української Живни», в «Укр. Наук. Збірнику» та ин. виданнях.

З початком конституційної ери в Росії В. П. вступив до російської «конституційно-демократичної» партії і тільки в 1917 р. перейшов до заснованої при його найблизчій участі «Української демократично-федеративної» партії. Весною 1917 р., як почалась Революція, В. П.-ча призначено помішником куратора Київської Шкільної Округи, а трохи згодом і куратором. На цім посту він пробув до кінця року, коли покинув його через незгоду з Генеральним Секретаріатом Освіти в справі звільнення з посад бувших окружних інспекторів. Підчас суперечки і полеміки в цій справі він викликав велике незадоволення до себе з боку національно-демократичних українських кол., яке збільшилось ще, коли він вступив до останнього гетьманського кабінету міністрів в листопаді 1918 р., якої міністр народної освіти. Це повело до страшного роздратування проти нього, яке не припинилося й тоді, коли він зійшов з політичної арени, що, як ми вже вище сказали, спричинилося згодом і до його загибю. Як справедливо зауважив автор одного з некрологів Небіжчика (П. Зайцев у ч. 25—26 «Кіншаря» 1919 р.), люде забували, що «це був старий семидесятник, уся діяльність якого промицнула в умовах цілком одмінних від умов сучасних, — обережний, лагідний і далекий від революційної психології».

Останньою працею В. П.-ча була книжка, видана ним за кілька місяців до смерти вже під більшовицьким режимом: «Нові матеріяли для історії української літератури XIX віку», випуск I-й (Київ, 1919). Ще перед тим вийшли його дві праці: «Загальні принципи українського правопису» (К., 1917) та «Руководство для изученія українського языка въ русскихъ школахъ» (К., 1918). Він загинув на своїм посту українського культурного робітника

Д. Д — к о.

Вадим Модзалевський.

До нас дійшла звістка, що в Києві помер в осени 1920 р. од якоїсь пошесної хвороби Вадим Львович Модзалевський, відомий український архівіст, археолог і історик мистецтва. Небіжчик походив з дуже культурної сімі старого козацького роду. Здобувши вищу освіту в Петербурзі, був якийсь час учителем в кадєтському корпусі, але покинув педагогію і в початку 900-х років переселився до Чернігова, де знайшов посаду секретаря дворянських зборів і місцевої Архівної Комісії. Ще на сторінках «Кієвской Старини» друкував небіжчик свої розвідки по історії старих українських родів, про громадсько-побутові відносини старої Гетьманщини та ин. В «Трудахъ» Полтавської й Чернігівської архівних комісій надруковано також цілий ряд його статей, а в додатках — кілька томів старих актових книг (міських урядів та судів на Лівобережжю в XVII—XVIII в. в.). Під його редакцією Наукове Товариство ім. Шевченка видало в Києві 1903 р. 4-й том «Дневних Записок» Якова Марковича. Найбільш важкими пра-

дями небіжчика був «Малоросійській родословникъ», виданий в двох томах у Києві конгтом братів А. та М. Стороженків і «Малоросійській Гербовникъ», виданий з малюнками також уже небіжчика Юрія Нарбута в Чернігові 1913 року. Взагалі В. Л. Модзалевський був одним з найкращих знавців української геральдики. В 1917 р. вийшла в Чернігові російською й українською мовами дуже гарна книжечка небіжчика про українське мистецтво («Основні риси українського мистецтва»). Він співробітничав крім згаданих видань ще в різних публікаціях Укр. Наукового Т-ва в Києві, в «Книгарі» 1917—1918 років і в «Нашому Минулому». В 1915 р. В. Л. переїхав до Києва на посаду директора одного з відділів Головного Управління в справах Мистецтва і Національної Культури. Була це дуже гарна, делікатна, лагідна людина, надзвичайно мила в особистих знайомих і глибоко віддана українській науці та мистецтву.

Наталія Кобринська.

22 січня 1920 р. померла в Болехові (в Галичині) відома українська письменниця Наталія Кобринська, уроджена Озаркевич. Родилась вона в тому самому Болехові в 1855 році і виросла в культурній та патріотичній сім'ї. Небіжниця має заслуги перш за все як одна з піонерок емансипаційного жіночого руху в Галичині; вона працювала над організацією жіноцтва, над прищеплюванням йому понять про громадські обов'язки, над допущенням жінок до вищої науки. Її заходи р. 1884 засновано в Станіславові перше жіноче товариство. Думки про піднесення становища жінки проводила вона в своїх відчитках і статтях (напр. про «Нору» Ібсена) і в літературних творах, в яких також залюбки малювала становище жінки в сім'ї і в громаді. Вкупі з Оленою Пчілкою видала вона в 1887 р. жіночий альманах «Наша Доля», де взяли участь українки з обох боків тодішнього кордону. Р. 1899 вийшла перша збірка її творів «Дух часу», потім «Ядзи та Картуся» (1904), «Казки» (1904) та инш. Найбільш відоме її оповідання «Виборець», перекладене й на чужі мови. Останні твори Кобринської, її «Казки», де вона пробує писати в дусі народньої фактистики сполученої з туманним модернізмом, виявили вже упадок її таланту. Найбільша заслуга Кобринської в поширенню словом і пером передових ідей нашого віку серед галицько-українського громадянства.

Христя Алчевська.

В осені 1920 р. померла в Харькові відома українська поетка Христіна Олексіївна Алчевська. Небіжниця родилась 1852 р. в сім'ї дуже заможного й культурного промисловця; мати її, Христіна Даниловна Алчевська, відома в російській літературі своїми педагогічно-просвітніми творами і культурною діяльністю серед селян на Харь-

ківщині, як це не дивно — в російському дусі. Наслідком фінансового краху батько скінчив життя самогубством, і родина лишилась без засобів до існування. З того часу і до кінця віку наша поетка мусіла заробляти на хліб лекціями французької мови. До національної свідомости небіжчиця дійшла під впливом Б. Грінченка, що вчителював на селі, в маєтку Алчевських. Вона вплинула і на свого брата, світової слави співака Івана А-го (також уже небіжчика), і він в останні роки перед Революцією дуже енергійно працював в музично-артистичному гуртку «Кобзарь» у Москві.

Писати почала Хр. Алчевська на початку 900-х років. В 1907 році вийшла її перша збірка «Туга за сонцем», яка виявила неабиякий талант поетичний, добірну форму і гарну літературну мову. Ті самі прикмети належать і до її пізніших творів, друкованих по різних українських журналах і окремими томками («Вишневій цвіт», 1912; «Пісні сонця і просторів», 1914 та ин.). Не маючи сили Олеся або Лесі Українки, не odkриваючи нових поетичних горизонтів, покійна письменниця уміла проте знайти власні фарби, змалювати оригінальними образами мотиви туги за красою в житті, любови до рідного краю, жалю над його долею (особливо гарні її поезії з приводу галицької руйни 1914—1915 років). В її особі українське письменство втратило корисну й симпатичну силу.

Станіслава Корвін-Павловська.

До нас дійшла звістка, що в Києві незвичайною розстріляна після нелюдських знущань секретарка української видавничої спілки «Книгозбірня», Станіслава Корвін-Павловська.

Станіслава Корвін-Павловська, уроджена Філінковська, походила з шнольщеної української шляхецької родини. Народившись і живучи на Україні, вона стихійно линула завжди душею до рідного народу. Працювала яко учителька в польських народніх школах на Поділля, звідкіль була видалена за «українофільство». Після того, яко секретарка працювала в редакції журналу «Lud Boży». Революція і змагання українського народу до утворення власної держави одверли Небіжці очі на її приналежність національну і вона з палом неохотки приступила до культурної української роботи. Бувши талановитою ілюстраторкою, дала цілий ряд прекрасних ілюстрацій до українських шкільних підручників і дитячих книжок. Видала першу частину своїх «Казок баби Оксани» з власними малюнками. Ця книжка стала дорогою і улюбленою книжкою всіх українських дітей.

Високоталановита, повна енергії і шляхетного запалу пала жертвою більшовицького терору підчас праці під московською окупацією на рідній ниві, оставляючи в серцях близьких співробітників і дітей, яких так любила Небіжка, щирий жаль за загинувшю молодю і дорогою культурною силою і людиною.

Додаток.

ОФІЦІАЛЬНИЙ ВІДДІЛ У. С. Х. Д.

Статут і Реглямент Українського Союзу Хліборобів Державників.

СТАТУТ.

I.

Українська Нація не може існувати без своєї власної, незалежної і суверенної Держави. А без існування Української Нації не може бути організованого громадського життя, ладу і спокою на Українській землі.

Тому Український Союз Хліборобів Державників ставить своїм завданням організацію тих сил, що хочуть збудувати незалежну і суверенну Українську Державу на всіх землях, заселених українською етнографічною масою.

II.

Будова Української Держави накладає на всіх, хто цій будові віддає свою працю, відповідальність не тільки перед теперішніми, але і перед будучими поколіннями Української Нації, що житимуть на Українській Землі.

Тому У. С. Х. Д. ставить своїм завданням:

а) оперти українську державно-творчу політичну працю виключно на власних сталих силах Української Нації, а не на випадковій і змінливій чужій сторонній допомозі;

б) утворити таку форму Держави, яка була-б вища від дотеперішніх форм державности на Україні, більше відповідала потребам Української Нації і тому могла-б забезпечити Українській Державі не ефемерне, а трівке існування на цілий ряд поколінь.

III.

Вища і трівка форма державности на Україні зможе бути збудована власними силами Української Нації тільки тоді, коли вона вповні відповідатиме не тимчасовим, випадковим або фіктивним, а виробленим історією традиційним, природним і сталим взаємовідносинам внутрі тієї людської громади, що живе на Українській Землі.

Тому У. С. Х. Д. хоче утворити таку форму Держави:

а) яка-б спіралась на природні і сталі угрупування людей внутрі Нації: — на матеріально продуктивні, трудові класи;

б) яка-б забезпечувала кожному класові максимум його культурного і економічного розвитку і гарантувала кожному класові участь в правлінню Державою, пропорціональну до степені його розвитку і таку, що відповідала-б кожодчасовим, все змінливим взаємовідносинам сил між поодинокими класами;

в) яка-б давала право якнайширшого самоврядування поодиноким українським Землям, розмежованим на підставі природніх, історичних, економічних та географічних умов.

IV.

Вища і трітка форма державности оперта на сталій і природній силі автономних класів і автономних Земель, може бути збудована при умові: а) самоорганізації кожного класу і кожної Землі в один суцільний і здоровий політично-економічний організм; б) при об'єднанні всіх класів і всіх Земель сталим і єдиним принципом національної і державної єдності, персоніфікованим в особі незмінного і невибраного Голови Національної Держави. Такою формою державности єсть Трудова Монархія. Стоючи понад всіма класами і не будучи диктатурою одної партії чи касти, вона заінтересована в тому, щоб забезпечити кожному класові можливість самоорганізації і якнайширшого розвитку всіх його продуктивних здібностей. Вона персоніфікує в особі дідичного і незмінного Монарха принцип національної та державної єдності і сталості національної традиції, та звязує таким чином цей принцип з поняттям непорушного, єдиного для всіх і поважаного всіма Маєстату Нації і Держави. Тільки одна Трудова Монархія в стані довести до компромісу між класами і Землями во імя єдності та спільности Нації і Держави: об'єднати в одну органічну, національну і державну цілість всі поодинокі автономні класи і автономні Землі та своєю сталістю і непорушністю забезпечити Націю та Державу од періодичних руйн і розкладового впливу сторонніх сил.

Тому У. С. Х. Д., розпочинаючи державно-творчу працю сам від себе, змагає до самоорганізації свого хліборобського класу з метою:

а) забезпечити своєму класові якнайширший розвиток усіх його продуктивних здібностей і оборону його власних класових потреб та інтересів;

б) виконати свій національний і державний обовязок об'єднання всіх українських класів і всіх українських Земель біля особи — проголошеного представниками всіх українських класів підчас урочистого признання Трудової Монархії, яко форми української державности — єдиного, національного, понадкласового, непартійного і дідичного Гетьмана, що персоніфікував би своєю особою, яко Монарх Український, принцип теперішньої і традиційної єдності цілої Української Нації і цілої Української Землі і тому носив би титул »Гетьмана Всєї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської, Військ Запорозьких і Чорноморських та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всей Малія Русь».

V.

Самоорганізація хліборобського класу на Україні можлива тільки тоді, коли він буде об'єднаний. Коли всі, хто до хліборобського класу органічно належить, не будуть з нього на підставі зовнішніх випадкових прикмет виділятися, а з другого боку ті, що втратили свій органічний зв'язок з ним, зможуть без перешкод з нього вийти і приєднати до того класу, з яким вони більше зв'язані.

Тому У. С. Х. Д., маючи на меті самоорганізацію свого хліборобського класу, змагає до об'єднання всіх хліборобських елементів на Україні. Усуваючи всі витворені в минувшинні політичні, економічні і національні перегороди між українськими хліборобами і усуваючи установи, які закріплювали цей штучний поділ хліборобського класу, або задержували в ньому насильно елементи, що вже од нього одбілись — У. С. Х. Д. хоче об'єднати в одній класовій хліборобській організації всіх хліборобів на Україні:

а) як «дворянство» так «козацтво» і «крестьянство» — змагаючи до усунення дотеперішніх політичних перегород між українськими хліборобами, шляхом природної селекції найкращих і найздібніших хліборобських елементів з посеред цілого хліборобського класу, а не тільки з посеред самого «дворянства», «козацтва» чи тільки з посеред самого «крестьянства», бо поділ на стани («сословія») повинен бути на Україні скасований:

б) як великих, так середніх і дрібних хліборобів — змагаючи до усунення дотеперішніх шкідливих маєткових різниць між поодинокими частинами хліборобського класу, шляхом земельної реформи, проведеної на підставі історично витвореної на Україні індивідуальної земельної власності, во імя державних інтересів, на місцях, органами самого і цілого хліборобського класу;

в) як українських (національно свідомих), так помосковлених і снольцених хліборобів — змагаючи до усунення шляхом співпраці на рідній Українській Землі дотеперішніх різниць національних, витворених в часах нашої національної Руїни серед єдиного українського хліборобського класу.

VI.

Органи класової хліборобської організації мусять бути перш за все органами господарчими, які організують і захищають економічну продукцію цілого класу і які здобувають собі вплив на адміністративне і політичне життя Держави, відповідно до свого значіння і свого становища внутрі самого хліборобського класу.

Тому У. С. Х. Д. змагає до того, щоб органи класової хліборобської організації стали Хліборобські Ради — сільські, волосні, повітові, земельні — здатні перейняти на себе функцію організації економічного життя і оборони інтересів цілого об'єднаного хліборобського класу та здатні виконувати функції державні: адміністративні і політичні, спільно з аналогічними класовими органами інших же хліборобських класів.

VII.

При сучаснім розбиттю і розеднанню українського хліборобського класу його об'єднання і організація в своїх власних Хліборобських Радах можливі тільки тоді, коли наш клас виділить зовсім своїх теперішніх розеднаних частин найбільше активні елементи, які самі об'єднавшись, зорганізувавшись і якнайпильніше виконуючи свої національно-державні і класові обов'язки, здобудуть собі серед цілого свого класу авторитет, необхідний для його організації і об'єднання.

Тому У. С. Х. Д. першою метою своєї політичної діяльності ставить об'єднання тих елементів зовсім частин хліборобського класу, що бажають відповідальної громадської праці в таких формах організації, які-би допомогали розвиткові організаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і які-б дали їм змогу, спільно і організовано виконати якнайкраще свої обов'язки супроти свого класу, своєї Землі, своєї Нації і своєї Держави, відповідно до прийнятих свідомо основ цього статуту.

VIII.

Організація, яка-б змогла допомогти розвиткові організаторських і громадсько-творчих здібностей своїх членів і яка-б змогла спільно та зорганізовано виконати якнайкраще свої обов'язки супроти свого Класу, своєї Землі, своєї Нації і своєї Держави — не може спиратись на принципи демагогічної партійності, безвідповідальності, розбивання і розеднування, а мусить поставити себе в такі умови, які-б природно сиріяли зростові її внутрішньої сили, та органічної єдності, почуття відповідальності і дисциплінованості її членів.

Тому У. С. Х. Д. вважає потрібним берегти між членами своєї організації природно єдність їхніх спільних економічних інтересів і єдність спільної хліборобської традиції та спільної хліборобської культури. І тому в своїм Регляменті він відкидає принципи партійності, голосування, виборів і т. д., бо це веде внутрі самої організації до розвитку кар'єризму, демагогії, безвідповідальності, самопоборювання, саморозеднування і самоослаблення. Натомість У. С. Х. Д. будує свою організацію на підставах селекції, стажу, добору, солідарності і дисципліни, при яких більше відповідальні члени організації, працюючи солідарно, наділяють членськими правами і збільшують права інших, менше відповідальних членів, приймаючи на увагу їх громадські прикмети і заслуги, покладені для справи цілої організації.

РЕГЛЯМЕНТ.

I.

Мета і завдання У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. ставить своєю метою переведення в життя основ, окреслених його статутом і підготовку кадра робітників для організації хліборобського класу на Україні.

§ 2. У. С. Х. Д. уважатиме своє завдання виконаним, коли його співробітники складуть в Українській Столиці законну присягу »Гетьману Всієї України і Великому Князю Всея Малія Руси«, яко діничному Голові Незалежної і Суверенної Української Держави, проголошеному Гетьманом представниками всіх українських класів підчас урочистого признання Трудової Монархії, яко форми української державности.

II.

Співробітники У. С. Х. Д.

§ 1. Члени У. С. Х. Д. носять назву співробітників. Число співробітників У. С. Х. Д., не посадаючих власної землі та не звязаних персонально з землею хліборобською працею, але посадаючих хліборобську родинну традицію та хліборобську культуру, не повино перевищати четвертини всієї кількості його співробітників.

§ 2. Жінки можуть бути повноправними співробітницями У. С. Х. Д., коли вони являються головами родини і керівниками власного хліборобського хозяйства. Дружини, повнолітні доньки і сестри співробітників У. С. Х. Д. мають право брати участь в зібраннях і в праці У. С. Х. Д. на правах співробітників Однотумців (див. Розд. VII) під відповідальністю голови родини, який один тільки вважається повноправним і відповідальним співробітником У. С. Х. Д.

III.

Степені У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. творить одну і неподільну організацію. Права і обовязки його співробітників пропорціональні до взятої ними на себе відповідальности і тому У. С. Х. Д. має в собі три степені, які звуться:

1. Співробітники Присяжні (Рада Присяжних),
2. Співробітники Дійсні,
3. Співробітники Однотумці.

§ 2. Всі три степені У. С. Х. Д. знаходяться між собою у відношенню тісної залежности і дисципліни. Перехід від одної степені до другої опреділяється: а) бажанням співробітника У. С. Х. Д. взяти на себе більшу відповідальність; б) його здатністю до цієї відповідальности, моральною вартістю і заслугами покладаєними для цілей організації, про що рішають найбільше відповідальні співробітники організації, тоб-то Рада Присяжних.

IV.

Рада Присяжних.

§ 1. Рада Присяжних несе всю відповідальність за всі вчинки У. С. Х. Д., стоїть на його чолі і кермує всею його діяльністю.

§ 2. Рада Присяжних складається з членів Ініціативної Групи У. С. Х. Д., що підписали Статут і Реглямент та склали Заприсяження, і поповнюється безперервного новими членами, які входять до неї з посеред співробітників Дійсних, що вже пройшли певний (окреслений

для кожного зокрема Радою Присяжних) стаж, поклали дійсні заслуги для цілей організації і заявили про своє бажання вийти в Раду Присяжних.

§ 3. Співробітник Дійсний приймається до Ради Присяжних га підставі представлення свого Старшого Товариша (див. Розд. VI, § 3) і по одностайній постанові всієї Ради. Коли-б по першій представленню кандидатури проти неї висловилося менше четвертини всіх членів Ради, то для докладного вяснення причин незгоди складається Суд з Голови Ради і двох членів по черзі в порядку їхніх номерів, який вислухує закиди і вирішає справу. Не прийняття кандидатури означає продовження стажу.

§ 4. Кожний Присяжний по прийняттю до Ради підписує власноручно Статут і Реглямент і на зібранню Ради складає Заприсяження власною його рукою написане і підписане в такій формі:

Заприсяження.

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У. С. Х. Д. і кладучи під ними мій власноручний підпис, стверджую цим урочисто, що цей Статут і Реглямент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моему власному духові і моїй власній волі. І в знак мого власного продуманого та непорушного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обовязки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Нації та Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе Присяжні співробітники У. С. Х. Д., я (імя рек), вступаючи до Ради Присяжних, своєю честю і честю попередніх поколінь, що полягли в обороні Рідної Землі і в обороні своєї Незалежної та Суверенної Держави — заприсягаюсь, що:

1) Буду вірно і до кінця мого життя служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і співдружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і в одну Державу принципом національної та державної єдності, персоналіфікованої в Особі невибраного і дідичного Гетьмана Всієї України та Великого Князя Всея Малія Руси, бо тільки така форма державчости в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та оберегти честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинських руйнівних впливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організації У. С. Х. Д., віддаючи їй всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності і братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисциплі-

новано виконувати всі постанови У. С. Х. Д., поступаючись, коли він того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцняти його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконуванні своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайпильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування рівності авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державности на Україні, як не відповідаючі потребі ладу і спокою для моєї Рідної Української Землі, як принижуючі честь і достоїнність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низчости супроти чужинців та нашої нездатности до незалежного життя і як підоджуючі нас до взаємного винищування себе во імя інтересів чужих націй і чужих держав; і буду боротись зо всякими внутрішніми руйнівницькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдности та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або не свідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду ні тепер, ні до кінця мого життя належати до яких би то не було політичних партій та вживати партійної політики до досягнення моїх персональних цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І це моє добровільне Заприсяження, моїм власноручним підписом скріплене, буду мати право замінити тільки Присягою всенародною, зложеною в Українській Столиці Гетьманові Всєї України і Великому Князю Всея Малія Руси, проголошеному по збудованю суверенної і незалежної Української Держави в формі Української Трудової Монархії.

§ 5. Члени Ради присяжних не мають права добровільного виходу з У. С. Х. Д. За преступні вчинки член Ради Присяжних може бути виключений після суду постановою Ради при чім його призище публікується в пресі У. С. Х. Д. і всі співробітники У. С. Х. Д. обов'язані порвати з ним не тільки громадські, але і особисті зносини.

§ 6. Вся Рада Присяжних несе відповідальність за кожного свого члена. Кожний член Ради несе відповідальність за ділу Раду.

§ 7. Всі постанови Ради Присяжних обов'язкові для цілого У. С. Х. Д. Вони ухвалюються не більшістю і не голосуванням, а згодою цілої Ради. Коли по якому небудь питанню нема однодушної згоди, воно, після того, як всі засоби примирення протилежних поглядів вичерпані, вирішується Головою Ради, і це рішення безапеляційне і обов'язкове для цілої Ради.

§ 8. На всіх засіданнях Ради Присяжних обов'язкова присутність всіх членів Ради або особисто, або через повні уповноваження, видані неprisутніми членами — членам присутнім. Число уповноважень в руках одного члена не має ніякого впливу на збільшення або зменшення значіння його голосу. Члени присутні мають обов'язок про всі рішення Ради зараз повідомляти своїх довірительів.

§ 9. Засідання Ради і ухвалені на них постанови правомочні тільки тоді, коли засідання відбувається в присутності Голови, або призначеного ним Заміstitеля.

§ 10. Співробітники Присяжні вносять в касу У. С. Х. Д. щомісячну добровільну вкладку.

V.

Голова Ради Присяжних і адміністративні та судові органи.

§ 1. Голова Ради Присяжних настановлюється однодушною постановою Ради.

§ 2. Обов'язок Голови об'єднувати всю працю Ради Присяжних і дбати про її найбільшу продуктивність. Обов'язок всіх членів Ради допомогти Голові якнайкраще виконати свій обов'язок.

§ 3. Голова Ради Присяжних не несе ніяких репрезентативних функцій. Він не президує на засіданнях Ради, які відбуваються в його присутності під головуванням членів Ради по черзі, але він призначає строк, місце і характер (явні чи закриті) засідань Ради, може перервати засідання, коли вважає це потрібним і розрішає своїм голосом протилежності в поглядах між членами Ради згідно з Розд. IV-м, § 7-м. Яко Голова на зовні він не виступає, переговорів зі сторонніми яко Голова не веде, паперів яко Голова не підписує і т. д. Вся його праця мусить бути звернена на збільшення внутрішньої єдності і внутрішньої сили У. С. Х. Д.

§ 4. В разі недуги чи виїзду, Голова Ради Присяжних передає всі свої права і обов'язки одному з членів Ради по своєму вибору.

§ 5. Адміністративні і судові органи: Писарь, Скарбник, Судді, Голови Відділів і т. д. настановляються на засіданнях Ради Присяжних. Строк і спосіб їх урядування окреслюється окремими інструкціями, виробленими Радою Присяжних. Такі інструкції виробляються у всіх випадках, не окреслених точно Регляментом і мають силу Регляменту, входячи до нього яко складова частина.

§ 6. Кожному членові Ради можуть бути доручені Радою, або Головою Ради, окремі функції, за виконання яких він відповідає перед Радою.

VI.

Співробітники Дійсні.

§ 1. Співробітником Дійсним У. С. Х. Д. може стати кожний, хто бажає активно працювати для здійснення цілей Союзу і хто пройшов певний (окреслений для кожного зокрема Радою Присяжних) стаж, яко-співробітник Однодумець.

§ 2. Співробітник Однодумець, що бажає бути прийнятим в число співробітників Дійсних, складає про це писану заяву на руки свого Старшого Товариша (співробітника Дійсного, згідно § 2. Розд. VII), який робить про це представлення в Раді Присяжних. Коли це представлення Радою Присяжних приймається, то його Старший Товариш передає свого кандидата під патронат свого Старшого Товариша-Присяжного, який з цього моменту переймає на себе супроти кандидата обов'язки Старшого Товариша.

§ 3. Старший Товариш-Присяжний має обов'язок: познайомити докладно кандидата в співробітники Дійсні з цілями, тактикою і внутрішнім розпорядком У. С. Х. Д.; перевірити щільно щирість його бажання працювати в рядах У. С. Х. Д.; довідатись від його попереднього Старшого Товариша і перевірити самому дані про минулу громадську діяльність і індивідуальні прикмети кандидата. Старший Товариш-Присяжний несе відповідальність за прийняття кандидата в число співробітників Дійсних і по прийняттю відповідає за всю його працю в рядах У. С. Х. Д. до хвилини його вступу в Раду Присяжних, або виходу з Союзу.

§ 4. Новий співробітник Дійсний приймається Радою Присяжних на представлення свого Старшого Товариша-Присяжного так само, як нові члени Ради Присяжних, згідно § 3. Розд. IV, і приймаючи на увагу Розділ II цього Регляменту. По прийняттю в число співробітників Дійсних він має обов'язок прибути на засідання Ради Присяжних і, переказавши з пам'яті Статут У. С. Х. Д., скласти таку, особисто ним написану і підписану Урочисту Обітницю:

Урочиста Обітниця.

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У. С. Х. Д. і стверджую словом своєї честі, що цей Статут і Реглямент, у всіх своїх пунктах, вповні відповідають моєму власному духові і моїй власній волі. І в знак мого власного рішення взяти на себе всю відповідальність і всі обов'язки, які несуть супроти Рідної Української Землі, супроти Української Держави, супроти свого хліборобського класу та супроти самих себе співробітники Дійсні У. С. Х. Д., я — імя рек — вступаючи в ряди співробітників Дійсних, урочисто обіцяю, що за весь час моєї праці і перебування в У. С. Х. Д.:

1) Буду вірно служити ідеї Української Трудової Монархії, побудованої на співпраці і спів-

дружності автономних і самозорганізованих українських класів і українських Земель, об'єднаних в одну Націю і одну Державу принципом національної єдності, персоніфікованої в Особі невибираного і дідичного Гетьмана Всєї України і Великого Князя Всея Малія Руси, бо тільки така форма державності в стані забезпечити незалежність і суверенність Української Держави та обергти честь, достойність і національні права всіх громадян Української Землі од чужинецьких руйнуючих впливів та від рабської залежності од чужинців.

2) Буду проводити цю ідею в життя в рядах організації У. С. Х. Д., віддаючи їй всі мої сили та збільшуючи їх почуттям єдності та братерства, спільної ідеї та спільної праці. Для того буду дисципліновано виконувати всі постанови У. С. Х. Д., ухвалені кермуючою ним Радою Присяжних, поступаючись, коли У. С. Х. Д. того вимагатиме, моїми особистими інтересами. Буду все і скрізь піддержувати і зміцняти його авторитет, ставлячи перш за все суворі вимоги в виконуванню своїх обов'язків до самого себе, а також вимагаючи від інших співробітників якнайпильнішого виконання прийнятих ними на себе обов'язків. Буду працювати над зміцненням нашої внутрішньої єдності через взаємну пошану, братерську любов, чесні і прості взаємовідносини і піддержування дисципліни та авторитету.

3) Буду поборювати всякі чужі форми державності на Україні, як не відповідаючі потреби ладу і спокою для Моеї Рідної Української Землі: як принижуючі честь і достойність Української Нації; як виховуючі серед нас почуття погорди до самих себе, почуття нашої низчости супроти чужинців та нашої нездатности до незалежного життя і як піддуючі нас до взаємного винищування себе во імя інтересів чужих націй і чужих держав. І буду боротись зо всякими внутрішніми руйнівницькими течіями, що деморалізують нас систематичним розвалом релігії, моральности, національної самоповаги і національної єдності та, ослаблюючи таким чином нашу внутрішню силу, ведуть нас свідомо або не-свідомо під панування чужих націй, чужих інтересів та чужих держав.

4) Не буду, поки працюватиму і перебуватиму в рядах У. С. Х. Д., належати до яких би то не було політичних партій і вживати партійної політики до осягнення моїх особистих цілей і не буду без згоди Ради Присяжних брати участі в яких би то не було

тайних та явних товариствах, братствах і організаціях. І цю мою Урочисту Обітницю, моїм власноручним підписом скріплену, буду мати право або замінити добровільним Заприсяженням по прийняттю мене до Ради Присяжних, або анулювати її своєю заявою про вихід з У. С. Х. Д.

§ 5. Співробітники Дійсні обов'язані або особисто, або через свого Старшого Товариша брати участь у всіх засіданнях Ради Присяжних, окрім тих, які Головою Ради Присяжних будуть оновіщені закритими. Співробітники Дійсні, беручи участь в засіданнях Ради Присяжних, мають рівний голос з Присяжними, можуть бути настановлені на всякі адміністративні і судові уряди Союзу, але, не несучи повної і досмертної відповідальності за діяльність У. С. Х. Д., мають право виступати на зовні в усіх справах У. С. Х. Д. тільки в порозумінню і спільно зі своїм Старшим Товаришем, або на підставі писаних уновноважень, виданих їм Радою Присяжних.

§ 6. Співробітники Дійсні вносять в касу У. С. Х. Д. щомісячну добровільну вкладку.

VII.

Співробітники Однодумці.

§ 1. Співробітником Однодумцем У. С. Х. Д. може бути кожний громадянин України, зв'язаний з хліборобською працею, традицією і культурою, який спочуває цілям Союзу і бажає працювати для їх здійснення.

§ 2. Бажаючий бути прийнятим в число співробітників Однодумців складає про це заяву і свій короткий життєпис на руки вибраного ним самим співробітника Дійсного, який з того моменту приймає на себе суцього кандидата обов'язок Старшого Товариша.

§ 3. Старший Товариш має обов'язок, познайомити докладно кандидата з цілями У. С. Х. Д., переконатись чи кандидат їх свідомо приймає і пізнати всю минулу громадську діяльність та індивідуальні прикмети кандидата. Старший Товариш несе відповідальність за прийняття кандидата в число співробітників Однодумців У. С. Х. Д. і має обов'язок, після прийняття кандидата до У. С. Х. Д. держати його в курсі праці і діяльності Союзу.

§ 4. Нові співробітники Однодумці приймаються Радою Присяжних на представлення своїх Старших Товаришів так само як і співробітники Дійсні, згідно з § 4-м. Розділу VI-го цього Регляменту. По прийняттю до У. С. Х. Д. новий співробітник Однодумець складає особисто, або через свого Старшого Товариша таку, власноручно ним написану і підписану Деклярацію:

Деклярація.

Приймаю свідомо Статут і Реглямент У. С. Х. Д. і стверджую оцею моєю Деклярацією, що цей Статут і Реглямент у всіх своїх пунктах зновні відповідають моєму власному духові і моїй власній волі.

Обіцяю, що за весь час мого перебування в рядах співробітників Однодумців У. С. Х. Д. буду дисципліновано підлягати ухвалам кермуючої ним Ради Присяжних, буду, по моїй змозі, допомагати здійсненню цілей У. С. Х. Д., не буду в тім часі належати без відома і згоди Ради Присяжних до яких би то не було політичних партій, і все вищесказане моїм власноручним підписом скріплюю.

§ 5. Співробітники Однодумці мають право на запрошення Ради Присяжних брати участь в її засіданнях з правом дорадчого голосу. Виступати на зовні в імені У. С. Х. Д. вони права не мають, крім виняткових випадків по окремій постанові Ради Присяжних дорученій їм на письмі.

§ 6. Співробітники Однодумці вносять в касу У. С. Х. Д. щомісящину добровільну вкладку.

VIII.

Місцеві Громади У. С. Х. Д.

§ 1. У. С. Х. Д. творить одну і неподільну організацію (Розділ III цього Регляменту). Одначе для улегшення праці члени У. С. Х. Д., що живуть в одній місцевості, можуть об'єднатись в одну Місцеву Громаду У. С. Х. Д.

§ 2. Коли в якій небудь місцевості заснувалась Місцева Громада У. С. Х. Д., то до неї обовязково входять всі співробітники У. С. Х. Д., що живуть в даній місцевості.

§ 3. Для виконування об'єднуючих функцій Рада Присяжних настановляє Наказним Головою Місцевої Громади одного з співробітників Присяжних, або як їх в даній місцевості нема, то одного з співробітників Дійсних, який має обовязок піддержувати постійний звязок з Радою Присяжних і у відношеню до Місцевої Громади користується тими самими правами і виконує ті самі обовязки, що Голова Ради Присяжних у відношеню до Ради Присяжних. У відношеню до Ради Присяжних Наказні Голови Місцевих Громад ніякими особливими правами і привілеями не користуються.

§ 4. В місцевостях, де не живе ні один співробітник Присяжний або співробітник Дійсний і де з технічних причин зносини з Радою Присяжних неможливі, громадяне, які співчують цілям Союзу і бажають працювати для їх здійснення, мають право і обовязок, заснувати Тимчасову Місцеву Громаду У. С. Х. Д., настановити собі Голову і повести якнайенергійніщу діяльність для поширення ідей Союзу усно, в письмі і власним прикладом: зєднувати однодумців для Союзу і постаратись якнайшвидше навязати зносини з Радою Присяжних для того, щоб члени Тимчасової Місцевої Громади могли вийти в У. С. Х. Д. на загальних основах цього Регляменту.

Ухвалено на Зборах У. С. Х. Д.
16/29 Грудня 1920 року.

Заява Сергія Шемета і Вячеслава Липинського Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії, переслана на руки Закордонного Комітету цієї Партії в Тарнові.

Війшовши до Українського Союзу Хліборобів Державників, ми нижчепідписані вважаємо своїм обов'язком скласти Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії слідуючу заяву, яку переслаємо на руки Закордонного Комітету Партії в Тарнові.

Партія Хліборобів Демократів, в якій основано ми обидва приймали участь, повстала на весні 1917 р., тоді, коли Україна переживала добу демократично-республіканського державного будівництва з демократичним народнім представництвом — «Центральною Радою» — на чолі. Незадоволені політикою Центральної Ради національно свідомі хліборобські елементи, бажаючи брати активну участь в тодішнім політичній життю і впливати на діяльність законодавчих державних органів мусіли: 1) об'єднатись в політичну партію, 2) виставити виборчу програму, що, як усяка виборча програма при п'ятихвостці, мусіла бути демократичною і 3) признати існуючу форму республіканського державного ладу. В той спосіб повстала демократично-республіканська програма Української Демократично-Хліборобської Партії, яка об'єднувала власне оці незадоволені демократично-республіканським державним будівництвом Центральної Ради українські хліборобські кола.

Гетьмансько-монархічна і класова течія партії, що хотіла одвергого виставлення в програмі принципу Гетьманства, а в тактиці стояла на класовій, а не на партійно-демократичній точці погляду, мусіла супроти вимог тодішнього політичного життя і во імя принципу національної єдності, репрезентованого тоді Центральною Радою, пійти на уступки та погодитись на введення в програму республіканства і на прийняття партійно-демократичної виборчої тактики.

Але по духу своему Партія за весь період свого існування була гетьманською і класовою. Як не намагались провідні кола партії примирити во імя принципу національної єдності хліборобські селянські маси з демократичною політикою Центральної Ради, ці маси ставились до цієї політики крайнє вороже і весь час треба було їх здержувати од різних активних ворожих виступів проти Ц. Р. та представників тодішнього Республіканського Уряду. І коли настав квітневий переворот, Партія Хліборобів Демократів зразу-ж визнала владу Гетьмана і була єдиною партією, яка не з тактичних причин, а з мотивів національно-державного характеру за цю владу стояла. Під напором своїх хліборобських, селянських елементів Партія до Національного Союзу не ввійшла і в повстанню проти Гетьмана участі не брала. При Уряді Директорії і Української Радянської Республіки партія перейшла на нелегальний стан і в такому стані перебуває на території України й досі. Її члени, розпорошені новою українською руйною, втратили контакт між собою і тим псується факт, що політичну еволюцію, впликану зміною політичної ситуації, партія не могла переходити як цілість, нормально, а переходили її окремо, кожна по своєму, ті частини партії, що завдяки, тим чи иншим причинам не втратили зв'язку між собою.

Ідеологія Українського Союзу Хліборобів Державників, висловлена в його Статуті і в його видавництвах, отже викладати тут її не будемо. Вважаємо тільки потрібним пояснити Членам Партії Хліборобів Демократів, з якими ми спільно перед тим працювали, ці засадничі мотиви, які привели нас до вступлення в ряди У. С. Х. Д. і до прийняття його ідеології і тактики.

Становище на Україні сьогодні, в порівнянню з тим становищем, яке було підчас укладання програму Укр. Дем. Хліб. Партії, радикально перемінилось. Момент єдиного демократично-республіканського національного фронту, що був головною причиною політичного опортунізму Партії за часів Центральної Ради, сьогодні не існує. Українська демократія не тільки зруйнувала кругом себе все, що тільки можна було зруйнувати, але й знищила саму себе. Сьогодні нема і вже не може бути єдиного національного демократичного фронту. Між демократами-мозквофілами (ліві ес-ери, комуністи, федералісти з парижського Укр. Нац. Комітету і т. д.), демократами-польовофілами (партії Укр. Нар. Республіки) і демократами-самостійниками не може вже бути демократичної національної єдності, бо до неї не тільки не допустять внутрішні партійні протилежності між цими демократичними групами, але й ті зовнішні, ворожі до України сили, в руках яких ці групи опинились. Вирівнювання себе на демократію і викликаний оцим вирівнюванням республікансько-демократичний політичний опортунізм, що багато пошкодив Партії вже за часів демократичної Центральної Ради, тепер, коли демократія виказала свою нову нездатність до провідної ролі в Нації і до державного будівництва, втратив єдине оправдуючу його національну причину свого існування. Сьогодні прикривати гетьмансько-монархічну і класову суть хліборобського руху зовнішнім «программним» республіканством і партійно-демократичною тактикою — це значить одірватись од свого класу, ділити долю всієї інтелігентської української демократії і разом з нею продовжувати діло національного руйніництва.

Тільки клас, во ім'я забезпечення свого існування, здатний на жертви, без яких не можна помислити ані збудування Української Держави ані зорганізування Української Нації. Партія, побудована на демократично-республіканських основах, нищить єдність класу і нищить в корінь його здатність на жертви, бо щоб придбати собі членів, вона мусить їм обіцувати реальні користи, а не ставити перспективу жертви: мусить потурати ухляянню від національних і класових обов'язків, а не кликати до якнайшляхнішого їх виконання.

Приймаючи на увагу все вищесказане і з огляду на нашу приналежність до У. С. Х. Д., ми визначились просимо Українську Демократично-Хліборобську Партію не рахувати нас надалі своїми членами, як що Партія вважає потрібним задержувати ще опортуністичний республікансько-демократичний і партійний характер своєї програми.

Коли-ж Партія Хліборобів-Демократів виставить виразно ідею Гетьманства, стане на класовий, а не на партійний ґрунт, і подібно як У. С. Х. Д. буде себе вважати не парламентською партією, а організацією, що має підготувати кадри будучих організаторів свого класу,

то У. С. Х. Д., стоячи твердо на принципі класової єдності, все готовий буде вийти з Хліборобами-Демократами (коли вони вважатимуть потрібним задержати свою окрему організацію) в найтісніший контакт. Головна Хліборобська Рада, як орган об'єднуючий всі хліборобські організації, функціонуючий в формі періодичних з'їздів представників цих організацій, і Хліборобська Служба Зв'язку, в якій члени одних хліборобських організацій входять для постійного контакту в керуючі органи інших хліборобських організацій — ось основи проекту хліборобського об'єднання, який розробляється тепер нашою організацією і який буде незабаром представлений Українським Союзом Хліборобів Державників на розгляд всім іншим хліборобським організаціям, в тім числі і Хліборобам-Демократам.

Отже не партійне сектанство, а тим менше якісь мотиви особистого характеру кермують нашими відносинами до Партії Хліборобів-Демократів. Ми певні, що гіркий і тяжкий досвід останніх літ не минув безслідно для всіх Членів Демократично-Хліборобської Партії, так само, як не минув він безслідно і для нас. І ми певні, що визволившись від опортунізму, і виставивши наші спільні, класові хліборобські гасла: монархічного Гетьманства і непартійності — ми, навіть заховавши різні організаційні форми, пійдемо спільно з нашими Братами Хліборобами-Демократами і далі тим шляхом по якому йшли досі — шляхом до збудування Сильної і Великої, Вільної і Незалежної Української Держави, опертої на самоорганізованих і об'єднаних в одну Націю українських продукуючих класів.

В Січні 1921 року.

Сергій Шемет.
Вячеслав Ліпінський.

Просимо приступаючи до читання виправити попередю ось ці важніші друкарські помилки:

Стор.	Рядок	Надруковано:	Має бути:
2	5 зн.	відновідальність	відповідальність
7	16 зн.	соціяльнім? Які	соціяльнім? Яка її соціяльна класова природа? Які
9	21 зг.	групи	група
14	13 зн.	обеднана і зорганізована	обеднана Українська Нація і зорганізована
19	21 зн.	що вою реальну	що свою реальну
28	23 і 24 зн.	Ці рядки, надруковані помилково двічі,	вичеркнуті обидва, як зовсім зайві.
31	3 зг.	Треба уже серйозно	Треба дуже серйозно
34	11 зн.	поруч з такого-ж	поруч з такою-ж
112	5 зн.	сповідаємось	сподіваємось
169	24 зн.	rojęcیا o możnowładziwie	pojęcیا o możnowładztwie
187	1 зн.	укра. демократичну	укр. демократичну

ЗМІСТ:

1. Вячеслав Липинський: Листи до Братів-Хліборобів. II. Наша «орієнтація»	3
2. Дмитро Дорошенко: Де що про закордонну політику Української Держави в 1918 році	49
3. Михайло Тимофіїв: До наших економічних перспектив. Майбутнє нашої грошової системи	63
4. Микола Кочубей: Думки Гетьманця. I. Трудова Монархія як завершення радянської системи II. Про те, як можна було-би вирішити земельне питання	122 134
5. Дмитро Дорошенко: De profundis. Памяти І. Л. Шрага, Ф. П. Матушевського й А. Г. Вязлова	140
6. Гюстав Ле Бон: Французська Революція та психологія революцій (Уривок). Переклала В. Скоропис-Йолтуховська	146
7. В. Правобережець: Замітки на полях демократичної преси	166
8. Біжучі вісти: Розмова в Гетьманом Павлом Скоропадським Заходи Гетьмана Павла Скоропадського про прийняття України до Ліги Націй Лист Українського Союзу Хліборобів Державників до Старшини і Козаків Української Армії Чому Український Союз Хліборобів Державників не ввійшов у «Всеукраїнську Національну Раду» в Відні	182 184 185 186
9. З минулого. Олекс. Скоропис-Йолтуховський: Мої «злочини»	191
10. Літературна хроніка: Українське письменство в 1920 році Літературне життя на Україні Наддніпрянській в 1919 році Нові книжки і рецензії	238 243 246
11. Посмертні згадки: Барон Казимир Іужковський В. П. Науменко Вадим Модзалевський Наталія Кобринська Христя Алчевська Станіслава Корвін-Павловська	255 256 258 259 259 260
Додаток. Офіційний відділ У. С. Х. Д.: Статут і Реглямент Українського Союзу Хліборобів Державників Заява Сергія Шемета і Вячеслава Липинського Загальним Зборам Української Демократично-Хліборобської Партії, переслана на руки Закордонного Комітету цієї Партії в Тарнові	261 273

Читайте українську безпартійну часопись

»Українське Слово«

виходить що вівторка й п'ятниці

Адреса: *Redaktion der Zeitung „Ukrainske Slowo“, Berlin W 62, Bayreutherstrasse 1 (Tel. Stenplatz 5372).*

Передплата в Німеччині: на місяць 6 марок; чвертьрічно 18 марок; поодиноке число 1 марку — Оповідки по 2 марки за 6-стовп. петітову стрічку.

»Український Голос«

Галицька безпартійна політично-економічна часопись.

Адреса: **ПЕРЕМИШЛЬ**, вулиця Косцюшки, ч. 3.

Передплата в Галичині і Польщі: чвертьрічно 70 польських марок; поодиноке число 5 п. м. — Закордоном: чвертьрічно 120 п. м.; поодиноке число 9 п. м.

Оголошення: 15 п. м. за один петітовий рядок. — Дрібні оголошення по 2 п. м. за слово. — Хто шукає праці, платить по 1 п. м. від слова.

„Український Прапор“

виходить раз на тиждень.

Передплата в Австрії місячно без дост. К. 16; з пересилкою К. 18.

В Чехії	піврічно К. 20, річно 40
в Юго Славії	„ Д. 28, „ 56
в Німеччині	„ Мк. 12, „ 24
в Краях лат. Унії	„ Фр. 5, „ 10
в Англії	„ sh. 4, „ 8
в Америці	„ дол. 1, „ 2

Ціна одного прим К. 4.

ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАПОРУ“:

1. *Кривава Книга*, ч. I, 8°, ст. 100, Відень 1919.
2. Др. О Назарук: *Рік на Великій Україні*.
3. Др. Л. Мишуга: *Похід українських військ на Київ*. В. 1920, ст. 27, 16°.
4. Микола Євшан: *Великі Роківини*. В. 1920.
5. О. Левицький: *Галицька Армія на Вел Укр*
6. *Документи українськ. мучеництва*. В. 1921 і багато інших книжок.

АДРЕСА: **WIEN VIII., LANGEGASSE No. 5 (PARTERRE).**

Українці в Німеччині 1915—1918.

ТОМ I.

Історія української громади в Раштаті.

Написав: **Омелян Терлецький.**

Українська Накладня, Київ—Ляйпціґ 1919.

Можна дістати в Книгарні Ладижицькова, Berlin W 50, Rankestrasse 33, і по більших книгарнях інших міс.

Незабаром накладом «Дніпросоюза» вийде з друку НОВА КНИГА

ВЯЧЕСЛАВА ЛИПИНСЬКОГО

Україна на Переломі

(1657—1659)

Замітки до історії українського державного будівництва
в XVII столітті.

———— ЧАСТИНА ПЕРША. ————

ЗМІСТ:

Присяга. — Переднє слово.

Розділ I: Два документи.

Розділ II: Політика козацького автономізму від початку повстання 1648 р. до Переяславської Умови.

Розділ III: Кінець автономізму. — Унезалежненя України. — Переяславська Умова і Переяславська Легенда. — Перші реальні наслідки Умови.

Розділ IV: Віденський мир між Москвою і Польщею. — Великий Сойм в Чигрині в Жовтні 1656 р. — Зворот з під царської протекції. — Унезалежненя козацької Держави та її участь в міжнародній європейській політиці.

Розділ V: Внутрішня політика Богдана Хмельницького в добу автономізму. — «Військо Запорозьке». — Міщанство. — Духовенство. — Селянство. — Непозначена шляхта.

Розділ VI: Основні зміни у внутрішній структурі Війська Запорозького під впливом революції. — Європеїзація козаччини, як головна причина перемоги українського державного сепаратизму і як підстава українського державного будівництва. — Взаємовідносини між козацькою державністю і українською непокозаченою шляхтою. — Форма правління в Українській Державі за Гетьмана Богдана Хмельницького. — Переміна внутрішньої політики гетьманської під впливом державного унезалежненя України по Переяславській Умові. — Не в боротьбі Москви з Польщею на українській Території, а в сполученю східних і західних цивілізаційних впливів у незалежній Українській Державі формується Українська Нація. — Видатніші представники нової української аристократії.

Розділ VII: Нова українська аристократія, об'єднавшись коло особи «єдиновладного» Гетьмана, намагається об'єднати всі українські землі в одній Державі Війська Запорозького. — 1-о Втручання Москви в українську державну політику не помагає, а стає на перешкоді такому об'єднанню. — 2-о Без визволення з під влади польської Річпосполитої всіх південно-західних українських земель не може бути еманципація України з під руйнуючих впливів Москви. — На цих двох, стверджених досвідом тезах спірається зовнішня і внутрішня політика Богдана Хмельницького в останній добі його гетьманування. — Становище шляхти в північно-західних українських землях. — Переміна у взаємовідносинах між нею і Гетьманом та Військом Запорозьким під впливом монархічних тенденцій Богдана Хмельницького і європеїзації південної козацької України. — Голова шляхти волинської Степан ки. Четвертинський і його листування з «Ясновольможним Великим Гетьманом». — Військо Запорозьке прилучає до козацької України неказачькі «руські землі» Річпосполитої: Русь Червону, Поділля, Волинь, Поділля і південну Білорусь. — Юрій Немирич та інша шляхта цих «руських земель», що державну владу Українського Гетьмана і Війська Запорозького приймає.

Розділ VIII: Присяга шляхти пинського повіту на вірність Гетьману Війська Запорозького і України. — Забезпеченя, видане цій шляхті Богданом Хмельницьким. — Завершеня будови Української Держави. — Перші вістуні грядучої руйни. — Смерть Великого Гетьмана Богдана Хмельницького.

Примітки. — Кінець першої частини.

Книга має біля 16 аркушів друку. Замовляти можна у Видавців: **Wien IV., Favoritenstrasse 41/11**, або в бюро Укр. Союзу Хліборобів Державників: **Wien III., Erdbergerlande 6/11**.

